

АНАТОЛИЙ РИБАКОВ

ТРЕТА КНИГА

Децата на Арбат

СТРАХ

МЕКУМ

АНАТОЛИЙ РИБАКОВ

СТРАХ

Перевод: Здравка Петрова

chitanka.info

... Страхът е ракът на едно общество, където лъжата се е превърнала в морална норма.

... Анатолий Рибakov вече ни е давал литературен достъп до размислите на Сталин в ДЕЦАТА НА АРБАТ, в СТРАХ той продължава с този похват и така ни облъхва с аромата на автентичността.

... Авторът не претендира да пише нещо повече от роман, но този роман ни въвлича в политически разговор, който често има същия тонус, както ужасяващия разказ за преплетените съдби на множеството герои, повече или по-малко скромни, чисти или нечисти, всички заедно или в последователност, подети от една вихрушка.

Ален Жакоб, „Симфонията Рибakov“ ЛЬО МОНД, 7. 01. 1993

1.

След като се раздели с Алфьоров, Саша отиде в милицията и получи временен паспорт. Малко, сгънато на две листче: фамилно, собствено, бащино име, националност, година и място на раждане. Издаден въз основа на удостоверение за отбиване срока на административното заселване. Подлежи на замяна с постоянен паспорт в течение на шест месеца.

На другия ден, на разсъмване, Саша напусна Кежма.

В шейната отпред под брезента е пощата, отзад се е сгушила жена с две момиченца, така омотани с шалове, че очите им не се виждат.

Там намериха място и за куфара на Саша. А той крачеше подир шейната. Конят пристъпваше равномерно, не ускоряваше и не забавяше крачка, затичваше само по наклонено. Тогава пощальонът присядаше в края на шейната, а Саша, хванат за ока, тичаше в тръс, като коня.

Но по брега на Ангара стръмнини и нанадолница има рядко, почти не ставаше нужда да тича. Отдясно — тайгата, отляво — Ангара, отвъд нея на другия бряг отново тайга, плътна, чак до хоризонта. Пощальонът не възпираше, но и не пришпорваше кончето. До Дворец, където пътуваше и където Саша трябваше пак да се уговаря с някого, за да стигне до Тайшет, имаше седемдесет километра, два дена път, дните бяха кратки, нощем не можеше да се пътува, пък и по обед трябваше да спират — да хапнат нещо топло, да се сгреят и да нахранят коня.

Изминаха петнайсет километра, спряха в село Недокура у едни познати на пощальона, те му бяха свикнали, набързо приготвиха ядене, но докато жената се измъкваше от шейната, докато пренасяха в къщата заспалите момиченца, докато ги събличаха и ги слагаха на гърнето, докато ядоха, отново обличаха и увиваха децата, наместваха ги в шейната, заобикаляха ги със сено и им подпъхваха ямурлука, минаха час и половина.

В къщата Саша можа да огледа спътницата си: млада жена, наглед чиновничка или жена на чиновник, а може би и жена на някакъв районен началник: кожена яка на палтото, вълнена рокля. Пощальонът се обръщаше към нея почтително.

По-голямото момиченце ядеше само, майката хранеше по-малкото, ръката с лъжицата трепереше, чорбата се разливаше, тя ядосано прехапваше устна, забърсваше масата с носна кърпа. За да не я смущава, Саша извърещаше поглед. Кекава една такава женичка, или пък болна: лицето ѝ бледо, напрегнато, гласецът треперлив. Накрая учтиво благодари на стопаните, но преди това не се включваше в никакви разговори, а пък Саша сякаш не съществувахе за нея. Той понечи да ѝ помогне, вдигна на ръце малкото момиченце, разтревожено промълви „не, не“ и си взе детето. Това затвърди предположението на Саша, че жената е съпруга на някой кежемски началник — знаела е или бързо се е досетила, че Саша е от интернираните и затова гледа да стои настрана от него. Това е вече ново! Саша не се познаваше с районното началство, със съпругите на началниците. Но интернираните, живеещи в самата Кежма, все някъде са работили, общували са с колегите си и не са били подлагани на никакъв остракизъм. Така му беше разказвал Всеволод Сергеевич.

А тази жена го отбягва. Значи мъжът ѝ е с висок ранг: секретар на районен комитет или председател на районен изпълком.

В такъв случай още по-неясно е защо тя пътува с попятната поща, всички районни началници си имат служебни впрягове: шейна, два коня, кочияш. Пък и как е могъл в тоя студ, по такъв път съпругът ѝ да я пусне сама, с малките деца? Можел е той да ги закара до Дворец.

Потеглиха от Недокура. До Окуневка имаше осемнайсет километра, там щяха да нощуват, трябваше да стигнат по светло. Пощальонът накара кончето да ускори крачка и вече не присядаше на шейната, за да не го уморява. Когато то минаваше в тръс, подтичваше до него. И Саша тичаше отзад, хванат за ока.

Вече по тъмно влязоха в Окуневка, мъничко селце, засипано със сняг, сякаш измряло — нито светлинка, нито пушек.

Ниска полутъмна къща, на зиданата печка спят хора, там настаниха и децата, на Саша хвърлиха в къта зад печката дрипава полушубка.

Саша се събу в тъмното, сложи валенките да се сушат на печката, намери топло място за краката си, легна върху полушубката, зави се с палтото си и мигновено заспа.

Тежък ден беше. Трийсет и три километра пеша по разровения от конски копита път, с валенки и дебели дрехи. А като добавиш и дванайсетте километра от Мозгова до Кежма — ето ти ги цели четирийсет и пет. Беше станал в четири сутринта, беше мъкнал до Кежма куфара и книгите, не искаше да оставя книгите, изпрати ги в колет от Кежма до Москва.

Саша тъкмо бе заспал, когато го събудиха, така му се стори. В огнището мъждукаше пламъче, спътницата му се приготвяше в тъмното, момиченцата хленчеха. Пощальонът излезе да впряга, върна се, свали шубата, закуси, стана, взе ямурлука, изчака останалите да свършат със закуската. Жената припираше децата, угрижена, потисната, избягваше и погледа на Саша, и погледите на стопаните.

Преди три години, когато под конвой докараха Саша на Ангара, хората бяха разговорливи. Тогава той и спътниците му лягаха да спят, а пощальонът или кочияшът до късно разговаряха за селските си работи със стопаните. Сега, и в Недокура, и тук, в Окуневка, не се впускаха в приказки. Защо ли? От умора? Намръзнали са по пътя, капнали са, бързат да се опънат на постелята? Или просто през тези години са станали по-мълчаливи?

Най-сетне потеглиха. Времето беше хубаво: студено, но пък нямаше вятър. Спорно изминаха двайсет километра, спряха в Сава, набързо хапнаха, нахраниха коня, отново потеглиха и през нощта влязоха в Дворец.

В тъмното Саша не можа да познае селото. Впрочем не би го познал и денем: бе нощувал тук само веднъж преди три години, беше лято и единственото, което запомни, бе брегът, на който се сбoguва със Соловейчик.

Пощальонът закара жената с децата до една тъмна къща, потропа, слабо просветна прозорецът, отвори се вратата, тя пренесе децата вътре. Пощальонът внесе багажа й, върна се и попита Саша:

— Тебе къде да те карам?

— Абе май трябва до пощата. Ще се уговарям с някого за Тайшет.

— Ама пощата е затворена.

Пощальонът отговаряше мрачно, оправяше каруцата, затъкваше цепнатините със сено, сгъваше ямурлука.

— Все някак ще дочакам.

— Студено е за чакане — избуча пощальонът, не погледна Саша.

И Саша разбираше: през нощта ще измръзне.

— Май ще трябва да те карам до комендатурата — каза пощальонът, — там дежурният е длъжен да осигурява транспорта на такива като тебе.

— Какви такива като мене? — предизвикателно попита Саша.

— Ами интернирани.

— Аз не съм „интерниран“, аз съм свободен!

За пръв път след изминалите три години можеше да се нарече така: нощува, където си иска, пътува, закъдето си иска, никой не го спира, не му иска документи, не го проверява и няма да го проверява. Свали от себе си каиновия печат! Да иде в комендатурата, да пренощува там, дори да прекара нощта буден, значи да признае, че това учреждение има нещо общо с неговата съдба. Хайде де! Ще си остави куфара пред пощата и ще обикаля наоколо цяла нощ, докато не отворят. Няма да замръзне — нали пазачите не замръзват!

Пощальонът внезапно дръпна поводите, шейната потегли, Саша тръгна подире им.

И отново кратка нощ в тясната сиромашка вдовишка къща, където го остави пощальонът и където от беднотия приемат всекиго и по всяко време, стига да плати нещо, ако ще и само рубли.

Саша си плати рубли, мъчи се цяла нощ на тесния одър, на сутринта скочи и хукна към пощата да пита кога ще се тръгва за Тайшет. За Тайшет пощата цяла да тръгне на другия ден.

Пристигна неговият вчерашен пощальон, предаде чувалите с писмата, колетите и другия си товар, дойде и нов пощальон, този, който щеше да кара пощата до Тайшет. Оказа се стар познат на Саша — Нил Лаврентиевич, същият, който преди три години го бе возил със Соловейчик от Богучани за Дворец. Саша го позна веднага: улисан в работата си човечец с дребни черти на подвижното лице. Както тогава, и сега той угрижено броеше чувалите, пакетите, проверяваше восьчните печати.

— Здравейте, Нил Лаврентиевич — радостно възкликна Саша.

Той наистина се зарадва на тази среща. Колкото и да е, познат човек, заедно бяха пътували нагоре по Ангара, бяха теглили лодката, Саша добре си спомняше и жена му — болнава, увита в голям шал, мълчаливо седнала на кърмата. Спомняше си и лакърдиите му за златотърсачите, за партизаните; неговите макар и сдържани, но ужасяващи разкази за разкулачените, докарани в тайгата и захвърлени в снега.

Но Нил Лаврентиевич не изрази никаква радост, напротив, престори се, че не е познал Саша, може пък и наистина да не го позна. Беше го виждал през лятото, а сега беше зима, Саша беше облечен в кожух, с шапка и валенки, че и колко ли хора бе превозил през тези три години Нил Лаврентиевич, и зиме, и лете, на колко ли бе носил поща и от колко бе вземал, можеш ли ги запомни всичките, още повече че не бе обслужвал района на Саша.

И в отговор на поздрава той дори не вдигна глава, само я въртна, сиреч, „здрасти, човече, не те познавам, но щом ме поздравяваш, значи, здрасти.“

— Помните ли ме, Нил Лаврентиевич? По-миналото лято с вас пътувахме нагоре по Ангара, насам, от Богучани до Дворец, и жена ви беше с нас, помните ли? Спирахме в Голтявино, там живееха Анатолий Георгиевич, Мария Фьодоровна, помните ли?

Нил Лаврентиевич попогледна Саша, строго попита:

— Какво искаш сега, момче?

— Трябва да пътувам за Тайшет — изведнъж се развълнува Саша, — само куфара да сложа на шейната, инак ще вървя пеша.

— Ами имаш ли разрешително за пътуване?

— За какво ми е разрешително? Имам паспорт. Ето.

Саша извади паспорта, подаде го на Нил Лаврентиевич.

Старецът само въртна очи към паспорта.

— Паспортът не е документ, какъв документ е паспортът? Че то в него пише ли къде трябва да пътуваш? Трябва да си вземеш разрешително от комендатурата, момче: че, нали, пътува еди-кой си за Тайшет или, да речем, през Тайшет.

— Нил Лаврентиевич, разберете, разрешителното за пътуване се издава на хора, които се завръщат от заточение.

— Ам ти отдека идеш? — насмешливо попита Нил Лаврентиевич.

— Да, но аз вече си получих паспорта. Имах разрешително до Кежма, там ми дадоха паспорта и мога да пътувам, закъдето искам.

В отговор Нил Лаврентиевич неуверено поизглежда Саша: още не беше виждал хора, които могат да пътуват, закъдето искат, беше виждал само такива, дето пътуват, закъдето им е определено.

— Иди до комендатурата — заключи Нил Лаврентиевич и се извърна към чувалите си.

— Нил Лаврентиевич, разберете — взе да го убеждава Саша, — в комендатурата няма да ми обърнат внимание. Ще кажат: имате си паспорт, вие сте свободен човек, сам си решавайте какво да правите.

Нил Лаврентиевич нищо не отговори. Бърникаше си нещо чувалите и пакетите, дори не извърна глава.

На Саша му стана чоглаво. За пръв път засрамен и отвратен изпита страх, непреодолим, унизителен. Навлажниха му се дланите, гърбът му плувна в пот. Заради такава нелепост ще остане тук, пощата ще замине, а той ще остане. Няма да мръдне от тая дупка. И не се знае колко време. Да отиде в комендатурата е не само безсмислено, но и опасно. В най-добрия случай ще кажат: „Имате паспорт, можете да заминавате, закъдето искате, сам се оправяйте.“ В най-лошия — ще го задържат, за да го проучат, ще се обадят на Алфьоров, а току-виж и в Красноярск.

Алфьоров имаше желание да го избави от сложноти и изненади, свързани с получаването на паспорта в непознат град, но не предвиди, че тук, в тайгата, от Иркутск до Красноярск, от Ангара до големия Сибирски път, за хората, освободени от заточение или придвижващи се от едно място на заточение до друго, съществува само един документ — разрешително за пътуване. И без този документ всеки интерниран е беглец. А никой не иска да носи отговорност за един беглец. Ще го закараш донякъде и за тази работа ще ти припишат помагачество, демек, помагал си за бягството.

Май не биваше да напомня на Нил Лаврентиевич за себе си. Ако не беше му се обадил, той нямаше и да предположи, че е интерниран — пътува си човекът, може да е в командировка, може да е някакъв пълномощник.

Не, Нил Лаврентиевич нямаше да си помисли така, веднага щеше да се сети с кого си има работа, окото му е набито, и командированите,

и пълномощниците не се молят така на пощальоните да ги вземат. Всичко е схванал, мизерникът, и не иска да се забърква.

Засрамен от молитвените нотки в гласа си, от унизеното си положение, Саша жално продума:

— Мигар ще ме оставите тук? Нил Лаврентиевич!

Нил Лаврентиевич завърза някакъв чувал, изправи се, погледна Саша, извърна се. Но в същата секунда едва забележимо въртна очи към момичето зад преградката.

Саша схвана намека, отиде до преградката, подаде си паспорта.

— Девойче, може ли да пътувам с пощата до Тайшет?

Момичето повъртя в ръце паспорта на Саша, върна му го.

— Уговорете се с Нил Лаврентиевич. Нил Лаврентиевич, можете ли да вземете с вас пътник?

— Абе шейната е претоварена — промърмори Нил Лаврентиевич.

— Аз ще вървя пеша — каза Саша, — в шейната ще си хвърля само куфара, той е лек.

— Моята работа е да изпълнявам — изломоти Нил Лаврентиевич, ако трябва, ще го карам, ако трябва, ще върви.

Изпечен хитрец! Явно само това му е трябвало. Ей на, всички видяха, взел е този пътник не тайно, а пред хора, не самоволно, а с разрешение, и който трябваше, му провери паспорта, провери го пак пред хора, и документът излезе правилен, пътникът си е с паспорт, значи може да пътува, закъдето иска.

И когато проблемът се разреши, Саша още повече се засрами от слабостта си. От какво се беше изплашил? В краен случай щеше да зареже куфара тук и да тръгне след шейната. От пътя нямаше как да го прогонят.

В тази минута Саша не помисли, че без куфар пък съвсем щеше да прилича на беглец.

Потеглиха в обоз: три шейни, сред тях и солидната шейна на Нил Лаврентиевич с пощата. В първата шейна седеше с децата си спътницата на Саша от Кежма. Не поздрави Саша, не го погледна, пък и никого друго не поглеждаше, с никого не разговаряше.

Тайшетският път е доста широк, използва се често и е утъпкан, пътуването по него е много по-леко, отколкото по брега на Ангара... Сега беше и по-весело — в голяма компания, макар и от непознати хора, с различни цели.

Нил Лаврентиевич често присядаше в края на шейната, види се, товарът не беше чак толкова тежък, но нито веднъж не разреши това на Саша.

Преди три години, не през зимата, а през пролетта, не по този път, а по друг, Саша бе пристигнал на Ангара. Кой остана от онази група? Карцев умря, Соловейчик сигурно се е затрил в тайгата. Володя Квачадзе бе изпратен в Красноярск за нова присъда, Ивашкин или се е „оангарил“, или пак е попаднал в тази месомелачка, пък може и да са го пуснали. Впрочем по член петдесет и осми не пускат толкова лесно. Но него нали го пуснаха!

Защо именно той има този късмет? Защо именно той се изтръгна от този адски и безнадежден кръг? Алфьоров? Но ако не е бивало да го пускат, възможно ли е Алфьоров да е направил това на своя глава? Би ли поел той такава отговорност? Едва ли! Тогава? Случайност? Не, при тях, в *техните* работи няма случайности. Нечия намеса? Будягин? Марк? Не, те не съумяха да му помогнат *тогава*, камо ли пък да са му помогнали *сега*.

Значи все пак Алфьоров?! Изглежда, че е той. Ако не беше Алфьоров, край и със Саша, както с всички останали. Той бе чувствал благоразположението на Алфьоров през всичките тези три години. Сепараторът — вредителство, няма две мнения. Публична обида спрямо председателя на колхоза — това вече намирисва на терор срещу представител на съветската власт. Дори Зида... Алфьоров знаеше за тяхната връзка, беше длъжен да вземе мерки, най-малкото да го премести в друго село. Не го премести.

Алфьоров е рискувал. И сега отново пое риск! Какво го накара? Симпатия към Саша? Смехория! Алфьоров е кадрови чекист, лишен от всякакви сантименти. Без санкция на краевото управление на НКВД да дадеш документ за излежаване на присъдата на човек, осъден по член петдесет и осми... Че кой ще се реши на това в днешно време?... Вчера Алфьоров го освободи, а утре ще даде нареждане за удължаване на присъдата или пък заповед интернираният Панкратов да бъде закаран в краевото управление. Какво ще прави Алфьоров? Как и с

какво ще се оправдае? Но какво се крие зад поведението му? Опозиция спрямо всичко, което се върши в страната? Но тогава трябва да напусне органите. Още повече че Алфьоров е философ, пише книги, сигурно е молил за научна работа, значи не са го пуснали, държат го тук, фактически в заточение, прав бе Всеволод Сергеевич: „Страхувам се, че е, така да се каже, наш бъдещ колега.“ Може би се държи така именно като „бъдещ колега“? Разбира своята обреченост и иска поне последните дни да преживее като човек. Заповедта за Саша се забави, Алфьоров е разбирал, че това е случайност и затова припираше да замине и му уреди паспорта направо в Кежма, за да си няма работа с милицията поне първите свободни шест месеца. И му даде да разбере, че животът му няма да е лек.

Саша разбра, че животът му няма да бъде лек, още в Дворец. Защо пощальонът позна в него заточеника? Сигурно нещо е изписано на лицето му. Може би хората усещат неговата неувереност, вътрешното му напрежение.

Така размишляваше Саша, докато крачеше след обоза по Тайшетския път. В предната шейна пътуваше с децата си мълчаливата му спътничка от Кежма, и старчето, дето я караше, също бе мълчаливо. В средата на обоза върху голяма разградена шейна бе натоварен багажът, покрит с брезент, придружаваха я двама селяни, които също ту присядаха в края, ту вървяха до нея. На втория ден Нил Лаврентиевич върза за тяхната шейна поводата на своя кон, а той закричи отзад и мъжете до него: зад шейната пътят беше свободен, широк, можеха да вървят трима, да разговарят.

От техните разговори Саша научи, че мълчаливата спътничка, настанена в предната шейна, е съпруга на секретаря на Кежемския районен комитет на партията, който бил арестуван направо от едно заседание. „От салона го откарали“ — каза единият селянин. Та ей на, сега жена му пътува с децата си дали за Красноярск, дали за Москва да ходатайства за мъжа си, а може би при някакви роднини в Русия да се скрие, да не би и нея да затворят и да ѝ вземат децата. И както разбра Саша, прибрали не само този секретар на районен комитет, но и други, и не само в техния район, но и в други, и не само секретари на районни комитети, но и много служители от районните комитети и районните изпълкоми и разните други районни учреждения. От Москва пристигнал голям началник, свикал в Красноярск събрание и на самото

събрание изредил имената на „тия врагове“. Та значи „тия врагове“ ги вдигнали направо от събранието — и право в Красноярския затвор.

Всичко това се говореше без злоба, но и без съжаление, без злорадство, но и без съчувствие. Значи, така трябва, значи, така е наредил другарят Сталин, такъв е редът, така е тръгнало „сигинка“, това не е никаква тайна, никаква новост, чистят наред. И във вестника пише за врагове, значи всички наоколо са врагове, накъдето и да погледнеш — врагове, вредители, шпионират, разорили са руския народ, а пък селото отдавна го разориха.

Саша отново си спомни как преди три години Нил Лаврентиевич говореше за въдворените тук разкулачени селяни. Макар да се преструваше, че разбира интересите на държавата, явно жалеше нещастните хора, *изскубнати* от родните места и прокудени неизвестно защо накрай света, обречени на мъки и страдания, съчувстваше на злочестите деца, изоставени в снега, разбираше, че ако и него стигне същата участ, няма от кого да чака защита. Редно е да го защитава, родната съветска власт, но тъкмо тя ще го *изскубне* от родното място, ще го прогони и ще го захвърли с все дечицата му в снега.

Сега, след три години, Саша не съзираше у Нил Лаврентиевич нищо подобно: нито съчувствие, нито ужас, нито смут, нито състрадание към жената, която пътуваше с децата си в предната шейна, нито към хората, арестувани в Красноярск, за които говореха селяните и които Нил Лаврентиевич познаваше. Откъде тази промяна? Защото тогава бедата бе сполетяла селяни, а сега началство, което именно по онова време бе унищожавало селяните? По-рано затваряха другите, сега тях ги затварят. Каквото търсеха, го намериха, така ли?!

Но Саша не долови злорадство. Къде бе тогава причината за равнодушието?

Пътуваха дълго, почти седмица, спираха в селата и за нощувка, и за обед, тук селата бяха къде-къде по-нагъсто в сравнение с пътя, по който Саша бе докаран под конвой на Ангара. Затова седяха на масата по-дълго и на обяд, и на закуска, не бързаха толкова. Но за арестуваните, за осъдените, за „изскубнатите“ не говореха, макар да знаеха за тях, и колкото повече приближаваха Тайшет, толкова по-често се срещаха арестувани, Саша подочуваше за лагери в Тайшет, за бегълци, които се крият из горите, и пътят ставаше небезопасен,

чувстваше се една нервозност. И обозът вече не се състоеше от три шейни, беше се удължил, изпреварваха ги солидни впрягове, теглени от пьргави, сити, не колхозни коне, с хубави хамути, и в тези шейни седяха по един, че и по двама войника и по един цивилен — арестуваният. Конвоирите пропъждаха обоза от пътя, шейните затъваха в снега, а онези профучаваха, кочияшите измъкваха шейните от снега, псуваха подир конвоирите.

Последната нощувка бе току пред Тайшет. Не целият обоз спря. Някои продължиха за Тайшет — били си оттам, а Нил Лаврентиевич и селяните с багажа, и жената на бившия секретар на районния комитет, и още неколцина нощуваха в най-близкото до Тайшет село, Саша дори не научи името му. Само от разговори разбра, че Тайшет е претоварен с народ, навсякъде било претъпкано.

От селото тръгнаха рано сутринта, вече не в обоз, всеки си пътуваше отделно: до Тайшет имало само 12 километра.

Точно пред Тайшет, там, където от пътя се отделяше по-тесен към гората, двама на коне и с пушки през рамо, а в ръцете с камшици, спряха шейните.

— Иди виж какво искат — каза Нил Лаврентиевич.

Шейните бяха заели цялата ширина на пътя напред. Докато ги заобикаляше, Саша беше принуден да минава през преспи, затъвайки в снега. Защо ги бяха спрели? Търсеха ли някого? Документите ли проверяваха?

Когато стигна до най-предната шейна, Саша разбра причината: насреща им от Тайшет се движеше колона затворници — дълга, черна, безмълвна, по трима души в редица. От двете им страни — конвоири с пушки и кучета.

Колоната приближи кръстовката и спря. Сега затворниците се виждаха добре: с ватирани елечи, окъсани балтони, просто в дрипи, само тук-там някои обути във валенки, а останалите — в саморъчно ушити високи терлици, в изпокъсани обуца, превързани с върви, в цървули, лицата им изпити, небръснати, мършави, очите гладни, някои с ушанки, други с качулки. Саша не бе виждал нищо подобно в живота си, не би могъл да си представи нищо подобно.

Конвоирите претичваха покрай колоната:

— Сгъсти се! Мамка ви! Мамка ви!... Мамка ви!... Хвани се за ръце! Мамка ви!... Мамка ви!... Мамка ви!...

Колоната се стегна, сгъсти се, уплътни се. Дрезгаво, мрачно лаеха кучетата, конвоирите побутваха хората с приклади. Колоната се стягаше, свиваше се. Горският път беше по-тесен — затова сгъстяваха хората в плътна маса.

Чу се команда, колоната потегли, завивайки към гората.

Саша наброи петдесет и две редици — сто петдесет и шест души.

Колоната подмина. След нея пое конните милиционери. Пътят се изчисти, движението се възобнови. А Саша стоя, загледан подир затворниците, докато не приближи шейната на Нил Лаврентиевич.

2.

На осми януари 1937 година Сталин прие в Кремъл германския писател Лион Фойхтвангер.

Не беше най-добрата кандидатура, не беше Ромен Ролан или Бърнард Шоу. Но специалистите твърдяха, че на Запад бил популярен. Враг на нацизма. Живеел във Франция, в емиграция.

Някои негови романи са издадени у нас. ТОЙ успя да прочете „Евреинът Зюс“, прехвърли набързо „Семейство Опенхайм“, прелисти „Грозната херцогиня“. Не пише зле. Главната му тема са евреите, именно затова мрази Хитлер, симпатизира на Съветския съюз, в него вижда основния противник на нацистка Германия. Значи може и трябва правилно да отрази процеса Пятаков-Радек. Именно затова ни е нужен! Трябва да направи пробив в международното обществено мнение. Там, на Запад, искаха открит процес — получиха го: Зиновиев и Каменеев бяха съдени открито. Пак не вярват. Добре, нека на предстоящия процес присъства техен човек. Да погледа, да послуша, да свидетелства.

Сталин отново прочете справка за Фойхтвангер. Петдесет и двегодишен. Роден в Мюнхен, в еврейско буржоазно семейство, завършил университета, участвувал в световната война. Буржоазен интелегент. Приложен беше дълъг списък на произведенията му. Ако отиде на процеса, ако го отрази правилно, ще издадем всичките му книги. И ще му платим добре. От пари никой не се отказва. Особено буржоазните интелегенти.

Процесът Пятаков-Радек трябва да премине гладко. От какво зависи успехът на един публичен процес? Преди всички от правилния *подбор*. На процеса се извеждат *само* онези, които са подписали протоколите от разпита. Защо са ги подписали: физическо въздействие, морална сломеност, страх за близките, стремеж да оцелееш, опит да докажеш своята преданост на партията дори в ролята на подсъдим — всичко това няма значение, народът вярва на признанията. И още едно

условие за успеха: политически грешки в миналото, особено ако публично са се разкайвали за тези грешки.

Подсъдимите вече бяха подписали всичко, което се искаше от тях и ТОЙ нареди процесът да започне на двацет и трети януари. Лично провери всички протоколи от разпитите, собственоръчно нанесе необходимите поправки, изменения и допълнения, откри политическите мотиви и в зависимост от това даде оценка на всеки подсъдим. Следователите искат да покажат своята юридическа подготвеност, занимават се с казуистика. Трябва по-направо! Така и каза на Вишински: „Не им давай да дърдорят много... Постресни ги. Не им давай да дрънкат!“

Соколников се предаде веднага. На първия разпит все още се мъчеше да усуква. Но ТОЙ написа *собственоръчно* на протокола от разпита: „Соколников е бил информатор на английското разузнаване“. Показаха тези думи на Соколников и Соколников веднага схвана как трябва да се държи, веднага разбра, че ТОЙ няма намерение да се шегува, пощада няма да има. Умен човек. Убеди се, че съпротивата е безполезна, направи си правилни изводи от НЕГОВАТА резолюция, от процеса срещу Зиновиев-Каменев, разбра, че и тъй, и тъй ще се прощава с живота. А може и да се е уплашил от разпитите, знаел е какво е това. Или се е опасявал за живота на младата си жена, отне я от Серебряков и на, ще я остави вдовица. Истинската причина за признанието няма значение. Едно е важното — помогна на следствието. Всъщност Соколников е най-едрата птица на този процес. Пятаков и Радек са по-известни, но като кадър Соколников е по-значителен. Именно Соколников подписа Бресткия мир. На него възложиха. Авторитет е за другите. Няма да ни подведе. Съгласи се дори на очна ставка с Бухарин. ТОЙ не пожела да участва в това, нека Бухарин се надява на НЕГО. Възложи на Каганович. Именно в неговия кабинет се срещнаха приятелите от младини. Соколников, без да му мигне окото, стоварваше ли, стоварваше всичко върху Бухарин, а оня нещастник само мънкаше: „Гриша, Гриша, какво говориш, Гриша?!“ Комедия!

Пятаков издържа само трийсет и три дена. ТОЙ не се и съмняваше в Пятаков: още преди да го арестуват бе поискал разрешение лично да разстреля всички осъдени на най-строгото наказание, включително и своята бивша съпруга, бе помолил тази

негова декларация да се публикува в печата. Човекът, когото Ленин в завещанието си бе препоръчвал за вожд, сега моли за длъжността на обикновен палач. Значи е свършен, опустошен, готов е на всичко. Щом е молил да бъде палач, *изпълнител*, значи вече не претендира за власт. Исква да живее и е готов на всичко, докрай.

Серго Орджоникидзе не повярва на показанията на Пятаков. „Как? Моите помощници, специалистите, директорите на заводи, хората, които съм възпитал, да са вредители и шпиони? Не може да бъде! Не вярвам! Искам очна ставка!“ „А, не вярваш, така ли?! Искаш очна ставка?! Моля! Повикай и Бухарин — нека чуе и той.“ Докараха Пятаков, прилично облечен, в черен костюм, с вратовръзка, самоуверен, както винаги, запали си цигара дори без да поиска разрешение. „Да, срещях се с Троцки, аз съм троцкист.“ Серго се облещи, едва не се задави: „Много твои хора ли има в апарата на Народния комисариат?“ А Пятаков му отговаря: „Моите хора там са повече, отколкото твоите.“ На НЕГО угаждаше, беше схванал НЕГОВОТО отношение към Серго. В действителност Пятаков, а не ветеринарят Серго, ръководеше тежката промишленост. И ТОЙ имаше добро отношение към него. Лани го посети в болницата, когато бе загазил с краката. Сега Пятаков си е направил сметката: ако подпише каквото искат — ще го помилват. Но всички, които Ленин бе споменал в завещанието си, трябва да бъдат унищожени. А Пятаков нека се надява. Да продължава с признанията. Призна си терора, шпионажа, вредителството. Вчера ТОЙ нареди на Ежов да добави в показанията на Пятаков подготовката за убийствата на Косиор, Постишев и Ейхе. През август в Политбюро те не дадоха съгласието си за арестуването на Бухарин и Риков. Защо не го дадоха? Заради себе си, страх ги е било, че работата ще стигне и до тях. А на процеса ще ги споменат не като съучастници, а обратното, като набелязани жертви на терора, ще се успокоят и след процеса ще гласуват за арестуването на Бухарин и Риков. А после ще дойде и техният ред. Чубар, Рудзутак и Петровски също бяха против арестуването на Бухарин и Риков. Дъртия Петровски няма да го закачаме, достатъчно е да разстреляме синовете му, а него ще го пратим на някаква мижгава стопанска работа. Нека остане като „представител на старата Ленинска гвардия“, като бивш депутат в Държавната дума. Ако Пятаков назове и шестимата, ще изглежда преднамерено. А само тримата — това ще е убедително. Ударът трябва

добре да се премери. Гафът с хотел „Бристол“ не бива да се повтаря. Тази грешка трябва да се поправи. Ще я поправи Пятаков. Той се е срещал с Троцки в чужбина, нека разкаже, нека измисли убедителна версия, нали е грамотен, образован, знае езици.

Радек... Безспорно е ключова фигура в процеса. Най-известният на Запад. Фойхтвангер ще го слуша внимателно. Още повече, че Радек ще каже неща, които никой друг не би могъл да каже.

Вярно, Радек е хитрец, но е напласен до смърт, старее се с всички сили, славословеше ГО на всяка втора дума, без изобщо да се замисля издаде Блюмкин, който донесъл писмо от Троцки, плюеше Троцки за щяло и нещяло. И най-важното, изпълняваше НЕГОВИ поръчения. Деликатни поръчения.

Сталин прерови папките на писалището, намери докладите на Радек за преговорите с германците, със съветника на германското посолство фон Твардовски на 20 и 24 октомври 1933 година, а на 24 август 1934 година с професор Оберлендер и пресаташето Бауман в една вила край Москва. Това беше сондаж по НЕГОВА поръка. Докладите бяха собственооръчно подписани от Радек, без адресат, без знак, че са предназначени за НЕГО. Та нека сега разкаже на процеса за своите разговори с германците, да представи тези разговори като възложени от Троцки, да потвърди неговата и естествено, своята предателска дейност. Ако отрича — ще тропнем на масата тези документи. Ако заяви, че се е срещал с тях не по поръчение на Троцки, а по НЕГОВО поръчение, никой не ще повярва, ще сметнат това за зловеща клевета и тогава вече Радек със сигурност ще изгуби главата си. Каже ли каквото трябва — ще си запази главата, обещано му е. А знае какво трябва да каже. Първокласен артист е. Ще го изиграе така, че не само Фойхтвангер, ами и Господ Бог ще повярва. Колкото до Берлин, сега преговорите води Канделаки, работи там, среща се не с третостепенни дипломати, както правеше Радек, а с главните ръководители на Райха, Гьоринг и Шахт. Радек не можеше да води преговори на такова ниво. А не биваше да го пращаме в Германия. Веднъж отиде, за конспирация си обръсна прочутите бакенбарди, върна се без тях — цяла Москва приказваше за това. Наложил се да се пуснат неофициални версии: кожната болест, любовницата му настояла, а той, глупакът, изтърсил, че е ходил в Полша. Но много хора се сетиха. Според агентурните сведения, той изобщо много бърбел,

възхищавал се от организационните способности на нацистите, от силата на тяхното движение, от ентузиазма на германския народ, пеел дитирамби дори на щурмоваците. Не знае мярка. Работата не е във възхищението, а в реалната политика. Чужда страна може да ти харесва само в един случай: ако тя е верен и стабилен съюзник. Германия *засега* поне не е съюзник. Критикувал пред германците Литвинов. Кой го е молил? Естествено, Литвинов не знае за тези преговори, не може да знае и няма да научи. Но и оня не биваше да се самоизтъква, да се представя за ръководител на външната политика на Съветския съюз. Той просто *изпълняваше поръчение* и нищо повече. Не е дипломат. Канделаки го бива къде повече. Радек вече не ни трябва. Германците ще ГО разберат и Радек го разбра. При следствието се съпротивлява два месеца и осемнайсет дена, а когато му обещаха живота, най-сетне разбра и на четвърти декември започна да дава нужните показания.

Същия ден започнаха да дават показания и най-упоритите — Муралов и Серебряков.

Муралов се държа най-дълго — седем месеца и половина. Яко говедо, стар воин, „герой от гражданската война“, верен помагач на Троцки.

И Серебряков се инати почти четири месеца, и той демонстрираше упорство. „Гениалният работник“ — така го бе нарекъл Ленин. Владимир Илич обичаше да прави такива комплименти на работниците и селяните. „Всяка готвачка трябва да умее да управлява държавата“ — красиво звучи. Ама кажете, коя готвачка може да управлява държавата? Пак добре, ако се оправя с кухнята. Обаче звучи добре. И е политически изгодно: слагаш в президиума няколко работнички и всички живи си въобразяват, че именно те от този президиум управляват държавата. И във Върховния съвет трябва да се вкарат повече доячки и тъкачки. „Гениалният работник“ Серебряков! Образованието му — две години в енорийското училище, шлосер ли беше, стругар ли, и ето ви го, моля — гений, готов за член на ЦК! ТОЙ беше работил със Серебряков на Южния фронт, биваше го момчето, пипето му сечеше, съобразително беше, но няма размах, не е политик, лепна се за Троцки. Хайде, лепна се, когато Троцки беше силен, имаше на какво още да се надява. Но после, след поражението на опозицията? Нали ТОЙ му даде шанс да се измъкне.

На Четиринайсетия конгрес на партията, още през двайсет и пета година, му каза: „Предлагам ви вашата фракция да ни помогне в разгромяването на зиновиевската опозиция.“ Довери му се, като на стар боен другар. И какво чу? „Ние не сме фракция, както знаеш, всички фракции са разпуснати.“ Нахален отговор, измамен отговор. И все пак ТОЙ прояви търпение: „Леонид, извикал съм те за сериозен разговор. Предай на *стария* моето предложение.“ *Стария* наричаха Троцки, макар че той тогава беше на четирийсет и шест години. И ТОЙ нарече Троцки *стария*, за да им угоди, ласкаво, интимно го нарече така, предложи на Троцки съюз срещу Зиновиев и Каменев. Хайде, Троцки както и да е — той нямаше друг изход. Но Серебряков?! Защо той трябваше да се присъединява към загубена кауза? И това ми било „гениален работник“! Не оцени оказаното му доверие, НЕГОВОТО доверие. Затова си плаща сега. Не знае, че прокурорът Вишински, неговият съсед по вила на Николините хълмове, вече присвои тази вила: с едната ръка подписа заповедта за арестуване на Серебряков, с другата — молбата да му бъде предоставена вилата на народния враг Серебряков. И вилата му бе предоставена.

Сталин остави настрана докладите на Радек, намери сред книгата донесението на Ежов. Всичко бе описано подробно. На Вишински бяха дали вилата на Серебряков — хубава голяма вила, а вилата на Вишински, вехта, никаква — на Бородин. Бородин платил на Вишински за нея 38 890 рубли. Но Вишински не внесъл в кооператива тези пари, сложил си ги в джоба, не дал абсолютно нищо, а чрез прокуратурата оформил вилата на свое име безплатно. Голям мошеник, хитрец и кучи син. Престъпник. Но иначе е внушителен. Случват се в природата такива съчетания. Европейец. Ще направи добро впечатление на Фойхтвангер и на другите дрисльовци, чужденците.

Няма честни политици и не може да има. „Честност“ е понятие от онези, така наречените „общочовешки ценности“, които са неприемливи за истинския политик, най-малкото пък за вожд. Вождът използва всеки годен човешки материал, само така той може да изпълнява своята историческа мисия. В оценките си за хората вождът се ръководи само от едно: готовността и способността им да изпълнят НЕГОВАТА воля. Без да претендират за сътрудничество и незаменимост. Във всичко останало изпълнителят може да бъде

нечестен, подъл и аморален. И колкото е по-нечестен, подъл и аморален, толкова по-лесно ще бъде след време да се отървеш от него.

3.

В кабинета влезе Поскръобишев, притвори вратата.

— Дойде Тал, доведе германския писател Фойхтвангер.

— Нали ви бях наредил да го поканите, без да докладвате!

По лицето на Поскръобишев се изписа смут. Но той не посмя да възрази, че Сталин не му е нареждал такова нещо.

— Нека влязат.

Поскръобишев отвори вратата, покани Фойхтвангер и завеждащия отдел „Печат“ Тал.

Сталин пристъпи напред да посрещне Фойхтвангер, стисна му ръка, хвърли по него кратък поглед, с обичайния си жест го покани да седне, заобиколи писалището и също седна, отново втренчено погледна Фойхтвангер в очите, отпусна клепачи. Всичко това — строго, затворено, дори сурово. Времето на усмивките още не е настъпило, и то ще дойде с разговора. Да създадеш напрежение, да посплашиш, после да стоплиш с внимание — това е изпитан похват, действа силно.

Типично еврейско лице, очила без рамки, среден ръст, стегната фигура, възрижава коса, леко издута долна устна.

Задачата е да предположи този човек и да го прати в Дома на съюзите да слуша процеса. Ако отиде, ще го опише правилно: опише ли го зле, значи да дискредитира НЕГО — главния противник на Хитлер, за Фойхтвангер това е изключено. Важното е да не кръшне, важното е *лично* да свидетелства.

Като покана за разговор Сталин кимна на Тал.

— Господин Сталин ви слуша — каза Тал на немски и приглади с двата пръста на лявата си ръка, палеца и показалеца, тясната си брадица. Как се казваше такава брадица? Забравил е.

Поизвърнат към Тал, Фойхтвангер заговори. Нещо дълго, обстоятелствено, очевидно с повторения.

Тал кратко преведе:

— Господин Фойхтвангер пита как виждате ролята на писателя в социалистическото общество?

И отново запридърпва брадицата си.

Дявол го взел, как я наричаха?! И за какво му е на сравнително млад човек брада? Мустаците стават за мъж, те са признак на мъжественост, но брадата... Всички вече си обръснаха брадите, а този я държи. И Бухарин, Риков, Каменев носеха, подражаваха на Ленин, на Троцки. Е, и Калинин, прави се на наш човек, селяк. Виж, Каганович е умен, обръсна си брадата, остави само мустаците. Веднъж ТОЙ поизгледа брадата му и Каганович начаса разбра — обръсна я.

— Ролята на писателя е велика във всяко общество — със спокоен, тих глас подзе Сталин, — ние признаваме тази роля и разбираме нейното значение. Въпросът е на чия страна е писателят, на какви сили служи — на реакционните или на прогресивните.

Фойхтвангер заговори на немски. Сталин чу името на Гогол и веднага схвана за какво става дума.

— Ето например Гогол. По същество той е бил реакционен писател, а в Съветския съюз се издава и четете много — така преведе Тал думите на Фойхтвангер. И Сталин забеляза: Тал подръпва брадицата си само когато слуша или говори на Фойхтвангер. Когато се обръща към НЕГО, оставя я на мира. Но как се наричаше, по дяволите?

— Възгледите на писателя са едно, обективната му роля в обществото — друго. Писателите рядко са добри философи — каза Сталин.

— Толстой — произнесе Фойхтвангер.

Сталин не отговори. Немецът трябва да знае, че ТОЙ не може да бъде прекъсван.

— Писателите рядко са добри философи — повтори Сталин, — тъй както и философите рядко са добри писатели. За нас са важни не личните възгледи на Гогол, а обективната роля на неговото произведение. Обективната роля на Гогол се заключава в безпощадната критика и осъждането на помещическо-крепостническия строй в царска Русия. Такава критика е прогресивна критика. Нали ние унищожихме този строй и създадохме нов. И нашите хора, особено младите, трябва да знаят защо ние унищожихме това общество.

Изведнъж си спомни как се казваше тази проклета тясна брадица — „еспаньолка“, ето каква задача му постави това конте Тал!

— Гогол е направил много за критиката на стария строй. И го е направил не като философ, а като художник, като писател. Затова нашият народ обича, цени и чете Гогол.

Сталин замълча. Остана така, със сведени клепачи.

Фойхтвангер се обърна към Тал с намерението да каже нещо. Тал лекичко, незабележимо за Сталин въртна глава. Фойхтвангер разбра, че мълчанието на Сталин е само пауза.

— Колкото до Толстой — най-сетне изрече Сталин, — неговата философия се оказа несъстоятелна. Могат ли германските антифашисти или испанските републиканци да приемат неговата теория за несъпротива на злото с насилие? Не могат. Толстой е велик като писател, като творец, описал живота на народа, неговия исторически подвиг по време на Наполеоновото нашествие. Чрез такива именно примери, чрез примерите за защита на отечеството трябва да се възпитава младежта. Но за нас не е интересна философията на Толстой като такава, каквато ни я представя той в своите философски произведения. И в романите си той често поучава, наставлява и така намалява художествената ценност на своите романи.

Вдигна очи. Тал превеждаше. Фойхтвангер напрегнато слушаше, като от време-навреме кимаше в смисъл, че разбира. Когато Тал свърши, Фойхтвангер погледна Сталин, сякаш искаше от него разрешение да зададе следващия си въпрос: И улови на НЕГОВОТО лице, в ответния МУ поглед разрешението. Тогава Сталин се убеди, че между тях се е породил контакт. Умееше да го прави, с вида си да покаже иска ли да слуша, или не, разрешава ли да се говори, или не.

Тал преведе, че Фойхтвангер е напълно съгласен с думите на Сталин. Но се интересува каква в този аспект е ролята именно на съветските писатели: трябва ли те да принадлежат към управляващата класа, да притежават комунистически мироглед, каква е свободата на словото и свободата на литературата в Съветския съюз.

— Писателите са един от отрядите на интелигенцията — отговори Сталин, — а интелигенцията не е класа, а социална прослойка между буржоазията и пролетариата. Но, повтарям, личните възгледи на писателя са едно, а обективната роля на неговите произведения — съвсем друго. У нас има писатели, които на думи са

за работническата класа, за съветската власт, дори са членове на партията, но в своите произведения не могат да изразят интересите на пролетариата. Обратното, тяхното мнимо левичарство, тяхната мнима прогресивност отразяват дребнобуржоазната стихия. И има други писатели, произлезли от буржоазната класа, дори от дворянството, но със своето творчество те служат на делото на пролетариата. Талантът ги е издигнал до върхове в разбирането на историческия процес. Примери за това — на всяка крачка. Толстой, не онзи, за когото споменахте, а другият — Алексей Толстой, графът, емигрантът, който не прие отведнъж Октомврийската революция — как работи сега за общото дело?! Добре работи, затова у нас го четат и почитат.

Сталин говореше, както винаги, бавно, тихо, с дълги паузи, по време на които Тал превеждаше току-що произнесената фраза. Той седеше на крайчеца на стола, леко приведен напред, за да не пропусне нито една Сталинова дума.

— Мога ли да разбирам думите ви в смисъл, че писатели, чието творчество не служи на пролетариата, не могат да публикуват своите произведения?

— Не — отговори Сталин, — не може да ги разбирате така, неправилно е да се разбират така. Пред нас е реалната заплаха от война с фашизма. И естествено героичният лайтмотив в творчеството на писателите е главният, той отговаря на духа на народа, на неговите настроения, на неговите изисквания. Но наред с това у нас има автори, които дори не засягат героичната тема, които не мислят за читателя, не се съобразяват с читателя, с неговите потребности, вкусове, желания. Имаме един голям поет, чието творчество не само не служи на интересите на широките маси, но и просто е неразбираемо за тях. Забраняваме ли го? Не, печатаме го. Друг е въпросът, че хората не го четат. Не го четат, значи не го купуват — Сталин внезапно се усмихна и оголи дребните си пожълтели от пушенето зъби, — нима у вас, на Запад, издават книги, които не се купуват?

И сам си отговори:

— Не, не се издават, неизгодно е. А ние издаваме, макар че за издателите също е неизгодно, те губят. Но издаваме. За любители. За онези, които се прекланят пред полубогове.

— Но ето например Андре Жид — обади се Фойхтвангер, — той се осмели да критикува Съветския съюз и вашата преса го наруга.

Сталин се изправи, меко стъпвайки по килима, се поразходи из стаята, спря пред Фойхтвангер и насочи към него показалец:

— Никой не е запушвал устата на Андре Жид. Но докато се намираще тук, той сипеше похвали, а там, у дома си, плюеше по всичко. Нашият народ с цената на нечувани жертви създаде велика държава и смее да се надява, че чужденците ще кажат истината, ще потвърдят грандиозността на извършеното. Как другояче да се отнася народът към онези, които не забелязват неговите успехи, нещо повече, които ги отричат и оплюват? Нали така?

Фойхтвангер сви рамене, смутено изрече:

— Вие много точно предадохте психологията на съветския човек. Но западният човек има друга психология, той е свикнал със свобода на мисълта, със свободата да мислиш различно.

Сталин отново се разтърка из стаята, отново спря пред Фойхтвангер:

— „Свободата да мислиш различно“... Тогава защо се оплаквате от нашите критици? Андре Жид изказа едни мисли, нашите критици — други. Това не е ругаене, а литературна полемика. Нима на Запад няма такава? Плюят се и още как!... Но тук въпросът е друг... Преди около месец ние приехме нова конституция. Тя говори не за това, което ние *искаме* да постигнем, а за онова, което *вече* сме постигнали, *което* сме постигнали. Най-важното е, че ние постигнахме изграждането на социалистически строй. Ние ликвидирахме класовия антагонизъм, експлоатацията на човек от човека, нищетата на мнозинството, разкоша на малцинството, безработицата, осъществихме правото на всеки на труд, почивка, образование, медицинско обслужване и така нататък, осъществихме пълно расово и национално равенство, и най-сетне, осъществихме и осигурихме истинска демокрация. Подчертавам: *истинска!*

Пръстът му докосна гърдите на Фойхтвангер, той го гледаше отгоре надолу, през полупритворени клепачи.

— На Запад се говори за равенство на гражданите, а какво, питам аз, равенство може да има между господаря и работника? На Запад много се говори за свободата на словото, събранията, печата, но това е празен звук, ако работниците нямат помещения за събрания, ако нямат печатници, хартия и така нататък. Докато нашата конституция осигурява тези свободи с материални средства. Именно това е

социалистическата демокрация, именно такава е нашето разбиране за свобода. Сега, когато фашизмът оплюва демократичните стремежи на най-добрите хора от цивилизования свят, нашата конституция е обвинителен акт срещу фашизма. А буржоазната свобода е фикция. Съумя ли вашата парламентарна система да възпре Хитлер? Не, не можа. Вместо да се борят срещу фашизма, вашите министри си губеха времето да отговарят в парламента на абсурдните питання на депутатите. Не е ли така?

— Безспорно е така — потвърди Фойхтвангер — и много хора на Запад добре го разбират. Но ще ми позволите ли да бъда откровен?

Тал преведе.

— Кажете му да говори всичко, което мисли. Да пита, каквото иска. Добре му го обяснете! По-деликатно!

С подчертано важен вид, поглаждайки брадицата си, Тал преведе думите на Сталин.

— Благодаря — разцъфна Фойхтвангер, — и в такъв случай ще кажа направо това, което исках да кажа: много ваши приятели, видели в обществения строй на Съветския съюз идеала за социалистическа хуманност, бяха стъписани от процеса срещу Зиновиев-Каменев. Имат чувството, че куршумите, изстреляни по Зиновиев и Каменев, заедно с тях са убили и новия свят. Та нали те бяха хората, които извършиха революцията и утвърдиха новия строй.

Сталин бе очаквал точно този въпрос, но когато го чу, трепна. Фойхтвангер го гледаше, поразен от неочакваното му вълнение.

Сталин се извърна, отново се разходи из кабинета и без да поглежда Фойхтвангер, заговори:

— Хората, които добре воюваха през гражданската война, не винаги са пригодни в периода на строителството. Но тъй като имаха заслуги, тези личности претендираха за високи постове. Получиха ги. Оказа се обаче, че работят зле. Какво да се прави? Наложиха се да ги прехвърлим на работа, която им е по силите. Те се обидиха, станаха противници на партийната линия и стигнаха до открита борба срещу партията, държавата, народа.

Той помълча малко.

— Това е едната категория хора. Другата са способните, талантливите. Главният сред тях е Троцки. Той никога не е бил болшевик. Ленин много е писал и говорил за това. Троцки се

присъедини към Октомврийската революция, беше полезен по време на борбата, никой не може да го отрече. Но той се оказа неспособен за спокойна планомерна работа, историята го измести, той се опита да се опълчи срещу историята и се озова зад борда ѝ, народът го изгони от страната, а той се имаше за *вожд*. И когато се озова в чужбина, впусна се в авантюри, което напълно отговаряше на характера му. Да се върне, да си възвърне властта — ето задачата, която си постави той, на каквато и да е цена, но да получи властта. И стигна твърде далече по този път.

Сталин отново се спря пред Фойхтвангер, вдигна пръст и втренчен в очите му, повтори:

— Да-ле-че...

Намръщи се и продължи:

— Колкото до някогашните сподвижници на Троцки, те така и останаха негови съмишленици. Разкаяха се, партията им повярва, назначи ги на високи държавни постове, но те измамиха партията, те искаха да върнат Троцки като ръководител и стигнаха също тъй далече, както техният предводител.

И като продължаваше да се разхожда из кабинета, с горчивина в гласа каза:

— Десет години! Десет години се мъчихме с тях. Прощавахме, връщяхме ги, те пак ни мамеха, пак им прощавахме, пак им поверявахме високи постове, те плетяха зад гърба ни своите заговори, своите интриги, убиха Киров, организираха убийства на други ръководители. Колко може да търпим? Народът не може повече да търпи!

Фойхтвангер мълчаливо погледна Тал с молбата да му разрешат да зададе въпрос.

— Господин Фойхтвангер иска да ви запита нещо, другарю Сталин — плахо произнесе Тал.

— Моля — без да се обръща, каза Сталин.

Тал преведе въпроса на Фойхтвангер:

— По време на процеса срещу Зиновиев и Каменев на западните хора направи лошо впечатление пълната липса на веществени доказателства.

Сталин се засмя, поклати глава, седна.

Искат да представям писмени доказателства ли? Наивници! Опитните заговорници никога не пазят документи, които ги изобличават. Но ние им представихме достатъчно улики и свидетелски показания. Материалът беше внимателно проверен от следствието и подкрепен с техните признания на процеса. Искахме целият народ да разбере какво става. Затова процесът бе проведен с максимална простота и яснота. Подробното цитиране на документи, свидетелски показания, разнообразният следствен материал може да интересува юристи, криминалисти, историци, но подобно струпване на подробности само може да обърка обикновените граждани, безусловното признание на обвиняемите говори къде-къде повече от разните хартийки. И нека бъдем откровени: онези, които смятат нашия съд за фалшив, прекрасно разбират, че фалшиви съдии могат да изготвят фалшиви документи. Това не е толкова сложно. Но нашият съд не е фалшив, а честен съд. Не са му нужни фалшиви документи. Нужно му е честно гледане на делото, разбираемо за народа. И предстоящият процес, надявам се, ще бъде също тъй разбираем за народните маси. Народ, на който предстои страшна, безпощадна война с фашизма, трябва да познава своите вътрешни врагове и да умее да се пази от тях. Ето Радек, много популярен човек, блестящ, остроумен, аз се отнасях към него много дружелюбно, много му се доверявах... Ето... — ТОЙ отвори папката на писалището си, извади няколко листа, — ето неговото писмо от затвора, написано е на 3 декември, виждате ли, дълго писмо, в него той се кълне в пълната си невинност... А ето — Сталин извади други документи, — ето показанията му, в тях си признава всичко, подписано е на 4 декември. Изпрати ми лъжливо писмо, а на другия ден под натиска на свидетелските показания и улики всичко си призна.

Сталин се замисли, погледна Фойхтвангер, прочувствено каза:

— Вие, евреите, сте създали безсмъртната легенда за Юда. Точно с такива Юди имаме работа. Вгледайте се в нашия живот — много неща ще видите. Ще постоите ли повечко у нас?

— Имам виза до средата на февруари.

— Много добре. На Запад се съчиняват разни басни за мъчения, хипноза, подставени актьори. Какво пък, казаха ми, че следствието по делото на Радек завършва, може би през този месец ще започне процесът. Не зная точната дата, това е работа на съдиите, а нашите

съдии са независими, подчиняват се само на закона. Но доколкото ми е известно, процесът ще бъде открит, със защитници — той кимна към Тал, — ще помолим другаря Тал да ви издейства покана. Идете, чуйте, убедете се със собствените си очи, вземете със себе си който искате преводач. Другарю Тал, ще можете ли да издействате покана за господин Фойхтвангер?

— Ще се постарая.

— Кажете му това.

Тал преведе.

— Благодаря — пообъркан отговори Фойхтвангер. — Аз бих...

— Много добре, прекрасно — прекъсна го Сталин, — нашият народ казва: „По-добре веднъж да видиш, отколкото сто пъти да чуеш.“ Та ето, ще видите.

— С ваше позволение, бих искал да ви задам още един въпрос...

— Моля — благо отговори Сталин, — нали затова се срещнахме.

— Разбирате ли, ние на Запад сме свикнали да гледаме на ръководителите на страната като на обикновени хора. А у вас култът към вожда стига до обожествяване и често се изразява — той притеснено потърси подходяща дума, — извинете ме, твърде безвкусно.

Сталин се разсмя.

— Безвкусно ли?... — Той сви рамене. — Обикновени работници и селяни, кога и къде са могли те да развият своя вкус, те са заети със строителството на новото общество, тежко строителство в тежки условия, те нямат време да развиват вкуса си. Самият аз вече не мога да гледам огромните портрети на този мустакат човек, когато ги носят с хиляди по време на манифестация по Червения площад. Не мога да ги гледам, но гледам, трябва да гледам, не мога да извърна гръб на народа... Безсилен съм, аз съм пленник на народа.

— Да, но — каза Фойхтвангер — хора с вкус вършат същото. Те поставят ваши портрети и бюстове на места, които нямат никакво отношение лично към вас. Например изложбата на Рембранд започва с ваш бюст. Някак не разбирам... Рембранд е живял и творил през седемнайсети век.

— Това са хора, които много късно признаха съветската власт — гневно произнесе Сталин, — а може би вътре в душата си още не са я признали. Сега с всички сили се мъчат да докажат предаността си. И

затова не знаят мярка... Подмазващият се глупак носи по-голяма вреда от стотина врагове.

ТОЙ беше недоволен от този въпрос. Нетактичен въпрос. И този немски чифутин трябва да почувствува *какво* нещо е НЕГОВОТО недоволство. Ще отнесе НЕГОВОТО недоволство за сметка на несръчните подмазвачи. Но ще разбере какво нещо е НЕГОВИЯТ гняв.

ТОЙ не откъсваше от Фойхтвангер тежкия си поглед, доволен, че събеседникът му се стъписа и за да скрие това, свали очилата си и взе да ги бърше с малка гюдерийка. А Сталин с глух, тих, безжалостен глас продължи:

— Да допуснем, че това дори не са услужливи глупци, а злостен умисъл. Злостен умисъл на вредители, които се мъчат по този начин да дискредитират ръководството на партията — той се обърна към Тал, — още днес проверете кой е сторил това и накажете виновните. Преведете му.

Тал преведе.

— Но аз изобщо не исках това — уплаши се Фойхтвангер, — не искам някой да бъде наказан заради мен.

Сталин помисли известно време, после равнодушно каза на Тал:

— Добре. Да уважим молбата на господин Фойхтвангер. Наредете да махнат от изложбата бюста на другаря Сталин и занаят да не повтарят подобни глупости.

Тал преведе.

Фойхтвангер облекчено въздъхна:

— Благодаря.

Сталин произнесе с интимен тон:

— Цялата шумотевица около „човека с мустаците“ е много уморителна и както правилно се изразихте, „безвкусна“. Но трябва да ме разберете и мен. Принуден съм да търпя, защото зная каква наивна радост доставя на хората тази суетня. Още повече, че всички тези славословия се отнасят не за мен лично, а за партията, възглавяваща строителството на социализма в нашата страна. А нашият народ е предан докрай на делото на социалистическото строителство.

Внезапно замлъкна, отпусна клепачи. После отвори очи, погледна Фойхтвангер, усмихна се:

— Говорим за нашите работи. А вие ще видите още много неща, ще наблюдавате, ще научавате. Вие сте писател, човек със свободна

професия, можете да пътувате из целия свят, а ние с другаря Тал сме служачи, получаваме заплата, за да седим на столовете си. И научаваме от вестниците какво става по света. Но това не е достатъчно. Ето защо се устремяваме към всеки, който пристига от чужбина — изхвърли ръка напред, към Фойхтвангер, засмя се, — разкажи ни, друже, какво става по белия свят.

Меко отпусна ръце на писалището и благо усмихнат, загледа Фойхтвангер.

Тал преведе, също усмихнат и подбирайки думите, за да предаде галтовната, благодушна интонация на Сталин, и по това как съчувствено, разбиращо кимаше Фойхтвангер Сталин разбираше: този човек сега е НЕГОВ човек, ще отиде на процеса, правилно ще го опише.

— Въздухът, който дишаме на Запад, е нездрав, замърсен въздух — каза Фойхтвангер, — западната цивилизация е вече лишена от яснота и решителност. Там хората не се осмеляват да се защитят с юмрук или поне с по-силна дума от настъпващото варварство. Там това се прави плахо, с неопределени жестове. Там изказванията на отговорни лица срещу фашизма се представят в захаросан вид, с маса уговорки. Отвратително е да гледаш с какво лицемерие, колко страхливо реагират отговорните лица на нападението на фашистите срещу Испанската република.

— Да — потвърди Сталин, — нападението на Германия и Италия срещу Испания е откровена и нагла агресия. Трябва да ѝ се противопоставят всички световни прогресивни сили. Трудещите се в Съветския съюз оказват и ще оказват всичката възможна помощ на Испания. Освобождението на Испания от гнета на фашистките реакционери не е частна работа на испанците, а общо дело на цялото прогресивно човечество.

Помълча, после внушително добави:

— Фашизмът е най-злият враг на човечеството и трябва да бъде спрян. Ние няма да допуснем фашизма у нас. У нас агентите на фашизма ще бъдат обезвредени. Всички прогресивни хора трябва да разберат и оценят това.

Разговорът продължи три часа. Сталин бе погледнал часовника, когато Поскръобишев въведе Фойхтвангер и Тал. Време беше да приключват.

Фойхтвангер отново каза нещо. Тал преведе:

— Господин Фойхтвангер иска разрешение да се снима с вас.

Сталин извика Поскръобишев, нареди да изпратят фотограф.

Влезе фотографът, нагласи апарата.

Сталин се премести на един стол до стената. Покани Фойхтвангер да седне вдясно от него, отляво — Тал. И така, на фона на дъбовата ламперия, ги снимаха.

Когато ставаше, Сталин каза:

— Ето виждате ли, сега ще се появи още един портрет на мустакатия човек — усмихна се, размаха показалец, — по ваша вина.

Тал преведе.

Фойхтвангер се разсмя, разпери ръце:

— Вие сте най-добрият и най-спокоен полемист на света.

Каза го искрено.

Сталин изпрати Фойхтвангер до вратата, сам я отвори, направи път на гостенина, после на Тал. В приемната Поскръобишев отвори втората врата. Фойхтвангер се извърна. Сталин вдигна ръка за сбогом. Фойхтвангер отвърна с кимане и благодарна усмивка. Вратата се затвори след тях.

Преди да влезе в кабинета си, Сталин спря пред Поскръобишев:

— Казах ви на руски: ще поканите писателя, без да ми докладвате. Защо не изпълните нареждането ми?

И отново Поскръобишев не посмя да каже, че не е получавал подобно нареждане. Другарят Сталин е искал да демонстрира на писателя своята достъпност, не е искал да изглежда надут, но не е давал такова нареждане. Изглежда е искал да го даде, но е забравил. А Поскръобишев не смее да кани когото и да било, без да докладва предварително.

— Извинявайте, другарю Сталин — виновно промълви Поскръобишев, — така се получи, автоматично.

— Предайте на Тал и на Ставски: на немеца да се създадат всички условия. До процеса да му се публикува всичко, което поиска. Онова, което ще напише за процеса, да се покаже първо на мен.

Сталин затвори вратата, обиколи кабинета, спря пред прозореца.

Покривите на кремълските здания бяха покрити със сняг. Заснежени бяха и медните топове, поставени около зданието на Арсенала.

Той си свърши работата с Фойхтвангер. Сега Тал, Ставски, Вишински, Радек да свършат своята. На Радек Фойхтвангер няма как да не повярва: двамата са евреи, интелигенти, журналисти. Всичко ще звучи достоверно. Радек и на процеса ще се постараете да блесне с остроумие, с ерудиция, ще се постараете да привлече вниманието, да бъде в центъра. Смята се за специалист по Германия, водил е преговори с немците още през 1919 и през 1921 година. Впрочем това не бива да му се казва, тогава между Германия и Русия съществуваша съвсем други отношения. Нека разкаже на процеса за своите *последни* преговори с немците, с пълномощника на Хитлер, не е нужно да измисля нищо, нека каже истината, да назове имена, живи имена, нужно е само едно: говорил е от името на Троцки, по поръчение на Троцки. А Фойхтвангер ще разгласи това по целия свят... Писател! Световна знаменитост! Антифашист ли е? Да, но не и комунист, напротив, дори е антикомунист.

ТОЙ ще накара целия свят да повярва на този процес и на всички следващи, а значи и на всички минали. Ще допусне на процеса не само Фойхтвангер, но и чуждестранни дипломати, журналисти, всякакви наблюдатели. Моля! Разбира се, всички те са само временни съюзници, те са съюзници, докато той и Хитлер са противници. Те са съюзници само до *решителния поворот*. Но тогава ще дойдат други времена, ще зазвучат други песни.

Процесът срещу Пятаков-Радек мина благополучно. Всичките седемнайсет подсъдими си признаха чудовищни престъпления. Тринайсет души бяха осъдени на разстрел, четирима — на затвор, двама от тях — Радек и Сокольников — по-късно бяха убити в килиите си.

Когато се върна на Запад, Фойхтвангер написа книгата „Москва 1937“ и я издаде в Амстердам.

Фойхтвангер пишеше:

„Сталин е издигнал се до гениалността тип на руски селянин и работник... Сталин е плът от плътта на народа, запазил е връзката си с работниците и селяните... Говори с народен език. Изключително искрен и скромнен, не си е присвоил никаква титла, взема присърце съдбата на всеки отделен човек, не позволява рожденият му ден да се

празнува публично, познава отблизо нуждите на своите селяни и работници, той самият е един от тях... Дал е на Съветския съюз нова демократична конституция, окончателно е регулирал националния проблем...

Съветските граждани са осигурени с обилна храна, дрехи, кина, театри. След десет години те ще имат жилища в каквото искат количество и с каквото искат качество... Те тръгват на своите манифестации с детинска радост... Учените, писателите, художниците, актьорите живеят добре в Съветския съюз... Държавата е грижовна към тях, радва ги с почит и високи заплати... Писателите, отклоняващи се от генералната линия, не са потискани... Съветските вестници не подлагаха на цензура моите статии... В близко бъдеще Съветският съюз ще стане най-щастливата и най-силна страна в света..."

И по-нататък:

„Присъствах на процеса, чух Пятаков, Радек. Ако всичко това е измислено или фалшифицирано, тогава не знам какво е истина... Достатъчно е да прочетеш коя да е книга, коя да е реч на Сталин, да погледнеш кой да е негов портрет, за да ти стане ясно, че този умен, разсъдлив човек никога не би могъл да извърши такава чудовищна глупост като режисирането с помощта на безброй съучастници на подобна груба комедия.“

Книгата бе моментално преведена в Съветския съюз: на 23 ноември 1937 година е предадена за производство, на 24 ноември подписана за печат и тутакси отпечатана в тираж 200 хиляди екземпляра. Скоро отпечатаните по-рано в СССР романи на Фойхтвангер бяха последвани от „Успех“, „Лъженерон“, „Юдейската война“, „Изгнание“. Той стана популярен и почитан в Съветския съюз писател, за него се изписаха много възторжени думи, наричаха го „велик хуманист“.

4.

Мъничкият дървен перон бе претъпкан с мъже, жени, деца. Саша изгуби надежда, че ще намери края на опашката. Пречеше му куфарът — не беше тежък, но бе невъзможно да се промъкнеш с него през тълпата, нямаше и къде да го поставиш. Именно тук, на гара Тайшет, Саша оцени огромното преимущество на „сидора“ — торбата за носене на гръб: виси си отзад, ръцете ти свободни, можеш да си пробиваш път, стига да имаш силни лакти и рамене. Впрочем тук никаква сила не би помогнала — хората стояха като плътна стена. Вратата всяка минута се отваряше, пък и не се затваряше плътно — прагът се бе вледенил, на площада, включено на пълна мощност, гърмеше радиото — предаваха материали от процеса срещу антисъветския троцкистки център.

Саша нямаше понятие за този нов процес, но онова, което чу, го ужаси. Пятаков, Радек, Соколников, Серебряков, Муралов, най-видните ръководители на партията и държавата, бяха наречени убийци, шпиони, диверсанти. Но кога е започнал процесът? Докато е пътувал за Тайшет?

„При извършването на диверсионни актове в сътрудничество с агенти на чуждестранни разузнавания — улавяше той думите на говорителя, — при организирането на железопътни катастрофи, на взривове и палежи в мини и промишлени предприятия обвиняемите по това дело не са се свеняли и от най-гнусни средства за борба, стигали са съзнателно и обмислено до такива чудовищни престъпления като отравяния и погубване на работници.

Всички обвиняеми изцяло признаха вината си за предявените им обвинения.“

На Саша му се искаше да намери вестници или поне да излезе на площада, да чуе всичко това от първата до последната дума, но как да излезе, преди да разбере след кого му е редът?

Постепенно Саша се ориентира, схвана обстановката... Едната, по-малката опашка беше за простосмъртни, застана именно на нея,

струваше му се безнадеждно, другата опашка беше много по-дълга — за командировани, а се оказа, че пред тях имали предимство притежателите на резервации от транспортния отдел на НКВД. Изобщо, мъртва работа, не се знаеше дали някога ще се измъкне от Тайшет.

Гишето се отваряше петнайсет минути преди пристигането на влак и тогава в опашката на командированите започваше блъсканица: ако се продаваха билети за Иркутск, чакащите за красноярския влак трябваше да се отдръпнат, да отстъпят на пътуващите за Иркутск. Но всеки се боеше да освободи мястото си, за да не го изтикат от опашката, започваха крясъци, шум, за билетите се водеше зверска битка, не като в общата опашка, тук беше тихо, никой нямаше специални права, не можеше нито да вдига шум, нито да изисква нещо.

Вътре в касата влизаха гарови началници, вземаха билети за високопоставени лица, а може би просто за свои познати и роднини. Вземаха открито, пред очите на хората излизаха с билети в ръце. И всички мълчаха, никой не се възмущаваше. Обикновените хора, смачкани и покорни, добре знаеха, че всяка дума на протест, недоволство ще бъде последвана от началническо срязване, изгонване от чакалнята, че и нещо по-лошо. Командированите пък, нали имаха привилегии пред другите, се примиряваха с привилегии на други пред тях — едно чувство, изиграло немаловажна роля в укрепването на системата на социалната несправедливост, както през следващите години се убеди Саша.

Влаковете имаха престой няколко минути и получените билети хукваха към перона, стиснали куфари и чанти в ръцете си.

И Саша излезе на перона — да види какви влакове минават през Тайшет, но най-важното — нямаше търпение да чуе какво говорят по радиото. Макар и не всичко, макар и откъслеци от процеса, но нали трябва да знае какво става. На един стълб на перона бе окачен високоговорител.

В показанията си обвиняемият Радек се позоваваше на директивно писмо от Троцки, получено през декември 1935 година:

„... Би било нелепо да смятаме, че властта може да се вземе, преди да си осигурим благоприятното отношение на най-важните капиталистически правителства, особено на такива най-агресивни като днешните правителства на Германия и Япония — бе писал Троцки. —

Съвършено необходимо е още сега да установим контакт и спогодби с тези правителства... Неизбежно ще трябва да направим териториални отстъпки... Ще се наложи да отстъпим на Япония Приморието и Приамурието, а на Германия — Украйна...“

Излиза, че миналият август, когато Радек настояваше във вестниците Зиновиев и Каменев да „заплатят с главите си“ своята вина, това писмо на Троцки вече е било в джоба му? Лицемерил е?

Саша се върна при касите, откри с поглед стареца със сплесканата шапка, до когото бе оставил куфара си, а край него зърна и двама патрулни, разпитваха го нещо. Дали не питаха за куфара на Саша, чий е, къде е този човек?... Не, май няма нищо, тогава старецът нямаше да показва паспорта си и щеше да разговаря с патрулните по-спокойно. Те грубо го прекъснаха, придвижиха се напред по опашката и измъкнаха от нея двама младежи. И те им представиха някакви документи, Саша не можа да види какви.

Почака патрулните да се махнат, промъкна се до стареца, предпазливо го попита:

— Какво, документите ли ви проверяваха?

— За трети път ми гледат паспорта. Сега искаха документ за отпуск. А кой дава такива документи, никой не дава.

Старецът изглеждаше по-млад, отколкото се бе видял на Саша в началото. Ходил на свиждане при жена си в лагера. Били родом от Харков, той бил помощник-аптекаря, жена му — медицинска сестра.

— На онези младежи им искаха не паспортите, а някакви листове.

— Значи телеграми. Кой е тръгнал на погребение, кой на сватба, кръщение... И такива неща искат.

— На всички ли гледат документите?

— Документите... Тука гледат всички на рентген: кои си, какъв си, че откъде идеш, че в кой град отиваш...

Така значи... Ако не беше излязъл на перона, ако беше останал на опашката, веднага щеше да се насади! Трябва да измисли нещо.

Хрумна му едно-друго, успя да си подготви отговори и все пак, когато патрулните приближиха, сърцето му се сви. Разбираше какво означава бележката в паспорта: „Издаден въз основа на документ за изтърпяно наказание.“

Червеноармеецът обърна листа, зачете, повика другия, сега и двамата разглеждаха паспорта на Саша, въртяха го в ръцете си, явно за пръв път изпадаха в такава ситуация — човекът се прибира от заточение, но без разрешително за пътуване, направо с паспорт. Как е възможно това? Не може да бъде! Човек, изтърпял такова наказание, трябва да има разрешително за пътуване, в което да е посочено мястото, където му е разрешено да живее. А вече там ще получи паспорта и органите ще го поемат на отчет. Нередни работи!

И нищо не ще успее да докаже на тези тъпанари, на тях изобщо нищо не може да им се докаже. Тук е Сибир, всеобщо и тотална проверка, залавят бегълци, задържат и заради най-малкото подозрение.

Може да не му върнат паспорта. Ще го заведат в комендатурата, там ще се обадят в Красноярск: какво да правим с този тип? Че какво ще правите! Дранголникът ви е под носа, тикнете го там, после ще се оправяме... И с решение на областната тройка ще му друснат *нова присъда за старите работи*. Сега са измислили този в похват: да те съдят за нещо, за което вече са те съдили.

— Закъде пътуваш?

— Амче за Канск пътувам — отговори Саша, имитирайки сибирския диалект.

— С каква цел?

— Отивам при тъщата.

— Къде живее тъща ти, адреса?

Саша каза улицата и номера на къщата, където някога бе живял Соловейчик, кой знае защо ги беше запомнил.

— А там, на място, кой живее?

— На какво място?

— Абе ти не разбираш ли? Кой живее в Кежма?

— Амче жената, синът... Всинца са там...

Патрулният продължаваше да върти в ръцете си паспорта му, после вдигна очи към него.

Саша го гледаше равнодушно, макар че сърцето му вече биеше някъде в гърлото, но нали трябваше да изглежда спокоен. Положението му беше законно: изтърпял си е присъдата, останал е в Кежма с жена и дете, пътува наблизко, до Канск, при тъща си. Желязна версия, няма грешка. Дори самият той почти повярва в нея.

— При тъщата значи?

— Да.

— На гости у тъщата, да те гощава...

— Не на гости, вземаме я в Кежма. Остаря вече.

Патрулният направи сериозна физиономия, той продължаваше да разглежда Саша.

И Саша го гледаше все така равнодушно, като същевременно пресмяташе накъде ли може да го поведе мисълта: ще го прибере ли, ще го остави ли? Може би ще го остави?... Живее си човекът в Кежма, там има органи, Саша е под тяхно наблюдение, те *отговарят за него*. Ами да си отговарят!

Дали Саша отгатна, или не, но патрулният затвори паспорта, върна му го, продължи нататък с колегата си, проверявайки документите на хората, застанали до стените, седнали върху чували, куфари и просто на пода. Като поглеждаха уплашено патрулните, те подаваха документите си: всички знаят какво представлява гара Тайшет, дори хора, които пътуват законно, гледат да я заобиколят, обаче дошъл ли си в Тайшет, значи документите ти са в ред, ама пак си е за страх.

А Саша все така стоеше на опашката, безсилен да помръдне от мястото си, машинално вперил очи в гърбовете на патрулните.

На площада гърмеше радиото, но той почти нищо не чуваше, пречеше му звънът в ушите, не можеше и не можеше да потисне вълнението, не можеше да се съсредоточи, долови само, че се повтаря думата „война“:

„... Обвиняемият Пятаков е дал указание на обвиняемия Норкин да подготви Палежа на Кемеровския химически комбинат в самото начало на войната.

Пятаков потвърдил:

— Да, наистина дадох такова указание на Норкин...”

Говорителят спомена името на Князев:

... Японското разузнаване е поставяло особено остро въпроса за използването на бактериологични средства по време на войната с цел заразяване с острозаразни бактерии подаваните за войските ешелони, а също така пунктовете за хранене и санитарна обработка на войските...

Крушките горяха мъждиво, миришеше на пот, на тютюнев дъх, на нещо кисело. Саша приседна до куфара си, подпря гръб на стената.

И Радек, когато Вишински го попитал за какво е полагал усилия — за поражението или за победата на СССР, отвърнал без колебание:

„... Аз работех за поражението.“

Този процес, тези саморазобличения потискаха Саша. Той нямаше никакво отношение към престъпленията, за които се разкайваха троцкистите, техните признания звучаха невероятно, абсурдно. Но кой ще вземе да се рови дали той, Панкратов, има отношение към тези престъпления? Бил ли е осъден по член 58? Бил е. Обвиняван ли е в контрареволуционна дейност? Обвиняван е. Значи и той е от същия враждебен лагер, това е достатъчно, за да го подберат отново. По-скоро да се махне отгук, да се свре в някоя дупка, където паспортите не се проверяват по три пъти на ден.

Некомандираните не успяваха да получат билети, но все пак опашката полека-лека намаляваше. Защо и как — Саша не можеше да разбере. Някъде изчезна харковчанинът със сплесканата шапка, дето беше ходил на свиждане с жена си. Той нямаше багаж, само жалка раничка на гръб, може би се беше метнал в движение на някой влак?

Останалите от неговата опашка май си бяха налице, отделяха се за малко, пак се връщаха, всеки знаеше след кого е. И Саша отиде на пазарчето край гарата за мляко и хляб. Чу, че свършвали бързо, за два-три часа, опашката не беше голяма и даваха не повече от един самун. Наложил се да купи канче: млякото се продаваше на замразени питки, на топло в чакалнята то се стопяваше, можеше да се пие с хляба. Вкусно беше, но възмалко.

Питките мляко му напомниха за Мозгова, и там зиме замразяваха млякото. Неговите старци сигурно си мислеха, че вече приближава Москва. Хазяйката, като му приготвяше храната за из път, пращаше Лукич в избата за сланина, за вейна риба. Саша по едно време влезе в кухнята, видя на масата всичко, което бе донесъл Лукич, и избухна в смях. „Ама това ще стигне за цял обоз!“ Беше в еуфория — паспортът му беше в ръцете, морето до коляно. Напъха едно-друго по джобовете си, а сланината мушна в куфара, другите неща остави:

— Стигна ли до Тайшет, веднага се качвам на влака.

Така си представяше своя живот на свобода.

Гладен, брадясал — нямаше къде да се обръсне, пък и не му беше до това, с възпалени очи, Саша спеше седнал на пода, скръстил ръце върху куфара и оборил глава върху тях, изтръпваха му краката, гърбът, не беше сън, а цяло мъчение. А влаковете минаваха, и пътнически, и товарни, и на резервните коловози пристигаха композиции, и свиреха локомотиви, маневрираха.

Пристигна бързият влак от Владивосток, искрящ от светлини, прозорците му с бели перденца, след локомотива — пощенският вагон с решетки на прозорците, значи карат писма в Москва — всичко е чисто, благородно, цивилизовано, достойно. А от Москва пристигна товарен влак, само с два пътнически вагона — първият и последният — и спря в края на гарата, там, където вече нямаше перон. От пътническите вагони излязоха милиционери, застанаха пред товарните. И Саша за пръв път видя как се разтоварва цял влак затворници.

Плъзгащите се врати се отваряха наполовина, конвоирът извикваше име, на вратата се появяваше затворник, високо произнасяше трите си имена, годината на раждане, присъдата. Конвоирът го намираше в списъка, подвикваше „готово!“, затворникът с торбата или куфара си скачаше от вагона — но само по-младите, старите се страхуваха от високото, гледаха да се смъкнат по корем, падаха в снега и веднага, без да стъпят на крака, заставаха на колене. После викаха следващия, и той скачаше или се смъкваше по корем, падаше и оставаше на колене. И така целият вагон.

Разтовари се половината композиция — затворниците стояха на колене в снега, мъже, жени, жалки фигури с жалки багажчета.

После по команда — груба, креслива, с псувни и ритници, с удари на приклади, те станаха, строиха се, всичко това — пред цялата гара, пред хората, застанали зад оградата на гаровия площад. Впрочем, както забеляза Саша, никой особено не се заглеждаше в тях, сигурно хората бяха свикнали с това. Колоната затворници измина около двеста метра, хората пак застанаха на колене в снега, където ги очакваше друг конвой, от лагера или от отдела за препращане. Отново проверка: трите имена, годината на раждане, присъдата... Единият конвой предаваше затворниците на друг. Далечни викове, псувни, лай се смесваха със свирките на локомотивите, на минаващите товарни композиции.

Саша си вдигна яката, тресеше го; ето какво го очаква. А дето го пуснаха е грешка. И НКВД бързо поправя такива грешки.

Потиснат от видяното се затътри към чакалнята. На площада край високоговорителите се тълпяха хора, слушаха как Вишински разпитва някакъв Арнолд. Саша нямаше представа кой е този Арнолд, но може би щяха да кажат...

„Вишински: Подсъдими Арнолд, как е истинското ви име?

Арнолд: Василиев.

Вишински: А собственото, бащиното?

Арнолд: Валентин Василиевич...

Вишински: Кога организирахте терористични актове, срещу кого?

Арнолд: ...Спрях колата пред входа, Молотов се качи. Когато излизах от междуселския път на шосето, внезапно видях насреща да лети кола. Нямаше кога да мисля, бях длъжен да извърша терористичния акт... Но се уплаших. Успях да свърна встрани, в канавката.

Вишински: Какво ви спря в случая?

Арнолд: В случая ме спря страхът.“

Приближи се някакъв селянин, застана до Саша, вирна главица, заслуша се. Суетлив, с избит преден зъб, той вече беше попадал пред погледа на Саша, но не в чакалнята, а именно на площада.

— Бъка от шпийони наоколо, мамка им, искали са да уморят правителството, кръвопийци проклети... Та да осиротеем.

Тоя чичка ще да е от Украйна или от Кубан, помисли си Саша, изговаря меко буквата „г“. Как ли е попаднал в Тайшет? И какво така се натрапва да го заприказва? Случайно? Или е информатор?

— За големи пари са искали да продадат Расея на германеца и японцеца, та руският народ да се напъва за жълтите...

Така значи се е трансформирало всичко в глупавата му глава: „Расея да продадат за големи пари.“

— Чуй, момче — не го оставяше на мира селянинът, — ами колко ли пара може да струва Расеята, а? Ти как мислиш?

— Тебе пък защо те интересува? Ти ли искаш да продаваш Русия? — ядоса се Саша. — Я хайде чупка оттука!

5.

Сестрите почти не се виждаха: Нина по цял ден беше в училище, Варя на работа, вечер — в института. Но беше непоносимо да живеят заедно, без да разговарят, да вижда на Вариното лице насмешка към всяка чула от радиото дума, да усеща презрението ѝ, задето вярва на „всичко това“. От Варя можеше да се очаква какво ли не. Докъде може да се стигне така?!

В техния вход арестуваха „враг на народа“, бе живял тук само три месеца, а съседът му по апартамент Дима Полянски бе изключен от партията заради притъпена бдителност. Нина и Дима бяха приятели от детинство. В онези дни се срещнаха случайно на стълбището, Дима я хвана за лакътя и ѝ зашепна на ухото: „И две думи не съм разменил с него, само «добър ден» и «довиждане», а в районния комитет изобщо не пожелаха да ме чуят, изключиха ме и край.“

— Времето е сериозно — навъси се Нина, сега е нужна особена бдителност.

Дима отскочи като попарен, хукна нагоре, прескачайки през две стъпала. Дори не каза довиждане. Доця ѝ се да му подвикне: „Приятелю, и мен всеки момент може да ме изключат, благодарение на родната ми сестричка.“ Разбира се, не подвикна, но се разстрои, с трепереци пръсти вкара ключа в ключалката.

Не биваше така грубо да прекъсва Дима. Дима е чудесно момче, по-голям е от нея с две години, инженер, работи в авиацията. Поминалата година покани Нина в Тушино, на празника на въздушния флот. Тя отиде с удоволствие и не съжаляваше. Великолепно, смайващо зрелище! Слънчев ден, самолети в синьото небе, снежнобели парашути, радост и ликуване. Летците са героични момчета! Нина се гордееше с тях, гордееше се със страната си, гордее се и сега.

Дима беше внимателен към нея, приветлив, честичко се обаждаше по телефона, за 8 март ѝ носеше цветя, за октомврийските и майските празници — кутия бонбони. Но Нина не вземаше насериозно

неговите ухажвания. Чувстваше го чужд. Само с Максим можеше да разговаря за неприятностите си, да бъде откровена, той я слушаше внимателно, вдъхваше ѝ своето спокойствие.

И писмата, които пишеше на Нина, бяха разумни, добросърдечни, подробни. На два пъти Максим си идва в отпуск, търпеливо чакаше тя да се върне от училище, редеше се на опашки за билети, ходеха на театър, на изложби, той вземаше дори билети за консерваторията, макар че не разбираше и не обичаше класическата музика, усмихваше се добродушно: „Искаш Бах, ето ти Бах, искаш Моцарт, ето ти Моцарт“, но Нина я обичаше и Макс седеше безропотно до нея през целия концерт, важното беше на Нина да ѝ харесва, Нина да изпитва удоволствие. Лично той предпочиташе народните песни, когато си дойде миналата година, гледаха „Младостта на Максим“ и през целия път към къщи си тананикаше: „Крутится, вертится шар голубой, крутится, вертится над головой, крутится, вертится, хочет упасть, кавалер баръшню хочет украсть.“ Нина беше в добро настроение, и тя тананикаше, но влезеше ли една мелодия в главата на Макс, трудно излизаше.

На третия ден Нина не издържа: „Стига вече де, не ти ли омръзна?!“ Макс бързо намери отговор: „Може пък и аз да искам да открадна една госпожица и да я приучвам към тази мисъл.“ Тя се усмихна: „Почакай, Макс, не сега.“

Защо не сега — и тя не можеше да обясни точно. Може би немалка роля играеше привързаността ѝ към училището, към учениците, тя обичаше своя предмет — историята, в Москва имаше библиотеки, курсове, семинари, музеи, всичко свързано с професията ѝ. Там, в глухата провинция, в Далечния изток, нямаше нищо подобно. Еднообразен провинциален живот, ще дойдат децата, ще започнат, както винаги при военните, местения от град на град, вместо любимата работа — пране на пелени, вместо обществената дейност — готвене.

Веднъж след заминаването на Макс Варя ѝ каза: „Внимавай, кандидатът ще ти избяга.“ Нина избухна: „Каква пошлост! «Кандидатът», «ще избяга»... Ти обаче не изтърва кандидата и повярвай ми, нито аз, нито някой друг ти завиждаше.“ В отговор Варя саркастично се усмихна: „И на старите моми никой не завижда.“

Ей такива реплики си разменяха понякога и после отново със седмици не си говореха.

Това ставаше непоносимо, трябваше да се разделят.

В края на ноември, на рождения ден на Нина се обади Лена Будягина. Нина се усмихна: иска да ѝ честити, мила е, никога не забравя, всичко помни. Може да отидат в кафе-сладкарницата на улица Горки, ще поседят, ще побъбрят, още повече че отдавна не са се виждали. Но Лена не ѝ се обаждаше, за да ѝ честити.

— Нина — каза тя, — татко го няма вече.

Нина не разбра отведнъж — умрял? Но веднага се сети — Иван Григориевич е арестуван, и припряно избъбри:

— Ще ти се обадя.

И затвори телефона. Уплаши ли се? Не, защо? Но как да говори за тези неща по телефона? Върна се в стаята, отпусна се на стола, замисли се. Да отиде ли у Лена, или не? Жилището им е под наблюдение. Това е ясно. От Петия дом на Съветите всеки ден прибират по някого, личи по имената във вестниците. Но как да не отиде? Ще изостави приятелка. Сама с дете. Трябва да отиде. Но как? Портиерът ще попита: „Кого търсите?“ Ще трябва да каже — Будягини. И той веднага ще звънне, където трябва, че у Будягини е влязло едно младо момиче. И ще излязат наяве всички нишки, ще научат, че преди няколко години Иван Григориевич ѝ е дал препоръка за партията. Едната ѝ я даде директорката на училището Алевтина Фьодоровна Смирнова, другата — Иван Григориевич, а той е арестуван. Но как да постъпи? Да съобщи в партийната организация? Хубав подарък получи за рождения си ден.

Отиде на улица „Грановски“ в шест и половина: хората се прибират от работа, ще се шумугне незабелязано. За щастие портиера го нямаше на вратата.

Отвори ѝ Лена, разцелуваха се. Лена беше учудващо спокойна и делова. И Ашхен Степановна се държеше спокойно, макар че в жилището всичко беше надолу с главата, две от стаите бяха запечатани с червен восък, по коридора бе разхвърлян багаж. Тягостна гледка.

— Не се плаши — каза Лена. — Утре трябва да се пренесем в Дома на правителството на улица „Серафимович“. Дадоха ни една стая

там — тя се усмихна, — попътен бивак от брега на Москва река към бреговете на Енисей. Виждаш ли, събираме си багажа.

— Виждам, виждам — помрачня Нина.

На масата Ашхен Степановна прибираше в един сандък съдове, на пода домашната помощничка увиваше на руло килима.

— Как ще съберете всичко това в една стая? — попита Нина.

— Всичко е предвидено — пак така кисело се засмя Лена. — В стаята ще пренесем само най-необходимото — останалото ще предадем на коменданта на блока. Там има специално помещение за такива случаи. Както разбираш, помещението е голямо, такива случаи сега има твърде много. Рано сутринта отведоха татко, а в три часа дойдоха и ни предупредиха за преместването, дадоха ни възможност да се приготвим, напълно хуманно. Аз вече ходих там, гледах, съвсем прилична стая, 14 квадратни метра, на първия етаж. И в другите стаи има настанени семейства, видях дори познати от нашия блок. Получих и ключа.

Тя говореше ли, говореше, като продължаваше да хвърля по нещо в куфара, а Нина пристъпваше от крак на крак до нея, със страх се взираше в лицето ѝ. Насмешката не слизаше от устните на Лена, а очите оставаха неподвижни. И тази странна съсредоточеност, съчетана с неуместната веселост и необичайната за Лена бързивост, навяваше ужас.

В съседната стая заплака детето. Лена отиде при него, Нина я последва.

— Какво, какво, мъничкият ми — Лена вдигна момченцето от креватчето, — е, подмокрил си се малко, няма страшно.

С една ръка тя държеше детето, с другата ловко сменяше чаршафчето, мушамата. Малкият търкаше с юмруче очите си, примижаваше от светлината.

— Сега ще оправим нашия Ванечка.

Тя обърна момченцето така, че Нина да вижда лицето му.

— А, Нина, погледни само какво чудесно чекистче расте, русичко, цялото на татко си, красиво чекистче, ще арестува лошите чичковци, ще арестува и лошите лелички, миличкото ми чекистче.

Нина сведе очи, имаше чувството, че Лена се е побъркала, не знае какво говори, и се страхуваше, че внезапно ще изтърси нещо

такова, което ще постави Нина в неудобно положение и завинаги ще прекъсне отношенията им. За да спре това бръщолевене, попита:

— Какво по-точно се случи с Иван Григориевич?

— С Иван Григориевич... С Иван Григориевич... А това тук — тя сложи момченцето в леглото, зави го с одеялцето — ни е Иван Иванович, така е записан на дядо си: Иван, и бащиното му е дядово — Иванович.

— Знам това, Леночка — меко я спря Нина.

— Вярно, бях забравила. Иван Григориевич го арестуваха, отведоха го. Защо ли? Ами за същото, за което арестуват и отвеждат всички. От нашия блок прибраха половината хора — тя полюшваше креватчето, за да приспи отново детето. — Не виждаш ли какво става? В Народния комисариат по тежката промишленост остана само другарят Орджоникидзе, всички други са в затвора, скоро ще ги съдят, ще ги разстрелват — тя погледна Нина в очите, отново насмешка разтегли устните и, — как беше онази песен: „... И в затвора ще лежим, и стрелба ще стреляме, дойде ли времето, и ще умираме.“

— Лена — повика я Ашхен Степановна, — събрала ли си багажа на детето? — Още не.

— Побързай.

— Не можах ли да ви дам поне два дена за преместването?

Колко необмислено зададе този въпрос, после дълго се измъчва заради него.

— Наивна душо — каза Лена, — не разбираш ли, че някой няма търпение да се настани в нашето жилище? Когато арестуваха Серебряков, още процесът не беше минал, а Андрей Януариевич вече се беше преместил на неговата вила. Как ти се струва, а? Лицето на нашето правосъдие?

— Кой е този Андрей Януариевич? — изстинала, попита Нина, досещайки се кое име ще произнесе сега Лена.

— Вишински — отсече тя.

Нина пламна цялата.

— Защо събираш разни клюки?! Не мога да те позная!

Лена я погледна:

— Клюки са, разбира се, клюки, наоколо само клюки, а всичко останало е наред.

Но не ѝ се искаше да се разделят в такова настроение.

— Къде е Владлен? — попита Нина.

— У приятели. Уговарят се утре да ни помогнат с преместването.

Нина едва сдържа сълзите си — единайсетгодишни деца — и това ако е помощ! И затова думите ѝ прозвучаха искрено, когато заговори за разписанието си: претоварена е с работа, няма да я пуснат от училището, инак непременно щяла да помогне.

— Всичко разбирам — каза Лена, — благодаря ти, че дойде.

— Благодаря — повтори след дъщеря си и Ашхен Степановна.

От всичко това ѝ стана чоглаво. Отношенията им с Лена са приключени, това е ясно, макар все още да я обича. Но да ходи в блока на улица „Серафимович“, в апартамент, където живеят семейства на арестувани, не може. Нина винаги бе боготворила Иван Григориевич: човек от народа, истински комунист, болшевик, стар член на партията. Но и онези, дето сега ги разобличават по процесите като престъпници и злодеи, не са ли и те стари членове на партията, не ги ли смяташе народът за истински комунисти, болшевики? Смяташе ги. И тя ги смяташе. А сега косите ти се изправят от ужас, когато четеш показанията им. Все пак е невъзможно да си представиш как Иван Григориевич дава команда да се сипва счукано стъкло в храната на деца или отрова в кладенци. Но от друга страна, той е живял почти десет години в чужбина, може да е изпълнявал някакви задачи, за които дори Ашхен Степановна да не се е досещала.

И ако тя прочете във вестниците неговите признания, че е родоотстъпник и шпионин, какво ще каже тогава? Сигурно ще я попитат — защо искахте препоръка именно от Будягин? Естествено тя ще отговори както си беше: Будягин *сам* ѝ предложи препоръката си. Това я поласка: заместникът на Орджоникидзе, старият болшевик бе оценил нейната политическа зрелост. Добре, ще кажат те, но защо, когато научихте за арестуването му, не ни съобщихте? Опитайте се да скриете това? Именно този въпрос трябва да предотврати. Затова първа ще събщи в партийната организация. Нали не могат да я изкарат виновна, че е била в един клас с Лена Будягина, ходила е у тях, запознала се е там с баща ѝ. Между другото, Будягин дори веднъж в училище участва в среща на стари болшевики, посветена на техните спомени. Да не забрави да спомене това.

И все пак страхът я глождеше. Да се посъветва ли с Алевтина Фьодоровна? Само на нея Нина вярваше безпрекословно.

След часовете се отби в кабинета и.

— Може ли да вляза за пет минути?

— Влизай — каза Алевтина Фьодоровна, — сядай, какво има?

И когато Нина разказа за арестуването на Будягин и помоли за съвет дали да съобщи в партийната организация за неговата препоръка, Алевтина я попита:

— А ти откъде знаеш, че е арестуван?

— Обади ми се Лена, дъщеря му. Сигурно си спомняте, с нея сме съученички.

Алевтина сякаш изобщо не чу втората половина на фразата.

— Поддържаш ли отношения с нея?

— Как иначе, съученички сме... Приятелка ми е...

— За какво ти се е обадила? Да те предупреди ли?

Едва сега Нина проумя всичко. Боже мой, каква глупачка е! Ами че Ленка ѝ е дала знак, предупредила я е да не отива, да не се обажда и по телефона, да се преструва, че нищо не знае и така да не се остави да я оплетат. А тя веднага хукна.

— Сама решавай — каза Алевтина Фьодоровна. — Ако поддържаш отношения с Будягини, разбира се, трябва да съобщиш в своята партийна организация. Ако не си поддържала никакви отношения, мисля, че не е нужно да съобщаваш. С една дума, *твоя* си работа, ти си решавай.

6.

Нина дълго обмисля съвета на Алевтина Фьодоровна. Кой си спомня вече, че Будягин ѝ е дал препоръка? Кой знае, че е ходила у Лена? Никой. Виж, когато името на Будягин се появи във вестника, тогава ще направи тази стъпка. А сега? Защо да се пъха на вълка в устата?

Ще почака. Но тилът ѝ трябва да бъде подсигурен. Поне вкъщи да не я нервират. И от думи е време да премине към дела.

Но излезе, че не е толкова лесно да замени стаята. Трудно е да получиш две стаи срещу една, и то прилични. Нина даде обява за замяна, започнаха да ѝ се обаждат. Но предложенията бяха неприемливи: стая до кухня, шест квадрата, друга — в общежитие, пак шест квадрата, преградена от съседната стая с шперплат — една кухня и една тоалетна за двайсет семейства. Друга стая в сутерен, прозорецът над тротоара. Все такива. Нина би се съгласила на всякакво предложение, но Варя... Щом чу един телефонен разговор на Нина и схвана за какво става дума, тя попита:

— Май се каниш да заменяш стаята?

— Да. Мисля, че това ще е най-правилното решение за нас двете.

— И аз мисля така — съгласи се Варя, но имай предвид, че няма да отида в сутерен, общежитие или в някое село.

В обявата Нина бе посочила в какви часове може да се обаждат. Но се звънеше и сутрин, и следобед, и вечер. Съседите правеха физиономии, нищо не излизаше от това начинание.

А след някое време тревогите, свързани с Варя, изобщо отстъпиха на заден план. На преден излязоха неочакваните събития, започнали в училище поради конфликта между Алевтина Фьодоровна и дружинната ръководителка Тамара Наседкина или Туся.

Нина не можеше да понася тази оперена бърлива комсомолка, необразована, кой знае как попаднала в Москва, след като завършила

гимназия нейде в провинцията. „Благодарение на сладурската си физиономия и безотказността“ — подхвърли веднъж Алевтина Фьодоровна. Но странно, въпреки тази характеристика Алевтина Фьодоровна търпеше Туся. Туся пък редовно провеждаше пионерски сборове, събрания, търчеше, шумеше, украсяваше Лениновия кът, районният комитет на комсомола гледаше на нея с добро око. Алевтина Фьодоровна не изискваше от нея нищо повече, веднъж каза на Нина: „Всичките са празноглави, хвани едната, че удари другата.“

От есента на миналата година бе започнала подготовката за стогодишнината от смъртта на Пушкин. В работата се включи и Туся. Пионерите разучаваха стихотворения от Пушкин, едно момченце започнало да декламира: „Зима, крестъянин торжествуя...“, но Туся го прекъснала:

— Селянинът не може да тържествува. При крепостното право не му е било до тържествуване.

И го накарала да научи нещо друго.

Тази история стигнала до ушите на Алевтина Фьодоровна и на педагогическия съвет тя доста злъчно осмя Туся и й забрани да се занимава с подготовката за юбилейното тържество. Има кой да се занимава с това.

— Подготовката е включена в плана на районния комитет на ВЛКСМ — неочаквано злобно отвърна Туся, — не можете да ми забраните.

Алевтина Фьодоровна я погледна мълчаливо, отвори папката си, извади един вестник, разгърна го, намери мястото, което й трябваше, очерта го с червен молив и го подаде на Туся.

— Прочети това. На глас.

По лицето на Туся се изписа колебание: да чете или да не чете.

Възрастните педагози, насядали край дългата маса, я гледаха мълчаливо.

— Вече съм го чела — заяви Туся.

— Щом не искаш — заключи Алевтина Фьодоровна, — добре, ще го направим ние.

Оправи си очилата, зачете бавно и внушително:

— „Цялата пионерска работа в училище трябва да се провежда със знанието на директора. Пионерската работа е част от възпитателната работа на училището като цяло. Обществената дейност

и на комсомола, и на пионерската организация трябва да бъде насочена към борба за качество в обучението.“

Тя сгъна вестника, пъкна го отново в папката.

— Съгласна ли си с това постановление?

— Съгласна съм — прошепна със сведени очи Туся.

— Тогава го изпълнявай. В обратния случай ще трябва да си смениш работата.

Но с това историята не приключи.

На 1 декември 1936 година се навършиха две години от деня на убийството на Киров.

На пионерски сбор Туся разказала за това страшно злодеяние. После каза на третокласника Козлов да прочете една страница от книгата за детството на Киров. Но щом Козлов отворил книгата, съученикът му Глазов извикал:

— Неговият баща е убил Киров!

Козлов се заплакал:

— Не е вярно! Татко никого не е убивал!

— А защо го разстреляха? За какво? Не беше ли заради Киров?
— не мирясвал Глазов.

— Баща ти разстрелян ли е? — попитала Туся.

— Да — преглъщайки сълзите си, кимнал Козлов.

— Тогава наистина не бива да четеш за Киров — взела му книгата Туся, — седни си.

По този повод между двете стана нов сблъсък. Вярно, бащата на Козлов е бил обявен за „народен враг“, името му дори е било споменато на някакъв процес, но какво е виновно момчето, пионерът?

Горе-долу такъв бе смисълът на въпроса, който Алевтина Фьодоровна зададе на Туся на педагогическия съвет. Деликатна тема — в училището имаше много деца на репресирани. Но Алевтина Фьодоровна добре разбираше каква обстановка ще се създаде, ако се поощрява детската жестокост.

— Глазов изрази своето отношение към враговете на народа — предизвикателно отвърна Туся, — той е дете, не умее да произнася речи. Както го е мислил, така го каза. Аз нямам право да му запушвам устата.

— А защо накарахте именно Козлов, сина на народен враг, да чете за Киров?

— Не знаех, че баща му е разстрелян — простодушно отговори тя.

— Такива неща трябва да се знаят. Ако бащата на ваш пионер е враг на народа, вие сте длъжна да го знаете. Нямали сте право да не го знаете! Вие сте длъжна да знаете всичко за всеки пионер, ако ли не, тази работа не е за вас — Алевтина Фьодоровна строго изгледа всички насядали около масата, — представете си само, по случай годишнината от убийството на Киров се дава трибуна на син на народен враг!

Туся прехапа език. И този път не съумя да надвие опитната в партийните интриги стара комунистка.

Но старата комунистка подцени способностите на младата.

Няколко дни по-късно на двора Туся извади пред строя второкласника Борка Кауфман, син на инженер от ЗИС, и накара всички да скандират „Таткото на Боря враг е на народа!“, „Таткото на Боря враг е на народа!“. Малкият Боря стоеше изправен, с ръце по шевовите и прехапал устна, едва сдържаше сълзите си. Не издържа, изхлипа и строят тутакси ревна още по-радостно: „Таткото на Боря враг е на народа“.

Беше отвлително зрелище. Нина се задави от възмущение, но не можеше пред всички да се скара на Туся, не беше педагогично, пък и нямаше право да се меси в работите ѝ. Алевтина Фьодоровна с ледена физиономия мина покрай строя и влезе в кабинета си.

При нея влезе и Нина.

Алевтина Фьодоровна си свали палтото, окачи го в ъгъла и без да се извърща, попита:

— Какво има?

— Алевтина Фьодоровна... Такова строяване... Та това са деца!

— Знам, че са деца — мрачно отвърна Алевтина Фьодоровна.

Както се разбра по-късно. Туся ѝ заявила, че провежда тези строявания по указание на районния комитет на комсомола и ще ги провежда и занапред. Ако Алевтина Фьодоровна не ѝ вярва, ето, моля, телефона на секретаря на районния комитет, директорката може да провери.

Алевтина Фьодоровна не се обадила.

Следващия път пред строя била извадена Лиля Евдокимова. И всички отново дружно скандирали: „Таткото на Лиля враг е на народа“.

„Таткото на Лиля враг е на народа“. Единайсетгодишната Лиля не заплакала, стояла с наведена глава, но след сбора грабнала чантата си избягала от училище.

Такива спектакли се правеха всеки ден. Успеваемостта взе да пада, децата бягаха от часове с надеждата да не ги извадят пред строя, но тези уловки не помагаха — явно Туся имаше точен списък.

Че е дошъл редът на Альоша Перевазников, Нина научи случайно, идвайки една сутрин в училището. Альоша ѝ беше любимец, срамежливо момче със силно румени бузи, живееше с втория си баща. Майка му работеше някъде в чужбина. Веднъж Альоша донесе снимка, направена в Испания — смайващо красива жена с прави като на Альоша ресници се усмихваше, притиснала до гърдите си букет цветя.

Месец преди това вторият му баща беше арестуван, Альоша отиде да живее при леля си, някъде до Красние врата, започна да закъснява за училище и Нина бе принудена с болка на сърцето да му пише забележки в бележника. После той престана да закъснява и каза, че е пристигнала майка му. И когато онази сутрин идваше към училището, Нина я видя за пръв път: с необичайно за Москва дълго кожено палто, гологлава, тя вървеше, прегърнала Альоша през раменете, притискаше го до себе си и го молеше да не плаче пред строя. Нина поизостана; нямаше сили да погледне тази жена в очите, нито да срещне погледа на Альоша.

А след няколко дена майката на Альоша си преряза вените и се хвърли от шестия етаж. Училищната прислужничка, която видяла това, разказа как веднага се събрала тълпа и разграбила от ръцете на мъртвата вносния ѝ часовник и пръстените.

Альоша изчезна от училището.

Пионерските съдилища бяха последвани от изключвания на поголемите ученици от комсомола. Първата изключена бе Ира Петерсон, дъщерята на бившия комендант на Кремъл. Тя не дойде на събранието, защото беше болна. Приятелката ѝ Варя Шчеславская каза, че лични дела се разглеждат само в присъствието на комсомолеца. Шура Максимов, които все никнеше, където не го сеят, се развика: „Искаш още цяла седмица да оставиш комсомолски билет в ръцете на врага?“ „Тя не е враг, а дъщеря на враг“ — възрази Валя. Изключиха Ира, Валя наказаха с мъмрене за примиренчество. На другия ден секретарката на комсомолската организация Тоня Чегодаева подаде молба да я

освободят от секретарските задължения, тъй като предишната вечер арестували баща ѝ. Изключиха Тоня, изправиха я пред събранието, свалиха от гърдите ѝ комсомолската значка, значките ГТО /Готов за труд и отбрана/, ГСО /Готов за санитарна отбрана/, ВС /Ворошиловски стрелец/. Тоня беше активистка и първенец по успех, безспорна кандидатка за диплома с пълно отличие — не я получи: след седмица бе интернирана с майка си в Астрахан.

В друго училище се премести и вторият кандидат за диплома с пълно отличие — Юра Беленкий. На комсомолското събрание той отказа да се отрече от арестуваните си баща и майка и когато Шурка Максимов отърча при него да му откъсне комсомолската значка, го плесна по ръката, сам отвинти значката, сложи я на масата и си тръгна, като затръшна вратата. Алевтина Фьодоровна научила, че станал шофьор на камион, нощем возел хляб по хлебарниците — на неговите грижи бе останала малката му сестричка Танечка.

Алевтина Фьодоровна отслабна. Вечният ѝ английски костюм увисна на раменете ѝ, лицето ѝ се покри с червени петна.

А събитията набираха скорост.

През януари на тържеството по случай годишнината от смъртта на Ленин десетокласникът Юра Афанасиев, изнасяйки доклада, сбърка: вместо „почина Ленин“ каза „почина Сталин“. Веднага се поправи, а после показваше конспекта си, където всичко беше правилно. Въпреки това го изключиха от комсомола, искаха да го изключат и от училище, но Алевтина Фьодоровна не позволи — оставаше му половин година до завършването. Наказа го с мъмрене за „невнимателност, прераснала в сериозна политическа грешка“.

И буквално на следващия ден — ново събитие. Десетокласниците Тришченко и Свидерски играели на бiliarд в Червения кът, там имаше малка маса, играеше се с метални топчета. От нечий удар едно топче скочило от масата, улучило гипсовия бюст на Сталин и му повредило носа. Съобщиха за произшествието на Алевтина Фьодоровна прибраха бюста в чувал и го отнесоха в склада.

На другата сутрин домакинът Яков Иванович с двама десетокласници — Парамонов и Куманин — замина за завода за нов бюст на другаря Сталин, за целта шефовете им дадоха камион ГАЗ-АА.

Получили го, Яков Иванович подписа и се качил в кабината до шофьора, а Парамонов и Куманин — в каросерията, за да крепят

бюста. Но по павираната улица той се люшкал, аха-аха да се счупи, затова момчетата намерили въже, прекарали го през решетката зад шофьорската кабина и с краищата вързали бюста през врата.

Благополучно стигнали до училището, влязоха в двора точно през голямото междучасие. Шофьорът свали оградките на каросерията и тогава някакъв малчуган подвижна:

— Вижте, обесили са Сталин! Обесили са Сталин в камиона!

Всички заобиколиха камиона.

Куманин и Парамонов се мъчеха да отвържат бюста от решетката, но ето че довтаса Туся Наседкина и размаха ръце:

— Престанете!

Качи се в каросерията, избута Парамонов и Куманин и нареди на децата веднага да повикат Алевтина Фьодоровна.

Момиченцата се втурнаха в директорския кабинет.

— Алевтина Фьодоровна, Алевтина Фьодоровна! Елате по-бързо на двора. Обесили са другаря Сталин.

Алевтина Фьодоровна нищо не попита, облече си палтото и слезе на двора.

В откритата каросерия стоеше Туся.

— Полюбувайте се, Алевтина Фьодоровна! — тържествуващо я прикани тя, като и посочи вързания за кабината бюст на Сталин.

— Кой е направил това?

Туся посочи застаналите до нея Куманин и Парамонов.

— Иначе бюстът щеше да се счупи — каза Куманин, — непременно трябваше да го вържем.

— Но защо точно за врата? — извреця Туся.

— Стига си врецяла! — озъби се Парамонов. — Как иначе да го вържем, покажи ти!

Алевтина Фьодоровна погледна въпросително домакина Яков Иванович, той и шофьорът стояха до камиона.

— Пътят беше неравен, можеше и да се строши. На, и шофьорът ще ви каже — обясни Яков Иванович.

— Свалете бюста и го занесете в Червения кът. Само че внимателно — нареди Алевтина Фьодоровна.

— Това си е политическа диверсия — отсечено и зловещо заяви Туся.

— Ще видим — кратко отвърна Алевтина Фьодоровна.

С проверката се зае не Алевтина Фьодоровна, а специална комисия от районния комитет на партията прегледа „сигналите“ — писмото на Туся и група комсомолци от горните класове, в него бе обвинена Алевтина Фьодоровна: пресичала всички опити на пионерите и комсомолците да изразят справедливия си гняв и да осъдят враговете на народа, закриляла децата им, не изключила от училище Юрий Афанасиев, който нагло обявил на събрание, че другарят Сталин е умрял, опитвала се да скрие, че учениците Тришченко и Свидерски, изразявайки своята контрареволуционна същност, счупили бюста на другаря Сталин, наредила да приберат бюста в килера, да се затвори Червеният кът и да се докара нов бюст. Спрямо Тришченко и Свидерски не са предприети никакви мерки. Но с новия бюст на другаря Сталин се погаврили десетокласниците Куманин и Парамонов: обесили го за врата в каросерията на камиона — цялото училище видяло това. Не са предприети мерки и спрямо Куманин и Парамонов.

Тези, както и други факти били резултат от опортюнистичната линия, провеждана от директорката на училището, а именно: изгонила от училището преподавателите комунисти и ги заменила със съмнителни и враждебни елементи, като например преподавателката Ирина Юлиевна Ейнвалд, дъщеря на буржоазен професор и белоемигрант и сестра на разобличен днес десен опозиционер. Преподавателят Юренев, завършил Мюнхенския университет, човек с германска диплома, защитавал буржоазни научни възгледи, преподавателят по литература Мезенцев възпитавал у учениците декадентски настроения, възхвалявал символистите Северянин, Балмонт, Андрей Бели и ги обучавал в проституция, като им разказвал за „Декамерон“ на Бокачо и „Златното магаре“ на Апулей.

И друго обвинение. Върху обложките на ученическите тетрадки, където е нарисуван „Вещият Олег“ с коня, се намирала зашифрована фразата „Долу Сталин“. Закаченото на седлото стреме означавало буквата „Д“, до него завъртулката означавала „О“... На всички ученици бе наредено да откъснат титулните листове и да ги предадат на класните ръководители, които пък да ги предадат на завуча. Но, както се твърдеше в писмото на Туся, били раздадени 250 тетрадки, а откъснатите листове били само 180, следователно 70 вражески

рисуци са останали в ръцете на учениците. И директорката на училището, комунистка, гледа спокойно на това.

В писмото се изброяваха и други недостатъци, обичайни в живота на всяко училище, но звучащи не по-малко злоещо, поставени в редицата политически обвинения.

Комисията разпита всички преподаватели, служители, комсомолци, много ученици от горните класове. С всекиго разговаряха отделно.

Насаме разговаряха и с Нина.

Тя не познаваше председателя на комисията, вероятно беше служител от районния комитет на партията. Другите двама членове ги познаваше — заместник-завеждащия от районния отдел по просветата и младата преподавателка по литература от 86-то училище.

Нина се държа достойно. Тя изцяло беше на страната на Алевтина Фьодоровна — кристално чист член на партията. Обвиненията на Туся са зловни измислици, предизвикани от обидата ѝ, защото Алевтина Фьодоровна ѝ направи резонна забележка за Пушкин. Трактовата на Наседкина за стихотворението „Зима, крестъянин, торжествуя...“ е остатък от грубия социологизъм от двайсетте години, осъден от партията. Тормозът над десетгодишни деца на „врагове на народа“ е непедagogичен, „синът не отговаря за баща си“ — така каза другарят Сталин, Туся би трябвало да знае това и да не организира подобни спектакли. Историята с бюста на другаря Сталин е случайност. Безспорно в Червения кът не биваше да се държи билиардна маса, това е грешка, но тя стои там дълги години, и топката е отсочила случайно, тя е сигурна в това и всички го потвърждават. Относно превозването на бюста с камиона: щеше да е много по-лошо той да се счупи в каросерията и децата са намерили единствения изход — вързали са го. Е, лошо са го вързали, не са помислили, не е бивало. Случайна верига от обстоятелства. Сега за преподавателите. Ирина Юлиевна е прекрасен висококвалифициран педагог. Вярно, баща ѝ, прочут литературовед, е емигрирал, но нали Ирина Юлиевна не е забягнала в чужбина: да, брат ѝ е обвинен в десен уклонизъм, но самата Ирина Юлиевна е безпартийна. А пък преподавателят по литература Мезенцев... Тя не е влизала в негови часове, затова нищо не може да каже, но общото информационно запознаване с „Декамерон“ е предвидено в програмата. Колкото до Апулей, въпросът

за него е възникнал при четене на Пушкин: „С възторг четеше Апулея, а Цицерон не беше чел...“ Ученикът попитал Мезенцев кой е Апулей, преподавателят му обяснил много съдържано и тактично, но някои ученици, очевидно чели Апулей, започнали да задават въпроси, да хихикат, Мезенцев веднага прекратил всичко това. Не е можел да не отговори кой е Апулей.

Така спокойно и достойно даде обясненията си Нина. Вярно, в училището не липсват недостатъци, къде ли ги няма. Но политическата, педагогическата линия винаги е била правилна, изцяло отговаря на партийните и правителствени постановления за просветата.

Членовете на комисията внимателно слушаха Нина, дамата от отдела записваше отговорите ѝ, не зададоха никакви въпроси, благодариха ѝ и я пуснаха.

Тя си тръгна успокоена, сигурна, че всичко ще се изясни и оправи. Да, нужна е бдителност, но бдителност истинска, партийна, а не показна: Да, трябва да се търсят враговете, а не да се подозира Алевтина Фьодоровна, тази изключително предана партийка, вярна на идеите на Ленин и Сталин. И не бива да допуснем един здрав педагогически и ученически колектив да страда заради някаква интригантка, бездушна и необразована хлапачка.

Ала колективът страдаше. Тягостно е да работиш, когато те наблюдават. Но колегите се оплакваха един другиму предпазливо, две-три думи и се разделяха. И макар Нина да смяташе, че всички са се държали като нея, вчерашната ѝ увереност, че всичко ще се оправи, се изпаряваше. Безспорно времето беше напрегнато, но учителите излизаха пред учениците във ведро настроение, сиреч, всичко е наред, всичко е добре. И Утьосов пееше същото: „Наред е всичко, мила ми маркизо, наред е, да, наред е, да...“ И подобна позиция според Нина беше напълно естествена за хора с чиста съвест.

Съвестта на всички оставаше чиста, но нещо бе надвиснало над училището. И предишните години бяха изпадали в критични, дори кризисни ситуации, но тогава те се обсъждаха, учителите се вълнуваха, спореха, понякога се караха, после се сдобряваха. Сега за нищо не спореха и не се караха, в учителската стая цареше потискаща тишина, думата „комисия“ не се споменаваха, никой не разказваше какво са го питали и какво е отговарял.

Алевтина Фьодоровна все така с твърда ръка ръководеше училището, но беше мрачна и също не говореше много.

Естествено, Нина ѝ разказа с подробности разговора в комисията, Алевтина Фьодоровна я изслуша мълчаливо, вперила поглед в мастилницата. И Нина изведнъж, ни в клин, ни в ръкав, си помисли, че Алевтина Фьодоровна е свършено самотна — няма нито мъж, нито деца, нито сестри, нито братя. Няма на кого да се оплаче или да поиска съвет. Гласът ѝ трепна от съчувствие, но Алевтина не обърна внимание.

— Ами хубаво — сухо произнесе тя, — правилно си отговорила.

7.

Преди заминаването на Вика за Париж Нели Владимирова ѝ даде няколко практични съвета:

— Не общувай с емигрантите, бедняци са. Ще ти крънкат помощи за сиромаси, за вдовици и сираци, за погребения, годишнини, юбилеи, благотворителни обеда, за строителство на църкви, за детски празници, ще те включат в своите глупашки благотворителни и настоятелски съвети — тя дръпна от цигарата си, — това са все глупости. Ще те въвлекат в интригите си, те там непрекъснато се ядат взаимно, наричат ту един, ту друг съветски шпионин.

Разграничи се от тях от самото начало, не влизай в никакви контакти, ти не си емигрантка, ти си съпруга на французин, дръж се като французойка, Шарл сигурно има широк кръг познати, влез в тяхното общество, та той не е търговче като моя Жорж, той е виконт, „дъо“.

Това „дъо“ много издигаше Шарл в нейните очи.

— И друго — продължи Нели, — харчи умерено, въздържай се поне една година, стоковият глад, дето се е загнездил у нас, ще мине от само себе си. Не се нахвърляй на шарении, покажи на Шарл, че си икономична. Имай предвид: французите са малко стиснати, бъди пестелива. Това ще хареса на Шарл. Но те са и тщеславни: истинският французин няма да допусне жена му да изглежда по-зле от другите. Колкото по-малко харчиш за себе си ти, толкова повече той ще харчи за тебе.

Разсъждавайки така, наставлявайки Вика, Нели се разхождаше из стаята, висока, костелива... Кобила! А пък мъжете лудеят за нея... Къде ли е тайната? Но е сваятна мадама, свой човек, не е дребнава.

— То се знае, не умееш да готвиш — като въпрос или просто като констатация подхвърли Нели.

— Не умея — призна Вика.

— Че как иначе! Нали си имаш Феня. Не се бой, там никой няма да те инсталира до печката, ще се намери друга Феня. Има и

ресторанти. Пък и самите мъже обичат да готвят, хем да ти кажа, много ги бива. Но все пак трябва да се научиш да заджуркваш по нещо.

— За екзотика ли? Зелева супа, борш, солянка, шишчета? — кисело се позасмя Вика, не можеше да понася кухненската работа.

— Със зелената супа, борша и солянката ти не можеш да се справиш — това е голямо изкуство, трябва дълго да се учиш. Колкото до шишчетата, те дори у нас са мъжка работа.

— Пелмени?

— И те са сложна и дълга работа. Трябва да умееш да забъркваш нещо набързо, идвате си от театър, трябва да хапнете, или пък в неделя — прислугата я няма, добре ще е сама да нахраниш мъжа си. Да речем, омлет с домати, домати там има през цялата година, това не ти е Москва. А може и пържени хапки — надявам се, ще успееш с пържените хапки? Всъщност сутрин французите пият само кафе, но трябва да усвоиш тези прости неща.

— Добре — каза Вика, — ще го направя, благодаря ти. Но кажи ми, знаеш ли телефона или адреса на Сесил Шустер?

— За какво ти е? — напрегна се Нели.

— Ами все пак с нея сме учили в едно училище.

— Ах, боже мой — насмешливо избъбри Нели, — мили детски спомени. Забрави ги. Сесил отдавна е забравила, повярвай ми, не ѝ е до сантименти. Сесил е делова жена, бизнесмен. Между другото, по майка е французойка — Селю. Ти знаеше ли?

— Да — каза Вика.

— Ами виж сега, Сесил работи в модния магазин „Каролина“ при самия Епщейн, прави голяма кариера — моделиерка! Веднъж ѝ се обадох по телефона, представих се, тя ми затвори. Но нали ме знаеш, лесно не се давам, отидох в магазина, поръчах си две рокли от най-скъпите, след това тя, представи си, ме позна. Защо отбягва хора от Съветите ли? Защото са бедни, и емигрантите са бедни. Трябват ѝ само богати клиенти, за да ѝ създадат слава, да казват вече не „рокля от Епщейн“, а „рокля от мадмоазел Сесил Шустер“. Схващаш ли? И ще го постигне.

— А къде ѝ е магазинът?

— Нали ти казах: магазин „Каролина“. Помоли Шарл да те заведе. Там ще видиш Сесил Шустер. Ще я познаеш, но дали тя ще те

познае — не знам.

Вика се вслуша в мъдрите съвети на Нели Владимирова. За какво ѝ са руснаци? Тя няма да изпитва никаква носталгия по Русия, нищо не я свързва с Русия. Майка ѝ почина отдавна, баща ѝ скоро ще умре, Валим е магаре, не може да го понася. Съучениците — къде са те? Пък и не е имала приятели измежду тях, след като завършиха, никого не е виждала. Забравила е всички. Мадамите в „Метропол“? Курви, информаторки, евтини, а по-скъпите само мислят как да духнат навън. Какво е видяла в Москва, какво оставя? Жалките магазини, Архитекта с неговите долни гащи, простащината, лъжите и хитруванията на всяка крачка, страха, че Шарок пак ще я накара да ходи на „Маросейка“...

Тя ги напуска! Напуска, напуска, напуска! Сега е францужойка, ще влезе в семейството на Шарл и те ще я бранят от всичко. Но когато на Белоруската гара се качи във влака и си помисли, че утре на гара Негорелое може да прекършат съдбата ѝ — граничарите ще се заядат, паспортите им не са правилно оформени, митничарите ще им преобръщат джобовете, нещо няма да им хареса, ще я свалят от влака и ще я върнат в Москва — обзе я панически страх. О, господи, спаси и помилуй, помогни да издържи това изпитание! Но дори Шарл не бива да забележи, че е нервна, още по-малко пък граничарите: вълнението ѝ ще ги направи по-зорки. Събра цялата си воля, разкърши рамене, разбухна с ръка косите си, подръпна роклята, за да увеличи деколтето, придаде на лицето си онзи надменен израз, с който прекосяваше ресторант „Метропол“ с шведа Ерик, имаше такъв в биографията ѝ, като показваше на разните ресторантски шушумици, че няма смисъл да се лепят за нея, да я канят на танц. Нека и простаците на границата видят, че пред тях стои не свита, вечно уплашена съветска гражданка, която трепери пред всеки милиционер, а *чужденка*, неприкосновено лице.

На гара Негорелое в купето влязоха граничари, след тях митничари, всичките им отвратителни муцуни си приличаха, но тя дори не помръдна, само праметна крак връз крак. Шарл им показа

документите, даде им паспортите и когато те със заповеднически тон им предложиха да излязат от купето, тя бавно стана и спокойно излезе в коридора, после, когато си отидоха след претърсването, се върна вътре заедно с Шарл.

Влакът потегли, набра скорост, загледан през прозореца, Шарл каза:

— Полония.

Пътуваха през Полша. Тя напуска Русия, Шарл я изведе от този ад. Оброни глава на рамото му и се разрида.

Той я галеше по главата, успокояваше я, трогнат от скръбта, с която тя се разделяше с родината си, бе я напуснала заради него, заради него бе изоставила роднините си, бе се развела с мъжа си, бе скъсала връзките с приятелите си.

Вика хвана ръката му, вдигна я до устните си, целуна я. Това бе първият и искрен порив. В Москва те се срещаха с Шарл у Нели. Съпругът ѝ Жорж излизаше за цял ден, и Нели изчезваше, оставаха сами с Шарл. Шарл ѝ беше приятен, беше силен, опитен. Тя имаше не по-малък опит, ала никога не се издаваше, нали беше добропорядъчна омъжена жена, но му се подчиняваше, бързо и добре усвояваше уроците му и не сдържаше страстта, която той възбуждаше у нея:

— О, Шарл!...

И се прилепваше до него, потресена, останала без сили, покорна... Това харесва на мъжете, ласкае самолюбието им.

Но сега, тук, във влака, това беше искрен порив, преизпълваше я нежност към Шарл. С какво достойнство се държа на границата, човек от свободния свят, неговият пример ѝ вдъхна сили. Вика отвори чантичката си, извади носна кърпа, избърса сълзите си. Никога няма да измами доверието на Шарл, ще му бъде вярна, предана съпруга. Мярна ѝ се мисълта за бившата му годеница, дали не я очакват изненади откъм тази страна? Едва ли. Вярно, французойките са отворени, пикантни, остроумни, обаче нямат нейната царствена осанка, величествената ѝ скромност, мълчаливата ѝ внушителност, тъй или иначе, Шарл все пак предпочете нея. Тя винаги ще бъде до него, ще подреди къщата, ще я направи гостоприемна, ще покаже на парижани що е руско гостоприемство.

Не бе нужно Вика да подрежда къща, очакваше я разкошен апартамент на третия етаж в старинно здание на улица „Белшас“, което

според обяснението на Шарл означавало „добър лов“ и говорело, че тук е аристократичният квартал на Париж. Уютна улица, много по-тясна от Арбат, покрита с едри павета и нагъсто оброчена с големи фенери *Lampadaire*.

Остъклената, защитена с красива чугунена решетка врата с масивна медна халка водеше към продълговат вестибюл с мраморен под. Вдясно — огледало, покрило цялата стена, вляво — стаята на портиерката, до нея табела с имената на обитателите, но без номерата на апартаментите, та да не влизат без знанието на портиерката хора, които не знаят къде живее търсеният човек.

Вика успя бегло да се поогледа, оправи си шапката и в същия миг видя в огледалото как към Шарл заситни с протегнати ръце ниска пълна жена с очила:

— *C'est vous, monsieur Charle, quelle surprise!*^[1]

По стълбището слезе домашната прислужница, и тя нисичка, но слабичка, с престилка и къдрички, и тя се заусмихва, заахва:

— *Monsieur Charle, quelle joie, quelle bonheur!*^[2]

— Шарл представи Вика:

— *Madame Victoria, ma femme.*^[3]

И тогава и двете радостно забръщолехиха, запляскаха с ръце:

— *Ah, monsieur Charle, permettez-nous de vous féliciter! C'est un vrai plaisir de voir un tel couple. Vous êtes si beaux!*^[4]

Радостно, но без раболепие.

„Умеят да се радват на чуждото щастие, това не са нашите завистливи простаци“ — помисли си Вика.

Портиерката ги придружи до асансьора, отново каза нещо на Шарл, като при това поглеждаше към Вика. Шарл усмихнат преведе:

— Мадам Трюбо ти казва, че в зданието има мазета, където се пазят вината и дървата за камините. Освен това мадам иска да те предупреди, че асансьорът се качва само до шестия етаж. На седмия са стаите за прислугата.

През това време мадам Трюбо с жест покани Вика да седне. До асансьора имаше малка пейка, облицована с червено кадифе, и над нея бе окачено четвъртото огледало, с червена пътека бе постлано и широкото стълбище.

Преди Вика и Шарл, за да отключи апартамента, с асансьора се качи прислужницата Сюзан, като едвам напъха в тясната кабинка

куфарите им.

Антрето бе покрито с дъбов паркет, същия като в просторния вестибюл, имаше и дъбови шкафове за връхните дрехи, до входната врата на пода бе подпъхната дълга пухена възглавничка от плат „Boudin“ — за да не духа от стълбището.

Сюзан остави единия куфар в антрето, другия отнесе в спалнята, посочи на Шарл писмата в специалното панерче и Шарл я освободи, като каза, че са обядвали във влака.

— Надявам се, че всичко тук ще хареса на мадам — ако ви трябва нещо, аз съм в стаята си.

— Благодаря, Сюзан — отвърна Вика.

После заедно с Шарл обиколи апартамента, внимателно, с интерес разгледа всичко. Най-голямата стая бе обзаведена като гостна. Две маси, едната край комплекта кожен диван с кожени кресла, втората до отсрещната стена, заобиколена с кресла с извити крачета и високи облегалки, тапицирани с кадифе — Вика не знаеше как се казва този стил. Махагоново пиано Baudet на колелца и с медни ръкохватки отстрани. Голям старинен глобус с два пресичащи се медни обръча и още два глобуса върху библиотечните шкафове.

Вика докосна единия, повъртя го, както правеха в училище в час по география.

— В рода ти е имало пътешественици?

Шарл се засмя:

— Ще видиш глобуси в много жилища. Тук така е прието. Болшевиките искат да завоюват света, а ние си го имаме вкъщи във вид на глобус.

Прозорците на хола гледаха към двора, засаден с кестени и платани, по корнизите в сандъчета растяха някакви цветя, сега тъкмо напъпваха — мушкато ли беше?... Прозорците бяха високи, почти от пода до тавана, горе заоблени. На тоалетката — сребърни флакончета, свещници и някаква чашка с обли вдлъбнатини. Вика не знаеше за какво служи тя. Помисли, че е пепелник, тръсна пепелта от цигарата си вътре. Шарл я погледна усмихнат, донесе ѝ пепелник.

— Ако те бе видяла мама, щеше да каже: „руснаците не пазят скъпите предмети“.

Отиде до кухнята, изми чашката, избърса я, върна се с бутилка вино, ливна малко на дъното, повъртя я, мехурчетата лягаха във

вдлъбнатините.

— Много е стара, някога е била на дядо ми: чашка за дегустация на вино.

Докато обикаляше с него стая след стая, тя си помисли, че непременно ще му роди деца, момче и момиче, тогава ще бъдат истинско семейство. Понечи да му го каже веднага, сега, но не, май още не бива, може да е нещо повредена, все пак правила е два аборта, но тук, в Париж, има прекрасни лекари, всичко ще се оправи. Представяше си как ще изглежда бременна, с широка рокля и скромно прибрани коси: „Виктория е в положение“ — така ще казват за нея жените на неговите приятели. Че какво пък? Тя е на двацет и пет, той — на трийсет и пет, чудесна разлика — десет години, сигурно ще имат здрави, хубави, красиви деца. Родителите на Шарл не може да не мечтаят за внуци, още повече, че едно момче ще бъде продължител на рода, аристократите гледат на тези неща много сериозно — нали Шарл е единственият им син. Такива бяха планове на Вика. Тя прекрасно разбираше, че Шарл е върхът на мечтите ѝ, печелившият билет, който бе изтеглила. Много хлапачки грабваха за мъж, който им паднеше, само и само да се махнат, а пък вече в чужбина да се поогледат и да се омъжат по-изгодно. Сведения за техния живот стигаха до Вика: никоя не си бе намерила по-добра партия, обратното, стигаха до дъното. Но не страх от това говореше у Вика, просто никой освен Шарл не ѝ трябваше на този свят.

В кабинета имаше вградена библиотека. Книгите никога не бяха интересували Вика, но тя разбираше, че ще направи невярна стъпка, ако не прояви любопитство към тези томове, които Шарл обича и използва. Погали гръбчетата, високо прочитайки заглавията. Тя четеше френски с лекота, може би не всичко разбираше, но до нея стоеше Шарл, усмихваше се, доволен, че разглежда книгите му, и не я поправяше, ако произнасяше нещо не съвсем правилно, беше много деликатен, никога не бе го правил в Москва, не го направи и по-късно, а предостави на учителка и на самия Париж да усъвършенстват произношението ѝ. Застанал до нея край библиотеката, каза, че държи тук само това, което трябва да му е под ръка. Тълковния речник от деветнайсети век Larousse, четиритомния тълковен речник Littré, енциклопедията на пътешествията от 1860 година: открития, истории на пътешествия, цели петдесет и четири тома...

— Охо! — възкликна Вика, — колко много!

— За справки — усмихна се Шарл, — макар че някои неща вече са остарели.

Малко встрани от енциклопедията лежеше томче на Монтескьо.

— Преди да замина, забравих да го сложа на мястото му — каза Шарл, — а със Сюзан имаме уговорка: нищо да не пипа в кабинета.

Вика разбиращо кимна. Бе видяла събраните съчинения на Монтескьо, Корней, Флобер, Доде в библиотеката. Не бе чела Монтескьо и Корней, от Флобер познаваше само „Мадам Бовари“, а „Тартарен Тарасконски“ от Доде успя да изчете само до средата. Ще трябва да си мълчи за тези неща, в краен случай да извърта работата към Мопасан, още от десет-единайсетгодишна бе започнала да го чете.

Вика остана изненадана от трапезарията — най-малката стая в апартамента: продълговата маса с тясно придърпани столове и бюфет, нищо повече. В тяхното жилище на „Староконюшенний“, както се правеше винаги и в цяла Москва, за трапезария бе определена най-голямата стая.

Тук към спалнята водеше коридор — отдясно високи до тавана вградени шкафове, отляво — просторна баня с прозорче към малка градина, тоалетна.

— Вика отвори вратата, видя широкия дървен креват и се засмя:

— Ами ще можем ли да се намерим в него?

— Ще се намерим, ще се намерим — обеща Шарл.

Тя погледна тоалетката с тройно огледало, махагоновия скрин с медни халки на чекмеджетата, върху него нямаше никакви красиви дреболийки, само една небесносиня порцеланова ваза с орнамент: панделки, панделки, гирлянди цветя... Може би ще сложи тук още два стола, трябва да се помисли...

— С'est tout... Ça te plait?^[5] — попита Шарл.

На френски той произнасяше само фразите, които тя разбираше.

Вика го прегърна:

— О, Шарл!

[1] Вие ли сте, г-н Шарл, каква изненада! /фр./ ↑

[2] Г-н Шарл, каква радост, какво щастие! /фр./ ↑

[3] Виктория, съпругата ми. /фр./ ↑

[4] Ах, г-н Шарл, поздравяваме ви! Истинско удоволствие е да гледаш такава двойка! Толкова сте красиви! /фр./ ↑

[5] И това е... Харесва ли ти? /фр./ ↑

8.

На третия или четвъртия ден на гарата се появи жената с децата — спътницата на Саша от Кежма. Шалът на главата ѝ се бе разкривил, в едната ръка държеше куфара и чантата, в другата — малкото момиченце, голямкото, едва догонвайки майка си, влачеше бохча.

Жената си проби път до чакалнята, безпомощно се огледа, не можеше да се ориентира в тази бъркотия, не знаеше къде да се прислони с децата, къде да си остави багажа.

Но къде ли е била през тези дни? Явно са я приютили познати, търсили са ѝ билети, но не са успели да намерят, а ги е било страх да я държат повече, дори децата не са оставили при себе си — инак тя нямаше да ги доведе вечерта на гарата.

Саша отиде при нея:

— Здравейте!

Жената трепна, после едва забележимо кимна — позна го.

— Дайте да ви помогна!

Взе от ръцете ѝ багажа, бохчата от по-голямото момиченце, поведе ги навътре в помещението, намери място край стената, остави куфара, сложи децата да седнат на него, намести наблизно бохчата.

— В куфара няма ли нещо чупливо?

Жената не отговори, сякаш не бе чула въпроса, мълчаливо и объркано изгледа Саша и все така мълчаливо пое след него към опашката, където последен бе застанал висок червенокос селянин.

— Стойте зад него. Дори да отидете за известно време при децата, той се вижда отдалече, няма да се изгубите.

Тя кимна в знак, че е разбрала. И заби очи в пода. Не благодари на Саша, не го попита дълго ли ще трябва да чака. И той за нищо не я попита: в такова състояние едва ли би могла да води смислен разговор.

После децата ожадняха, жената не знаеше откъде да вземе вода и като взе от ръцете ѝ чайника, Саша изтича за вряла вода за чай, после тя заведе децата в клозета, потънала в нечистотии барачка близо до

гарата, а той остана да пази куфара. А на другата сутрин стоя при децата, докато тя отиде на пазарчето за хляб и мляко.

— Ще хапнете ли с нас?

— Вече ядох — усмихна се Саша и шеговито добави: — Само не знам как да ви благодаря за поканата — „благодаря ви, гражданко“ или „благодаря ви, другарко“.

Жената го погледна уплашено, сякаш в думите му се криеше някаква измама, и неохотно, след пауза, каза:

— Казвам се Ксения.

Без бащино и фамилно име, просто Ксения.

— Ето че се запознахме, аз пък се казвам Саша.

Искаше да добави още нещо шеговито, за да я ободри някак, но не успя да измисли нищо.

Ксения се взираше нанякъде през рамото му, очите ѝ станаха кръгли от ужас, хлябът изпадна от ръцете ѝ и чак когато се огледа, Саша разбра какво я е уплашило. На няколко крачки от тях патрулът проверяваше документи.

Ксения заотстъпва към стената, сграбчи куфара, погледът ѝ се замая от децата към патрулните, после към вратата, стори се на Саша невменяема.

— Не се тревожете — тихо каза той, — стойте спокойно.

Отстранил с ръка Саша и без да отвори неговия паспорт, патрулният приближи до Ксения. Набито око имаше: веднага разпозна новите фигури.

— Вашите документи, гражданко!

Някъде изпод палтото си тя с треперещи ръце извади паспорта.

Патрулният го погледна, прелисти го, кимна към децата:

— Чии са?

— Мои.

— Защо не са вписани в паспорта ви?

— Вписани са в паспорта на баща си.

— Закъде пътувате?

— За Красноярск.

Патрулният ѝ върна паспорта, тръгна след колегите си. Ксения приседна на бохчата, обхвана с ръце главата си.

Саша излезе на перона да пуши.

Оня подвижният, с избитите зъби, пак се въртеше около високоговорителя, хвърли поглед към Саша, но не посмя да го заговори:

Предаваха речта на главния обвинител Вишински.

Саша слушаше разсеяно: този врътльо край него му пречеше да се съсредоточи.

Не му се връщаше в чакалнята, видът на тази нещастна Ксения късаше сърцето му, и друга мисъл го тормозеше: вече пето денонощие се мотаеше на гара Тайшет, ами ако патрулът се смени и новият не повярва на версията му за тъщата? Тогава ще му вземат паспорта, ще го помъкнат в комендатурата и повече няма да го пуснат.

Саша оглеждаше командированите, може някой от тях да му помогне. Но разбираше: срещу едно командировъчно няма да дадат два билета. И все пак от време на време приближаваше до опашката, взираше се в тях. Може пък...

Сутринта на шестия ден видя до касата трима млади мъже, весели, напористи, тропат с юмруци по прозорчето. Веднага си помисли, че са геолози, търсачи на руда, но пък какви ти геолози и търсачи на руда през януари в Сибир? Може би са комсомолски работници? Саша се опитваше да отгатне. Бяха с еднакви полушубки, валенки, калпаци, на гърбовете им — раници. Не приличаха на комсомолски работници. Саша си проби път към касата, застана близо до троицата. От разговорите им, от отделни думи и шегички определи, че са московчани, зарадва се. Испита радост и от факта, че бе отгатнал — бяха геолози.

Едното момче беше много високо, но с тесни рамене, имаше меки, правилни черти на лицето, по нещо напомняше отец Василий, което веднага предразположи Саша. Казваше се Олег, колегите му го наричаха Олежка, и изпъкваше не само с ръста си, но явно им беше нещо като отговорник, държеше се най-нахакано.

Когато от касата излезе началник гарата, Олег веднага се обърна към него:

— Кога най-сетне ще получим билети?! Нали ви казах: изпълняваме задача на Народния комисариат по пътищата.

— Щом сте оттам, трябва да имате запазени места.

— Ама нали ви обясних — нашият институт прави изследвания за Народния комисариат по пътищата. Знаете ли, че се проектира

железопътно отклонение към Уст-Кут, или не знаете?

— Всичко знам — отсече началник гарата, — ама няма места! Когато има места, тогава ще заминете!

— Ще телеграфираме до Москва — закани се Олежка.

— Ако щете, и до Господ Бог телеграфирайте. Иркутск не ни дава места.

— Саботирате проектирането на пътя! — строго реагира Олежка.

— Не ме плашете! Не мога да ви откарам на гърба си. Стига сте вдигали шум!

И се отдалечи.

— Места няма, билети няма, вагони няма — Саша на смях имитира тукашния диалект на началника, за да се разговори с московчаните.

— Говедо! — изруга Олежка. — Втори ден ни мотае тука.

— Втори, нали — каза Саша, — а аз вече шести ден не мога да тръгна.

Разговорът стана. Момчетата работели в някакъв проектантски институт, Саша така и не можа да разшифрова сложната му абревиатура. Изпълнявали задача по проектирането на железопътно отклонение Тайшет — Уст-Кут. През лятото били в експедиция по река Лена, из селищата — Уст-Кут, Осетрово, правили проучвания, после се върнали в базата си в Тайшет, забавили се тук с обработката на данните, сега я завършили и тръгнали да отнесат материала в Москва. Олежка дори се оказа от Арбатския район, живеел на „Болшой Афанасиевский“, учил в 9-о училище, на „Староконюшенный“.

— Зная го това училище — каза Саша, — бившето „Медведниковско“. Ходехме там в гимнастическия салон. И аз съм арбатец, живея в блок 51, където е кино „Арбатски Арс“, знаеш ли го?

Олежка знаеше и кино „Арбатски Арс“ и блока на Саша, там живели негови приятели, например Мелик-Парсаданов.

— Гриша?

— Ами да!

— Та ние сме в един вход. С неговата сестра Рита... познаваш ли Рита?

— Разбира се!

— С нея бяхме в една паралелка.

— Е — усмихна се Олег, — приятно ми е, че те срещнах тук...

Дружелюбието му окуражи Саша.

— Слушайте, момчета — тихо каза той, — помогнете ми да замина, нямам командировъчно.

— Но как си се озовал тук?

— Любовни истории — измисли начаса Саша.

— Командировъчното ни е общо, за тримата — замисли се Олежка.

— Абе касиерката ще разглежда ли командировъчните? — възрази другото момче, чипоносо, със светъл перчем, но кой знае защо с арменското име Вартанян.

— Ще ги разглежда — каза Олежка.

— Вмъкни го в командировъчното тогава, то е написано на ръка.

Говореха си тихо, за да не ги чуят съседите от опашката.

Олежка извади от джоба си командировъчното. Наистина беше написано на ръка, но на служебна бланка и заверено с печат.

— Ето тук го впиши — посочи му Вартанян.

— Ами в Москва какво ще кажем?

— В Москва ще го зачеркнем, ще кажем, че са искали да пратят още един човек, после са се отказали и са го зачертали.

— Но откъде да намеря такова мастило?

О, господи, няма всичко ще рухне заради мастилото? Обикновено лилаво мастило, но къде ще се намери тук, на гарата?

— Може касиерката да има мастило — Саша се мъчеше да скрие вълнението в гласа си, — защо не я помолим?

Пак се появи началник гарата. Поспря се и мрачно попита Олег:

— Не искате ли да се качите до Красноярск? Оттам има връзка за Москва.

— Ще се качим.

— Дай командировъчното.

Олег даде командировъчното. Началникът го опря на вратата, хвърли недоволен поглед на момчетата и попита:

— Колко сте?

— Четирима — отговори Олег.

В ъгъла на удостоверението началникът написа 116 и 4. Първото число означаваше номера на влака, второто — броя на билетите.

Това беше голям късмет. От Красноярск тръгва влак Красноярск-Москва, да се качиш на него е много по-лесно, в краен случай може да

се иде до Новосибирск или дори до Свердловск, а там всеки ден има влакове до Москва.

Саша подаде парите за билета, Олег не ги взе:

— Във влака ще се разплатим. 116-и ще дойде чак след два часа.

— Благодаря ви, момчета — Саша погледна Олег, Вартанян.

— Ще кажеш благодаря, когато вземем билетите.

Третият младеж не се намесваше в разговора, усмихна се иронично, когато Саша обясни всичко с любовните си истории, не повярва, но и не възрази да му вземат билет. Стоеше извърнат към вратата, слушаше речта на Вишински.

„Това е банда престъпници, които по нищо не се различават от обикновените пладнешки разбойници... Това е шайка шпиони, терористи и диверсанти... Тези «политически дейци» не са се свенели да развинтят релси, да преобърнат влак... да пуснат газ в мина... няколко десетки работници... вероломно да убият инженер. Да подпалят завод. Да хвърлят във въздуха деца в динамитна яма...

В единство с целия наш народ аз обвинявам тези брутални престъпници, достойни само за едно наказание — разстрел, смърт!“

9.

Саша постоя още малко с момчетата, после отиде да си вземе кувара, беше го оставил при багажа на Ксения.

— Чаках ви — каза Ксения, исках да изляза, моля ви, наглеждайте за малко децата.

— Няма да се бавите, нали?

— Десет минути, не повече.

— Отивайте.

Момиченцата седяха кротко, тихо, притиснати едно до друго.

На Саша му беше жал за тях. Разбира се, те не знаят, че баща им е арестуван, но виждат колко е разтревожена майка им, разбират: нещо се е случило. И другите деца тук изглеждаха потиснати и нещастни, объркването и угрижеността на възрастните се предаваха и на тях, и те седяха също тъй покорно върху бохчи и кувари, нито смях, нито усмивка, нито обичайните детски лудории.

Саша погали по-голямото:

— Ти как се казваш?

— Лена.

— Лена, Елена, Хубавата Елена. Знаеш ли я тази приказка?

— Не се казвам Елена, а Марлена.

— А-а — сети се Саша. — Разбирам, „Маркс-Ленин“. Ами ти?
— попита по-малката.

Тя прошепна нещо неразбираемо.

— Как, как? — отново попита Саша.

По-голямата поясни:

— Тя се казва Лина, това означава Сталина.

Имената на момиченцата обясняваха много неща за семейството.

Саша ласкаво потупа Лина по бузката и точно тогава из салона плъзна лек шум, тълпата неспокойно се раздвижи — по тези признаци Саша се бе научил да определя, че приближава наряд.

Патрулните спряха пред Саша. Вече по навик и спокойно той извади паспорта си: патрульът беше същият.

И наистина, след като погледна паспорта, старшият го върна и кимна към децата:

— Чии са?

— На една жена, излезе за малко.

— Каква жена, как се казва?

— Не знам, стоеше тук, каза ми: „Ще изляза за малко, наглеждайте децата“.

Старшият приклекна до Лена:

— Момиченце, как се казваш?

— Марлена.

— Браво, Марлена! Ами фамилното ти име? Знаеш ли го?

— Знам го. Павлова.

— Па-авлова — доволно проточи лейтенантът, — Павлова, казваш — и се спогледаха с колегата си.

Значи, търсеха именно Ксения. И ей го на, колко бързо и лесно откриха следата. Не бе успяла да замине.

— Добре тогава — патрулният отново се обърна към Лена, — а къде е майка ти?

— Мама е тук, само излезе за малко.

— Ами татко ти?

— Татко... — Тя кой знае защо погледна Саша, — татко... замина за Красноярск.

— Значи при него отивате?

Момиченцето не отговори.

Патрулният стана, продължи с колегата си, но без да изпуска от полезрението си децата и вратата. И щом Ксения се върна, нарядът тутакси пое към нея. Сега ще задържат тази нещастница и ще я отведат с децата ѝ в комендатурата — Саша изобщо не се съмняваше в това. Ах, лошо, лошо...

Понечи да вземе куфара си и да отиде при момчетата, те продължаваха да стоят пред касата, но и той беше в полезрението на патрулните и ако си тръгнеш неочаквано с багажа, можеше да им се стори подозрителен, щяха да го сметнат за спътник на Ксения, за неин познат или познат на мъжа ѝ, по-добре да си остане на мястото, да стои с безразличен вид като всички наоколо. Дори до момчетата не бива да се приближава, за да не предизвика подозрения, че се кани да замине именно с тях.

И вчера, и завчера, през всичките тези дни отвеждаха някого за проверка на документите, нагло, пред всички грабваха хората, знаейки, че никой не ще гъкне да ги укори. И опашката покорно се разтваряше, правеше път, успокоявайки съвестта си, че току-така не водят в комендатурата, сигурно има за какво.

— Ваш ли е багажът? Ваш ли е този? — строго питаше патрулният съседите на нещастника.

— Не е наш... не е наш... — припряно отговаряха запитаните, свиваха рамене, че нали, нищо не знаем, нищо не сме видели и представа нямаме чий е този багаж.

Никой в нищо не искаше да се намесва. Хората се тресяха от страх. Радиото гърмеше из целия площад: „Изменници!“, „Врагове!“, „Шпиони!“, „Вредители!“ Все така се разкайваха за престъпленията си подсъдимите и тълпата малко по малко взе да изпада в паника. През нощта някой събори от пейката метална туба, тя се удари в пода и жените веднага уплашено запищяха. Ако това се бе случило преди месец, някой щеше да изпсува по адрес на непохватния собственик и с това щеше да се приключи. А сега не спаха и шумяха, и обсъждаха чак до сутринта — че нали, и в Тайшет може да хвърлят бомба, бомби се хвърлят там, където има много хора.

През това време патрулните стигнаха до Ксения.

— Вашите документи!

Ксения възприе това по-спокойно от предния ден — вече на два пъти бяха проверявали документите ѝ.

Отново извади паспорта нейде изпод палтото си.

Патрулният го прелисти, вдигна поглед към Ксения, дълго сверява лицето ѝ със снимката, но не ѝ върна паспорта.

— Елате с нас в комендатурата, гражданко!

— Не, не! — извика тя. — Защо? Аз съм с деца...

— Децата ще почакаат, скоро ще се върнете.

Момиченцата се разплакаха, вкопчиха се в майка си.

— Тръгвайте, гражданко! — още по-строго повтори патрулният.

Отведоха Ксения. На вратата тя се извърна, за последен път погледна дъщерите си, лицето ѝ бе обляно в сълзи.

Саша прегърна момиченцата, те трепереха в ръцете му, малки, нещастни.

— Хайде, деца, не плачете! Майка ви отиде за билети. Ще вземе билетите, ще се върне за вас и ще заминете.

Така ги успокояваше, макар да беше сигурен, че няма да пуснат Ксения, а ще пратят някого от комендатурата за децата и куфара.

Но никой не идваше.

И Саша се притесни. А на всичко отгоре по радиото предаваха последните думи на подсъдимите, чу името на Пятаков, а Пятаков открай време бе свързан в паметта му с Иван Григориевич и Марк.

Марк се отрече от Саша, отхвърли го от себе си. Саша бе разбрал това от майчините си писма: нито в едно, дори с намек тя не споменаваше вуйчо му. Разбира се, самолюбието му страдаше, пък и той обичаше Марк може би повече от баща си, но какво да се прави, в края на краищата преболедува и това. Дано поне арестуването на Пятаков не се отрази на съдбата на Иван Григориевич и Марк!

Пятаков призна държавното обвинение за основателно:

„Твърде остро осъзнавам престъпленията си и не смея да ви моля за снизхождение. Не смея дори да ви моля за пощада.

След няколко часа вие ще произнесете присъдата си. И ето че стоя пред вас окалян, смазан от собствените си престъпления, лишен от всичко по собствена вина, изгубил своята партия, без приятели, изгубил семейството си, изгубил самия себе си...“

След него бе дадена думата на Радек:

„Граждани съдии! След като признах, че съм виновен в измяна на родината, всяка възможност за защитни речи е изключена...“

Нещо захриптя във високоговорителя, разбираха се само отделни думи. Саша се ядоса: искаше му се да чуе Радек.

„... Получавах директиви и писма от Троцки, които, за съжаление, изгарях... Ние, и аз в това число, не можем да искаме никакво снизхождение...“

Шестов:

„Искам само едно... да застана на ешафода и с кръвта си да измия петното на родоотстъпничеството.“

Страшни думи! А как ли се чувстват сега роднините му, жена му, децата му? Шестов... Какво ли бе говорил той на разпита? Тези дни по радиото се чува толкова имена, звучаха толкова признания, кое от кое по-страшно, много неща се бяха преплели в съзнанието му. Не, спомни си! По указание на Шестов, май в Прокопиевка, бил уреден таен склад

за динамит. Наблизо играели деца на миньори, копнали в пръстта, динамитът избухнал и всички загинали. Било през 34-та година. Саша онемя от изненада: през трийсет и четвърта той бе осъден заради една епиграма в институтския вестник, а Шестов с пръст не са го пипнали — и за този склад, и за децата. Нещо повече, Шестов си призна, че пет години е водил подривна работа из мините и рудниците в Кузнецкия басейн, че е вербувал хора, организиран е убийства, участвал е в ограбване на банка за субсидиране на терористични и диверсионни групи. А в НКВД значи не са знаели това? Грабете банки, момчета, убивайте хора, а ние ще поспим... Кого лъжат, кого „будалкат“, както казват из тия места?

Всичко е лъжа, всичко е измислено.

И всички признаха. Хора с легендарни биографии, чиито имена гърмяха само преди няколко месеца, хора, създавали тази държава, потвърдиха основателността на предявените обвинения, съгласиха се, че са тласкали собствената си страна към пропаст.

И само Радек, както се стори на Саша, даде да се разбере, че не всичко е в ред на този процес.

Писмата на Троцки, *за съжаление, изгорил*. Значи те не са приложени към делото? Пита се: съществували ли са изобщо тези писма и дали Троцки ги е писал?

За писмата е лъжа. Нали и Шестов каза, че чрез Седов в Берлин е получил писма от Троцки, за да ги предаде в Москва. За конспирация писмата били скрити в нови обуца. Едното било адресирано до Пятаков, второто — до Муралов. Къде са тези писма?

Миналия август, когато още беше в Мозгова и препрочиташе материалите от процеса срещу „Обединения център“, Саша бе убеден, че вместо Зиновиев и Каменев пред съда са извели гримирани актьори. Или са действали на подсъдимите с някакви лекарства, с хипноза. И все пак Иван Никитич Смирнов провали този техен спектакъл.

Какво остава в такъв случай — изтезания ли? Дяков не го измъчва. Пък и изтезанията се съчетаваха в представите му със средновековието, с инквизицията. Безумие би било дори да се помисли, че в наше време някъде изгарят стъпала, набиват клинове в чашката на коляното, бесят за краката, а под главата разпалват огън, или правят „шпикован заек“ — няколко пъти прокарват по гърба валяк с набити пирони и изрязват цели ивици кожа и месо. Не, в

следователския кабинет не може да се пали огън, така че едва ли днес изгарят стъпала, не би минал и „шпикованият заек“: осакатен човек не може да се извади на процес. Сигурно бият, до смърт. Бият така, че никой не издържа. Затова клеветят и себе си, и другите...

Саша погледна часовника. По дяволите! Ще стане почти цял час, откак отведоха Ксения, а никой не идва за децата. А може би това означава, че ще я пуснат? Предишните дни, когато тук задържаха хора, почти веднага идваха за багажа им! Скоро ще пристигне влак N 116, какво ще прави, ако Ксения не се върне дотогава?!

Дали той да заведе момиченцата в комендатурата? Взехте майката, вземете и децата ѝ! А те ще отговорят: „Тебе какво те засяга? Защо се месиш? И ние знаем, че майката има деца. Защо се застъпваш? Какъв си ѝ? Покажи си документите! Аха, бил си изселен в Кежма, значи оттам се познаваш с Павлови. Затова си се загрижил. Значи ето с кого е бил във връзка врагът на народа Павлов — със заточен контрареволуционер, тъкмо той те е освободил, ясно! Та пак да вредителстваш, да вършиш злини! Да го задържим, кучия син! Намерил се помагач, адвокат, хайде де!“ И ще го приберат, ще го грабнат „за изясняване“ — и ето ти я новата присъда.

Може и да преувеличава, наплашен от тези викове и вопли, дето непрекъснато се носят от високоговорителя, наплашен от вида на затворниците, поставени на колени в снега. Може. И все пак е рисковано да ходи в комендатурата.

Но какво ще прави, ако момчетата му купят билет, а никой не дойде за децата? Беше ги настанил върху куфара и те дремеха, оперени едно на друго. Да ги остави тук? Нали в края на краищата трябва да ги вземат, длъжни са да ги приберат! Нали не могат, след като са арестували майката, да захвърлят на произвола на съдбата малки деца! И то на гарата!

И Саша непрекъснато поглеждаше към касата: почнали ли са да продават билети, и все повече се нервираше. По дяволите, дано поне влакът закъснее!

Погледна часовника си — оставаха 15 минути до идването на влака. И точно тогава тълпата около касата се раздвижи, явно бе дошъл касиерът, значи влакът ще пристигне навреме. Навалицата се сгъсти и Саша изгуби от очи момчетата.

Сега вече не откъсваше очи от мястото, където се намираще гаровата комендатура, като същевременно се вслушваше в гласа на говорителя, който обявяваше по радиото присъдите:

„Пятаков Юрий Леонидович, Серебряков Леонид Петрович — на най-тежкото наказание, разстрел.

Муралов, Дробнис, Лифшиц, Богуславски, Князев, Ратайчак, Норкин, Шестов, Турок, Пушкин, Граше — на разстрел.

Соколников и Радек — на десет години...“

Той не доизслуша присъдите: от комендатурата излязоха четирима военни, двамата свърнаха към касата, а двамата тръгнаха към тях. Е, край. Не, военните подминаха. Да не би в комендатурата да са забравили за децата?

Както винаги, когато отваряха касата, се раздвижи и общата опашка, на която се бе наредил Саша. Тя не намаляваше, обратното, увеличаваше се, там заставаха и хората, които бяха стояли настрана с багажа си, уточняваха кой след кого е, спореха. И когато след пет минути касата се затваряше, опашката моментално се успокояваше, всички се пръсваха по местата си, за да потънат отново в безнадеждното си очакване.

Така стана и този път, макар че сега по-дълго продаваха билети, те стигнаха дори за двама-трима от общата опашка. Значи, ясно: командированите са получили билети.

И тъкмо си бе помислил това, когато видя Вартанян, той си пробиваше път към него, размахвайки билет:

— Хайде, по-бързо! Нашите вече тръгнаха за влака.

— В кой вагон сме?

— В пети — бързо отговори Вартанян. — Тръгвай!

Момиченцата отвориха очи. Малкото пак се разплака.

— Тихо, Лина, тихо!

— Какво, да не са твои? — облеци се Вартанян.

— Не бе, не са мои — отчаяно издума Саша, — чужди са, но разбираш ли, трябва да ги уредя някак.

— Уреждай ги по-бързо, не се туткай! — и хукна.

Какво да прави?! Всичко пропада. Ама и той има един късмет! Ако не замине с този влак, никога няма да мръдне оттук. Но какво да прави? Да вземе децата със себе си? Глупаво, смешно. Трябва да дойдат да ги вземат, да вземат и багажа. Из цялата страна арестуват,

затварят бащи, майки, сигурно изпращат някъде и децата им. И тези ще бъдат прибрани. Трябва ли и той да погине заради тях!

Безпомощно се огледа и срещна погледа на жена с разкопчан жакет от плюш, седнала близо до тях. Немлада, с простодушното, приятно, открито лице. Беше видяла как отведоха Ксения, сигурно и тя съжаляваше момиченцата. Саша се хвърли към нея:

— Гражданко, ще понаглеждате ли децата? Имам билет за влака, закъснявам! Помогнете, а?

— Ох, не мога, синко, не мога. Не се сърди.

Впрочем той и не беше разчитал на нея.

— Синко — жената го викна с пръст да се понаведе.

Саша се наведе. В деколтето ѝ видя връвчица с кръстче.

— Слушай, синко. Никой няма да ти помогне. Сега всички ни е страх.

Добре, стига! С тая лелка само си изгуби времето! Страхът е изял у хората добротата, милосърдието, съвестта, всичко! Но и той не бива да се бави нито минута повече. Какво сега, той ли ще оправя света?!

Саша взе куфара си. Момиченцата го гледаха.

Не, дявол да го вземе, не може да ги изостави! Не може да си тръгне! Никога няма да си го прости! Цял живот ще се измъчва! Ще ги отведе сега в комендатурата и да става, каквото ще!

Как обаче да ги вдигне на ръце, би стигнал по-бързо, жалко, по дяволите, че не смени куфара с торба, щеше да му е по-лесно.

— Я сега да видим — каза на децата, — хайде у мен!

И се запъна.

Някъде отстрани изскочиха същите двама патрулни. Единият вдигна куфара на Ксения и бохчата, другият каза на децата:

— Хайде, деца... Да вървим, да вървим... Отиваме при мама...

Саша не чу края на фразата. Разблъска хората, втурна се към вратата, изскочи на перона.

Пред него, набирайки скорост, минаваше последният вагон на влак 116.

10.

Ноцта беше неспокойна за Власик — началника на охраната на другаря Сталин. Предстоеше сложна и отговорна операция: да смени калпака и ботушите на другаря Сталин.

Сталин носеше дрехите, с които беше свикнал, не обичаше да ги сменя, никой не смееше да му предложи нещо подобно. Дори когато зимните дрехи се сменяха с летни или обратното — летните със зимни — той искаше онези, които бе носил миналата зима или миналото лято. Забраняваше да му се шие по мярка, на никого не позволяваше да му мери ушитото, не можеше да понася някой да се върти зад гърба му. Ако се съгласяваше да смени някоя дреха, сменяше я само с готова. За бельото, чорапите, ризите, панталоните и китела се приспособиха някак. Власик добре знаеше размерите на другаря Сталин, дори беше подбрал един боец от охраната, който имаше фигура точ в точ като Сталиновата. По стария кител на другаря Сталин крояха нов, мереха го върху този боец. Власик само внимателно следеше коремчето на другаря Сталин: до коя дупка притяга или пък отпуска колана си.

И със смяната на шапките намериха начин. Шапките и фуражките се изработваха по вече известния размер, модел и форма, окачваха се на закачалката до старата шапка или фуражка. Другарят Сталин я слагаше и ако излезеше с нея, значи всичко беше наред, щеше да я носи. А ако я сложеше и после я свалеше, за да си вземе старата, значи нямаше да я носи, тогава трябваше да се шие друга.

Но тази нощ предстоеше да се смени не само шапката, а и ботушите — голям проблем! Старите съвсем се бяха разкривили: толкова много ги бе носил другарят Сталин. Новите шиеха точно по тези, износените, като вземаха предвид, че другарят Сталин има плоскостъпие и шест пръста на левия крак. Отнасяха ботушите при обуцаря, по тях той кроеше и след седмица предаваше новите. Нощем поставяха новите ботуши пред дивана до старите и със страх очакваха утрото. При всяко от тези нощни бдения Власик изпиваше по бутилка коняк. На сутринта другарят Сталин ставаше, обуваше новите ботуши,

разтърпяваше се из стаята, отиваше до огледалото, разглеждаше ги и ако всичко беше наред, искаше закуската си. Но ако новите ботуши бяха неудобни или нещо не харесваха на другаря Сталин, той ги сваляше, обуваше старите, извикваше Власик и мълком му хвърляше в краката новите. Власик ги вдигаше и излизаше.

Наистина, лете беше по-лесно. Лете на вилата другарят Сталин понякога се разхождаше с леки обувки и не беше никакъв проблем да сложат новите ботуши до старите. А сега е зима, другарят Сталин се събува вече седнал на дивана и поставя ботушите до себе си. Другарят Сталин спи леко, нощем не може да се влезе — ще чуе шумолене, ще се събуди, ще измъкне изпод възглавницата пистолета, дан-дан — на ти едни нови ботуши... Единственото, което оставаше, беше да изчакат другарят Сталин да отиде до тоалетната, вече ходи и нощем. Всичко зависеше от чевръстината на дежурния.

Този път успяха да ги оставят. И въпреки това Власик се вълнуваше: предната вечер другарят Сталин беше в лошо настроение, с мрачна физиономия, с никого не говореше, само предупреди — за десет сутринта е извикан Ежов. Това беше необичайно рано, другарят Сталин лягаше късно и ставаше късно, а този път легна в дванайсет, почете малко и угаси лампата точно в един часа.

Другарят Сталин стана в девет, отиде до тоалетната, изми се, избърсна се, върна се, обу *новите* ботуши, разтърпка се из стаята, отиде до огледалото, огледа ги и, о, радост, позвъни на момичето, поиска закуската. Значи ботушите са му харесали! Слава богу, размина се! А пък калпакът в сравнение с ботушите е дреболия! Ако и с него се оправят, след като другарят Сталин излезе, Власик ще нареди на цялата охрана да се дадат по сто грама водка.

В десет дойде Ежов. Сталин още закусваше, покани и него. Ежов благодари, седна.

Докато му наливаше чай, Сталин поотмести книгата на масата, уловил погледа на Ежов върху тях, там беше и неговият „труд“.

В началото на 1935 година, след убийството на Киров, Ежов захвана да пише книга: „От фракционността към откритата контрареволуционност“. Писателски сърбеж нападна всички. Горки е виновен — заяви, че в литературата трябва да навлязат работници,

„видели и патили“ хора, и го потвърди със собствения си пример — писател може да стане и обикновеният босяк. И Ежов се прави на писател, че на туй отгоре пробута и на НЕГО драсканиците си, помоли ГО да ги прегледа и да му даде указания. Нямахме как, взе ги.

— Започнах да чета ръкописа ви. Ще поговорим, когато свърша. Донесохте ли тезисите на доклада?

— Донесох ги.

Ежов отвори чантата си, извади листовите с тезисите на доклада си за Бухарин и Риков на предстоящия пленум на ЦК.

Сталин прегледа тезисите. Слепил е различни показания срещу Бухарин и Риков... Всичко направо, всичко без заобикалки, като за Ежов става... Добре! Политическата част ще допълни Микоян, ще изнесе съдоклад.

— Добре — Сталин върна тезисите на Ежов, — от кого очаквате възражения?

— Само от другаря Орджоникидзе. Още на Декемврийския пленум опита да се заяде. А сега е разпратил хора по заводите, събират материали за арестуваните.

Бъркайки с лъжичка чая, Сталин гледаше как на дъното се разтваря останалата захар. „Събира материали...“ Кучи син! През последните години от живота си Ленин го отстрани от себе си, видя, че е ограничен, лесно се пали, не обмисля постъпките си, не е никакъв политик. Тогава ТОЙ подкрепи Серго, остави го на ръководна роля в Закавказието, после го взе в Москва, въведе го в Политбюро, назначи го за председател на Централната контролна комисия. Серго ГО слушаше, добре се бореше срещу опозицията, но от трийсета година започна да проявява истинския си характер и заедно с Киров да оказва съпротива. Именно след убийството на Киров настъпи разливът — нещо е надушил, знае нещо, но мълчи. Искаше да замине за Ленинград, ТОЙ не го пусна:

— Абе ти какво?! С твоето сърце?! Искаш партията да погребва *двама* свои ръководители ли?! Забраняваме. Политбюро забранява. Ако отидеш, ще те изключим от партията — предупреждавам те!

Подчини се. Не отиде. Но не се укроти. Не подкрепи процеса срещу Зиновиев и Каменев, съпротивлява се на арестуването на Бухарин и Риков. Само преди няколко дена спрял в двора на Кремъл жената на Бухарин, разговарял с нея... Нали с Бухарин са приятели. В

неговия Комисариат по тежката промишленост Бухарин четири години се занимаваше с науката и техниката, всеки ден са се виждали, за какво ли са разговаряли?

На пленума на ЦК Орджоникидзе трябва да изнесе доклад за вредителството на троцкистите и бухаринците в промишлеността. Какъв доклад ще направи? Разпратил е по заводите свои хора. Защо ги е разпратил? Да събират материали за вредителството ли? За такива материали не е нужно да праща никого, такива материали може да му предостави Ежов, колкото си иска, моля. В НКВД за това съществува специално икономическо управление. Не желае скъпият Серго да използва неговите материали. Каганович — народният комисар по транспорта — работи в контакт с НКВД, с неговия транспортен отдел, а другарят Орджоникидзе не желае да работи в такъв контакт. Обратното, демонстративно игнорира НКВД. Преди два месеца, на Декемврийския пленум на ЦК, прекъсваше доклада на Ежов, всички мълчаха, целият пленум мълчеше, а той го прекъсваше с въпроси, пречеше му, показваше, че не му вярва. И сега не му вярва, настоява да освободят вредителите, иска очни ставки, на му сега очна ставка с Пятаков, натрихме му носа и пак не иска да вярва. И изобщо какво значи „вярвам“ или „не вярвам“? Такова понятие за член на партията не съществува и не може да съществува. За члена на партията има само едно понятие: „изпълнявам ли или не изпълнявам директивите на партията. Боря ли се срещу враговете на партията или не се боря“. Другарят Орджоникидзе добре знае това.

На другаря Орджоникидзе бяха създадени всички условия: авторитет, популярност, титла „главен командарм на промишлеността“, а какъв командарм на промишлеността е той? Пятаков и другите стопански кадри работеха вместо него. На едно заседание на колегията на Народния комисариат Серго попритиснал един директор на завод, искал нещо от него.

— Георгий Константинович — отговорил му стопанският ръководител, — има една такава френска поговорка: „Никоя, и най-дивната жена не може да даде нещо повече от това, което може да даде“.

Серго ударил с юмрук по масата:

— Тогава да даде два пъти!

Ей така, на такова ниво ръководи той. Както си беше ветеринарен фелдшер, така си и остана. А му оказваме почести, името му носят градове, села, селца, совхози, железопътни линии, миналата година помпозно отпразнувахме петдесетгодишнината му. Какво повече може да иска човек? Ама не, не желае да се бори с враговете.

Защо е разпратил хора по заводите? Наредил им е да събират материали не за вредителите, а обратното, материал, опровергаващ вината им, иска да се изкаже на пленума в защита на Бухарин и Риков, които бяха напълно разобличени на последния процес. А щом иска да се изкаже, значи се надява на нечия подкрепа, просто така, презглава той няма да се хвърли в битка. Но на кого може да разчита? На Косиор, Постишев, Ейхе? Та нали Пятаков и Радек са искали да ги убият, сами си го признаха пред съда. ТОЙ собственоръчно прибави към показанията им тази фраза. На някой от секретарите на обкоми? Едва ли. С тях Орджоникидзе е в конфликт, оплаква се, че областните комитети се намесват в работата на предприятията. И правилно се намесват. Онова, което ТОЙ подхвана през 34-та година, вече даде своите плодове — партийните организации се поставиха над стопанския апарат, нанесоха на технокрацията смъртоносен удар, но тя се съпротивлява, в съпротивата си използва Серго. И въпреки това всяка съпротива трябва да се пресече из корен: Бухарин и Риков трябва да бъдат осъдени единодушно.

— Какви материали са донесли хората на другаря Орджоникидзе? — попита Сталин.

— Още не всички са се върнали. Но имам основание да смятам, че те ще доказват как работите вървят добре, как се изпълняват плановете, че няма вредителство, а отделни недостатъци, обичайните технически неуредици.

— Докъде стигнаха нещата с Папулия Орджоникидзе.

— Следствието се води в Тифлис.

Сиреч — делото се наблюдава от секретаря на Закавказкия краев комитет Берия, който не докладва на Ежов.

Папулия беше по-големият брат на Серго. Заместник-началник на Закавказкото железопътно управление. Стар член на партията. Преди революцията работеше в железниците като телеграфист, дежурен по гара: Сталин добре си го спомняше. Беше весел, но лекомислен. Некултурен човек, не искаше да учи. То и Серго не е дип

учен, но поне книга отваря чат-пат, а Папулия — не. Общителен човек, енергичен, но повече вдига пара, отколкото да върши работа. Парадира с грубостта си, видите ли, той говорел право куме, та в очи. Епикуреец, обича лова, трапезите, добър тамада, шегаджия. Когато го питат: „Вярно ли е, че сте брат на Орджоникидзе?“, отговаря: „Не, Серго е мой брат“. Мрази Берия. Когато отивал в краевия комитет, високо, пред всички служители от апарата питал: „Оня потийски мошеник ще приема ли днеска?“ Естествено Берия се обижда. От какво ли се обижда? От думата „мошеник“ или от думата „потийски“? Защото той не е от град Поти, а от някакво близко до Поти селце. Както и да е. Берия правилно нареди да арестуват Папулия, представи убедителни доказателства. Но това не подейства на Серго, той не се покори, за да спаси брат си. Напротив, не вярва в неговата виновност: „Нека сложат на бюрото ми неговите показания“, иска свиждане с Папулия, с какви ли не думи клевети Лаврентий Берия, ругае Ежов и органите, не си е направил изводи от арестуването на неговия по-голям и любим брат.

Сталин прикачи със закуската, отмести чашата, извика със звънеца момичето. И Ежов, придържайки с два пръста металната поставка, отмести чашата си.

Влезе Валечка и разтребвайки масата, приветливо попита:

— Хапнахте ли, Йосиф Висарионович?

— Да. Благодаря.

Докато Валечка събираше приборите върху подноса, сваляше покривката, бършеше масата, Сталин се разходи из стаята, спря до заключената зиме остъклена врата към верандата. Верандата бе покрита със сняг — Сталин бе забранил да го чистят, така никой не може да се приближи до вратата — ще останат следи. Недокоснатият сняг зад прозореца успокояваше.

Много общи черти има в характерите на Серго и брат му. И двамата са кибритлии, невъздържани, Серго, разбира се, вече е поодялан, но Папулия... Страх ги било да го арестуват. Винаги носел револвера си, не се разделял с него, бил отличен стрелец. Прибрали го с измама, хитро го изиграли... Извикали го при секретаря на градския комитет. Папулия пристигнал, влязъл в кабинета, гледа — на бюрото разтворен вестник и върху него части от разглобен броунинг, над тях стоял приведен секретарят на градския комитет, та се оплакал: „На, разглобих го и не мога да го сглобя“.

— Дай да ти го сглобя — предложил Папулия.

— Не, искам сам. По-добре ми дай твоя пистолет и като го гледам, ще си сглобя моя, може да му намеря цаката.

Тоя наивник Папулия му дал пистолета си. Секретарят го сложил върху вестника, захванал да сглобява своя, пак не можел да се оправи, казал ядосано: Абе по дяволите! Защо си губим времето? Ще възложя на моя човек да го сглоби по твоя револвер, а ние да си поговорим по въпросите! Завил във вестника и пистолета на Папулия, и частите на своя и излязъл. И тутакси в кабинета нахълтали трима юнака от НКВД и вързали Папулия. Разправят, че успял да ги насини и счупил тежкия комплект за писане... Ей така ловко го окошарил Берия. Ежов не би проявил такава хитрина. Тъп бияч! Но необходим бияч.

Разбира се, можем постепенно да се освобождаваме от Серго. Като начало да го пратим в някоя голяма република — секретар на ЦК, после ще видим.

Но няма за кога да чакаме. Бреме е да приключваме с Бухарин и Риков.

Синигер с червени гърдички кацна на перилата на терасата близо до вратата, загледа ГО през стъклото. „Литвай, храни се“ — каза му Сталин на грузински. В Зубалово скъпият му тъст накачваше по дърветата хранилки, от безделие режеше летвички и слепваше разни къщички. А тук поставиха по дърветата обикновени дъсчици и добре направиха. За какво са им на птиците къщички, през зимата им трябва храна, а не къщички.

Сталин се отдалечи от вратата, пообиколи стаята, обърна се към Ежов:

— Технокрацията продължава да иска независимост, съпротивлява се на партийното ръководство, в борбата срещу партията се е съюзила с троцкистките шпиони. Партията и народът знаят това, и другарят Орджоникидзе го знае. Опитен политик е. Разбира, че да защитава на пленума троцкистките вредители означава да се свърже с безнадеждна и изгубена кауза. И на пленума никой няма да го подкрепи, страхувам се, че дори няма да го оставят да говори, ще го свалят от трибуната, сваляли са къде-къде по-големи хора. Какво ще стане тогава със сърцето му? Ако получи удар по време на пленума?! За болните от сърце е много вредно да се вълнуват. Ето, и другарят Дзержински се вълнуваше и умря, разобличавайки Каменев, Пятаков и

други изчадия, а другарят Орджоникидзе ще получи удар, докато защитава изчадията Бухарин и Риков. Как ще възприеме това народът? Как ще го погребваме? Като един от ръководителите на партията или като един от нейните врагове? Би било твърде неочаквано за партията и за целия съветски народ.

Абсолютно неподвижно, без да откъсва от Сталин теменужените си очи, Ежов внимателно слушаше.

— Тъй че — продължи Сталин — другарят Орджоникидзе не може да се изказва в защита на вредителите и шпионите. Но и не може да мълчи на пленума. Защо не може? Защото пленумът на ЦК има право да запита другаря Орджоникидзе: защо се е заобиколил с шпиони? Защо е дал промишлеността в ръцете на вредители? И на подобен въпрос другарят Орджоникидзе е длъжен да отговори. Но какво може да отговори другарят Орджоникидзе? Нищич-ко! Пленумът няма да приеме оправданията на другаря Орджоникидзе. В трудно, сложно, трагично положение е изпаднал другарят Орджоникидзе. Не е за завиждане. И дали ще защитава своите вредители, или не, дали ще се разграничава, или не — пленумът няма да го слуша. И в единия, и в другия случай го очаква сърдечен удар. Така че за другаря Орджоникидзе е най-добре да получи сърдечен удар преди пленума. Сърдечният удар е нещо нормално, народът ще го разбере. Ето какъв въпрос стои сега пред другаря Орджоникидзе: дали да се прости с живота като любимец на партията и народа, или като враг на партията и народа. Върху този въпрос мисли той, този въпрос решава. Ето върху какво мисли той днес.

Отново се разходи из стаята и изведнъж попита:

— Бяхте ми казвали, че другарят Орджоникидзе има четири револвера.

— Да.

Сталин поклати глава.

— Лошо е, когато някой има голямо количество лично оръжие. То непрекъснато му е пред очите. В момент на душевна слабост може да му хрумне и себе си да застреля. Случва се. Особено с хора, които лесно се палят, като другаря Серго. Той добре знае: когато Томски се застреля, партията направо заяви: „Оплете се във връзките си с троцкистко-зиновиевските терористи“. Орджоникидзе добре разбира, че партията няма да каже или напише такова нещо за него, партията

няма да опозори името на другаря Орджоникидзе със съобщение за самоубийството му. Вярно, с болно сърце се живее трудно, човек не може да принася такава полза за партийното дело, каквато би могъл да принася. Случва се понякога. Например дъщерята на Карл Маркс Лаура и нейният съпруг Пол Лафарг. Видели, че не могат да бъдат полезни за делото на социализма и се самоубили. Хем не бяха толкова стари. Така и другарят Орджоникидзе не може да живее повече с болно сърце.

Сталин застана пред Ежов, печално добави:

— Страхувам се, че другарят Серго няма друг изход...

11.

Заради грешката с хотел „Бристол“ Дяков бе уволнен и се изгуби някъде. На неговото място назначиха Шарок. Шарок с удоволствие се настани в креслото на Дяков, хубаво кресло, и длъжността по-солидна, и заплатата по-голяма.

Между другото в задълженията на Шарок влизаха и арестите на лицата, с чиито се занимаваше неговото отделение. В края на 36-та година едно от тези лица се оказа и Иван Григориевич Будягин.

— Арестувайте Будягин лично — нареди му Молчанов, — дръжте се учтиво.

В първата минута Шарок се пообърка, понечи да каже, че не може да арестува Будягин, познават се, девет години е бил в един клас с дъщеря му. Но се въздържа, добре знаеше стереотипния отговор:

— Враговете на партията престават да бъдат наши познати. И не бива да се гнусите от черната работа. Дзержински е ходил лично по арести, не е бягал.

Шарок премълча, пое нареждането на Молчанов за изпълнение, формира бригадите за тази нощ, подготви необходимите документи, но у Будягин в Пети дом на Съветите реши да прати старшия оперативен пълномощник Нефедов, а той лично да отиде да арестува някакъв военен с чин командир на дивизия. Наруши прякото разпореждане на началството, което би могло да му причини големи неприятности. Но не можеше да отиде у Будягин.

Шарок не се стесняваше от самия Будягин. Какво да се прави, гражданинo Будягин, изпълнявам служебния си дълг. И срещата с Лена не го смуцаваше особено. Ако останеха за минута насаме, би й казал: „Лена, трябва да ме разбереш, това ми е много неприятно, но заповедта си е заповед.“ Изобщо, всичко това беше преодолимо.

Проблемът беше другаде. Там, в Пети дом на Съветите, в апартамента на Будягини живее неговият син. Синът му! Шарок никога не го е виждал и не иска да го вижда. Но той е там, живее, съществува. Ето вече месец жилището на Будягини се наблюдава отвън

и той е наредил агентите да му докладват кога извеждат внука на Будягин на разходка и кой го извежда: майката, бабата или бавачката, кой общува с тях, с кого разговарят. Естествено, за делото тези сведения не са необходими, но са необходими на него — искаше да научи живо ли е това дете или бог е помогнал да умре, което би било най-добрият изход за всички: за него, Шарок, на когото това дете хич не е потрябвало, за Лена, която рано или късно ще се озове в затвора, или в най-добрия случай в Сибир или Казахстан, където с дете на ръце ще има много да пати. Ако ли пък го вземат в детски дом, пак ще го изгуби, там им дават други имена. Пък и за самото хлапе е по-добре да умре, отколкото да се мъчи в заточение или в детски дом.

Ала синът му не е умрял и дори явно не е боледувал. Според сведенията от агентурата два пъти дневно го извеждали на разходка, винаги бавачката, а в празнични дни майката, дъщерята на Будягин. Значи той е в тази сграда, в този апартамент, и ще бъде там по време на ареста на Иван Григориевич и по време на обиска.

В такъв случай е невъзможно да се предскаже какво може да й хрумне на Лена, как ще се държи в такава ситуация. Току-виж изнесла детето и му го хвърлила в ръцете:

— Тогава вземай и сина си! Носи го в затвора!

Ще се вдигне шум, викове, детски плач...

Шарок вече бе извършвал много арести, много обиски, беше свикнал с шума, виковете, детския плач и истериите. Но *такъв* скандал ще превърне официалните държавни действия в семейна кавга, ще се разбере, че Шарок има роднински връзки със семейство на народен враг, още на другия ден мълвата ще плъзне по целия Наркомат. Тъй че по никой начин не бива лично да арестува Будягин.

Да става, каквото ще. Все някак ще се оправдае после пред Молчанов. Ще поеме комдива, а у Будягин ще прати оперативния пълномощник Нефедов.

Вечерта Шарок извика Нефедов, инструктира го, каза, че обискът трябва да се проведе твърде внимателно — у Будягин има какво да се намери. Може да има секретни партийни документи, каквито Будягин по-рано, като член на ЦК, е имал права да съхранява, а когато е бил изхвърлен от ЦК е трябвало да предаде, но дали ги е предал? И документите, свързани с предишната му дейност като посланик, също представляват интерес за бъдещото следствие. Будягин

може да има и револвер, но разрешението за притежаване със сигурност е с изтекъл срок. В такъв случай гражданинът Будягин няма право да държи оръжието вкъщи, а той го държи. С каква цел?

— Не забравяй за разрешението — пак му напомни Шарок накрая.

Нефедов нищо не забрави. Операциите, възложени на Шарок, минаха успешно. На сутринта Будягин и комдивът бяха докарани във вътрешния затвор. Шарок се прибра да се наспи след безсънната нощ, върна се следобед, седна в кабинета си и отвори поредното дело, очаквайки с тревога Молчанов да го извика. Бе решил да се оправдае така:

— Имаше опасения, че комдивът ще употреби оръжие. Не можех да рискувам хората.

Молчанов дойде в кабинета на Шарок лично. И то не сам. Двамата с Агранов придружаваха народния комисар, другаря Ежов.

Шарок скочи, изпъна се, докладва:

— Помощник началник на отделението Шарок. Здравейте, другарю народен комисар.

Дребничкият Ежов втренчено, без да мига, се взираше в Шарок. Теменужените очи бяха студени, безжалостни.

И изведнъж съвсем не намясто и ненавреме в паметта на Шарок изплува един слънчев юлски ден в Серебряний бор. Бе отишъл при Лена да се сдобряват, да си изяснят отношенията. Седяха трима на обвитата в бръшлян тераска, Вадик Марасевич още беше с тях, чуваше се приятен мъжки глас — наблизко, в двора на съседната вила някой пееше романа на Чайковски „Как те обичам, светла нощ...“

— Хубаво пее — каза Шарок, — да не е артист?

— Не знам — засмя се Лена, — работи в ЦК: Николай Иванович Ежов, много приятен човек. Той често пее.

Чак сега, в тази минута, изопнат в стойка „мирно“, Шарок свърза онзи Ежов, съседа на Будягини, който безгрижно пееше сантиментален романс, с днешния страховит народен комисар, дето серийно изпращаше хората на онзи свят. И нещо подобно на тъга пошавна в сърцето на Шарок, отиде си онова безгрижно време, отиде си за всички...

— С какво се занимавате?

Шарок докладва по делото, което водеше.

Ежов го изгледа все така втренчено.

— Имате ли достатъчно цигари?

— Тъй вярно, другарю народен комисар, имам. Благодаря за онези, които ми изпратихте.

— Не сте забравили, значи — хладно констатира Ежов и излезе.

Агранов и Молчанов го последваха.

На другия ден извикаха Шарок при Ежов.

Кабинетът на Ежов се намираше сега в лявото крило на зданието, където водеха сложни стълбищни преходи от етаж към етаж. На всяка стълбищна площадка се проверяваха документите.

Докато вървеше по дългите коридори, докато се качваше, слизаше, отново се качваше по стълби, като представяше на часовете удостоверението си, Шарок обмисляше поради каква ли причина може да го вика народният комисар.

Със сигурност не е заради делото, по което му докладва вчера. Дребно дело, без връзка с предстоящия процес и затова не може да интересува Ежов. Не е и задето Шарок не отиде лично да арестува Будягин. Молчанов не би докладвал за това на Ежов. Лош началник е онзи, който се оплаква от своите подчинени. Сам трябва да се справя. Има нещо друго. Щом Ежов помни, че му е изпратил цигари, значи сигурно не е забравил и как се държа Шарок в онази сложна ситуация: той има смелостта да предложи на Ежов нещо отхвърлено от Ягода, отхвърлено от непосредствените му началници, като същевременно не назова нито един от тези началници, не ги издаде. Това сигурно е харесало на Ежов. И друго. Шарок направо си призна, че е представил на подследствения фалшива присъда. Ежов би могъл да се заяде за подобно беззаконие. Не се заяде. Одобри, прояви внимание към него, изпрати му цигари „Херцеговина флор“. В будката за цигари кутия „Херцеговина флор“ не е нищо повече от кутия цигари. А изпратена от секретар на Централния комитет на обикновен следовател, тя е нещо много по-голямо и важно — тя е награда. И затова Шарок не очакваше нищо лошо от срещата с Ежов. Най-вероятно тя бе свързана с промените в комисариата, започнали след свалянето на Ягода. Разместването на служители при смяната на един ръководител с друг винаги е неизбежно.

С идването си в комисариата Ежов си доведе хора от апарата на ЦК, назначи ги на отговорни, макар и не на най-важните постове във

всички отдели. Постепенно, но непрестанно броят на новите хора се увеличаваше. Като следеше внимателно разместванията в апарата, Шарок схвана, че Ежов изтиква напред не старите чекисти, работили при Держински, Менжински и Ягода, а млади, набрани през трийсетте години, един от които беше и той, Шарок. И макар че известно страхопочитание пред Ежов донякъде го сковаваше, дълбоко в душата си той таеше сладката надежда, че предстоящият разговор ще бъде начало на нов скок в служебното му положение. С такова настроение влезе в приемната на народния комисар.

Ежов седеше зад огромно писалище, дълго около три метра, както определи Шарок. Съответни размери имаше и кабинетът. Остъклени библиотечни шкафове, тежки завеси на прозорците, скъпа мебел. Над креслото зад гърба на Ежов — портрет на другаря Сталин. Другарят Сталин от портрета също седеше зад писалище, пишеше.

Ежов кимна в отговор на поздрава и спря върху Шарок странния си неподвижен поглед.

— Седнете.

И му посочи стол до другото бюро, перпендикулярно на неговото.

Шарок седна.

— Запознах се с личното ви дело — каза Ежов, — на въпроса знаете ли чужди езици сте отговорили... — той погледна анкетата, — пишете така: френски и немски, чета и превеждам с речник. А точно?

— В училище учехме френски — обясни Шарок, учил съм го според предвиденото в учебната програма. А в института — немски.

— Кой от тях знаете по-добре?

— Френския го знаех прилично, но съм го позабравил, отдавна беше, не съм го практикувал. Немският се преподаваше в института формално, зная го съвсем зле.

— Бихте ли могли да се разберете с французин?

— Страхувам се, че не — призна Шарок. — Да го разбере? Може би, но се съмнявам: французите говорят много бързо.

— Ще трябва да се заемете с някой език — каза Ежов, — сега в органите идва ново попълнение, партийна и комсомолска младеж, най-

вече работници. Не можем да искаме от тях да знаят чужди езици. А вие имате висше образование, длъжен сте да знаете поне един чужд език. Още повече, че сте учили езици — в училище и в института, държавата е харчила пари за вас. Колко време ви е нужно, за да възстановите знанията си по френски?

— Зависи по колко часа на ден ще уча и какъв преподавател ще се случи.

— Ще имате достатъчно време и добър преподавател. В семейството ви има ли военни?

— Военни ли? Не.

— Измежду роднините ви?

— Не. И не е имало. Баща ми е шивач, и дядо ми беше шивач.

— Измежду познатите ви?

— Не. Няма.

— Помислете. Сред родителите на съучениците, състудентите ви?

Шарок сви рамене.

— Не, няма. В института аз не познавах родителите на състудентите ми, те бяха най-вече от провинцията, живееха в общежитие, а аз съм москвичанин, живеях с родителите си. В моето училище учеха деца на отговорни служители, но между тях нямаше военни, пък и отдавна не се виждам със съучениците си. Вярно, едно момче от нашия клас, Максим Костин, завърши военно училище и замина някъде. Не зная къде са го назначили. Беше отдавна, аз завърших училище преди десет години. Майката на този Максим беше портиерка в блока на Арбат, където живеят родителите ми. Мисля, че и сега работи.

— Добре — каза Ежов, — прехвърляме ви в международния отдел, днес предайте делата си и се явете при началника на международния отдел другаря Слуцки. Засега ще работите под ръководството на другаря Шпигелглас.

Погледът му беше все така студен, неподвижен, но при думата „засега“ във виолетовите очи нещо проблесна и веднага угасна.

— Едновременно с работата ще се заемете и с езика. Ще ви бъде дадено време за учене. Всекидневно. Другарят Шпигелглас всичко ще ви обясни.

Ежов стана, подръпна гимнастюрката си. Беше много нисичък.

— Ще останете с предишния си чин и предишната заплата.

И с отново проблеснали очи добави:

— Засега. После ще видим. Работата е нова за вас. Нищо, ще я овладеете. Погледайте как работят старите кадри. Ориентирайте се.

На последната дума лекичко натърти, но може би така се стори на Шарок.

Какво пък, всичко е прекрасно. Изучаването на езика ще отнеме най-малко половин година, а може би и цяла, следователно няма да го товарят с много работа. Преминавайки в международния отдел, тоест в разузнаването, ще се освободи от изнурителната, изтощителна следствена работа, от непрекъснатите нощни разпити, побои, стонове, кръв, викове, между другото, няма и да се свърже с делото на Будягин, не му се искаше да води това дело. Вярно, при нужда и служителите от МО се включват в спешните следствия, но не често, дори много рядко, а тъй като лично той ще учи, вероятно ще го освободят от всичко това.

Дума да няма, работата в чужбина е опасна, но нали в МО няма да го готвят за разузнавач... За това си има достатъчно хора с чуждестранен произход, разни евреи, поляци, латиши, германци, пък и руснаци, които дълго са живели в чужбина, до съвършенство са изучили езика, местните условия, обичаите. А той сигурно ще трябва да наблюдава някоя страна или регион, да събира донесения, да обработва разузнавателни данни. Спокойна и почетна работа. Всички служители в МО са с висше образование, живели са в чужбина, много от тях са членове на чуждестранни компартии, бивши политемигранти, изобщо партийна интелигенция.

Когато се върна от Ежов, Шарок докладва на Вутковски за разговора си с народния комисар.

Вутковски вече беше в течение и нареди на Шарок да предаде делата си на старши оперативния пълномощник Нефедов.

— Желая ви успех — каза Вутковски, — аз съм доволен от работата ви в нашето отделение и дадох на народния комисар положителна оценка за вас.

Говореше топло, искрено.

— Жал ми е да се разделям с вас. През тези три години свикнахме един с друг, какво ли не изпитахме заедно... — В гласа му

завуча тъжна интонация. — Какво да се прави. Служим на партията. Мисля, че историята точно така ще оцени нашите съдби — те не ни принадлежаха, принадлежаха на партията.

Шарок разбираше за какво говори Вутковски и дори вътрешно му съчувстваше: той, Шарок, отива на *чиста* работа — да лови истински шпиони, а Вутковски остава на мръсната — да измисля шпиони. Оправдава се с партията... Ами какво да прави? С какво друго да се оправдае?

— Имате късмет: ще работите със Сергей Михайлович Шпигелглас. Той е блестящ разузнавач, от него можете да научите много неща.

И Шарок беше чувал, че Шпигелглас е блестящ разузнавач, такава беше репутацията му в комисариата, името му беше заобиколено с тайнственост, малко хора го бяха виждали, Шарок например — нито веднъж. Международният отдел се намираше на горния етаж и за Шпигелглас казваха, че никога не слизал на долните етажи. За способността му да се превъплъщава се носеха легенди. В столицата на някаква европейска държава, където живеел нелегално, Шпигелглас търгувал с раци и то толкова успешно, че за неговите раци хората се стичали от целия град. Наложило се да продаде фирмата и да замине — популярността му станала опасна.

Известно беше, че Шпигелглас завършил Московския държавен университет, където го покровителствал тогавашният ректор на университета Вишински. До съвършенство владеел няколко езика, бил високообразован, ерудиран разузнавач професионалист, ветеран и най-добрият служител в международния отдел. Началникът на отдела Слуцки се занимавал с представителната работа във висшите сфери, в ръководството на комисариата, в ЦК, ловък, хитър, любезен, а при Шпигелглас се събирали всички нишки, в неговите ръце била цялата разузнавателна мрежа.

Слуцки посрещна Шарок радушно. Не изглеждаше искрен. Назначението на Шарок при него го кара да бъде нащрек: този човек нито по рождение, нито като стаж има отношение към работата в чужбина, не знае езици, но ето че самият Ежов го праща. Какво ли се крие зад това?

Безспорно и Шпигелглас беше леко обезпокоен, но не го показва — сдържан, коректен, немногословен. Държа се дипломатично:

— Другарят Ежов ме предупреди, че бихте искали да опресните знанията си по френски език.

— „Да опресня“ е прекалено меко казано — усмихна се Шарок, — учил съм езика в училище, всичко съм забравил, оттогава минаха десет години.

— В кое училище сте учили?

— В седмо, на „Кривоарбатский“, бившата Хвостовска гимназия.

— Кой ви преподаваше френски?

Шарок се учуди от този въпрос, но каза името на учителката, не беше го забравил.

— Ах, Ирина Юлиевна — възкликна Шпигелглас, — прекрасна преподавателка. Онова, което тя залага в своите ученици, дори забравено, лесно се възстановява. Още повече език, изучаван в детството.

Поразително. Откъде ли познава Ирина Юлиевна — обикновената учителка?

Шарок не се стърпя и попита:

— Познавате ли се с нея?

— Знам я — уклончиво отговори Шпигелглас.

Нима Шпигелглас специално се е подготвил за този разговор и недвусмислено му го подсказва? Но нали преместването на Шарок стана практически за едно денонощие? Кога е успял?

— Езиковата група работи всеки ден сутрин. Освен това ще трябва да се занимавате със специална подготовка. Какви видове оръжие владеете?

— Стрелям с пистолет.

— Всъщност инструкторът ще прецени. Работният ви ден ще завършва в осем часа, за да имате още два-три часа за домашните задания. Колкото до работата, ще се включите в група, която се занимава с бялата емиграция, в частност с РОВС — руския общовоински съюз — съюз на бившите офицери и войници от белите армии. Щабът му се намира в Париж и се оглавява от генерал Милер. Ще ви снабдят с необходимата литература и материали, постарайте се по-бързо да навлезете в работата.

12.

Тягостните разговори в училището продължиха цяла седмица. После всички членове на партията бяха извикани на заседание на районната комисия за народен контрол. В училище имаше петима комунисти: Алевтина Фьодоровна, Нина Иванова, преподавателят по обществознание Василий Петрович Юферов, домакинът Яков Иванович, лаборантът Костя Шалаев, който още беше кандидат-член.

Комисията за партиен контрол се намираше в зданието на районния комитет на партията на ъгъла на „Садовая“ и „Глазовский“. В неголямата стая около масата се бяха разположили членовете на комисията, до тях — групата по проверката. В ъгъла до прозореца седеше, праметнал крак връз крак, сладникаво красив младеж с кафяв костюм, жълта риза и жълта вратовръзка.

Председателят на комисията изложи резултатите от проверката: комисията изцяло потвърждава обвиненията, представени срещу Алевтина Фьодоровна. Извод: тя да бъде отстранена от длъжността директор, да се постави въпросът за изключването ѝ от партията, останалите членове на партийната организация да бъдат наказани с мъмрене за самоотстраняване от политическа работа в училището, за липса на бдителност.

Тези думи удряха като с чук по главата: изключване от партията в днешните условия означаваше арест. Нина извади от чантичката си носна кърпа, избърса изпотеното си чело, хвърли поглед към Алевтина Фьодоровна.

Алевтина Фьодоровна се държеше мъжествено. Фактите, изброени в доклада на комисията, са верни, но оценката им е неправилна. Аргументите на Алевтина Фьодоровна бяха приблизително същите, които изложи Нина пред комисията по проверката, но подкрепени с цитати от съответните партийни и правителствени документи, натежаваха повече. С доста остри изрази Алевтина Фьодоровна обвини Туся Наседкина в скандалджийство, интригантство, невежество.

След нея дадох думата на Василий Петрович Юферов. Той упрекна дирекцията на училището в недостатъчно внимание към комсомолците, подписали заявлението. Младежите *така* разбират своите задачи в днешната остра политическа ситуация и е трябвало да се вслушаме в мнението им, да поговорим с тях, да не влизаме в конфликт, да намерим общ език, да насочим политическата им активност в правилно русло. Създава се впечатление, че дирекцията е съсредоточила вниманието си единствено върху учебната подготовка. Това е хубаво, но не бива да забравяме за обществения облик на съветския ученик, за възпитаването не само на образован човек, но и на дисциплиниран борец за социализъм.

Равният глас на Юферов действаше приспивно, един от членовете на комисията скри една прозаявка, преструвайки се, че си приглажда мустаците. Юферов забеляза това и побърза да приключи изказването си. Не каза дали трябва Алевтина Фьодоровна да бъде свалена и изключена от партията. Премина към себе си, помоли комисията да вземе предвид, че в това училище преподава по съвместителство, а основната му работа е в научноизследователския институт.

Нина сухо и кратко заяви, че не е съгласна с изводите на комисията и намира убедителни доводите на Алевтина Фьодоровна.

Яков Иванович измънка, че шофьорът не знаел пътя и затова той трябвало да седи в кабината, а момчетата били в каросерията и вързали бюста. Той нямало да позволи, но ето, така се случило.

Лаборантът Костя Шалаев навремето бе завършил същото училище; ограничено, но дисциплинирано момче, от работническо семейство. Алевтина Фьодоровна беше благоразположена към него, остави го в училище да води химическата лаборатория с надеждата след година-две той да влезе в химическия институт. Но Костя се ожени, не кандидатства, така си остана лаборант. Костя помоли комисията да вземе предвид, че е млад комунист, все още кандидат, не си е изработил партийна закалка, сигурно наистина е трябвало повече да се интересува от живота на цялото училище, а не да седи по цели дни в лабораторията, разбира се, виновен е за това, но все пак моли да се вземе предвид неговата неопитност, работническият му произход и обещанието му да се поправи.

— Има ли въпроси? — загледан в книгата, попита председателят.

— Алевтина Фьодоровна — чу се глас откъм ъгъла, където в същата поза, праметнал крак връз крак и с лакът на перваза седеше младият красавец, — познавате ли Павел Павлович Устинов?

— Да.

— Дайте някои подробности по този въпрос, ако обичате.

— Какво отношение има това към проблема, за който сме се събрали? — попита Алевтина Фьодоровна.

Председателят вдигна глава:

— Другарко Смирнова, намирате се на заседание на комисията за партиен контрол, затова имайте добрината да отговаряте на всички зададени въпроси.

— От 1921 до 1927 година включително работихме заедно в Народния комисариат по просветата на РСФСР.

— А после? — попита красавецът.

— После мен ме преместиха в училището, а той остана в комисариата, по-късно бе назначен за завеждащ един областен отдел.

— Поддържахте ли познанството си с него?

— Да, докато той беше в Москва.

— Известно ли ви е, че той е арестуван като враг на народа?

След кратка пауза тя отговори:

— Да.

— Откъде?

— За това писа „Правда“.

— Така. Ами познавахте ли Григорий Семьонович Гинзбург?

— Познавах го. И той работеше в комисариата по просветата на РСФСР, после — в Московския отдел за народна просвета.

— Известно ли ви е, че е арестуван като враг на народа?

— Да.

— Откъде?

— Той работеше в Московския отдел за народна просвета, за арестуването му знаят всички московски педагози.

— Поддържахте ли връзки с него?

— Не, не съм поддържала лични връзки. Срецахме се по служба, на семинари, на конференции.

И така той назова един след друг десетина репресирани служители по просветата, познати на Алевтина Фьодоровна.

Нина разбра: този хубавец е от органите, сега са нарочили Алевтина Фьодоровна, тя е обречена. И всички са обречени, Нина ще е първата, нали защитаваше Алевтина Фьодоровна... Затвор? За какво?

И тутакси, сякаш отгатнал мислите ѝ, хубавецът каза:

— Имам въпрос към Иванова. Другарко Иванова, вие сте завършили педагогическия институт. Целият ви випуск е заминал за провинцията. Как успяхте да останете в Москва и да се върнете в училището, където сте учили?

Истината! Трябва да говори само истината! Нито дума лъжа, никакви увъртания. Но от вълнение тя не можа отведнъж да овладее гласа си и изрече два пъти първата фраза.

— Разбирате ли — каза Нина, — в Москва имам жилище, тогава се грижех за по-малката си сестра. Нямаме, нито баща, нито майка. Обясних това в института при разпределението. Отговориха ми, че ако донеса искане от някое московско училище, ще ме изпратят в него. Такова искане ми даде Алевтина Фьодоровна.

— Значи ви насочиха към това училище по нейна молба?

— Да.

— Тя ви даде препоръка и за партията, нали?

— Да.

— А втората препоръка?

— От Иван Григориевич Будягин.

— Бившия заместник народен комисар?

— Да.

— Известно ли ви е, че той е арестуван като враг на народа?

— Да.

— Как се запознахте с него?

— Дъщеря му ми беше съученичка.

— Срещате ли се с нея?

— Не. Още щом научих, че баща ѝ е арестуван, престанах да се виждам и да разговарям с нея.

— Съобщихте ли в своята партийна организация, че поръчителят ви е арестуван като враг на народа?

— Не.

— Защо?

— Не знаех, че трябва да съобщя за това. Препоръката му е приложена към личното ми дело.

По облото мордовско лице на Алевтина Фьодоровна не трепна нито един мускул. С крайчеца на окото си Нина видя това и се успокои.

— А кой друг от вашите приятели е арестуван?

Нина сви рамене.

— Не знам... Май че никой.

— Твърдите ли това?

Нина отново сви рамене.

— Защо мълчите?

— Не знам кого имате предвид.

— Имам предвид вашия приятел Александър Павлович Панкратов.

— Панкратов ли? И с него бяхме съученици... Оттогава минаха седем години.

— И оттогава не сте се срещали?

— Срещали сме се. Живеехме в един блок. Но той вече от три години е арестуван и изселен от Москва.

— Как приехте неговото арестуване?

Никак. Защото и тогава, както и сега, не знаех за какво е арестуван!

— Ходатайствали ли сте за неговото освобождаване?

Сърцето на Нина силно заби. Такъв неочакван въпрос. За какво ходатайство питат? За онова писмо, под което тя искаше да събира подписи в училище ли? Алевтина Фьодоровна го скъса. Или за другото, което обмисляха у Лена, и Будягин им каза да не го изпращат? За първото знае само Алевтина Фьодоровна, тя не може да е казала на някого. За второто знаят Лена, Макс, Вадим и самият Иван Григориевич, но нали не го изпратиха... Но пък и този не пита случайно... Сигурно знае нещо.

Отговори с неуверен глас:

— Не съм изпращала никъде никакви ходатайства.

Това беше истина. Тя не мамеше партията. Никакви ходатайства никъде не бе изпращала.

И отново по лицето на Алевтина Фьодоровна не трепна нито един мускул.

Нина си представяше какъв ще бъде следващият въпрос. Щом органите знаят за нея толкова много, дори питат как е *приела* арестуването на Саша, значи са събирали сведения, разговаряли са със съседите и тази година Вера Станиславовна със сигурност е докладвала, че над леглото на Варя е окачена снимката на Саша. Тя отдавна знаеше, отдавна чувстваше, че ще си изпати заради Варя! Какво да каже за тази снимка? Не бива да казва истината — веднага ще подберат и Варя. Ще трябва да излъже, например, че това е баща им на младини. Ами ако в тяхно отсъствие, докато с Варя са били на работа, Вера Станиславовна е отключила на пълномощника и снимката на Саша вече е преснимана? И сега нея, комунистката, я хванат в лъжа в районния комитет на партията, пред Алевтина Фьодоровна, Юферов и Яков Иванович? По-добре да потъне вдън земя, за да не изпита този позор!

— Нямам повече въпроси — каза хубавецът.

Нина седна, притвори очи.

— Да приключваме — каза председателят, — има предложение за груби политически грешки в подбора на кадрите, за извращения в марксистко-ленинското възпитание на младото поколение, за допускане и укриване на контрареволуционни антисъветски постъпки сред учениците от горните класове, както и за връзки с врагове на народа — той изброи всички имена, назовани преди това от младежа, — Алевтина Фьодоровна Смирнова да бъде изключена от редовете на ВКП /б/ и отстранена от длъжността директор на училището. Кой е за?

Членовете на комисията гласуваха „за“.

— Единодушно — обяви председателят, — Смирнова, партийния ви билет!

Алевтина Фьодоровна помисли малко, извади от чантичката си партийния билет, отново помисли, целуна го, остави го на масата.

Този неочакван жест породил моментно объркване, председателят пръв се овладя и каза навъсено:

— Гражданко Смирнова, свободна сте.

Алевтина Фьодоровна излезе от кабинета.

— Мисля, че делото на Иванова трябва да се отдели и да се предаде на партийния следовател — каза хубавецът.

Макар да се държеше като страничен човек и да седеше в ъгъла до прозореца, беше ясно, че именно той е най-важното лице тук.

Председателят кимна:

— Има предложение да се отдели делото на Нина Ивановна Иванова и да се предаде за предварително разглеждане на партийния следовател. Кой е за?

Всички гласуваха „за“.

— Единодушно — обяви председателят и отново погледна листчето на масата, така и не можа да запомни имената, — сега по отношение на Василий Петрович Юферов, Яков Иванович Маслюков, Константин Илич Шалаев...

Той направи пауза.

Хубавецът мълчеше.

— Ами при тях — каза председателят, — мисля да се ограничим с мъмрене за недостатъчна бдителност. Има ли други предложения?

Други предложения нямаше.

— Прието, закривам заседанието.

Всички излязоха заедно от районния комитет. Беше вече тъмно — около пет вечерта.

— Ей това е! — каза Василий Петрович и пое към Смоленската станция на метрото.

Яков Иванович и Костя лаборантът свърнаха по „Глазовский“ — бяха решили да се върнат в училището.

Нина изчака всички да се скрият от погледа ѝ и се затича към булевард „Зубовский“. На улица „Кропоткин“ живееше Алевтина Фьодоровна. Сега на всяка цена трябваше да я види, да ѝ каже нещо, да я утеши. Всичко е ужасно. Трябва да поиска съвет как да се държи, какво да прави, как да живее.

Дотича до улица „Кропоткин“, сви наляво и спря, инстинктивно притисната до стената. До тротоара бе спряла лека кола и до нея онзи хубавец, Алевтина Фьодоровна и още един в палто от лицева кожа с кожена яка. Хубавецът говореше нещо на Алевтина Фьодоровна, размахвайки пред носа ѝ служебно удостоверение, после двамата някак много ловко, изпипано, някак незабелязано за минувачите натикаха Алевтина Фьодоровна в колата, седнаха вътре от двете ѝ страни, колата в разрез с всякакви правила обърна в обратна посока и по улица „Кропоткин“ полетя към центъра.

13.

Вкъщи Нина завари Варя.

Неприятна изненада. Нина очакваше, че ще бъде сама, да обмисли, да прецени всичко, не ѝ се искаше Варя да вижда нейното объркване, нейния *страх*.

Варя четеше, както винаги полегнала на кревата.

„Цял ден съм на крак — обясняваше тя, — трябва да дам на крайниците си възможност да отдъхнат.“

— Защо днес си се прибрала толкова рано?

— Нямахме лекции. Защо?

— Нищо, питам просто така.

— Супата и картофите са топли — каза Варя.

Дори е сготвила!

— Не съм гладна — отговори Нина.

Седна до бюрото си с гръб към Варя, закри с ръце лицето си. Да можеше да остане така сама, да помисли. Но ѝ пречеше присъствието на Варя с нейното неискрено дружелюбие, иззад което всеки момент можеше да изскочи някоя хаплива дума.

— Неприятности ли имаш? — безучастно попита Варя.

— Защо мислиш така?

— Видът ти е странен.

— Всичко е наред.

— Май не личи много.

Нина гневно се извърна към нея:

— Защо се заяждаш, какво искаш?

— Е, не може ли да попитам.

— Може. Само че без този подигравателен тон.

Известно време Варя мълча, чуваше се само шумоленето на прелистваните страници. И това пречеше на Нина, тя не можеше да се съсредоточи върху мислите си.

— Каква е тая история във вашето училище?

Нина се обърна, взря се във Варя.

— Какво имаш предвид?

— Ами какво се е случило с тебе? — без да откъсва поглед от книгата, каза Варя.

— Откъде ти хрумна?

— Разказаха ми.

— Кой и какво ти е разказал?

— Няма значение кой, а какво може да са ми разказали и ти самата добре го знаеш.

— И все пак бих искала да го чуя от тебе.

Варя врътна глава:

— Леле, какъв наставнически глас.

— Бих искала да чуя от тебе какво става в нашето училище — повтори Нина.

— В училището е работила комисия от районния комитет на партията. Доноса е написала Туска Наседкина, тя си е гадина открай време. Фактите... Ами, фактите са много, не запомних всичко. Счупили носа на Сталин, после го обесили, на някакво събрание някой й казал, че той е умрял, а той „слава богу“ бил жив. После, какво друго... А, да, Алевтина пропъждала учителите комунисти и ги заменяла със съмнителни и враждебни елементи. В училище се четели „Декамерон“, Балмонт, Игор Северянин, изобщо какви ли не контри.

— И все пак кой ти каза това?

— Вече ти отговорих — няма значение.

Варя се надигна, седна на леглото.

Сега се гледаха в очите.

— Ще ти кажа и нещо повече — и тебе са те викали в тази комисия. Да, да. А сега идваш от районния комитет. Какво стана там? Разкажи! Изключиха ли те от партията?

Нина не отговори. Всичко знае. Откъде ли? Впрочем какво значение има? Знае.

Все така втрещена в Нина, Варя продължи:

— Излъгах те. Не е вярно, че нямаме лекции. Просто не отидох. Дойдох си вкъщи — да те чакам. Искам да знам какво става. Все пак ти си ми сестра!

„Все пак ти си ми сестра“. Нина потръпна. Каквато и да е Варя, нали е единственото й близко същество. Кого друг има? Никого, всички се разпиляха. Алевтина Фьодоровна е арестувана, след ден-два

може и нея да арестуват. Варя, разбира се, ще се втурне да търси помощ и справедливост, тя познава Вариния характер, не оставя никого в беда, но никакво търчане няма да помогне, оттам не пускат. И въпреки това Варя трябва всичко да знае: и нея може да извикат на разпит.

За пръв път от много години Нина си помисли, че Варя и само Варя никога не ще я изостави и няма да се отрече от нея. Искаше ѝ се да отиде при сестра си, да седне до нея, да сложи глава на рамото ѝ, може би и да заплаче, да каже колко нелепо се руши животът, животът свършва, защото арестуването означава край на живота, край на всичко.

Но не отиде, не седна, не прислони глава. Не можеше да преодолее отчуждението, трупано с години, не можеше да надвие характера си, който също бе изграждан с години. Каза само:

— Да, такива обвинения са отправени срещу училището. И срещу мен и много други: поръчител за партията ми беше Иван Григориевич Будягин, той е арестуван, а аз не съобщих за това в партийната организация; във всичко подкрепях Алевтина Фьодоровна, тя ме назначи в училището, а когато арестуваха Саша, исках да напиша писмо в негова защита. — Помълча и добави: — Днес след заседанието в районния комитет още на улицата арестуваха и откараха Алевтина Фьодоровна, а аз трябва утре да се явя при партийния следовател. Сега ще имам неприятности и заради това, че Алевтина ми беше поръчител за партията. — Избърса очите си, не успя да спре сълзите.

— След което ще те арестуват — каза Варя.

— Да — тихо промълви Нина, — трябва да си подготвена за това.

Варя стана, походи из стаята, спря, погали Нина по рамото.

— Не плачи. Ще измислим нещо. Колко пари имаш?

— Защо?

— Колко пари имаш?

Нина преброи парите в чекмеджето, после в портмонето си.

— Сто и десет рубли.

— Аз имам двеста, стават триста — каза Варя. — Добре, прекрасно. Стигат. Сега ме слушай внимателно — тя застава пред Нина, — слушай ме внимателно. Веднага си събери багажа, най-

необходимото, в един куфар, аз ще изляза с куфара и ще те чакам до станция „Смоленская“ на метрото. Ще отидем до Ярославската гара и ти ще заминеш при Максим. Щом се качиш и влакът тръгне, аз ще му бия телеграма да те посрещне. Ясно? Приготвяй се!

— Не, не, ти си полудяла.

Варя я прекъсна:

— Полудялата си ти! Може всеки момент да дойдат, за да те приберат, дори още тази нощ. Ти си глупачка, не разбираш ли?!

— Но... — опита се да протестира Нина.

— Какво „но“?! — ядно изрече Варя, — заминаваш като хетагуровка^[1], ясно ли е, като хе-та-гу-ров-ка! Сега всички момичета заминават за Далечния изток, на нашите командири им трябва съпруги, та и ти ще заминеш при Макс като съпруга. Нима не разбираш?

— Почакай, не викай — примоли се Нина. — Чудя ти се как не разбираш? Утре сутринта имам часове.

— Глупачка! Часове! Ами ако те тикнат в ареста, с „катафалката“ ли ще те водят да си караш часовете?

— Но трябва поне да се отчисля от партийната организация.

— И те просто ще те отчислят, а?! Те няма да те пуснат! Партиен отчет! Много важно! Нищо няма да й стане на твоята партия!

Варя постави до гардероба стол, свали отгоре един куфар.

— На! Дръж, че ще го хвърля, та целият апартамент ще чуе!

Нина подхвана куфара, застана с него наред стаята.

Варя скочи от стола, грабна куфара, сложи го на пода, отвори го, изхвърли всичко от него.

— Събирай си дрешките!

Но Нина отново приседна до масата.

— Трябва да помисля.

— Мисли, мисли — Варя отвори гардероба, взе да подрежда в куфара бельото и роклите на Нина, — мисли хубавичко, мисли, докато си още жива. Отвори си очите и се огледай какво става наоколо — колко хора от нашия блок са изпоарестувани вече. Вера Михайловна Сапожникова от третия вход, художничката, и нея арестуваха: нарисувала Сталин, видите ли, със следите от едра шарка по лицето, направила копие от някакъв портрет, като дете той боледувал от едра шарка, та заради тези следи й друснали осем години. Дечурлигата на

двора пееха: „Ленин умря, Надежда остана, Сталин е жив, надежда вече няма“. Те дори не са разбирали каква е тази Надежда, чули отнякъде песничката, подхванали я, слушах ги как тичат и пеят: „Ленин умря, Надежда остана, Сталин е жив, надежда вече няма!“... Подбраха и тях. Всички над четиринайсетгодишна възраст вече са в затвора, останалите ги тормозят в училище, а родителите им — в НКВД. Търсят организатори, подстрекатели, кой ги е подучил, кой пръв е запял. Разстрелват твоите най-главни комунисти. Прибраха твоята Алевтина. А ти какво си? Буболечка. Ще те затворят и ще те разстрелят. Ако не ти е жал за себе си, пожали другите. Защото там, на Лубянка, ще те измъчват. Ще ти искат показания срещу Иван Григориевич, срещу Алевтина, срещу всички твои познати, срещу учителите, срещу горката Ирина Юлиевна. Ако искаш да знаеш, тя ми разказа всичко и добре направи.

Варя се изправи за миг, погледна Нина.

Тя седеше с наведена глава.

— Та нали щом са арестували Алевтина, цялото ви училище ще бъде обявено за „гнездо“, във вестника ще пишат точно така: „Гнездо на негодници и вредители“. И теб ще те измъчат, ще те накарат всичко да подпишеш, заради тебе ще затворят още много невинни хора. Къде са ти официалните обувки? Аха... — Измъкна изпод кревата панера, в който бяха сгънати летните им дрехи, — нали там ще провеждат разни тържества, сигурно има Дом на Червената армия.

— Ами ако дойдат тази нощ, какво ще им кажеш?

— Мисля, че тази нощ няма да дойдат, нали за утре са те извикали някъде. А ти няма да се явиш. Ще започнат да те търсят, а аз ще кажа: „Нямам представа, вече половин година не си говорим с нея. Не знам къде е, у кой любовник ноцува“. Пък и няма да дойдат. Щом видят, че не си отишла нито на училище, нито в районния комитет, ще помислят, че си се разболяла, а докато се сетят, че си изчезнала, ти вече ще си при Макс, но още щом пристигнеш, отивайте в гражданското и си сменяй името на Костина. Пък и няма да те търсят. „Нина Ивановна Иванова“ — иди, че търси из Русия жена с такова име!

Нина седеше с наведена глава.

— Сваляй чехлите — каза Варя, — ще ги сложа в отделна торбичка, ще ти потрябват във влака.

— Никъде не отивам — изведнъж прошепна Нина, — не мога да бягам от моята партия, нямам право.

Варя се наведе, свали от краката ѝ чехлите. Нина не се противи, но и не помръдна.

— Бягаш не от партията, а от куршума в тила. За какво си ѝ мъртва на твоята партия?

— И все пак никъде не отивам, разбираш ли, няма да замина!

Варя стана, улови Нина за раменете, разтърси я, главата на Нина се отметна назад.

— Какво?! Няма да заминеш ли?! Тогава тръгвай сама за Лубянка! Върви, разкайвай се! Издавай, предавай всички, клевети всички! Може би тогава няма да те разстрелят, просто ще те пратят в лагер. Ако пък станеш доносничка, изобщо няма да те затворят. Върви, върви разтърсваше я тя, — върви, изпълнявай дълга си! Върви! Не искам те да идват тук. Върви! На!

Смъкна от закачалката палтото на Нина, хвърли ѝ го, запокити в краката ѝ ботите.

— Хайде, обличай се, приготвяй се!

— Чакай, успокой се — Нина пак се опря с лакти на масата, — чакай да обмислим всичко.

Варя седна на кревата.

— Добре, да обмислим.

— Да речем, ще замина — каза Нина, — да речем, с мен всичко ще мине благополучно. Но нали ще подберат тебе, ще те измъчват.

Варя се позасмя, поклати глава.

— Господи, изхвърли това от главата си. Кой ще разпитва мене? В краен случай все ще им отговоря, не се тревожи. Ще кажа: „фактически аз не живея тук. Питайте съседите. Живеех с мъжа си на друго място. От време на време нощувам тук. Не си говорим със сестра ми, скарахме се още когато се омъжих. Цял ден съм на работа, вечер на лекции.“ Изобщо, не се тревожи за мен! Вашите училищни работи нито ги зная, нито искам да ги зная. Миналото лято теб те нямаше цял месец, чак после разбрах, че си ходила в Ленинград на някакви курсове.

— Но нали ти знаеше... — подзе Нина.

— Кой знае за това?! — развика се Варя, — само аз и ти. А за тях — нищо не съм знаела за живота ти, и ти за моя. Може и сега да си

заминала на някакви курсове. Изобщо, стига! Стига сме се разтакавали! Сега се решава съдбата ти. Разбираш ли?! Дали да живееш, или не. Имаш само един шанс — още днес да заминеш при Макс. Утре няма да имаш този шанс — ще започнат да те следят или веднага ще те арестуват.

— Но и днес може да ме следят — каза Нина, — ще видят, че заминавам, и ще ме задържат. Тогава вече край: щом бягам, щом се крия, значи наистина съм виновна.

— Днес още не те следят, не се безпокой! Може и да са те изпратили от районния комитет до вкъщи, пък и едва ли, нали си хукнала в друга посока. При това е вечер, и те трябва да почиват. Дори да ни засекат, което е малко вероятно, но да допуснем — нали не знаят коя заминава, аз или ти. Ако попитат, заминавам аз, а ти ме изпращаш, нали на билета нищо не пише. Но това са все глупави предположения, няма да ни следят, ще заминеш спокойно. Аз ще изляза с куфара — никой няма да ми обърне внимание, а ти излез през задния вход, после по „Сивцев Вражек“ и по „Денежный“ към метрото. Ниночка, мила, моля ти се, вразуми се, престани да се страхуваш от този жалък районен комитет, нали и оттам всеки ден прибират по някого, самите те треперят от страх. И понеже самите те се страхуват, непременно ще те изключат и ще те пратят в затвора.

Тя затвори куфара.

— Хапни поне две лъжици супа на тръгване.

— Добре, сипи ми — съгласи се Нина, нямаше сили да стане и сама да го направи. — Разбира се, за много неща си права, но цял живот да се крия под името Костина, да се страхувам, че ще ме познаят и разобличат, че ще информират как съм избягала от партийно следствие...

Варя поклати глава.

— Кой ще те познае в Далечния изток? Дори да те познаят, нали сега затам са тръгнали хиляди момичета хетагуровки, затова и ти си заминала. А ако след три-четири години се върнеш в Москва, дотогава ще са забравили за тебе, целият твой районен комитет ще е в затвора. Спасявай се, Нина, спасявай се! Късметлиейка си, че имаш Макс. Та ти го обичаш, и той тебе. И искаш да замениш Макс срещу килия на Лубянка, срещу лагер, срещу куршум в тила? Стига си яла, приготвяй се, да тръгваме!

Нина тъжно я погледна, стана:

— Да, права си, трябва да замина. Ще мине време, тази вакханалия ще свърши, тогава вече спокойно ще разглеждат делото ми.

— Точно така, виждаш ли — подхвана Варя.

Много ѝ се искаше злъчно да подхвърли, че и за в бъдеще не може да се очаква нищо добро, но премълча, не биваше да дразни Нина. Слава богу, съгласи се.

Всичко мина спокойно. Нина излезе през задния вход, мина по „Сивцев Вражек“ и „Денежний“, Варя я чакаше в метрото при касите, притиснала куфара с крак към стената, за да не го бутнат. Хората бързаха, блъскаха се, тълпяха се край телефонните автомати, викаха в слушалките, опашката ги припираше.

Загледана в навалищата, макар и обичайна, но винаги малко тревожна за нея, Нина пак се заколеба. Оставя Варя сама, да отговаря, а може би да плаща заради нея, как ще се оправя това момиче?

Варя се наведе за куфара, но Нина я хвана за ръката.

— Варюша... Слушай... Сигурна ли си, че постъпваме правилно?

— О, господи! — ядоса се Варя.

— Ами ако никога повече не се видим?

— Няма да се видим, ако днес не се качиш във влака. Не бива да се връщаме вкъщи, може да ни пипнат на входа. Не разбираш ли?

Нина помълча, помисли, после каза:

— Добре, да вървим.

Слязоха с ескалатора и към десет и нещо бяха на Ярославската гара.

До тръгването на влака Москва-Хабаровск оставаше един час. Следващият беше на другия ден по същото време. Разбира се, нямаше билети.

Варя отиде при дежурния по гара и заяви, че е закъсняла за специалния влак за хетагуровките, който тази вечер в осем е тръгнал за Хабаровск. Забавила се, защото майка ѝ била болна, всичките ѝ документи заминали с ешелона, та трябвало да го настигне. Красива, висока, настоятелна, тя вдъхваше доверие, умореният дежурен

погледна графика и ѝ каза на коя гара трябва да слезе от експреса, за да се прехвърли в ешелона. Ще ѝ дадат билет до нея.

— Ами ако той пристигне там по-рано? — попита Варя. — И заминете без мен? Къде ще се дявам тогава? Не, не, по-добре ми дайте билет до Хабаровск.

— Защо да плащате толкова пари? — учуди се дежурният.

— За да съм спокойна — отвърна Варя, — другите хетагуровки не знаят при кого точно отиват, а аз знам, имам там годеник, чака ме. Майор е, няма да обеднее от един билет.

— Както искате — равнодушно каза той, отиде с нея до касата и ѝ даде билет. — Поздравете вашия майор.

Явно беше под впечатлението от тържественото изпращане на хетагуровките преди три часа.

Качиха се, намериха запазеното място, наместиха куфара и седнаха, не биваше да излизат на перона. Разговаряха тихо.

— Щом пристигнеш, бий телеграма до Централна поща, до поискване. И писмата пращай до поискване — каза Варя.

— Мога да я бия утре от коя да е голяма гара.

— Не е нужно толкова да се притесняваш, всичко ще бъде наред, прати я, когато пристигнеш.

— Но все пак отскачай до пощата, не ти е далеч от работата. Питай и за картичка, може да ти пратя още по път.

Нина се държеше спокойно, както винаги, когато бе взела окончателно решение. Не каза на Варя, но бе решила да не изхвърля партийната си книжка, да се яви в организацията на Максим и да се зачисли, като поиска от Москва отчислителна бележка, пък нека там, в Хабаровск, разглеждат положението ѝ. Именно това съображение я бе успокоило, бе ѝ вдъхнало твърдост. Успокои я и благополучното намиране на билет, фактът, че вече бе във влака. Вярно, беше малко нервна, седеше с наведена глава, с гръб към коридора, по който сновяха пътници, помъкнали багажи.

Най-сетне шафнерката обяви, че влакът потегля и помоли изпращачите да слязат.

Сестрите станаха, прегърнаха се, целунаха се, просълзиха се. Кога за последен път бяха се целували? Пък и изобщо бяха ли се

целували? Може би като деца.

— Не заставай на прозореца — прошепна Варя и слезе.

Чу се свирка, влакът бавно напускаше перона, Варя гледаше към прозореца, зад който по нейните пресмятания трябваше да седи Нина, но там се виждаше някаква чужда физиономия.

Варя би телеграма на Максим от Ленинградската гара, стори й се опасно да го стори на Ярославската.

[1] Хетагуровско движение — по името на В. С. Хетагурова, съпруга на командира от Далечния изток Г. И Хетагуров. През 1937 г. тя отправя призив към съветските девойки за участие в усвояването на тези краища. — Б. пр. ↑

14.

Както се бяха уговорили, в три следобед при Сталин в Кремъл дойде Орджоникидзе. Съобщи накратко всички новини за своето ведомство, говореше сухо, неприязнено, доста общо: всичко било наред. А щяло да бъде още по-наред, ако не били необоснованите репресии срещу командирите на промишлеността.

Сталин подаде на Орджоникидзе телеграма от Берия. В нея се казваше, че ръководството на Народния комисариат по тежката промишленост е скрило авария на един от участъците на Балахнинското нефтено находище.

Орджоникидзе учудено погледна Сталин:

— Но каква авария? Кога?

— Там пише — кимна Сталин към телеграмата.

Орджоникидзе я прочете докрая, отново учудено погледна Сталин:

— Но тази авария стана през юни миналата година, преди шест месеца. Дребна беше, веднага я ликвидирахме — той смачка телеграмата, удари с юмрук по масата, — негодник, провокатор! Не желая и да разговарям с него, нека ми уреди свиждане с брат ми Папулия!

— Остави телеграмата.

Орджоникидзе хвърли телеграмата на масата.

Сталин я взе, оглади я.

— Бива ли да се вълнуваш толкова, особено с твоето болно сърце... Готови ли са тезисите на доклада ти пред пленума?

— Не!

Орджоникидзе сложи под езика си хапче нитроглицерин.

— Кога ще бъдат готови?

— Не знам.

— Пленумът се открива след два деца, не протакай, всички докладчици си приготвиха тезисите.

— Ще ги представя, когато са готови. Ако сметна за нужно. Аз съм член на Политбюро и имам право да решавам какво да говоря. Не ми е нужно одобрението на Ежов.

Сталин помълча, после каза:

— Да, член си на Политбюро и можеш да изказваш мнението си пред Политбюро. Но пред пленума *си длъжен* да изложиш позицията на Политбюро, позицията на ръководството на партията. Инак се поставяш в опозиция спрямо Политбюро, в опозиция спрямо ръководството на партията. Инак се противопоставяш на партията. Помисли какви ще бъдат последствията от подобно решение. Вземи предвид съдбата на онези, които преди тебе се опитваха да се противопоставят на партията. Помисли! Иди си вкъщи, успокой се, помисли. Когато се успокоиш, ще си поговорим.

Орджоникидзе стана, шумно отмести стола.

— Ще си поговорим на пленума.

И излезе, като затръшна вратата.

След трийсетина минути дойдоха Молотов, Каганович, Ворошилов, Микоян, Жданов. Обсъждаха текущи въпроси, подготовката на пленума.

Поскръобишев отвори вратата.

— Другарю Сталин! Зинаида Гавриловна Орджоникидзе иска да говори с вас по телефона.

— Какво има?

— Нещо се е случило с Георгий Константинович.

Сталин поклати глава.

— Току-що беше тук, ругаеше и гълташе хапчета. Казах му: пази си сърцето. Не иска да го пази. Сигурно пак е получил пристъп.

Вдигна слушалката:

— Слушам... Какво? Я не говори глупости! Трябваше да държиш пистолета по-далеч от него. Повтарям ти, не дрънкай глупости! Сега ще дойда. Викам лекар.

Затвори, тежкият му поглед обходи присъстващите.

— Серго се е застрелял.

Всички мълчаха.

Сталин вдигна слушалката на другия телефон.

— Другарю Ежов! Застрелял се е другарят Орджоникидзе. Веднага лекари. Ако не успеят да го спасят, народният комисар по

здравеопазването другарят Камински да дойде при мен.

Сталин помълча с ръка върху слушалката, после каза:

— Ами хайде да идем да видим какво се е случило там.

Слязоха от колата, покрай тях префуча линейката и спря пред входа на Орджоникидзе. От нея изскочиха няколко души с разкопчани палта, под които се виждаха бели престилки, втурнаха се вътре.

Сталин забави крачка:

— Да не пречим на лекарите.

И всички забавиха крачка. И никой не продумваше.

Все така бавно се изкачиха по стълбището. Вратата на апартамента беше отворена.

Серго лежеше на кревата в спалнята. До главата му като вцепенена стоеше Зинаида Гавриловна. ТОЙ я познаваше от много години и винаги се бе чудил на избора на Серго. Такъв личен мъж, а се бе оженил някъде в Сибир за селска учителка, невзрачна, кротка, с незабележимо лице. Какво намери в нея Серго? Подплашено погледна Сталин, прехапа устна.

До кревата се тълпяха лекари и санитарии, бършеха пода, сменяха чаршафи. Дребничък чернокос човек в бяла престилка мълчаливо наблюдаваше работата им, само с кимане им посочваше какво да правят. Кимна към стола, където беше броунингът — отместете го! Но Сталин го взе, провери предпазителя, прибра го в джоба си.

Лекарите и санитарите завършиха работата си, отдръпнаха се от кревата. Серго лежеше по гръб, завит до кръста, с ръце върху одеялото, с вкопчени пръсти.

Чернокосият в бялата престилка въпросително погледна Сталин.

— Какво ще кажете? — попита Сталин.

— Смъртта е настъпила преди половин час — отсечено, по военному отговори чернокосият.

— Ето какво става, когато човек не се съобразява с болното си сърце — мрачно оглеждайки присъстващите, каза Сталин, — не изпълнява указанията на лекарите.

Тази фраза бе предназначена най-вече за медицинската бригада. Всички трябва да знаят, че другарят Орджоникидзе е умрял от болно сърце. Не може и не бива да има никаква друга версия.

— Вървете! — нареди Сталин на чернокосия и втречено погледна Зинаида Гавриловна, тя сведе очи. — Съобщете на

началството си: аутопсия няма да има. Не ще позволим да режат нашия скъп Серго.

Лекарите и санитарите си отидоха.

Членовете на Политбюро заобиколиха кревата, на който лежеше Орджоникидзе, загледани в лицето на покойника, само Микоян остана встрани, подпрян с гръб на стената.

— Зина, да идем в кабинета — каза Сталин.

Влязоха в кабинета, от прозорците му се виждаше Александровската градина.

Сталин плътно затвори вратата.

— Какви ги дрънкаше по телефона?

— Не съм дрънкала, Йосифе — с пресеклив глас отговори Зинаида Гавриловна, — давам ти честна дума. Бях долу, когато влезе пратеник от Политбюро, както винаги с черна папка... Непознат... Питам го: „А къде е Николай?“ Николай, който обикновено носи пощата... Каза: „Днес Николай не е на работа, по семейни причини“. Качи се горе с папката...

— Разбирам, че е бил с папката — прекъсна я Сталин, — нали затова е дошъл, да предаде книгата и папката. По-нататък!

— Качи се... После слезе и каза: „Зинаида Гавриловна, чух някакъв изстрел...“ И замина. Качих се и гледам: Георгий лежи убит.

— Как така убит? Искаш да кажеш, че пратеникът го е убил?

— Не, не... Не казвам това, в никой случай, но всичко е някак странно...

— Ти чу ли изстрела?

— Не.

— Ако го е убил, пратеникът *би трябвало просто да си замине*, без да каже нито дума. Защо ти е казал, че е чул изстрел? За да хукнеш нагоре, да окажеш помощ, да извикаш лекари, да го спасиш, а после другарят Орджоникидзе да заяви, че именно този човек се е опитал да извърши терористичен акт и че трябва да го разстреляме?! А? Обясни ми: защо ти е казал, че е чул изстрел? Няма обяснение. И как на практика би могъл да го убие? Смешно и нелепо. Това са фантазии. Разбирам състоянието ти, но не бива да си губиш разсъдъка.

— Но, Йосифе... — подзе Зинаида Гавриловна, — нищо не твърдя категорично, това, разбира се, не може да бъде, но пък...

— Стига с твоите „но пък“! Твоите женски измишльотини, глупавите ти фантазии може да дадат храна на клюки, вредни за партията. Нима не разбираш това?! Овладей се! Партията ще те съди строго за разпространяване на клеветнически слухове. Не злоупотребявай с търпението на партията, Зина. Серго се е самоубил, но партията не иска да го компрометира като самоубиец. Партията иска да запази неговото добро име. И затова за всички Серго е загинал на поста си, умрял е от разрив на сърцето. Ето партийната и правителствена версия. Ти си партиен член и си длъжна да я поддържаш. А сега иди при покойния. Кажу на Клим да дойде тук.

Зинаида Гавриловна излезе и чак навън избърса очите си.

Сталин отиде до бюрото. Големите бележници със записки, направени с разноцветни моливи, бяха оставени разтворени. Сталин ги прелисти. Ето го доклада за пред пленума. Неговият почерк.

Влезе Ворошилов.

Сталин му посочи бележниците:

— Това са тезисите на доклада на Серго. Нареди всички книжа от чекмеджетата да се предадат на Поскръбишев.

15.

Саша успя да напусне Тайшет едва след две седмици.

Във вагона и на долните, и на горните легла хората седяха притиснати един до друг. Онези, които бяха успели да заемат полицата за багажа, лежаха: таванът беше току над главите им. Багажа държаха на пода в коридора. Кондукторът настояваше да си го приберат: пречи, не може да се минава. Пътниците вдигаха торбите и куфарите на коленете си, обгръщаха ги с ръце и щом кондукторът се скриеше от погледа, пак ги сваляха на пода.

Плачеха деца, възрастните мърмореха, всички бяха раздразнени, груби, недоброжелателни. Гъст дим от махорка се стелеше във въздуха. Вагонът не се отопляваше, прозорците бяха заскрежени, пътниците седяха с кожусите, в отговор на оплакванията им кондукторът небрежно отвръщаше едно и също:

— Когато пристигнем в Красноярск, ще отоплим.

Единият клозет беше заключен, пред другия се редеше опашка, трябваше да се чака гара, а пък по гарите яростни тълпи обсаждаха влака, кондукторът не пускаше никого: „Няма места“. Невъзможно е да си пробиеш път през такава тълпа, пък и да си пробиеш, не можеш се върна обратно. Тъй че — стой и чакай до Красноярск.

С местни влакове Саша стигна до Красноярск, после през Новосибирск — до Свердловск.

В Красноярск би телеграма на майка си: „На път съм, ще се обадя.“ Дълго обмисля текста и се спря именно на този: майка му ще разбере, че е освободен и ще се обади по телефона от града, където отседне. Тя не може да не знае, че му е забранено да живее в Москва, всички го знаят.

Къде да иде? Най-близо е Марк. За завода на Марк паспортният режим не се отнася: не е областен център, там работят и разкулачени интернирани, и бивши криминални престъпници, и какви ли не хора. Марк има достатъчно власт, за да го уреди някъде и да го улесни при

получаване на постоянен паспорт. Още повече, че фамилните им имена са различни.

Но Саша веднага отхвърли този вариант: виждаше какво става в страната, всички, на всички етажи и нива бяха под око, и Марк ще да е следен зорко. Не бива да му усложнява положението.

При баща си? И Ефремов не е режимен град, може да поживее там известно време, да посвикне с положението си, да се поогледа наоколо. Но мисълта за баща му надигаше в душата му тежки спомени. Неговата педантичност, вечното му недоволство, вечната раздражителност — не, няма да свикне лесно с баща си. А той сигурно има и друго семейство. Не бива да обременява никого.

В Москва му е забранено да стъпва. И все пак трябва — поне за ден, за няколко часа, да види майка си, Варя. Ако не отскочи сега, къде ли, кога ли ще ги види?

Трябва да рискува. Може да отиде у леля Вера, майка му и Варя ще дойдат там. Ще ѝ се обади по телефона от гарата. По гласа ѝ ще почувства дали е съгласна.

Рисковано е, опасно е. Но няма друг изход.

В Свердловск му провървя. Стоеше близо до затворената каса, разбира се, нямаше билети. Изведнъж прозорчето се откряна, Саша пръв подскочи към касата, наведе се, попита:

— Случайно да е останал един билет до Москва?

Касиерката каза цената, Саша плати, взе билета и хукна към влака. Прозорчето се затвори. Този единствен билет от резервираните явно бе останал непотърсен.

Вагонът беше със запазени места, всеки пътник имаше свое легло, на Саша се падна горно, можеше да лежи през целия път.

Няколко души без запазени места, а може би и без билети, пуснати от кондуктора срещу някоя и друга рубла, най-често пътуваха до следващата гара или до по-следващата. Те се тълпяха на платформата, на площадката до клозета, присядаха в крайчеца на някоя пейка, ако „легалните“ пътници нямаха нищо против.

Докато търсеше мястото си, Саша надникна в едно купе, където седяха полуизлегнати трима едри юначаги. Петлиците и кантовете по униформите им показваха, че са от войските на НКВД.

— Какво търсиш, друже? — направи строга физиономия старшината.

— Мястото си търся.

— Кое място имаш?

— Шестнайсетото.

Старшината погледна лейтенанта. Той седеше облегнат назад и с леко, почти неуловимо движение на главата показа, че одобрява поведението на старшината. Оня стана още по-строг.

— Покажи си билета!

Като се увери, че той е за номер 16 и не знаеше как да действа по-нататък, старшината подаде билета на Саша на лейтенанта.

— Откъде взехте билета?

— От касата.

— Извикайте кондуктора.

Старшината предаде нареждането на лейтенанта на червеноармееца, седнал до него. Спазваше субординацията.

Червеноармеецът тръгна да търси кондуктора.

Колко места имаше във вагона, а той случи на такава компания! Нахални муцуни, студени, безпощадни очи. Абе карай да върви! Саша метна куфара си на горното легло.

Дойде кондукторът и лейтенантът му подаде билета на Саша:

— Какво значи това?

— Не виждате ли? Билет. Осми вагон, шестнайсетото място. Всичко е наред.

На това място трябва да вземем човек от Казан многозначително изрече лейтенантът, намеквайки, че в Казан ще поемат затворник, когото да конвоират по-нататък.

— Като стигнем в Казан, ще видим.

— Имаме резервация и за четирите места — каза лейтенантът.

— Къде е тогава билетът? — възрази кондукторът и върна билета на Саша. — Резервацията се прави на касата, а за мен единственият документ е билетът, ето билета, заемете си мястото, гражданино.

И си тръгна. Сигурно беше свикнал с претенциите на такива конвоиращи, а то си личеше от пръв поглед, че са конвой. Придружавали са някого, сега се връщат и искат да пътуват сами, без странични хора.

Саша избута куфара си до прозореца, свали валенките, допря ги до куфара вместо възглавница, легна, зави се с палтото и заспа.

Влакът рязко спря и Саша се събуди. Спътниците му спяха. Лейтенантът на горното легло, срещу Саша, старшината и червеноармеецът — на долните. А пък би трябвало единият от тях да дежури. Сигурно са скрили пистолетите си под възглавниците и на, къртят.

Влакът ритмично потропваше на стрелките. Саша за пръв път почувства, че *пътува*, заминава си у дома, заточението е свършило.

Като гледаше да не събуди някого, Саша си обу валенките, слезе, отиде до клозета, върна се, все така тихо се покатери на леглото и отново заспа.

Събуди се, когато през прозореца вече проникваше мътната утринна зимна светлина. Погледна часовника си. Девет! Влакът беше спрял на някаква гара, прозорецът се беше запотил и Саша не можа да прочете коя е гарата. Наоколо хората бяха станали, час по час се отваряше вратата и отвън във вагона нахлуваше струя студен въздух, влизаха и излизаха хора с чайници в ръце, наливаха си гореща вода за чай от апарата на гарата. Саша нямаше чайник, имаше само алуминиево канче, купено още в Тайшет, в него не би могъл да си донесе вода. Апаратът за гореща вода във вагона не работеше.

Излегнат горе, Саша измъкна от джоба си купените на гара Свердловск вестници — в тях бяха публикувани материалите от процеса срещу Пятаков-Радек, статии за коварните методи на троцкистките шпиони.

Конвойните закусваха, старшината белеше твърдо сварени яйца, като ги почукваше о масичката и хвърляше черупките на пода:

— Да ги изнеса — предложи червеноармеецът.

— Няма нужда, кондукторът ще помете, това му е работата.

Лейтенантът каза нещо на старшината, Саша не чу какво.

— Ей, съседе, слез да пиеш чай — покани го старшината.

— Благодаря, ще почакам да заработи апаратът.

— Много има да чакаш — каза лейтенантът, без да вдига глава, — хайде, слизай. Щото ние ще хапнем и пак лягаме да къртим. Тогава къде ще седнеш да ядеш?

Саша извади от бохчицата си канчето, хляб, последното парченце сланина. Извади от куфара ботушите, подът беше мокър, кален, затова ги обу и слезе долу.

На масичката освен чайника имаше бутилка водка, на парче вестник — дебели филии хляб, варена наденица, също нарязана на едро, обелени яйца, масло в канче. До масичката, с разперени лакти, седяха лейтенантът и старшината. Червеноармеецът бе приседнал отстрани, дъвчеше мълчаливо, беше безлично, възтъпо наглед момче, но явно с повече съвест, щом бе пожалило труда на кондуктора. Саша седна точно срещу него, сложи своите продукти на масичката. Лейтенантът и старшината ги погледнаха равнодушно.

После лейтенантът раздели водката на три — на себе си, на старшината и на червеноармееца.

Пийнаха, замезиха с наденица.

Саша си отчупи парченце лук, изяде го с хляб.

Старшината наля в канчетата гореща вода, наля и на Саша.

Лейтенантът взе своето, поstopли си ръцете, сръбна.

— Откъде пътуваш? — попита той Саша.

— От Подкаменна Тунгуска.

— Това река ли беше?

— Река. В Красноярския край. Евенкийски национален окръг.

Лейтенантът за пръв път чуваше тези имена, но не искаше да се покаже неосведомен, та изписа на лицето си обичайното за кадрови чекист недоверие.

— На работа ли беше там?

— Да. В експедицията на професор Кулик. Търсихме тунгуския метеорит. Чували ли сте за него?

— Чухме. Паднал от небето.

Саша въздъхна с облекчение. Сега разказът му ще звучи за тях правдоподобно. Вестникарският шум около тунгуския метеорит се беше вдигнал в края на двайсетте и началото на трийсетте години, за него вече не се пишеше, та беше късмет, че лейтенантът бе чувал тази история. Поведението му беше непредсказуемо, те биха могли да се захванат за всяка дума, да я изтълкуват, както си искат. Като заговори за тунгуския метеорит, Саша прехвърли разговора върху безопасна почва.

— Метеоритът — продължи той — е паднал преди почти трийсет години, на трийсети Юни 1908 година в седем часа сутринта. Най-общо казано, метеоритите са късове от небесно тяло, те падат на земята от междупланетното пространство и когато влизат в земната

атмосфера, изгарят. Едрите горят ярко и се наричат болиди, дребните ние наричаме падащи звезди.

— Виждал съм такива — каза старшината.

— Тунгуският метеорит — погледна го Саша — е бил, разбира се, огромен болид и е опустошил според предположенията пространство от около 2000 квадратни километра.

— Охо! — старшината се уригна.

— От почти всички точки на Източен Сибир се е виждало как болидът се движи по небето. А когато е паднал, разнесъл се оглушителен взрив, чут на разстояние хиляди километри. В много села къщите се тресали, стъклата на прозорците се чупели, от полиците падали съдове, падали дори хора и животни. Също като при земетресение. Това било регистрирано дори в Англия.

— Откъде знаеш за Англия? — наостри уши лейтенантът.

— Писали са го дореволюционните вестници. Метеоритът е паднал девет години преди революцията.

Обяснението задоволи лейтенанта.

— Ами къде се е дянал самият метеорит?

— Изгорял е. Щом е навлязъл в земната атмосфера, е изгорял, станал е на пепел.

— Ама защо е изгорял? — отново напрегнато попита лейтенантът.

— Ами защото те падат с огромна скорост — дванайсет километра в секунда, това е повече от четирийсет хиляди километра в час. Например нашият влак се движи най-много с петдесет-шейсет километра в час, а болидът — с четирийсет хиляди, какво триене се получава само! Затова и температурата е огромна — десет хиляди градуса, затова болидът изгаря, остава само пепел. Пепелта е потънала дълбоко в земята и на това място са се образували езера и блата.

— Ами тогава какво сте търсили?

— Как какво? Остатъците от метеорита.

— Нещо ме будалкаш, момче! Отначало рече — пепел, сега — остатъците от метеорита. И за какво са ви тези остатъци?

— За да се определи по тях от какво се състоят метеоритите и другите небесни тела.

— За науката, значи — позасмя се лейтенантът.

— Именно, за науката.

— А нужна ли ни е тази наука?

— Тоест как? — не разбра Саша.

— Ами така. Нужна ли е на социалистическото строителство такава наука — да се търсят разни камъчета?

Ах ти, тъпанар с тъпанарите... Сега ще си получиш заслуженото.

— *Правителството* разпореди да се търсят късчета от метеорита, значи е нужно — внушително изрече Саша.

И тъй като Саша се позова на правителството, в гласа на лейтенанта прозвуча строгост, той попита:

— Е, и намерихте ли?

— Не, всичко е потънало в земята, смесено е с почвата. А условията са тежки, няма пътища, не може да се достави необходимото оборудване, работата е тежка, комари, хората не искат да работят.

— Как тъй не искат? Щом има правителствена задача, трябва да работят — навъси се лейтенантът.

— Наемат се хора за сезонна работа, за през лятото, а зиме ги освобождават — обясни Саша. — Но после те вече не искат да се хващат отново, не искат да хранят комарите.

— Ако пратят там затворници — отбеляза старшината, — няма да откажат.

— Обектът е малък — разсъди лейтенантът, — колко души сте там?

— На сезон два̀сет-трѝсет души.

— Малко — замисли се лейтенантът.

— Може да се командирова̀т — предложи старшината, — една барака, и зиме ще копая̀т, нищо няма да им стане.

— Както и да е — пресече го лейтенантът, — ще се оправят и без нас. Ти как се казва̀ш?

— Саша.

— Не се сърди за сно̀ци. Нали вижда̀ш, на служба сме, оръжие носим, документи, трябва да знаем с кого пътуваме. Ясно?

— Разбира се.

— Бдителност — поясни старшината.

— Сигур четеш вестници — каза лейтенантът, — знаеш за оня процес... Вижда̀ш ли какво става? Пълно е с шпиони, диверсанти, вредители, стигнали са чак до върхо̀вете, проникнали са там.

— Трябва да се унищожат тия гадове — изкриви устни старшината, — всичките наред, тия врагове, и жените им, и цялото им семе.

— Ами децата защо? — усмихна се Саша.

Лейтенантът го погледна с подозрение:

— Децата им ли жалиш?

— Мисля, че децата могат да се превъзпитат.

— Тия деца като пораснат нас няма да ни пожалят — примижа лейтенантът, — ще ни припомнят майка си и баща си. Ще видиш тогава колко им е жалостта.

— Ами, ще ги превъзпитаваме — добави старшината, — ходих си веднъж в отпуск на село, във Вологодска област. А в нашия колхоз председателят да излезе вредител, и счетоводителят, и бригадирът — всичките вредители, троцкисти. То се знае, окошарили ги. Викат — жената на бригадира, тя плаче и нарежда, мен пък за какво, имам малки дечица... Млада още, бива си я женичката. А следователят ѝ вика: „Ти защо си крила възгледите на народния враг?“ „На какъв враг?“ „На мъжленцето си — Арсентий Назаров“ „Ами де да знам, че бил враг?“ А следователят: „Не си ли гледала с кого спиш?!“ Ей така поставил въпроса. Сега вече ще знае с кого да спи, лепнаха ѝ десет години, а дечицата — в детския дом.

— Виждаш ли — погледна към Саша лейтенантът, — погрижили са се за децата... В детския дом, на държавна софра. Пък ти ги жалиш. Ти имаш ли деца?

— Имам — излъга Саша.

— Затова ги жалиш я. Ама нас враговете жаят ли ни? Отишли при един, заемал голяма длъжност, председател на районен-изпълком, отишли по човешки, със заповед за обиск и арест, всичко по закон. А той грабнал пистолета и почнал да стреля. Двама от нашите оставил на място, последния куршум запазил за себе си, гадината, предател, шпионин такъв. Не пожалил нашите двама другари, загинали при изпълнение на служебния си дълг, според клетвата. И жена си, и дъщеря си не пожалил. Жената я разстреляха, а на хлапачката, била на петнайсет — осем години. Ей това става, като ги жалиш.

— Да — поклати глава Саша, — такива неща стават...

Допи си чая, благодари, качи се на леглото си, задряма, събуди се, полежа, престорен, че спи, отново задряма, отново се събуди.

И спътниците му поспаха, после обядваха, но вече не поканиха Саша, изгубиха интерес към него — изясниха си какво представлява, стига толкова. И Саша беше доволен от това, обърна се с гръб към тях, отново се престори, че спи, и наистина заспа.

Събуди се късно. Влакът беше спрял, хората сновяха из вагона, явно бяха на голяма гара. Спътниците и багажа им ги нямаше.

В купето влязоха две жени с дете, мъж внесе подире им куфар.

— Коя е тази гара? — попита Саша.

— Казан.

Значи конвойните бяха излъгали, искали са да пътуват сами до Казан. Е, слава богу! От сутришния разговор на Саша му беше чоглаво. Не бе говорил нищо, което би го унижило, но и не бе възразявал на тези кучи синове, палачи и убийци. Вярно, че е глупаво да се заяжда с тях, това може да доведе до какви ли не неочаквани последствия, но не биваше да слиза и да сяда с тях на една маса. „Вие вчера не ме пускахте в купето, затова не ща да ви зная.“ Или да се бе престорил на болен: „Нещо ме тресе, сигурно съм настинал“, да помоли за гореща вода и да хапне горе, на леглото си. Я той слезе, седна с тях. Излъга за експедицията на професор Кулик, за Тунгуския метеорит, за да не го гледат с подозрение, и го постигна: и през ум не им мина, че се връща от заточение.

Сега постоянно ще живее в такава лъжа, ще усуква, ще измисля разни истории, ще ги разправя на всеки срещнат, само и само да избягва въпроси и разпити, само и само да прикрие, да заличи миналото си. Тягостно, неприятно. Но няма изход. Всеки негов опит да се реабилитира, да поиска преразглеждане на делото би бил нелеп, би довел само до нова присъда и вече не до заточение, а до лагер, и то не за три, а за цели пет или осем години. А пък ако не иска да бъде предпазлив и не крие съдимостта си, още по-бързо ще види лагерния портал.

Например тези двамата, лейтенантът и старшината, с удоволствие биха го пратили зад решетките. За тях всеки човек, минал през затвора, е човек *обиден*, а следователно затаил злоба срещу съветската власт. Щом ги е страх от нещастните деца, че ще започнат да откъщават „за майка и тате“, как няма да мачкат такива като Саша. И ето го затворения кръг: той се страхува от *тях*, и затова е принуден да лъже и да се крие, а те се страхуват от *обидените* и затова ги

натикват по лагери. И това няма да има край. И неговото положение никога не ще се промени. И значи и страхът никога не ще го напусне.

Стига! Гладен е, там е работата. Сега ще слезе, ще намери кондуктора и ще поиска гореща вода. Платил ли си е билета? Платил си го е. Тогава имайте добрината да осигурите пътниците с гореща вода! Впрочем, карай, защо трябва да се заяжда, ще хапне сух хляб.

И трябва да се прости с всички илюзии. Заточението е минало, а бъдещето му е лагерът, сега е във временен отпуск. И никой не може да каже колко свободни дни са му отредени. Според късмета.

16.

Сутринта, на закуска, когато поднасяше на Вадим чая, Феня изтърва чашата върху коленете му.

Вадим скочи, изтръска халата си.

— Не виждаш ли къде слагаш, идиотко?!

— Вярно, нищо не виждам, Вадимушка, съвсем ослепях от сълзите.

И зави, занарежда по селски:

— Божке ле, божке, за какво го наказва? На кого пречеше? Кротък човек, на мравката път сторваше. Стар беше вече, с големи внуци, та за какво? Никого не закачаше, нищо не командваше, предлагаха му да командва бръснарницата, ама отказа, не щя... „Не, вика, недейте, да съм по-спокоен“. Сега е в затвора. Настя, жена му, отиде да го види, в Бутирки е...

— Каква Настя, каква бръснарница, какви Бутирки?! — развика се Вадим, вече досетил се и ужасен, че ей сега Феня ще изрече името на Сергей Алексеевич.

— Ами Настя, жената на Сергей Алексеевич... Нашия Сергей Алексеевич го затвориха в Бутирки — тя пак зави, — Настя отишла, не приемали храна и пари, под следствие е, рекли... А какво ще е това следствие? За какво следствие, как е бръснал и стригал ли?... Наклеветил го е някой проклетник, да го разкъсат дяволите дано, всички болести да го нагазят, треска да го изсуши, да не се отърве нито той, нито децата, нито внуците му...

— Стига, стига! — завъртя глава Вадим, отвратителната новина му развали настроението, сега беше свършено и с работния му ден, — стига, със сълзи няма да му помогнеш!

— Ти му помогни тогаз, Вадимушка, нали пишеш по вестниците, известен човек си, и Андрей Андреич лекува всички началства. Помолете тоз-онзи! Мигар няма да ви послушат?!

Глупачка, селяндурка, как да ѝ обясни, че за такива работи никой никого не слуша и никой на никого не помага.

— Ще помисля какво може да се направи — каза Вадим. Поплаците на Феня му късаха сърцето, — само, моля ти се, престани да ревеш.

Феня млъкна и без да раздига масата, си отиде в стаичката при кухнята. А Вадим се потътри към своята, тръшна се на кревата.

След като подписа при Алтман показанията си за вица, чут от Сергей Алексеевич, Вадим престана да се подстригва при него. Не му се искаше да го вижда, някакво неприятно чувство, нещо като обида го спохождаше всеки път, когато минаваше край бръснарницата на малката уличка „Калошин“. Защо Сергей Алексеевич намясто и не намясто вмъква това „И тук има пръст Лев Давидович“, дрънка разни глупости, а почтените хора после да отговарят. Пък и вече нямаше нужда от стареца. В театъра на Вахтангов дойде младичка хубава гримьорка, при това се оказа, че подстригва добре, с връзки и Вадим се уреди при нея, още повече че и гримьорката искаше да припечелва по нещо. Защо ли това момиче не дойде да работи в театъра по-рано, на нея Вадим със сигурност не би разказал вица за Радек и Алтман нямаше да го тормози повече, и той нямаше да подпише никаква декларация за сътрудничество, и Сергей Алексеевич щеше да си работи в бръснарницата, дорде е жив.

Ах, клетникът, клетникът... Нима наистина са го арестували заради глупавите му думички за Лев Давидович? Те всичко могат. Но защо? Сега имат толкова работа, водят се гръмки процеси, провеждат се мащабни акции, за какво им е един нищо и никакъв бръснар?

Но от друга страна старецът произнасяше думичките си за Троцки леко подигравателно, демек, каквото и да се случи, всичко стоварват на Лев Давидович. Така внушаваше на клиентите си, че не бива да се вярва на НКВД, не бива да се вярва, че зад всички престъпници стои Троцки. Именно така е оценил тези думички някой от хората, обслужвани от Сергей Алексеевич, и е съобщил на Лубянка. А Вадим няма нищо общо. Нали бе разговарял с Алтман за бръснаря преди година време. Тогава спомена и Елсбейн, и Ершилов, те са на свобода, живеят си живота, никой не ги закача, а Сергей Алексеевич го прибраха. Значи някой го е издал наскоро, преди година не може да са обръщали внимание на такива приказки, а сега те са престъпление. Логично ли е? Логично е.

Вадим излезе при Феня уж да попита изпрана ли е бялата му риза и между другото попита кога са арестували Сергей Алексеевич. Преди две седмици. Ами да, ето на! Искаше му се да се утеши с тази мисъл, искаше му се да повярва в нея и да се успокои, но не, не се успокои; тази жертва лежи на неговата съвест, Сергей Алексеевич фигурира в неговите показания, той, Вадим, лично подписа тези показания. Вярно, имаше още едно оправдание: тогава Вадим мислеше, че самият бръснар е доносник и затова нищо не го заплашва. Значи е сгрешил, излиза, че Сергей Алексеевич не е доносник, напразно е погубил невинния човек.

Ужасно, ужасно неприятно... И то се знае, нищо не може да научи от Алтман. Веднъж на две седмици Вадим ходеше на среща с него в хотел „Москва“, отнасяше му поредния си доклад — кратка рецензия за някое произведение, несъответстващо на социалистическия реализъм, а следователно — враждебно на съветската власт. Алтман го четеше, седнал зад бюрото, а Вадим се разполагаше на дивана и чакаше. Разбира се, Алтман имаше много информатори от писателските среди, Вадим не се съмняваше в това, същият този Елсбейн например, пък и други, но неговите доклади бяха особени, литературно лустросани, високопрофесионални. При това той беше човек осведомен, всеки ден ходеше в писателския клуб, отбиваше се в редакцията на „Литературная газета“ и в редакциите на дебелите списания, беше в течение на всички новини — от кого са доволни там, „горе“, и от кого не са, чий разгром предстои, кой е вече арестуван. Но най-важното беше интуицията, интуицията му бе помагала винаги, той гледаше далече напред, можеше точно да определи кое е „в угода“ и кое не е. И затова неговата информация не следваше събитията, а ги предвиждаше, изпреварваше вестниците. Това „изпреварване“ именно го спасяваше, като му създаваше в очите на Алтман известна репутация.

Алтман палеше цигара, драсването на клечката, което винаги дразнеше Вадим, означаваше, че е свършил с четенето. И тогава започваше най-мъчителното, Вадим вдигаше очи към него, пребледнял от страх: поведението на това говедо никога не можеше да се предскаже. Понякога с гнусливо движение на пръстите Алтман отбутваше изписаните листове, мърмореше „Не е достатъчно“. Вадим приглушено се оправдаваше — няма други сведения. Понякога Алтман

кратко подхвърляше „Довиждане“ и Вадим припряно си тръгваше, без да чака асансьора, изтичваше по стълбата от петия етаж.

Веднъж, след като прочете рецензията му за „Далечното“ на Афиногенов, Алтман запали цигара, кимна към стола:

— Седнете по-близо, да поговорим.

Вадим седна.

Мисля, че Шчукин добре игра Малко в „Далечното“, или вие смятате, че беше лошо, други съображения ли имате по този въпрос?

Господи, сега за Шчукин ли ще му иска сведения? Ще каже, че не го познава лично, такава знаменитост не допуска до себе си млади хора. Ами ако Алтман знае, че баща му няколко пъти е преглеждал Шчукин, и то не в поликлиниката, а вкъщи? И започне да крещи: „Вечно лъжете, Марасевич, вечно лъжете“. Единственият изход е веднага да прехвърли разговора от Шчукин към Афиногенов. Това е сигурна карта. Първо, вече всички плюят Афиногенов, та му струваше доста пот да оцени „Далечното“ така, че да не повтори другите. Заслужено го плюят: защо му трябваше да възразява на Сталин по повод формулировката „социалистически реализъм“? В края на краищата, не е ли все едно как ще се казва? Ама не, навири главата, предложи да се казва „психологически реализъм“. Второ, жена му е американка. Трето, усилено се приказва, че всеки момент Афиногенов ще бъде изключен от партията и изгонен от писателския съюз.

— Разбира се, Шчукин е превъзходен актьор — уклончиво поде Вадим, — но...

— Знам ги вашите „но“. Имам друга задача за вас. Вземете си листовете вкъщи и преправете рецензията на официална. Подпишете я с името си.

— Да, но... — обърка се Вадим.

Алтман го прекъсна:

— Какво ви смуцава? Това е едно — той посочи донесението, — а онова, което ще напишете, е съвсем друго. Ще напишете официална рецензия, която ние можехме да поръчаме на всеки критик, включително и на вас. Какво? — той примижа, — страх ви е, че ще ви разшифроват ли? От кого се страхувате?

Вадим не можеше да понася това палаческо примижаване.

— Не, не, защо...

— Може би се страхувате, че съветската власт ще бъде свалена и ще ви потърсят отговорност?

— Ама моля ви се! Кой може да свали съветската власт?

— Именно — позасмя се Алтман, — така че не се страхувайте... — Той пак примижа. — А ако я свалят, вас няма да ви намерят, не се тревожете. Колко сътрудници на царската тайна полиция открихме ние? Единици, а е имало хиляди, десетки хиляди. Никое разузнаване не издава хората си. При най-малка опасност на първо място се унищожават агентурните документи. Всяко истинско разузнаване цени и пази хората, които са му помагали. Тъй че най-малко вие трябва да се тревожите.

— Не че се тревожа... само се чудя доколко е съвместимо. Такава рецензия може да подсказе, че авторът ѝ е сътрудник...

— А ако бяхте публикували тази рецензия във вестник и ние бяхме я използвали при следствие, пак ли щяха да ви заподозрат, че сте сътрудник? Каква е разликата? Или ако бяхте написали отрицателна вътрешна рецензия за издателство и ние я бяхме приложили към делото? Никаква рецензия не дава повод за подозрение, че авторът ѝ е сътрудник. Тъкмо обратното: написал я човекът, подписал я с името си, всичко е честно и открито. Необходимо ли е да пишеш такива открити рецензии, ако си таен сътрудник?

Алтман не откъсваше поглед от Вадим. Каква е тази игра?

— Зад нашия широк гръб няма от кого да се страхувате — натърти Алтман, — зад нашия широк гръб и само зад него вие сте в пълна безопасност. Ако го нямаше, вие, скъпи Вадим Андреевич, отдавна щяхте да я закъсате... Казвам това не като упрек. Ние вярваме във вашата искреност, вярваме, че искате да помагате на партията в борбата срещу нейните врагове. Но ние, Вадим Андреевич, не можем да не констатираме и вашата сдържаност, вашата предпазливост. Тя не е необходима, повярвайте, не е необходима.

Вадим не искаше да уточнява какво има предвид Алтман под думите „прекалена предпазливост“, знаеше го — на Алтман му е нужна информация за разговори, по възможност групови разговори. Но сега никой не води групови разговори, хората не се впускат в откровения и на четири очи — всички са уплашени до смърт. Ако беше тръгнал по този път, Вадим не би донесъл на Алтман нито един доклад и тогава Алтман би го заставил да ги измисля, да ги изсмуква от

пръстите си, затова той намери единствено правилната позиция — пише рецензии, макар и тайни, макар и под псевдоним, но рецензии в тон с официалната партийна позиция, под които би могъл да се подпише със собственото си име и да ги публикува навсякъде. Ершилов пише и печата още по-остро. И статийките му са също такъв обвинителен материал, но Ершилов получава и пари, а той работи за тях безплатно, може да се каже, от идейни съображения. Веднъж Алтман се опита да му пробута пари, Вадим дори скри ръцете си зад гърба: „Ама моля ви се, моля ви се, в никакъв случай...“

— Но нали работното ви време струва пари, можехте да напишете нещо за вестник, да получите хонорар — той се вкопчи в тази дума, — затова гледайте на тези пари като на хонорар. Не се тревожете, няма да ви поискам разписка.

Но Вадим не се поддаде и не взе парите. И сигурно постъпи добре, израсна в очите на Алтман, представи се пред него като достоен, почтен човек, който безкористно изпълнява дълга си пред страната и партията. Вероятно Алтман е докладвал пред началството си, че Вадим е отказал да вземе парите и там позициите на Вадим също са се укрепили. Впрочем кой го знае, може и да не е докладвал, оставил е парите за себе си. Нали каза: „няма да ви поискам разписка“. Значи за тези пари и от него не искат отчет, просто записват: „Заплатено на агент еди-кой си еди-колко си“. И за него преспокойно ще запишат същото... Абе както и да е. Но неговата съвест е чиста, той не е продажник, не му трябва сребърници, би искал само да разбере за какво е арестуван Сергей Алексеевич.

Вадим на няколко пъти понечва да попита Алтман за него. Но все го спираше страхът. Не се осмели да чуе истината, не се осмели да чуе, че именно той е причината за арестуването на Сергей Алексеевич. Това би било ужасно! А пък ако не неговите показания са причината, само ще напомни на Алтман за тях и сам ще се заплете в това нелепо дело. По-добре да мълчи, по-добре да се преструва, че нищо не знае за Сергей Алексеевич.

За него заговори самият Алтман. На една от срещите извади от чантата си протокола от първия разпит на Вадим, подаде му го.

— Прочетете... Ето това място.

И посочи с пръст мястото, което Вадим трябваше да прочете. Беше разказът за вица за Радек, за Елсбейн, Ершилов и бръснаря

Сергей Алексеевич.

— Опъва се вашият бръснар — каза Алтман, — всичко отрича, гадината! — И се навъси, изкриви устни, явно спомнил си за разпитите на Сергей Алексеевич. — Корав дядка!

После вдигна очи към Вадим:

— Прочетохте ли?

Вадим кимна. Не можеше да говори.

— Утре в два часа ще дойдете на Лубянка, ще получите пропуск, уредихме очна ставка с този бръснар.

— Как?! — Вадим едва дишаше. — Каква очна ставка, защо?

— Ето за това — Алтман посочи няколкото реда от протокола, — в негово присъствие ще потвърдите това, което сте подписали.

— Но, другарю Алтман — умолително възкликна Вадим, — как може? Той е близък на семейството ни, подстригвал ме е още като дете, познавал е покойната ми майка, познава баща ми, как ще свидетелствам срещу него?!

Алтман отново бучна пръст в протокола:

— Истината ли сте написали тук? Тогава просто ще я потвърдите.

— Но това е такава дреболия...

— Може би — съгласи се Алтман, — тогава е още по-лесно да я потвърдите, от какво се страхувате?

— Но нали не той, а аз разказах вица!

— И това ще потвърдите — подсмихна се Алтман.

— Значи показанията ми ще фигурират официално в неговото дело?

— Ще фигурират, какво от това?

— Но няма това е съвместимо с работата, която върша за вас?

— Напълно е съвместимо.

— Аз съм разказал един виц и се разхождам на свобода, а той само го е изслушал и е в затвора. Какъв съм тогава? Провокатор?

Алтман изкриви устни:

— Е, защо са тези гръмки думи? Празни думи. За провокация ние наказваме строго, запомнете! И ако от ваша страна е имало провокация, щяхме да накажем и вас. Но провокация не е имало. Вие сте разказали виц и честно си го признахте. А той го е изслушал и не само не е съобщил където трябва, но и отрича, че го е чул от вас,

отрича и думите си: „И тук има пръст Лев Давидович“. Защо отрича всичко това? Можеше да каже: „Да, чух този виц, не обърнах особено внимание... Да, споменах Лев Давидович, сега всички го споменават.“ И толкоз! Въпросът се приключва! Ама не, всичко отрича. Случайно ли е това? Далеч не е случайно. Вие сте наивен, скъпи Вадим Андреевич, витеаете в своите литературни облаци... А врагът е коварен. Вие не знаете и не предполагате къде водят връзките на вашия невинен бръснар. Това — той посочи протокола — наглед наистина е дреболия, но зад такава дреболия може да се крият много неща. Тъй че, моля ви, не рефлектирайте, оставете сантиментите: „зная го от дете, той познаваше покойната ми майка...“ Ние искаме едно: бръснарят да каже истината, само истината, и да ни обясни защо крие тази истина. И е добре и вие да му обясните, че е в негова полза да казва истината.

17.

Очната ставка се проведе не в кабинета на Алтман, а при някакъв по-голям началник. Но зад началническото бюро сега седеше Алтман, а зад другото, поставено перпендикулярно — Вадим.

Докато чакаха да доведат Сергей Алексеевич, Алтман пишеше нещо, а Вадим не откъсваше неспокойния си поглед от вратата, трепваше и при най-незначителния шум в коридора... Ужасно, ужасно, ужасно... Как ще гледа познатото от детинство лице, как ще уличава почти роднина в лъжа... Боже мой! Но защо Сергей Алексеевич отрича такава дреболия? Спасява Вадим, не иска да го издаде? Разбира се, това е благородно, но изобщо не е необходимо, така и ще му каже: „Сергей Алексеевич, разбирам, вие не искате да подложите на удар мен, това е много благородно от ваша страна, но е абсолютно ненужно. Аз сам поех цялата вина. Признах си, че аз, и само аз, ви разказах този виц. Кажете, че беше така, много ви моля, това е важно за двама ни...“

Вратата се отвори неочаквано и в кабинета, придружен от милиционер, едва пристъпвайки, влезе един старец. В първата минута Вадим не можа да познае в този крайно изнемощял човек Сергей Алексеевич. По лицето му имаше синини, главата му се тресеше. С лявата ръка той придърпваше падащите си панталони, а пръстите на дясната, в която обикновено Сергей Алексеевич държеше ножицата, непрекъснато мърдаха и тази странно шареща из въздуха ръка окончателно срази Вадим. „Господи — помисли си той, — човекът е на прага на смъртта, а рефлексът е още жив.“

Известно време Алтман втренчено гледа Сергей Алексеевич, после кимна към наредените до стената столове:

— Седнете, Феоктистов!

Сергей Алексеевич седна, без да поглежда Вадим — или не го забеляза, или не го позна.

— Гражданино Феоктистов — строго произнесе Алтман, — познавате ли този гражданин? — и посочи Вадим.

Сергей Алексеевич с усилие повдигна глава, погледна Вадим.

На Вадим му се стори, че за миг нещо припламна в очите му, после помръкна, угасна и Сергей Алексеевич отново наведе глава.

— Питам ви: познавате ли този човек?

Сергей Алексеевич си пое дъх и с усилие промълви:

— Познавам го.

Подъвка устни и тогава Вадим забеляза, че му липсват зъби. Порано той имаше всички зъби.

— Как се казва?

— Вадим Андреевич... — изфъфли старецът, — Марасевич...

— Значи потвърждавате, че се познавате?

— Потвърждавам.

— При какви обстоятелства се запознахте?

— Той се подстригва при мен...

— А други подстригват ли се при вас?

— Подстригват се.

— И вие знаете трите имена на всеки от тях?

— На случайните не ги зная, но на постоянните ги зная... Татко му, Андрей Андреевич, професора, още отпреди революцията...

— Не ме интересува какво е било преди революцията — прекъсна го Алтман, — разкажете какво сте вършили след революцията. Какви разговори сте водили с Вадим Андреевич Марасевич?

— Никакви — без да вдига глава, отговори Сергей Алексеевич.

— А той с вас?

— И той!

— А политически вицове разказвал ли ви е?

Сергей Алексеевич още по-ниско наведе глава.

— Не, не ми е разказвал.

— Така, инатите се — зловещо изрече Алтман, — да чуем тогава гражданина Марасевич. Гражданино Марасевич, познавате ли този човек?

Като съдържаше треперенето в гласа си, Вадим отговори:

— Познавам го.

— Трите му имена.

— Сергей Алексеевич Феоктистов.

— Откъде го познавате?

— Той ме бръснеше и подстригваше.

— А откъде знаете трите му имена?

— Как откъде... Подстригвам се при него от 15 години, как няма да зная? И баща ми се подстригва при него.

Въпросите бяха глупави, нелепи, но Вадим разбираше, че са необходими: Алтман разговаряше с него също както със Сергей Алексеевич, не като с обвинител, дори не като със свидетел, а като с обвиняем, поставяше го в еднакво положение със Сергей Алексеевич. И много добре прави, така трябва, само да не изглежда на Сергей Алексеевич като предател.

— Гражданино Марасевич, водил ли е с вас гражданинът Феокистов антисъветски разговори?

— Не, не, какво говорите?! — замънка Вадим. — Никакви антисъветски разговори не е водил с мен.

— А вие с него?

— И аз не съм водил.

— Но как така? — фалшиво се учуди Алтман. — Ами антисъветски вицове разказвали ли сте му?

— Разказах му вица за Радек.

— За кой Радек, дето беше осъден по процеса?

— Да.

— Е, и какъв беше този виц?

Вадим разказа вица.

— И как го оценявате вие?

Вадим не отговори.

— Питам ви — повтори Алтман — как оценявате този виц, съветски ли е или антисъветски?

— Но нали е виц — каза Вадим.

— В който се повтарят думите на шпионина и убиеца Радек за нашия вожд другаря Сталин, подигравателни думи — подзе Алтман, — съветски или антисъветски е този виц?

— Антисъветски — с половин глас измънка Вадим.

— И вие го разказахте на гражданина Феокистов?

— Да.

— С каква цел?

— Без цел, просто така.

— Просто така — повтори Алтман, — и как реагира на това гражданинът феоктистов?

— Засмя се и каза: „И тук има пръст Лев Давидович.“

— Кой Лев Давидович?

— Очевидно Троцки.

— Как възприехте този отговор на Феоктистов?

— Ами... като поговорка.

— В какъв смисъл поговорка?

— Ами... популярни думички.

— В какъв смисъл „популярни думички“?

— Ами, сега е ясна ролята на Троцки в антисъветската дейност, за това говорят и процесите, така че сред хората се разнасят подобни поговорки.

— Но нали вие сте разказали вица миналата година, още преди арестуването на Радек?

— Да.

— Защо според вас още тогава гражданинът Феоктистов е свързал Радек с Троцки?

Вадим сви рамене.

— Добре — Алтман порови в книжата на бюрото, с омраза се втренчи в Сергей Алексеевич, — гражданино Феоктистов, чухте ли показанията на гражданина Марасевич?

— Чух ги — прошепна Сергей Алексеевич.

— Разказвал ли ви е той виц за Радек?

— Не си спомням.

— Споменавали ли сте нещо за Лев Давидович Троцки?

— Не, никога.

Алтман се подсмихна.

— Сергей Алексеевич — изведнъж каза Вадим и се понадигна от стола, — защо упорствате, защо отричате очевидни неща? Нали поех цялата вина, нали признах, че именно аз ви разказах този виц, не вие, а аз. Аз ще отговарям за това, а не вие. Защо трябва да упорствате? Мен ли искате да запазите? Но аз не се нуждаю от това, никак не се нуждаю. И двамата не се нуждаем, повярвайте ми.

Алтман изчаквателно гледаше Феоктистов. Но той изобщо не реагира на думите на Вадим, дори не повдигна глава.

— Ами добре, ще запишем — каза Алтман.

Той дълго писа протокола за очната ставка, после го прочете. Вадим потвърждаваше според него предишните си показания, а в отговорите на Сергей Алексеевич срещу всеки поставен въпрос стоеше думата „отричам“.

— Вярно ли е записано? — обърна се Алтман към Вадим.

Всичко беше записано вярно, но изглеждаше ужасно.

Вадим се почуди какво да отговори. С безсмисленото си упорство Сергей Алексеевич се погубваше. Сам си копаеше гроба...

— Гражданино Марасевич, вярно ли е записано? — повтори въпроса си Алтман, в гласа му се долавяше нарастващо раздражение.

— Вярно.

— Подпишете.

Показа му къде и Вадим подписа.

— Гражданино Феоктистов, вярно ли е записано? Отговорете!

— Отричам — прошепна Сергей Алексеевич.

— Точно това е записано тук: „отричам“. Станете!

Сергей Алексеевич едва се надигна от стола.

— Елате тук!

Тътрейки нозе, Сергей Алексеевич се приближи до бюрото.

Алтман побутна към него протокола за очната ставка:

— Прочетете с очите си!

Сергей Алексеевич прочете, въртна глава.

— Ето тук подпишете!

Сергей Алексеевич подписа.

Алтман натисна копчето на звънеца, на вратата се появи милиционерът.

— Отведете го!

Милиционерът отиде при Сергей Алексеевич, хвана го за лакътя.

И в този миг Сергей Алексеевич вдигна очи към Вадим. Лицето на Вадим стана съвършено бяло.

— Ех, Вадим Андреевич, Вадим Андреевич.

Алтман удари с юмрук по бюрото:

— Не разговаряй! Отведете го!

Милиционерът грубо дръпна Сергей Алексеевич за лакътя, блъсна го и го изведе от кабинета.

— Каква птица, а? — каза Алтман. — Вече три месеца се мотаем с него. Упорито говедо.

— И всичко това — заради един виц?

— Вицът е дребна работа — отговори Алтман, — има много по-съществени неща. Между другото, не знаете ли какви познанства има Феоктистов с военни?

— С военни ли? Нямам представа.

18.

Орджоникидзе бе погребан тържествено на Червения площад.

На неговата кончина и на погребението вестниците посветиха цели страници. Цялата страна скърбеше за смъртта на скъпия другар Серго, любимеца на народа, командарма на тежката индустрия. Потресени от загубата, в пресата публикуваха изявления учени, ръководители от промишлеността, работници стахановци, военни, писатели, артисти, художници.

Врагът си показа рогата и тук. Един чеченски поет публикувал стихове за смъртта на другаря Ордионикидзе. На събрание чеченските писатели го похвалили. Трогнатият поет отговорил: „Когато умре другарят Сталин, ще напиша още по-хубави.“ Няколко как, разстреляли тоя тъпанар.

Заради погребението пленумът се отложи с няколко дни, бе открит на 23 февруари. Сега всичко щеше да мине нормално. Бухарин и Риков трябва да ги арестуваме направо на пленума. Нека и другите членове и кандидат-членове на ЦК видят как се прави това. После на публичния процес Бухарин и Риков всичко ще си признаят, ще разкажат всичко, което се иска от тях.

Колко пъти Бухарин си е признавал грешки? И този път ще си ги признае. Как е могъл Ленин да спомене в своето „завещание“ човек, за когото сам е казвал, че е „мек като восък“? Може ли един вожд да бъде „мек като восък“? Правилно го е нарекъл Троцки: „Колка Дърдоркото“ — мухльо, объркан човек, дрънкало. Във времената на Бресткия мир левите есери му предложили да арестува Ленин и да състави правителство. Бухарин отказал, разправил всичко на Ленин. Ленин му поискал честна дума, че на никого няма да каже дума за това. Не можа да се стърпи. След смъртта на Ленин се раздрънка, и то публично, ето, видите ли, до какво води фракционната борба. А сега, почти след двайсет години, ТОЙ го притисна точно с това: тайно се е уговарял с есерите за арестуването на Ленин. Нали сам си го беше признал! Есерите не са отишли при НЕГО, а при Бухарин, не са правили това

предложение на НЕГО, а на Бухарин. Дали е отказал, или не — това не се знае. Може и да се е съгласил, но да не е успял. А ако е отказал, сигурно го е направил от страх, видяло му се е нереално. Разказал бил на Ленин? Ама къде са доказателствата? Ленин е мъртъв. Ето до какво води бърливостта. А сега целият народ ще знае: Бухарин е възнамерявал да арестува Ленин.

Лекомислие, празнословие? Може би. Но щом си лекомислен празнословец, поне не претендирай за лидерство, за ролята на „любимец на партията“. ТОЙ отдавна искаше да се отърве от Бухарин. В средата на двайсетте години, след разгрома на зиновиевската опозиция, ТОЙ се надяваше да раздели десните, да отдели Риков от Бухарин, като намекна на Риков: „Алексей, защо не се заловим двамата...“ Не пожела Алексей, да си плаща сега.

Преди два месеца, на декемврийския пленум на ЦК, Бухарин още се пъчеше. Ежов обвини него и Риков, че са влезли в блок с троцкистите и са знаели за терористичната им дейност. Бухарин кресна на Ежов: „Млъкни! Млъкни!“ Какви бяха тия глупашки кръсъци?! Никой не го подкрепи. Само Орджоникидзе зададе няколко въпроса, опита се да обърка Ежов. Не можа да го обърка. А ТОЙ тогава каза:

— Не бива да бързаме с решението, другари. Ето, следствените органи имаха материал и срещу Тухачевски, но ние разгледахме въпроса и другарят Тухачевски може спокойно да работи.

И предложи резолюция: „Въпросът за Риков и Бухарин не е приключен. Да се продължи проверката и решението да се отложи до следващия пленум на ЦК.“

Изманеврира. Защо ли? Ами ето защо: отначало да се проведе през януари процесът срещу Радек-Пятаков-Соколников, а вече после да се върнем към Бухарин. Между другото успокои и Тухачевски.

Така и решиха. На процеса през януари всичко се потвърди по цялата страна, по целия свят се чува имената на Бухарин и Риков. През тези два месеца всеки ден в дома на Бухарин изпращаха протоколите от разпитите на бившите му съмишленици от дясната опозиция, на бившите му ученици от Института на Червената професура. Само в един ден, на 16 февруари, му изпратиха двайсет такива протокола, да чете. Към това може да се прибавят и непрестанните очни ставки със

Соколников, Пятаков, Радек, с бившите му ученици, например с Астров.

Като резултат Бухарин бе окончателно деморализиран. Обяви гладна стачка, заяви, че няма да се яви на пленума, докато не снемат обвиненията от него. Какъвто наивен чешит беше, такъв си и остана. Кого смята да плаши с *домашна* гладна стачка? Навремето ТОЙ бе разпоредил на Ягода: гладните стачки да се таксуват като нарушение на затворническия режим, като продължение на контрареволуционната дейност в затвора. А пък тоя ще гладува в собственото си жилище, край младата си женичка. Кой може да докаже, че наистина гладува?

За това гладуване ТОЙ го наказва. Като първа точка в дневния ред на пленума постави въпроса: „За антипартийното поведение на Бухарин във връзка с обявената гладна стачка“. И едва като втора: „За Н. Бухарин и А. Риков“.

Бухарин дойде на пленума, къде ще се дява. Макар и да не прекрати гладната стачка, дойде. Участниците в пленума го посрещнаха враждебно. ТОЙ следеше внимателно: поздравиха го само двама — командармът Уборевич и Акулов. Акулов дори му каза нещо, сигурно окуражаващо... Хем и Акулов, и Уборевич бяха получили копия от показанията на Бухарин. Демонстративно го поздравиха.

После Бухарин падна между редовете. Изигра припадък от глад. Щом толкова е заслабнал, как, пита се, е докретал до заседателната зала? Или се е надявал, че „по болест“ ще отложат неговия въпрос? Не, не го отложиха.

ТОЙ отиде при него:

— На кого си обявил гладна стачка, Николай, на Централния комитет ли? Погледни на какво си заприличал, съвсем си измършавял. Помоли пленума да ти прости тая гладна стачка.

— Защо е необходимо — отвърна Бухарин, — щом сте решили да ме изключите?

— Никой няма да те изключва от партията. Върви, върви, Николай, моли пленума да ти прости, зле постъпи.

Така му отговори ТОЙ. Тихичко. Никой друг не чу. И повярва, тоя глупак, веднага се окуражи, стана от пода и поиска прошка за гладната стачка. Слезе от трибуната и пак седна на пода между редовете. Какво искаше да каже с това?

Все така седнал на пода изслуша доклада на Ежов. Този път Ежов го обвини и в терор, и в подготовка на дворецов преврат, в създаване на блок с троцкистите и зиновиевците, в организиране на кулашки въстания, обвини го, че е продал СССР и е участвал в убийството на Киров. Седнал на пода, Бухарин мълчаливо слушаше и ГО поглеждаше в очакване ТОЙ да се изкаже в негова защита. Но се изказа не ТОЙ, а Микоян, даде политическа оценка на Бухарин и Риков като врагове на партията и народа. С това заседанието завърши.

После провериха — Бухарин вкъщи вечерял, направил това благодеяние на партията, дойде на пленума сит, отново ГО поглеждаше, чакаше кога ТОЙ ще започне да го спасява. Не, драги Бухарчик, нали точно ти наричаше другаря Сталин „Чингисхан с телефон“, а знайно е, че чингисхановците не се изтрепват да помилват.

Този ден се изказаха Молотов и Каганович, здравата размахваха секирите. Бавномислещият иначе Молотов дори стигна до бляскавия извод:

Когато ви арестуваме, ще си признаете. Фашистката преса твърди, че нашите процеси са провокационни. Като отричате вината си, само ще докажете, че сте фашистко мекере.

Никой не подкрепи Бухарин. Всички бяха против него, прекъсваха го, когато заговори: „Тежко ми е да живея“, дори ТОЙ го прекъсна: „А на нас лесно ли ни е?“

ТОЙ не се изказа. Предложи да се създаде комисия по изработване на решение за Бухарин и Риков. Създадох я. Трийсет и шест души, с председател Микоян.

На заседанието на комисията се изказаха двайсет души. Разстрел предложиха шестима: Ежов, Будьони, Мануилски, Шверник, Косарев и Якир. Да се предадат на съда, без разстрел — седмина: Постишев, Косиор, Петровски, Антипов, Николаева, Шкирятов и Хрушчов. Болшинството, включително и Крупская и Улянова, гласуваха за НЕГОВОТО, „най-мекото“ предложение — да се изключат от партията, да не се дават под съд, а делото да се изпрати в НКВД.

А пък щом делото отиде в НКВД, и те ще отидат там.

Още тук, на пленума, на двайсет и седми февруари Бухарин и Риков бяха арестувани.

На същия пленум на трети март другарят Сталин изнесе доклад.

— Вредители, диверсанти, шпиони, агенти на чужди държави — каза другарят Сталин — са проникнали във всички организации в страната. Ръководителите на тези организации са проявили безгрижие.

Докато съществува капиталистическото обкръжение, у нас ще има вредители, шпиони, диверсанти и убийци.

Силата на днешните вредители и диверсанти се крие в партийния билет в джоба им.

Слабостта на нашите хора е сляпото доверие в комунистите.

Вредителите могат да демонстрират и системни успехи: те отлагат своята вредителска дейност до войната.

Така на февруарско-мартенския пленум през трийсет и седма година другарят Сталин, вече официално, обяви война на своя народ, война, която бе започнал преди десет години.

Според изчисленията на учени в началото на 37-а година по затвори и лагери са се намирали пет милиона души. Между януари трийсет и седма и декември трийсет и осма година са били арестувани още седем милиона. От тях са разстреляни един милион, в лагерите са загинали два милиона.

19.

Родителите на Шарл живееха в Алжир, баща му заемаше важен пост във френската администрация. Те изпращаха писма, предаваха нежни поздравии и целувки на снахата, Шарл също предаваше от името на Вика добри думии и целувки.

Сутрин Сюзан поднасяше закуската: кафе, мляко, кроасани, масло, конфитюр. След закуска Шарл работеше в своя кабинет, а към един и нещо Сюзан съобщаваше на мадам, че обедът е готов и сервиран в трапезарията. Обикновено вечеряха в ресторант. Вика обожаваше френските ресторанти и кафенета, обстановката там беше непринудена, всички ти се усмихват, в Москва вечерята в ресторант е събитие, а тук — част от живота на парижани. Няма портиери и гардеробиери, оставяш палтото си на кръглата закачалка или го мяташ на стола до себе си, метрдотелът те съпровожда от вратата до удобна за теб маса, не настанява на същата маса непознати, келнерите са услужливи — на всеки дават меню — чети, избирай... През тези няколко месеца някои заведения станаха любими на Вика, например ресторант „Ротонда“ — оттам по булевард „Распай“ си правеха чудесна разходка преди лягане. Но не ходеха там твърде често, Вика не знаеше къде ще я заведе Шарл — в „Ротондата“ или на брега на Сена, или в някой непознат район: всичко зависеше от неговите делови съображения.

Веднъж Шарл каза, че вечерта ще отидат в „Closerie des Lilas“ — имал среща с един от колегите си.

— Ще ти бъде интересно, може да видим някоя знаменитост, там обичаше да ходи Хемингуей, обикновено седеше на бара, но сега е в Испания...

Ресторантчето се намираще на ъгъла на булевард Монпарнас и Avenue de L'Observatoire. Шарл искаше да покаже на Вика обсерваторията, която именно бе дала името на тази улица. Но тя се оказа затворена.

Спряха на кръстовището: даваше червено. И загледана в колите, минаващи край тях, и без да изпуска ръката на Шарл, Вика каза:

— Още не мога да повярвам, че съм в Париж и ти си до мен... Понякога ми се струва, че сънувам...

„Closierie des Lilas“, това „Люляково селце“ хареса на Вика. Уютно, оживено. Много посетители се познаваха, поздравяваха Шарл. Приятелят му журналист им махна, седнаха на неговата маса. И Вика вземаше участие в разговора, като от време на време вмъкваше не твърде сложни фрази. Беше доволна от себе си — приятно е да говориш на френски.

Вече бяха свършили с вечерята, Вика размисляше какво да вземе за десерт, когато вдигна очи от менюто и зърна току-що влезлия господин.

Среден на ръст, шейсетинагодишен, с очила в рогови рамки и дълбоки вертикални бръчки над носа. Може би Вика спря погледа си на него и защото ѝ се стори, че публиката за миг притихна, сякаш приветствайки този господин. Наистина лицето му беше волево и внушително.

Той метна палтото си на един свободен стол, огледа се, видя Шарл, приближи до тяхната маса и поздрави всички с поклон.

Шарл стана, стиснаха си ръцете.

— Моля ви, предайте на вашия главен редактор благодарност за статията за моята книга.

— Не можеше и да бъде другояче, мосю Жид, това е прекрасна книга.

— Не всички мислят така.

— Те не познават Русия. Не са съумели да я разберат и видят така, както сте я видели вие. Аз живях там няколко години и съм поразен от вашата наблюдателност. Нещастна страна. Единственото хубаво нещо там аз го взех със себе си...

И представи Вика.

Жид вежливо ѝ стисна ръката, доброжелателно се усмихна:

— Виктория! Тя наистина е ваша победа. Надявам се, госпожо, че ще бъдете първата рускиня, която ще прочете моята книга за Русия. Макар да не съм убеден, че всичко в нея ще ви хареса.

— Напротив! — отвърна Вика, мило усмихната. — Съпругът ми толкова ми е разказвал за нея, толкова ѝ се е възхищавал. Аз се

доверявам на вкуса му.

Вкъщи Шарл каза:

— От съвременните френски писатели Андре Жид ми е любимият. На колко години мислиш, че е?

— Около шейсетте.

— На шейсет и осем е. Попадала ли ти е в Москва негова книга?

— Не — призна Вика.

— В Русия го печатаха много. Дори му издадоха събрани съчинения. Беше голям поклонник на СССР.

Шарл свали от рафта една книга, отвори я на отбелязаната страница:

— Ето какво е писал преди да посети СССР: „Още преди три години говорих за обичта си, за възхищението си от Съветския съюз. Там се провеждаше безпрецедентен експеримент, който изпълваше сърцата ни с надежда, очаквахме оттам да дойде великият прогрес, там се зараждаше великият порив, способен да поведе цялото човечество. В нашите сърца и умове съдбата на културата бе свързана със СССР. Ние ще го защитаваме.“

Вдигна очи от книгата и каза:

— Пиша голям труд за Жид и чудесно си спомням изказванията му от началото на трийсетте години: „Ако на СССР потрябва животът ми, веднага бих го дал.“

И отново взе книгата:

— А ето какво е писал непосредствено след завръщането си: „В СССР е решено веднъж завинаги, че по всеки въпрос може да има само едно мнение... Всяка сутрин «Правда» съобщава какво е редно да знаете, за какво да мислите и на какво да вярвате... Когато разговаряш с един руснак, все едно разговаряш едновременно с всички. Подобно съзнание започва да се формира още от детските години. Може ли всеобщата в СССР тенденция към загуба на личностното начало да се приема като прогрес?... Няма друга страна, освен тази и хитлеристка Германия, където съзнанието да е толкова лишено от свобода, угнетено, наплашено, поробено. Главите тук никога не са били сведени толкова ниско.“

Шарл погледна Вика.

— Вярно, никой не смее да гъкне — каза на руски Вика. Тя мислеше на руски, не можеше веднага да превключи на френски.

— Не по-малко интересни са неговите разсъждения за властта, чуй: „Диктатура на един човек, а не диктатура на пролетариата. Унищожаването на опозицията в страната е покана за тероризъм. Със запушена уста, притиснат от всички страни, народът е лишен от възможност да се съпротивлява. В най-изгодно положение са най-долните, раболепни, подли личности. Колкото по-жалки са тези личности, толкова повече Сталин разчита на тяхната робска преданост. Най-добрите изчезват, най-добрите биват премахвани. Скоро Сталин ще бъде винаги прав, защото в обкръжението му не остават хора, способни да предложат идеи. Такава е особеността на деспотизма — тиранинът доближава до себе си не мислещите, а раболепстващите.“

Той вдигна поглед от книгата:

— Да не ти е скучно?

— Как ще ми е скучно! За пръв път чувам такива думи... Тоест аз зная всичко това, разбирам го, но той формулира поразително точно.

— Да, майстор е. И по-нататък: „Тук са убедили народа, че всичко в чужбина е определено по-лошо, отколкото в СССР. Оттук произлиза «комплексът за превъзходство». Според тях извън границите на СССР цари мрак: в капиталистическия свят всички водят жалко съществуване: На плажа в Сочи курортисти искаха да чуят от нас, че във Франция нямаме нищо подобно. От учтивост не им казахме, че във Франция има много по-хубави плажове.“

— Това е нашето типично руско високомерие — каза Вика. — Ходила съм в Сочи. Добре са само онези, които са в почивните станции, а останалите се тъпчат на плажа като сардели, а после с часове чакат по опашки пред долнопробните гостилници. Жид знае ли руски?

— Нито дума.

— Чудя се колко точно е схванал всичко, а на него със сигурност са му показвали най-доброто, у нас водят чужденците за носа.

Шарл отново се взря в книгата:

— Ето още едно интересно наблюдение: „Най-добрият начин да се опазиш от донос е да станеш доносник. Доносничеството е издигнато в ранг на гражданска добродетел.“

Вика пламна цялата, потрепери и за да не забележи Шарл, се размърда в креслото.

Шарл я погледна въпросително.

— Кракът ми изтръпна — каза Вика и смени праметнатия си крак, — чети, моля те, страшно е интересно.

Слава богу, овладя се. Защо ли това толкова я жегна? Нали с *всичко* е приключено? И с Шарок, и с Маросейка, и с нейната проклета декларация, *всичко* е там, зад границата... А „границата е заключена“. И въпреки това само думата ѝ прозвуча като опасност.

— Чуй и това: „Стоките нищо не струват. Витрините на московските магазини хвърлят в отчаяние...“

Вика се засмя:

— А, това е много точно казано.

— По-нататък. „Група френски миньори, пътешествайки из СССР, заменила по приятелски бригада съветски миньори в техния рудник и без напрежение, дори без да подозира, изпълнила стахановската норма. Съветският работник се е превърнал в изтормозено същество, лишено от човешки условия за съществуване, подплашено, потиснато, лишено от право на протест, дори на гласно изразено оплакване...“

Шарл остави книгата, нежно се усмихна, наведе се, хвана ръката ѝ:

— Разстроих ли те с тази книга?

— Защо, мили?

— Неприятно е да слуша човек такива неща за родината си. Нали руснаците са големи патриоти?

— Да, аз съм рускиня, но нямам нищо общо със Съветите.

— Споменах ти, че пиша голяма статия за тази книга — позасмя се той, — нали минавам за специалист по съветска Русия.

— Наистина си специалист — каза Вика.

— Необичан от нашите леви сили... Впрочем те не обичат и Жид.

— Комунистите ли?

— И комунистите, и гравитиращите към тях. Ромен Ролан, Луи Арагон, Андре Малро и много други. Те са талантиливи, но много неосведомени, наивни хора. Ако нямаш нищо против, ще ти прочета няколко реда.

— Разбира се, разбира се...

Макар че беше поизморена и вече ѝ доскучаваше да слуша за Арагон и Малро, за които си нямаше и понятие, трябваше да потърпи. Шарл трябва винаги да намира в нейно лице внимателна слушателка, това е едно от условията за по-нататъшния им щастлив живот.

— Ето — продължи Шарл, — виж какво интересно място: „От твореца, от писателя се изисква само да бъде послушен, всичко останало е без голямо значение. Няма нищо по-опасно за културата от подобно състояние на интелекта. Изкуство, което се поставя в зависимост от ортодоксията, дори и при най-прогресивна доктрина, е обречено на гибел. Революцията трябва да предложи на твореца преди всичко свобода. Без нея изкуството губи смисъл и значение. Големият писател, големият творец винаги е антиконформист. Той се движи срещу течението.“

— Великолепно го е казал!

— Великолепно! Впрочем Жид завършва оптимистично: „Под понятието СССР аз имам предвид онези, които го ръководят. Дори грешките на една страна не могат да компрометират истината. Да се надяваме, че всичко ще се оправи. Инак от този прекрасен героичен народ, толкова достоен за обич, няма да остане нищо друго освен спекуланти, палачи и жертви.“

Вика протегна ръка:

— Дай да погледна и аз.

Прочете на глас няколко пасажа; обърна страницата, почете малко наум и радостно заяви:

— Знаеш ли, вече разбирам всичко или почти всичко. Непознати са ми само отделни думи.

— Поговори с мадмоазел Ирина, нека включи това четиво в програмата ти като домашно.

Мадмоазел Ирина беше учителката по френски, идваше при Вика два пъти седмично. Вика наруши наставленията на Нели Владимирова: мадмоазел Ирина беше от емигрантско дворянско семейство. Беше родена в Русия, после — Крим, Турция, България и най-сетне Франция. Завършила Сорбоната, тя според думите на Шарл била най-добрата преподавателка в Париж, но ходеше по домовете —

миловидна, възпитана, приветлива жена, не посвещаваше Вика в никакви емигрантски истории и изобщо не се отклоняваше в странични разговори. Меко, с усмивка я караше едва ли не по двайсет пъти да повтаря всяка дума, даваше ѝ много домашни — четене, писане, преводи, хвалеше я — за пръв път в живота си Вика учеше усърдно. Всяка седмица Шарл оставяше за мадмоазел Ирина плик с парите за двата урока.

— Прекрасно — каза Ирина за книгата на Андре Жид, — и аз много обичам този писател. За следващия път ми преведете, моля, първите пет страници.

Два пъти седмично Вика отиваше със Сюзан на пазара и се връщаше потресена. След оскъдицата и сиромашията в Москва не ѝ се връщаше, че на света съществува такова изобилие.

С гордост разказваше на Шарл колко изгодно е купила аспержите и гъбите, дори Solle, една от най-скъпите риби, днес струвала поевтино. Шарл се усмихваше, умиляваше го наивното ѝ убеждение, че като икономисва сантиметрите, тя пази тяхното благополучие.

Следобед Шарл отиваше в редакцията, беше политически коментатор, водеше ежедневна колонка, много работеше, понякога, и то винаги неочаквано, заминаваше за няколко дена в чужбина — в Лондон, Берлин, Рим, случваше се да заминава направо от редакцията, като успяваше само да съобщи на Вика по телефона. През всичкото това време успя да откъсне за нея само две недели: единият път да я заведе да ѝ покаже Дома на инвалидите, искаше тя да види църквата и саркофага от червен гранит с останките на Наполеон, другият път се разходиха до Версай.

В дните, когато беше свободна и от учителката, и от пазаруване, Вика се разхождаше из Париж. Близо до дома им, на булевард Сен-Жермен беше станцията на метрото Салферино, наблизо беше Сена и крайбрежната улица — Quai d'Orsay, наречена така вероятно заради гарата — Gare d'Orsay, а може би обратното: гарата бе наречена на името на крайбрежната улица.

Отначало Вика спираше пред витрините, но моментално край нея се завърташе някой хаймана. Бързо си тръгваше, а ако той поемаше след нея, влизаше в магазина.

Вика купуваше дреболии: парфюмерия, красиви нощници, бельо, веднъж си купи пантофи и престилка за работа в кухнята в неделя.

Показваше покупките си на Шарл, той одобряваше всичко. С възмушение говореше за нахалниците, които ѝ се лепяха. Шарл се смееше:

— Мила, не бива да се застояваш пред витрините, там се спират туристи и бедни възрастни жени, разтревожени за цените.

Този разговор завърши неочаквано: Шарл я помоли да му прости:

— Явно не съм бил достатъчно внимателен към теб. Щом се заглеждаш по витрините, значи ти се иска да си купиш нещо. Наистина хубаво ще е заедно да отидем до магазина. Трябва да се подготвиш за пролетта.

— Има време — Вика скромно сведе очи, но след минута все пак попита: — А къде искаш да ме заведеш, в „Каролина“ ли?

Той повдигна вежди:

— О, ти си чувала за „Каролина“?

— Да, още в Москва. Появеше ли се там красива дрешка от Париж казваха: „От «Каролина» е.“

— Точно там ще отидем — съгласи се Шарл. — Ще се обадя предварително на собственика и ще ти поръчаме две-три пролетни рокли, костюм, ще видиш какво още ще ти трябва.

20.

Обади се завучът на училището, за Нина питаха от районния комитет, търсеха Нина Ивановна Иванова и хора, пожелали да останат анонимни. Обаждаха се през деня, когато Варя беше на работа, за тези телефонни обаждания ѝ съобщаваха съседите и сами се чудеха: „Наистина, къде е Нина?“ Варя равнодушно свиваше рамене:

— Откъде да знам? Не се отчита пред мен. Заминала е някъде на семинар.

Сега всеки ден на път от работата към института Варя се отбиваше в Централната поща. Дойде телеграма от Кострома: „Всичко е наред, целувам те“. После също такива телеграми от Курган, Новосибирск, Красноярск — всичките без подпис. И най-сетне — от Хабаровск: „Всичко е наред, целуваме те с Макс.“ И Варя веднага телеграфира на Максим: „Здрава съм, работя, уча, целувам всички, Варя.“ От този текст те трябваше да разберат, че с нея всичко е наред, органите не я закачат, живее си, както преди.

А след известно време забравиха за Нина. Никой не се обаждаше, не идваше, не питаше.

И тъй, целта бе постигната, при Макс Нина беше в безопасност. Там не биха могли да я намерят, там армията е опора на властта, опора на Сталин, нашите славни летци, танкисти, артилеристи и какви бяха още... Да, и нашите славни кавалеристи.

Варя си спомни абитуриентския бал в Дома на Червената армия. Колко романтично изглеждаше всичко тогава! Тези стегнати курсанти, похватни, красиви, весели, с техните буйни и разпалващи танци. Сега всичко е различно. Из улиците се движат служители на НКВД с военни униформи. Още щом видя Юрка Шарок във военна униформа, тя ѝ стана отвратителна. Наистина, понякога арестуват и военните. В техния блок живееше стар царски генерал, който през гражданската война се бил на страната на червените, професор от Военната академия, беше един представителен, със сивкави бакенбарди и пенсне. Арестуваха го! На процеса съдят и Муралов. А тя още си

спомня празничните вестници: „Наредено ми е аз да командвам парада. Муралов.“ А излезе, както пишат сега, германояпонски шпионин. Да се пръснеш от смях! А пък Максим Костин... С него нищо няма да се случи, твърде дисциплиниран е. Простодушно, но симпатично момче, зад гърба му Нина е като зад каменна стена. На кого би хрумнало да я търси в Далечния изток?!

Единственият човек, на когото Варя каза всичко, бе Софя Александровна. Между тях нямаше тайни.

— Правилно е постъпила — одобри тя заминаването на Нина, разправят, че от тяхното училище са арестували не само директорката, ами и някои учители... и един десетокласник, Парамонов от нашия блок. Знаеш ли го, от пети вход? Нима само заради този нищо и никакъв бюст на Сталин?

— Че вие какво мислите, арестуват и за по-дребни неща!

— Разбира се — продължи Софя Александровна, — на Нина ѝ е тежко. Толкова вярваше.

Каза го съчувствено. Бе минало времето, когато се засягаше от равнодушието на приятелите на Саша към съдбата му, когато я потискаше мисълта, че всички са добре, само Саша е зле. Сега всички са зле, времето изравни големи и малки, всички са под секирата, и Марк е разстрелян, и Иван Григорович е в затвора, и Нина бяга от арестуване. Виж. Саша обратното, той се връща. Ще се върне ли?

Тя броеше дните. Ако освободят Саша на точната дата, ако му върнат навреме документите, до гара той ще се добере някъде към десети февруари и тогава ще ѝ прати телеграма. Наистина, документите може да закъснеят и понеже не е лесно зиме през тайгата да стигнеш до гара, трябва да се прибавят най-малко две седмици. Виж, ако на двайсет и пети не се получи телеграма, значи нещо се е случило. А засега трябва търпеливо да чака.

Софя Александровна споделяше своите предвиждания с Варя. И Варя броеше дните, прегъваше пръст след пръст, нейните сметки говореха за няколко дни по-малко и настроението и се повдигаше. Както и Софя Александровна, тя знаеше, че на Саша му е забранено да живее в Москва. Нищо, тя ще отиде при него. Ако трябва, ще замени стаята срещу стая в града, където ще отседнат, ще си намери там работа, а в института ще се прехвърли задочно. Ще живеят в някое градче и колкото по-малко е то, толкова по-добре, ще е по-безопасно.

Най-добре е на село, но навсякъде има колхози, така че селото отпада. Може би в Козлов, сега той се казва Мичуринск, някога бяха ходили с Нина, при леля си. Там никой не ги познава със Саша. Ще работят, ще се разхождат, всичко наоколо е поля, ливади с лайкучка, метличина, детелина. Хванати за ръце, ще скитат по селския път, по огрените от слънце ливади, никой друг не им трябва. Така си представяше Варя тяхното бъдеще. Не можеше да мисли и не мислеше, че може да не го освободят. Само да си избере място, където ще му позволят да живее, тя веднага ще замине при него.

Всичко това беше решено категорично и отдавна, но бъдеще съмнения. Варя беше убедена, че такава е и решението на Саша. Не обсъждаха това в писмата, нали писмата ги отварят, особено писмата на заточените. Но във всяко писмо на Саша, във всяко редче, отправено към нея, тя чувстваше, че и той мисли за същото, животът им е съсредоточен в едно: в очакване да се срещнат.

Всъщност всичко започна от онази вечер в „Арбатски зимник“, после бяха опашките покрай стените на затвора, колетите, писмата, разговорите със Софя Александровна, с Михаил Юриевич за Саша, така се очерта линията на нейната любов, която трябваше да се увенчае с щастлива среща, след която те вече никога нямаше да се разделят. Вярно, имаше Костя, тя с отвращение си спомни косматия му гръб, късите му криви крака, но всичко това беше случаен епизод, грешка. Животът с Костя ѝ помогна само с едно — вече не я интересуваха нито ресторантите, нито танците, нито младите мъже, нито компаниите. По-приятно ѝ беше да седи с Михаил Юриевич, да разговаря с него или да си бърбят със Софя Александровна.

Те постоянно си спомняха за Саша, но Варя никога не бе ѝ казвала за любовта си към него — тя се разбираше от само себе си. Естествено, Софя Александровна всичко вижда и всичко разбира. А да споделя с нея плановете си за бъдещето би означавало да бърка в раната, да припомня непрекъснато, че Саша не би могъл да живее в Москва, да я травмира излишно. В това нещастно време изобщо е неуместно да говориш за щастие, щастие няма, има живот и борба за живот, предстоящото също е борба за живот.

21.

Софя Александровна се обади на Варя в службата неочаквано. Гласът ѝ трепереше:

— Отбий се довечера.

Варя дотърча веднага.

— Какво има?

Софя Александровна ѝ подаде телеграмата на Саша от Красноярск и заплака.

„На път съм, ще се обадя.“

Варя прегърна Софя Александровна, тя сгуши глава на гърдите ѝ.

— Успокойте се, Софя Александровна, такова щастие ни споходи, а вие плачете! Саша пътува, пътува насам!

Но Софя Александровна не можеше и дума да произнесе, ридания разтърсваха цялото ѝ дребничко тяло. Напрежението, събирано през тези години, напрежението от последните седмици спадна, отпусна я, най-сетне, и тя плачеше така, както не бе плакала от деня, когато арестуваха Саша.

Варя настани Софя Александровна на дивана взе ръцете ѝ, погали ги, и в нейните очи имаше сълзи, но не ги бършеше, за да не размаже грима си.

— Софя Александровна, трябва да танцуваме от радост, а ние плачем! Дайте да си говорим честно: нима вярвахме стопроцентово, че ще освободят Саша? Не вярвахме! А той е вече в Красноярск! Вие имахте карта, дайте да погледна къде е Красноярск!

Сега бъдещето, за което Варя толкова бе мислила, придоби реални форми. Саша е освободен! Той сам ще реши къде да живее и тя ще отиде при него.

— Софя Александровна, хайде, дайте картата, да видим през кои градове пътува!

Софя Александровна взе картата от библиотеката, разгъна я на масата. Намериха Красноярск. От Красноярск Варя прокара с пръст

линия до Новосибирск, после до Омск и Свердловск.

— Спри тук — каза Софя Александровна. — Ако в Красноярск се е качил на директен влак, Саша щеше да съобщи номера му. Значи пътува с прехвърляне. Тогава от Свердловск ще мине или през Казан, проверявала съм, или през Киров. Така че не се знае на коя гара трябва да го посрещнем — на Ярославската или на Казанската.

— Нали пише: „Ще се обадя“.

— Да, да — сети се Софя Александровна, — значи не иска да съобщи номера на влака.

Помисли и добави:

— Не бива да казваме на никого, че си идва.

Варя се учуди:

— Че това тайна ли е? Нали не е избягал, а е освободен.

— Саша няма право и да се отбива в Москва. Затова е писал неопределено — „ще се обадя“. Нали всичко се проверява, контролира. Може да се обади пътем от мястото, закъдето е тръгнал. Никой няма да се сети. Но кой знае защо си мисля, че ще се обади от Москва.

— Ами ако ви няма вкъщи? — уплаши се Варя.

— Ще си бъда. Още утре ще си взема отпуск. Не съм ползвала от миналата година. И ще седя до телефона.

— Ако Саша се обади, веднага ми съобщете — каза Варя, — и аз ще дойда на гарата.

— Непременно. Разбира се, той не бива да отсяда тук дори за ден. Галя веднага ще докладва на органите.

Сърцето на Варя заби лудо.

— Може при мен. Нали сега съм сама. Нина я няма.

— Съседите ти познават Саша, Варенка. Ще мине през двора, непременно ще го види някой. Може да ноцува у Вера, сестра ми, те имат самостоятелно жилище, вярно, малко е, две стаи, а са четирима, но имат и вила, заключена, студена, може да я затоплим. Изобщо, ще видим какво ще каже Саша. Не е изключено веднага да продължи, тогава ще му трябват продукти за из път. Ще купиш ли, Варенка? Не искам да излизам, ще ти дам пари.

— Имам пари — каза Варя.

— И без това утре сутринта ще ходя до спестовната каса: ще изтегля пари и ще се отбия в моята работа, ще си оформя отпуска.

Софя Александровна взе да преглежда дрехите в скрина:

— За всеки случай ще приготвя нещо за Саша, може чорапите да са се прокъсали, вълната не трае дълго.

Варя я спря:

— Имате време, Софя Александровна. Такова събитие — първата телеграма на Саша от свободния му живот, а вие — чорапите. „Вълната не трае дълго.“ Дори не ми дадохте да подържа телеграмата.

Софя Александровна се засмя:

— Права си, на, чети.

И макар че бе запомнила наизуст тази фраза, Варя с радост впери очи в нея: „На път съм. Ще се обадя.“

— Направете списък какво да купя за ядене — каза на тръгване.

Настъпиха дните на очакването. Софя Александровна си взе две седмици отпуск и не излизаше от къщи, чуеше ли телефонът да звъни, първа вдигаше слушалката, още повече че апаратът се намиреше в коридора до нейната врата. С никого не разговаряше дълго, страхуваше се, че точно в този момент набира Саша, нервираще се, когато съседката ѝ Галя водеше безкрайни разговори.

Ала мина ден, втори, трети, Саша не се обаждаше.

Варя наминаваше вечер, носеше храна на Софя Александровна, донесе и продуктите за Саша. Сланината, трайния салам Софя Александровна постави между прозорците, за да не се развалят, захарта скри в бюфета.

22.

Влакът приближаваше Москва. Пътниците подреждаха багажа си, кондукторът метеше коридора, пречеше на всички и на всичко отгоре нагрубяваше хората.

Саша духна и забърса стъклото на прозореца, видя заснежените поля, горичките, празните перони на вилните селища — познатия от детинство, разнехващ московски пейзаж.

Какво ли го очаква в Москва?

Майка му няма да се сдържи, ще се разплаче, ако ѝ се обади по телефона, ще каже нещо непредпазливо, ще го назове по име, може да чуят съседите, в жилището може да има и странични хора, а не е чудно и да го *причакват* там. Дори всичко да мине добре и майка му да каже „идвай“, как ще прекоси двора, как ще се изкачи по стълбището — само един да го види, всички ще научат.

Да позвъни на Варя, а пък тя да се обади или да отиде при майка му. Но там е Нина. Нина, разбира се, няма да хукне да долага. И все пак... А какво ще каже на майка му Варя? Че е в Москва, на гарата, не знае как би могъл да я види? Не, не е хубаво.

Да отиде у лелите? Но как ще възприемат посещението му техните мъже, децата им, неговите братовчеди? Времето е друго, хората са променени, у никого не може да отседне, никого не бива да посещава. За нарушението на паспортния режим ще отговаря не само той, но и хората, които е посетил — защо не са съобщили, че еди-кой си, Александър Павлович Панкратов, се е намирал в Москва? Не бива дори по телефона да се обажда — защо не сте съобщили? Прикривали сте го, помогнали сте му да наруши паспортния режим!

У никого няма да ходи, на никого няма да се обажда. Ще напусне Москва, и то колкото може по-скоро. От влака — на другия влак. Калинин не е режимен град, близо е до Москва, там има и позната — Олга Степановна, съпругата на Михаил Михайлович Маслов, която бе идвала в Мозгова. Малка надеждица, но надеждица. Той има адреса, събщи ѝ какво стана с Михаил Михайлович — тъжно излезе писмото,

но го изпрати, изпълни дълга си. Сега има повод да я посети: получила ли е писмото, какво става с мъжа ѝ? Може би ще му помогне да наеме стая или част от стая? А на другия ден ще се обади на майка си от Калинин.

Единственият вариант! Законен, безопасен, хем той не рискува, хем никого не подлага на опасност.

И още едно съображение в полза на Калинин. Веднъж в Мозгова, през 35-а година, Саша бе прочел във вестника, че от Московска област се отделя Калининска и за първи секретар на Калининския областен комитет на партията е избран М. Е. Михайлов. Саша си го спомняше смътно: Михайлов или бе живял у тях, или бе посещавал родителите си в техния блок. Спомняше си го, защото бяха приятели с неговия помалък брат Мотя и от този Мотя знаеше, че големият брат е партиен работник от голям мащаб.

Саша често ходеше у Мотя да играят шах. Мотя даваше аванс на Саша и въпреки това печелеше. Така веднъж Саша видя и брат му — Михаил Ефремович Михайлов, гледаше го почтително, тогава той много уважаваше партийните работници от голям мащаб. Това беше преди дванайсет-тринайсет години и едва ли Михайлов бе запомнил хлапака, който играеше с брат му шах, смешно беше да се надява на неговата помощ, той дори не би могъл да се добере до един първи секретар на областен комитет. И все пак — едно познато име, ръководител на Калининска област, свързан е по някакъв начин с детството на Саша, брат е на негов приятел. Ами ако и Мотя е в Калинин?

В тълпата от пътници и посрещачи Саша мина през перона и излезе на Комсомолския площад.

Москва, господи, Москва! Той е в Москва. Един трамвай спря на спирката и сърцето му трепна: четворката, може да се каже, неговият трамвай, с четворката, винаги бе пътувал до площада с трите гари. Някаква баба, май с внуче, слезе неправилно, от задната врата — щастливи хора, нищо не ги обременява, от нищо не се страхуват, нищо не ги тревожи, живеят нормален човешки живот, пътуват с трамваи, с коли... Да... Май колите са станали повече, а в останалото тук нищо не се е променило: същите павилиони, същите будчици, същият часовник със зодиакалните знаци на кулата на Казанската гара. Колко пъти бе идвал на този площад, колко пъти бе тръгвал оттук за

пионерски лагер, за вилата, обикновено наемаха вила по Ярославския път — на Клязма, в Тарасовка, в Тайнинка. Знаеше наизуст гарите и спирките и по трите железопътни линии.

А тук, зад ъгъла, трябва да е барачката на ваксаджията, стария мустакат циганин. Тук си е барачката, и циганинът е тук, седи като някога на ниската табуретка, жив е старецът! Саша му се усмихна, циганинът не го разбра, откряна вратата:

— Да лъскаме?

— Другият път.

Но щом излезе на площада, отново го обзе страх: не бива да се тика между шамарите, нямаше право да идва в Москва. Ами ако сега тук, както и в Тайшет, по гарите минават патрули и проверяват документите? Ей, гражданинът с куфарчето, я си покажете паспорта! И всичко ще се завърти отначало. На какво основание е дошъл в Москва? Транзит ли? Тогава трябва да имате транзитен билет, а вие какво ни показвате? Пак нарушавате закона, пак започвате старите си престъпления, последвайте ни!

Замислен така, Саша случайно блъсна някакъв военен, оня високо го наруга, веднага се спряха няколко души, сега ще извикат милиционер. Най-нищожният повод, всяка случайност може да го провалят. Извини се, ускори крачка, почти бегом прекоси площада, влезе в чакалнята на Ленинградската гара. Унизително, отвратително състояние! Пое си дъх, намери касата, която му трябваше, влакът за Калинин тръгнаше след три часа, билети имаше свободно, купи си и въздъхна с облекчение: сега има два билета — единият от Свердловск до Москва, другият от Москва до Калинин. Билетите потвърждават, че се прехвърля от влак на влак и не нарушава закона.

И самият факт, че веднага се успокои, още по-силно му развали настроението. Бе треперил от страх, приближавайки Москва, бе треперил от страх, прекосявайки площада, бе треперил от страх пред касата, бе се опасявал, че няма да има билети за Калинин и ще трябва кой знае колко време да виси на гарата. Така ли ще живее занапред? Ще се крие по ъглите, ще трепва от всеки поглед, ще се озърта, ще се плаши от всеки срещнат?

Не, нещо го е прихванало. Трябва да се справи с това, иначе е загубен, ще се превърне в парцал. Да се овладее. Те искат да го смажат

със страх. Няма да стане! Защо няма право да се обади вкъщи? Кой може да му забрани?

Саша отново излезе на площада, намери автомат, пусна монета в цепнатината.

Чуха се дълги сигнали, после — гласът на майка му:

— Ало.

И от звука на нейния глас сърцето му отново потръпна, мама е тук, до него.

— Мамо — каза Саша, — не се вълнувай. Аз съм, Саша. Добре съм. Сега съм на Ленинградската гара, заминавам за Калинин, утре ще ти се обадя оттам.

— Как се чувстваш? — попита майка му спокойно, без ни най-малко да се учуди нито от позвъняването му, нито на факта, че не си идва вкъщи.

— Прекрасно!

— Кога тръгва влакът ти?

Той беше смаян от самообладанието й.

— След три часа.

— Ей сега ще дойда.

— Ама какво говориш, мамо, защо?

— Пред коя каса чакаш?

— Вече си купих билет.

— Чакай ме пред входа на гарата. Тръгвам.

— Мамо!

В слушалката се чуха кратки сигнали.

Саша се върна на гарата, приседна на куфара си близо до входа.

Трамваят беше директен, четворката, но все пак докато майка му стигне до спирката, докато се качи, докато стигне, ще мине цял час, не по-малко.

Остава му само да чака.

Понякога ставаше, излизаше от зданието на гарата, вираше се в тълпата хора, пресичащи площада. Трамваите, които идваха от центъра, спираха отсреща. Там беше и изходът от метрото. И отсам имаше изход. Разбира се, беше му любопитно да види метрото, но не биваше да се отделя от гарата, можеше да се размине с майка си.

Мислеше си колко твърдо посрещна майка му неговите думи, че не може да отиде до вкъщи, примири се, не захвана да го убеждава, за

да не го огорчи. Колко спокойно разговаря с него, чакала е да ѝ се обади, чакала е от деня, когато е получила телеграмата от Красноярск, чакала е две седмици, докато той пътуваше за Москва, може би не е излизала от къщи, не е спала нощем, послушвайки се за телефона, нали така беше писал в телеграмата: „Ще се обадя.“

Тя се появи неочаквано, Саша дори не забеляза кога е приближила, само почувства нечие докосване, майка му се притисна до него, беззвучно се разплака, трепереше цялата. Той я прегърна, целуна я по главата, беше със сив шал. По-рано, когато той си беше тук, носеше черна шапчица от морска котка, леко накривена, та да се вижда белият кичур. Явно шапчицата се е износила, а този шал от груба вълна говореше, че майка му живее в бедност.

Тя вдигна глава, гледа го продължително с дълбоки, страдащи очи, устните ѝ пак трепнаха и тя отново се сгуши на гърдите му.

Прегърнал майка си през раменете, той я въведе в чакалнята, намери свободно място на пейката, настани я, приседна до нея на куфара си.

Тя го гледаше все така мълчаливо и отнесено.

Саша се усмихна:

— Мамо, здравей! Хайде, кажи нещо!

Тя го гледаше все така и не продумваше.

Той се усмихна и опипа брадясалата си буза:

— Във влака човек не може да се обръсне, а по гарите бръснарниците са отвратително мръсни.

Същите или почти същите думи ѝ бе говорил тогава, в Бутирки, преди да го откарат. Със същите думи се срещат сега.

— Щом пристигна в Калинин, веднага ще си оправя вида.

Тя попита:

— За колко години е забраната за Москва?

— Тази забрана няма срок.

Тя отвори чантичката си, извади плик:

— Тук са парите за теб, петстотин рубли.

— Толкова много?! Остави половината за себе си, моля ти се.

— Не, и дума да не става, изпращаше ти ги Марк, бяха в спестовната книжка, остават още хиляда и петстотин, когато ти потрябват, ще изтегля.

Тя отново погледна Саша:

— Саша, трябва да ти кажа... — Помълча, въздъхна и без да откъсва от Саша напрегнат поглед, произнесе: — Разстреляха Марк.

Саша я гледаше смаяно. Марк разстрелян?! Марк не е между живите?!

— Не исках да ти пиша за това. Арестуваха го през август. Съдиха го в Кемерово...

Саша мълчеше. А тя, без да откъсва очи от него, продължи:

— Иван Григориевич Будягин е арестуван, изселиха Лена, Владлен и детето от Пети дом на съветите в комунално жилище.

Какви ужасни новини! Саша буквално предишния ден си бе спомнял за Иван Григориевич, а през това време той вече е бил в затвора... Горката Лена, горкият Владлен!

— Лена омъжила ли се е?

— Не, сама е. Баща на детето е Шарок, но не живеят заедно и дори май не се виждат.

Софя Александровна помълча, после попита:

— При кого заминаваш в Калинин?

— Там живее съпругата на един мой познат.

— Аз имам два адреса за теб: единият в Рязан, при брата на Михаил Юриевич, работел в областната планова комисия, Евгений Юриевич, сигурно го помниш, идвал е в Москва. Михаил Юриевич го предупреди и той ще ти помогне, с каквото може. Вторият адрес е в Уфа, там живее деверът на Вера. И тя му е писала. Вярно, Рязан е по-близо, но ти решавай. Най-важното е да не се отчайваш, най-страшното мина. Щом се уредиш, аз ще идвам да те виждам.

Всичко бяха премислили, подготвили — майка му, лелите, Михаил Юриевич и разбира се, Варя. Мили наивници. Достатъчен е един подозрителен поглед на някой дангалак в униформа с малинови петлици и всичките им планове ще рухнат.

Но въпреки това е щастие да имаш зад гърба си предани хора.

— Още ли работиш в инвентаризационната кантора?

— Да. Сега съм в отпуск.

Той разбра: взела си е отпуск, за да седи до телефона.

Майка му извади от чантата си пакет:

— Тук има нещо за из път. Траен салам, сланина, бонбони.

— Но защо трябваше?

— В Калинин нищо не можеш да си купиш. И днес не си обядвал.

— Добре!

И това тя бе пазила за него.

Страшни неща стават, Саша — каза Софя Александровна, страшни! От нашия блок всяка нощ прибират по някого.

— Какво се говори в Москва за процеса?

Какво се говори ли? — Софя Александровна се позасмя. Сашенка, сега никой с никого за нищо не говори, всички се страхуват. Само ако нощем мъжът прошепне нещо на жена си, и то под одеялото, та да не чуят стените. Нали знаеш поговорката: „И стените имат уши...“ Много чужденци присъстваха на този процес, Лион Фойхтвангер беше, в залата имаше посланици, защитници, прочутият Брауде държа реч... Не знам какво да ти кажа — тя сви рамене, — само с Варя съм разменила няколко думи, но Варя нали я знаеш: „Вишински е блюдолизец, продажник и изобщо всичко е лъжа, фалшификация, позовават се на писмата от Троцки, а после става ясно, че уж Радек ги изгорил...“

Саша се усмихна. Спомняше си как Варя изобличаваше някакъв Лякин от техния клас: доносник, подлизурко. И затова веднага си представи колко сърдито е било лицето ѝ, когато е ругала Вишински. Умница е неговата Варя, добре го е казала.

— Но ми се струва, Сашенка, че повечето хора вярват. Психиката на тълпата е неустойчива: може да я извъртиш и в едната, и в другата посока. Ти си спомняш Травкини, живееха в нашия блок, стара жена и дъщеря ѝ... А по-голямата дъщеря — есерка или меншевичка — е в затвора още от 22-а година... Та ето че сега, след 15 години, изселиха и старата Травкина, и по-малката дъщеря. За какво ли? За връзка с враг на народа. А този враг на народа е собствената ѝ дъщеря, която не е виждала от 15 години. И забележи: освободените жилища на арестуваните ги вземат за себе си служители на НКВД. Между другото, имай предвид, че Юра Шарок работи в НКВД, има висок чин.

— Разбрах от писмата ти, че работи там. Все още ли живее в нашия блок?

— Напусна. Получи ново жилище. В старото останаха баща му, майка му, брат му, криминалният престъпник. Тоя Володка се върна от

лагерите, такива не ги регистрират в Москва, но него — веднага, и то на Арбат, режимна улица.

— Значи им е нужен — каза Саша.

— Ужасен тип! Нахалник, с престъпна физиономия, докато се разминеш с него, все очакваш да те наръга с камата. Между другото, пита за тебе.

— Така ли?

— С една особена усмивчица: „Чакате ли вашия Сашенка?“

— А ти?

— Аз му рекох: „Щом дочакахме тебе, и Саша ще дочакаме“. Дори не се спрях, в движение му го подхвърлих... Разправят, че работел в Московския криминален отдел на милицията... Хайде стига, аз подхванах все наши работи. Извинявай! Ти как си?

— Много добре. Нали виждаш — жив съм, здрав съм.

— Разказах ти тези неща, за да си изясниш обстановката.

— Представях си я.

— Такива като тебе ги преследват, заяждат се за всяка дреболия. Бъди предпазлив, Сашенка. Не влизай в спорове и конфликти. Какво смяташ да работиш?

— Каквото намеря. Най-добре като шофьор. Между другото, ти донесе ли ми книжката?

— Да, да, разбира се. Боже мой, замалко да забравя да ти дам документите — порови в чантата, извади един плик, — тук са шофьорската ти книжка, студентската книжка, ето и листчето с адресите, за които ти говорих, виж, и профсъюзната книжка, но тя вече е просрочена, три години не е плащан членски внос.

— Нищо — Саша взе плика, — всичко може да влезе в работа.

Прегледа документите: шофьорската книжка — от твърд зеленикав картон, със снимката му — съвсем хлапашка физиономия, облечен е в раирана фанелка, такива бяха на мода тогава; студентската — с познатите имена на преподавателите, всички изпити са взети, не успя да защити само дипломната си работа.

— Ето и другите — продължи майка му, преглеждайки документите от друг плик, — актът за раждане, дипломата за средно образование, карта от някакво спортно дружество...

— Тези не ми трябват — каза Саша, — нека стоят при тебе, впрочем чакай, ще взема акта за раждане.

Може пък да изникне възможност да получи нов паспорт, тогава актът за раждане ще свърши работа.

— Не искам да те огорчавам, Сашенка — каза майка му, — но вкъщи обстановката е доста напрегната. Галя претендира за малката стая, не иска да знае, че тя се пази за баща ти, следи ме. Дори ме е страх, че първа прибира писмата ти и ги предава, където трябва. Наложил се да си поставя отделна пощенска кутия. И когато ще ми се обаждаш по телефона от друг град, не ми се иска тя да вдига слушалката. Нали знаеш, телефонистката съобщава: „Търсят ви от Калинин... Търсят ви от Ленинград...“ Затова нека всеки път се уговаряме приблизително по кое време ще се обаждаш, за да чакам.

— Добре — съгласил се Саша, — само че не знам по кое време от провинцията викат Москва.

— Аз се прибирам в шест часа и цялата вечер съм си вкъщи.

— Утре непременно ще се обадя след седем, а после ще се уговаряме. Е, и ще ти пиша — усмихнал се той, — все пак е по-евтино.

— Разбира се — каза тя, — не харчи напразно пари. Пиши ми по-често, ако можеш, всеки ден. По телефона се обаждай само в краен случай. Можеш да пращаш писмата до Вера, тя ще ми ги предава.

— Страхуваш се, че ще ме търсят ли?

— Да. Те рядко освобождават. Но освободят ли някого, после пак го прибират. И тогава ще приберат не само тебе, но и твоите приятели, и познати, дори просто колегите ти. Системата им е такава. Трудно ще живееш, Саша.

— Знам. Но не се тревожи. Ще се оправя.

— Дай боже... Дай боже... — тихо каза тя и очите ѝ отново овлажняха, — боже мой, за какво, защо?

— Стига, мамо — той взе ръцете ѝ, притиснал ги до устните си, — трябва да се радваш, аз съм жив, здрав, свободен, свободен разбираш ли? Имах късмет, че ме арестуваха тогава, а не сега, затова се отървах толкова леко. Ако ме бяха арестували сега, щяха най-малкото да ме пратят в лагер за десет години. За какво ли? За каквото пращат и другите, за нищо! Така че трябва да се радваш. Бъди спокойна, за нищо не се тревожи. Ще ти пиша, не всеки ден, едва ли ще мога всеки ден, но ти изобщо не бива да се тревожиш. С мен всичко ще бъде наред.

Тя го изслуша мълчаливо, помисли, после каза:

— Леля ти Вера предложи при крайна необходимост да дойдеш на тяхната вила, на 42-ия километър. Ако е зима, ще трябва да ме предупредиш, за да отключат, там има дърва. Хайде да измислим условна фраза — когато я кажеш, ще разбера, че трябва да предупредя Вера. Например: „Изпрати ми пуловер, студено ми е.“ Бива ли?

— Чудесно — усмихна се Саша, — ще запомня. „Изпрати ми пуловер, студено ми е.“

И за това се подготвиха: в случай, че се наложи да бяга отнякъде. Храбра жена е леля му! Брат им е разстрелян, но не я е страх да крие племенника си.

— Чудесно — повтори той при внезапната мисъл, че там би могъл да се срещне с Варя.

— Как живее Варя?

— Варя е прекрасно момиче, добра душа. Искрено я обичам. Може да се каже, тя е единствената ми опора. Тя изпращаше всичките ми колети за тебе: „Софя Александровна, за вас е тежък, аз ще го занеса в пощата...“ Трогателно, нали?

— Да, разбира се... — кимна Саша.

— Водеше ме до поликлиниката, идваше в пералнята, защитаваше ме от придирчиви клиенти. Момиче с характер. Именно тя накара Нина да замине за Далечния изток, инак щяха да я арестуват.

— Нина?

— Представи си. Толкова правоверна беше. Арестуваха директорката на нейното училище, а тя имаше добро отношение към Нина, чувстваше я по-близка от другите педагози и се завъртя една... Варя й стегнала куфара, едва ли не насила я качила във влака и я изпратила при Макс. Изобщо Варя е един път момиче. Само че е много невъздържана и говори каквото й хрумне, от никого не се пази, страх ме е за нея, още повече че няма никаква опора — личният ѝ живот не потръгна добре...

— Какво имаш предвид?

— На бърза ръка се омъжи за един билиардист, мошеник, продаваше дрехите ѝ.

Саша стана от куфара.

— Краката ми изтръпнаха, ще се поразтъпча, пък и ми се пуши. Беше потресен.

— Имаш ли нещо против да поизляза и да запаля цигара?

— Върви, върви, аз ще почакам.

Излезе от чакалнята, подпря се на стената. Ето как го посрещна Москва... Марк е разстрелян, разбира се, ще разстрелят и Будягин, ала сега той не можеше да мисли за тях... Варя, Варя! Единствената му радост, тя го стопляше. Нежното, стройно девойче, което бе танцувало с него румба в „Арбатски зимник“, бе го канило на пързалка, тя, нежната и чистата, е спала с някаква отрепка, билиардист. А след като се е галила с него, е сядала и е писала: „Колко бих искала да зная какво правиш сега...“ „Нежната“, „чистата“ — всичко това си го е измислил, нафантазирал той, изтормозен от заточението, създал е във въображението си един идеален образ и го е обожествил, идиот. На ти сега обожествяване — влюбил се е в това момиче. Впрочем какво ти момиче? Чужда жена, както се разбира, и то не твърде придирчива във връзките си.

Смачка недопушената цигара в снега и се върна в чакалнята.

— Прекъснах те, мамо, разказваше ми за Варя.

— Сигурно не ти е интересно?

— Напротив. Само че не разбирам защо се е омъжила за този човек, щом той е мошеник.

— Беше младо-зелено, на седемнайсет години, сираче, живееше с грошове. А с него — ресторанти, лъскав живот, най-добрите шивачи, обуцари, фризьори. Слава богу, поне навреме се стресна и изгони този нехранимайко. Живееха при мен, бях им дала малката стая.

На всичко отгоре са живели в неговото жилище и са спали на неговото легло! Защо майка му ги е пуснала, как е могла да участва във всичко това?

— Добре, и после?

— После ли? Дойде й умът в главата, изгони го. И се започна цяла мелодрама, той заплашваше, че ще я застреля, примами я една нощ да излезе, дошъл едва ли не с маскараден костюм, Варя се смееше, като ми разказваше: каскет над очите, яката на шлифера вдигната... А тя му каза: „Стреляй де, стреляй, ще те обесят!“ С една дума, изгони го и се върна при Нина, но се отбиваше при мен почти всеки ден. И когато виждаше, че ти пиша, веднага ме молеше: „Софя Александровна, дайте и аз да добавя нещо за Саша...“ Добро момиче, добро и знаеш ли, много необикновено.

Добро момиче, добро момиче... Наистина е добро и сигурно наистина е необикновено, и явно обича майка му; трябва да ѝ бъде благодарен за това. Но е вземал нейната доброта за нещо повече. Откъде ли му хрумна? Тази единствена фраза на Варя: „Колко искам да зная какво правиш сега“ го накара да мисли, че тя го обича. Глупак! Има ли на света други такива глупаци? Да градиш живота си върху една-единствена фраза на някакво момиче? Ах, идиот, идиот. Получи онова писмо с нейните думи нейде в края на 34-та, през декември. Спомняше си, беше мразовит ден, печката гореше, слънцето проникваше през малките прозорчета, а той, обезумял от радост, сновеше с това писмо из стаята, после дойде Всеволод Сергеевич и му каза, че в Ленинград бил убит Киров... Киров бе убит. Марк — разстрелян. Всеволод Сергеевич изчезна... Няма никого. И Варя я няма, дали е изгонила своя билярдист, или не, какво значение има това сега? Рухна пясъчната кула, която бе градил във въображението си. Какво пък, животът е суров във всичко, суров е и в това.

— Как е татко? — попита Саша.

Майка му сви рамене.

— Все така... Дойде веднъж, продължи си срока за стаята. Впрочем от март вече не може да я задържи. Възможно е да се върне в Москва. — И като помълча, добави: — Има жена, дъщеря.

Той го предполагаше. Майка му не беше му съобщила нищо, не беше му писала, не е искала да го огорчава. Ах, мамо, мамо, мила, единствена. Как ще живее, когато се върне баща му? И то с новото си семейство? Ще започнат да разменят стаи, ще пратят майка му в някоя барака в Черкизово или в Марина рошча, където се топят с печки и готвят на примуси. А през това време той като заек ще се лута из Русия, безсилен да ѝ помогне, да я защити.

— За едно те моля, мамо, не се оставяй да те подритват, когато си дойде татко. Обещай ми!

— Обещавам, и ти не се тревожи за нищо — гласът ѝ беше равен и твърд, значи вече си бе представяла този разговор, — ще ти кажа нещо повече! Никъде не мърдам от нашето жилище. В края на краищата то е твоят дом и преди всичко съм длъжна да мисля за това.

— Точно така! Именно това исках да чуя от тебе.

И се усмихна бодро, макар че се чувстваше съвсем смачкан. Да седне в купето и да затвори очи — това му се искаше най-много. Но

майка му не бива да вижда неговото объркване, отчаяние. За всички настъпи нов живот, за него също — тя трябва да се примири с това.

— Ако ти не си спокойна, мамо, и аз ще загубя кураж. А перспективите ми никак не са лоши, бързо ще си намеря работа, нито за миг не се съмнявам в това.

Тя го гледаше мълчаливо, не откъсваше очи и той разбра, че думите не стигат до нея, че мислите ѝ са съсредоточени само върху едно — че отново се разделят.

— Да не закъснееш?

Саша погледна стенния часовник:

— Не, има време. Там е студено, а тук е топло. Не искам да мръзнеш.

Умишлено не бързаше да тръгне: никаква паника, всичко е в реда на нещата, всичко е нормално.

— Какви дрехи да ти изпратя? — попита Софя Александровна.

— Абсолютно нищо. Имам всичко. Ще пристигна в Калинин, ще се поогледам, ще се настаня и тогава ще ти съобщя.

Сега вече той сам погледна часовника. Стана, подаде ръка на майка си.

— Трябва да се качвам... — Прегърна я, целуна я, — тепърва с тебе ще поживеем заедно, ще видиш!

Тя закима често-често.

— Прибирай се. Утре ще ти се обадя.

— Ще те изпратя.

— Защо да се блъскаш на перона?

— Ще те изпратя.

Влакът още не беше дошъл. На перона се беше събрала навалица, духаше, беше неуютно, хората се нервираха, караха се — какво става, какви са тия работи, до тръгването има само няколко минути, а още не са композирали влака!

Най-сетне се показаха задните вагони, извивайки, влакът приближаваше към перона.

— Хайде да си вземем довиждане — каза Саша, — тук ще те стъпчат, а аз ще тичам да си търся вагона.

— Не, не, рано е още! — Тя заситни след него, промъквайки се през тълпата.

Пред вагона на Саша се бе подредила опашка, кондукторката, нахакана, с начервени устни, проверявайки билетите, припираше:

— Мърдайте, граждани, мърдайте!

И когато Саша подаде билета си, майка му свря лице в палтото му, вкопчи се в него. Саша бързо я целуна по бузата — бавеха всички.

— Хайде де, бабо, пусни момчето! — подвижна ѝ кондукторката. — Не се разделяте завинаги, а пречите на хората да минат!

Софя Александровна се дръпна в дъното на перона, притисна гръб до един стълб. Саша се качи, застана в края на платформата, за да не пречи на никого, но така, че да я вижда.

Чу се свирка, кондукторката натика във вагона последната лелка от опашката, затвори вратата.

Влакът потегли и остави зад себе си Москва, гарата, стълба, до който самотно бе се прислонила майка му.

23.

Софя Александровна току-що бе влязла вкъщи след срещата със Саша, когато по телефона се обади Варя.

— Софя Александровна, къде бяхте, звъня ви, звъня...

— Посрещнах го и го изпратих — отговори Софя Александровна. — Обади се сутринта, веднага те потърсих. Казаха ми, че ще се върнеш чак в единайсет, а той гонеше влак. Трябваше да отида.

— Боже мой — с прекършен глас издума Варя, — изпратиха ме в Моспроект само за един час, какъв лош късмет!

— Не се огорчавай, сега той не е далече.

— Ще дойда у вас направо от работа, за да ми разкажете всичко.

— След лекции ли?

— Няма да ида на лекции. От работа — направо у вас.

— Добре. Чакам те.

Варя дойде запъхтяна, беше тичала.

— Е, как е той?

— Всичко е наред, жив, здрав, весел. Съблечи се де, горещо е, сега ще ти наля чай.

— Оставете чая — Варя окачи палтото си, смъкна шала, — първо ми разкажете всичко.

— Най-важното ти го казах: жив, здрав, весел, в бодро настроение. Вярно, има паспортни ограничения, но нали ги имат всички, които са били на заточение, не само той. Замина за Калинин, имал там познати, надява се да намери работа. Ще се обади, заръча да ти предам поздрав.

Варя слушаше внимателно. Жив, здрав, весел, бодър, предал поздрав, всичко уж беше наред. Но нещо не ѝ достигаше, другояче си беше представляла всичко. В разказа на Софя Александровна тя не видя

онзи Саша, с когото, хванати за ръце, ще тръгнат по лятна, обляна в слънце ливада.

Ако се бяха срещнали на гарата, тутакси, пред Софя Александровна, щяха да се втурнат един към друг и да се прегърнат, светът щеше да стане различен, всички грижи и несгоди щяха да изглеждат глупави, дребни, нищожни. Само така си бе представяла срещата и тази среща не се състоя заради онова проклето копие, дето някой забравил да го вземе вчера от Моспроект, та трябваше да иде тя.

С усилие на волята Варя се стегна. Добре де, всичко се случва, не й провървя. Добре поне, че Калинин е наблизно, ще отиде там още следващата неделя.

— Разкажете ми по-подробно — помоли тя Софя Александровна.

— Какво друго да ти кажа, Варенка, никак не е променен, брадясал е, отдавна не се е бръснал: пътувал е почти месец. Смяя ме неговото спокойствие, мъжеството му. С каменно лице посрещна вестта за разстрела на Марк Александрович, за арестуването на Будягин, не искаше да ме разтревожи, като покаже болката си. Защото много обичаше Марк и Иван Григориевич. Разпитва ме за процеса. Там не е чел вестници. Смята да работи като шофьор, мисля, че това е правилно, няма толкова строго да му проверяват документите. Каза, че имал късмет, дето го арестуваха тогава, сега щели да го осъдят на десет години лагер. Изобщо, за всичко си поприказвахме, дадох му парите, храната, която ти купи, уговорихме се за всичко — кога да се обажда, как да ми съобщи, ако нещо се случи.

— Попита ли за мен?

— Ама разбира се, Варя, как може!

— Как попита, с какви думи?

— С какви думи ли?... „Как живее Варя?“ — направо така си попита: „Как живее Варя?“

— Сигурно „Как е Варя?“

— Не, точно с тези думи: „Как живее Варя?“ Ама как, Варенка, нима можеше така небрежно, между другото да попита за тебе? Не! Попита веднага и то именно както ти казвам: „Как живее Варя?“

— Е, и какво му казахте?

— Всичко му разказах — Софя Александровна се разсмя, — какво можех да му разкажа за тебе? Само едно: без тебе щях да бъда загубена, нямаше да издържа...

— Е, стига де.

— Но това е истината! И той знае, разбира всичко и ти е благодарен. Между другото, Варя, казах му за Нина, добре ли постъпих?

— Разбира се.

— Ами това е, разказах му колко си внимателна, колко си мъжествена, как си накарала Нина да замине при Макс, изпратила си я, кажи-речи насила, как изгони Костя...

— Какво, какво? — сепна се Варя.

— Ами... как изгони Костя — изведнъж, без да разбира защо, се разтревожи Софя Александровна.

Варя не откъсваше очи от лицето ѝ.

— Той откъде знае за Костя?

— Как... Не разбирам — объркано промълви Софя Александровна, внезапно схванала, че е сторила нещо непоправимо.

— Откъде той знае за Костя? — повтори Варя, тежко дишайки.

— Ами... аз му казах.

— Какво, какво сте му казали? — приведена, прегъната надве, извика Варя.

— Какво ти е, Варенка, опомни се! — Софя Александровна с усилие си пое въздух, присви я сърцето и тя по навик протегна ръка за нитроглицерина.

— Какво, какво сте му казали? — без да забелязва нито състоянието на Софя Александровна, нито таблетката нитроглицерин, която тя сложи под езика си, все така прегъната, повтори Варя.

Софя Александровна успя да овладее дишането си:

— Варенка, нищо особено не съм му казала. Как ти се омъжи и живеете при мен, как го изгони и той искаше да те убие, но си намери майстора... Че всичко това беше отдавна, преди две години.

Варя захлупи с ръце лицето си:

— Боже мой, боже мой, защо му разказахте това? Нужно ли беше?

— Но, Варенка — едва чуто продума Софя Александровна, — нали всичко това е истина, рано или късно Саша щеше да научи, ти самата щеше да му разкажеш.

Варя откри лицето си:

— Да, щях да му разкажа, но аз, аз, разбирате ли, аз. Щях да му обясня, той щеше да ме разбере.

И пак захлупи с ръце лицето си.

— Боже мой, боже, какво сте направили?! Какво сте направили?!

Софя Александровна мълчеше, сърцето я болеше, нитроглицеринът още не бе подействал, само малко ѝ се виеше свят, господи, само да надвие пристъпа, да не падне от стола. Разбира се, Варя е в ужасно състояние, но тя сама разврежда раната си, горкото момиче. Нищо особено не се е случило, Саша дори не обърна внимание на това, излезе да запали цигара, върна се, помоли я по-подробно да му разкаже за омъжването на Варя и лицето му беше съвършено спокойно, тя помни много добре.

— Варенка, моето момиче, успокой се, много те моля. Нали знаеш, Саша не е еснаф. И двамата може да сте преживели какво ли не. Хайде, успокой се, моля те.

Варя не отговори, грабна палтото си.

— Къде, Варенка, почакай!

— Не, благодаря, време е да тръгвам.

И задавена от сълзи изхвъркна навън.

Господи, помисли си Софя Александровна, как е пропуснала, как не е проумяла всичко това? Варя е влюбена, надявала се е на нещо. Сигурно щеше да бъде добра съпруга на Саша. Волева, силна, понякога избухлива, невъздържана, но способна на саможертва — качество, което Софя Александровна бе смятала за основно у жената. Наистина, сега на Саша не му е време да мисли за семейство, но Варя няма да го обременява, напротив, ще го подкрепя, тя не е бreme, а опора. И ако е разчитала на нещо, тя естествено не е искала Саша да знае за Костя, за цялата тази общо взето некрасива история.

Сърцето май я поотпусна, по-малко ѝ се виеше свят. Софя Александровна внимателно се надигна и отиде до кревата, легна си. Затвори очи и пак ѝ се зави свят. Не, не бива да затваря очи. Обзе я страх от смъртта, знаеше, че това е признак на стенокардията и все пак се страхуваше, че ще умре, няма повече да стане от леглото. Господи, да умре ей така. Да остави Саша неуреден в живота. Да остави Саша сам на този свят.

Напила в джоба си стъкълцето с нитроглицерина, отново сложи една таблетка под езика си.

Тя разбира Варя, Варя обича Саша и се срамува от историята си с Костя. Но защо нищо не ѝ е говорила за своята любов? Помагаше ѝ от първия ден след арестуването на Саша и Софя Александровна възприемаше тази помощ като съпричастност от страна на едно добро и благородно момиче, а не на момиче, влюбено в Саша. Та нали някъде след арестуването на Саша Варя ѝ говореше, че като завърши училище, ще се омъжи за някакъв курсант или лейтенант и ще замине при него в Далечния изток. После лейтенантът изчезна, появи се Костя, но и когато беше с лейтенанта, и когато живееше с Костя, Варя продължаваше да се грижи за нея, помагаше ѝ в пералнята, изпращаше колети на Саша. А кога се е родила любовта ѝ към него? Може би тя просто не иска Саша да има лошо мнение за нея, нали е гордо, самолюбиво момиче, страхува се за достойнството си. Но боже мой, колко момичета правят такива грешки! По-скоро Варя се е засегнала и притеснила от думите „изгони мъжа си“: нали един почтен човек не го гонят, почтените хора просто се разделят. Значи Варя се е омъжила за непочтен човек. Да, Софя Александровна се изрази непредпазливо. Грешка беше. Но защо Варя реагира толкова трагично?

Трябва да се успокои, да се успокои. Преди всичко трябва да мисли за Саша, Саша засега не може без нея. Варя е добро момиче, прекрасно момиче, тя я обича нежно, като майка, но не бива да се нервира от всеки неин каприз. Вярно, и животът на Варя не е лек, само историята с Нина колко ѝ струва. И нея може да я разбере човек. И все пак трябва да бъде по-сдържана.

С тези мисли Софя Александровна задряма.

Не знаеше колко време е спала, но се събуди от усещането за нечие присъствие в стаята. До кревата ѝ седеше Варя. Усмихна ѝ се, взе ръката ѝ, подпряна на таблата.

— Как се чувствате, Софя Александровна?

— Добре съм, момичето ми, нищо ми няма.

— Е, слава богу. На, седя, гледам ви как спите. Извинявайте, Софя Александровна, простете ми. Изпуснах си нервите сигурно защото не можах да видя Саша. А много исках да го видя. Пък и... Онази история с Костя е толкова отвратителна... че гледам да не си спомням за нея и не искам и другите да си я спомнят, беше ми неприятно, че за нея е научил Саша, не ми се искаше да ме види в такава светлина.

— Но, Варя, не съм казала нищо лошо. Повярвай, Саша не ѝ придаде никакво значение. Каза, че ще се обажда и на теб, и на мен.

— Така ли каза?

— Разбира се. Непременно ще ти се обади. Когато се обади на мен, ще се уговорим кога е най-удобно и ще те предупредя, нали?

— Чудесно — отговори Варя, макар да се досети, че Софя Александровна е измислила това сега, за да я утеши. Но вече нищо не можеше да я утеши. Животът ѝ е прекършен, Саша няма да ѝ прости за Костя. И макар че отчаянието продължаваше да я задушаваше, успя да се усмихне, беше я страх Софя Александровна отново да не получи пристъп.

— Така че — надигна се от възглавницата Софя Александровна, — уверявам те, нищо лошо не се е случило, не се огорчавай.

— Да, да, разбирам — побърза да отговори Варя, — просто се бях ядосала, че ме пратиха в този идиотски Моспроект, цели две седмици не бях излизала от чертожната зала и ето, отсъствах само един час и точно тогава се е обадил Саша — затова си изпуснах нервите. И вас разтревожих — тя погали ръката на Софя Александровна.

— Как влезе, не съм те чула.

— Софя Александровна, имам ключ от апартамента, забравихте ли?

— О, да, наистина.

— А вратата на вашата стая не беше заключена, светеше, затова влязох, промъкнах се на пръсти до леглото ви. Вкъщи се поуспокоих, разбрах, че съм ви разтревожила, та си рекох, че трябва да се върна, да видя как е моята Софя Александровна.

Очите на Софя Александровна се напълниха със сълзи. Лекичко, доколкото ѝ позволиха силите, стисна ръката на Варя:

— Ах, миличко, златно мое момиче, свята душо.

24.

Докато се сбогуваше с майка си, Саша изпусна момента да заеме място във влака, приседна криво-ляво на крайчеца на една седалка.

От ума му не излизаше Марк, от ума му не излизаха Будягин и тези нещастни Травкини от техния блок. В страната става нещо страшно, невъобразимо и ако се съди по вестникарската истерия, то няма да има край. И въпреки това той се държа добре с майка си, със своето спокойствие поне малко я окуражи. И тя се държа твърдо, искаше да му внуши сигурността, че не е сам, ако потрябва, роднините, близките ще му се притекат на помощ.

Изслуша мъжествено и онова, което майка му разказа за Варя, нито един мускул не трепна на лицето му, тя за нищо не се досети.

Ала сега, седнал сред чужди, непознати хора в тесния вагон, който го откарваше надалеч от Москва, от *неговата* Москва към чуждия Калинин, той се чувстваше опустошен, съсипан, смазан. Срещата с майка му бе му струвала много и сега силите го напуснаха. Отметна глава назад и затвори очи. Край него си бърбреха съседите му, високо се смееха младите момчета отсреща, пляскаха карти, но той нищо не чуваше, мислите му прескачаха от едно на друго, опитваше се да се ориентира в онова, което му се стовари.

През последните дни на заточението той знаеше *какво* го очаква. Когато крачеше след шейната през тайгата, виждаше колоните затворници, слушаше радио в Тайшет, успя да усети този мрак и беше готов за всякаква изненада. Дори в Москва, докато чакаше майка си, можеше да направят хайка на гарата и да го приберат за нарушение на паспортния режим. За всичко беше подготвен и само за онова, което се случи, не беше.

Той няма право да осъжда Варя. Тя нищо не му е обещавала, между тях не е произнасяна нито една дума за любов. Варя не го е предала, няма никаква вина. Той си я е *измислил*, въобразил си е всичко. И въпреки това кръв капеше от сърцето му, не можеше да се примири, че някакъв мошеник е живял в неговата стая, спал е с нея на

неговия диван, вечер е шарил с лапата си по стената до шкафа, търсил е електрическия ключ, а после в тъмното се е нахвърлял да я гали... О, господи, той ревнуваше за пръв път в живота си, не бе знаел какво е това, но защо бе нужно, изпита толкова мъки, стига му вече, стига!

Трябва да мисли за Калинин, как ще търси работа. Преди всичко ще отиде при Ольга Степановна, това е ясно. Не е ясно друго: колко време са живели при майка му, не я попита. Защо не я попита? Три месеца, шест, година? И отново, и отново мислите му се връщаха към Варя, към нейния билиардист, не можеше да се измъкне от този затворен кръг, по дяволите тези мисли, унизителни са. Но разумът не ги надвиваше. И вече не му се живееше. За какво, заради кого? Заради едно момиче, което бе помагало на майка му, бе изпращало колетти на пощата, бе добавяло понякога по две-три приветливи думи към писмата на майка му. Заради едно момиче, което никога не бе целувал! Глупаво, срамно, но не можеше да надвие себе си.

Влакът се люшна, Саша се вкопчи в края на седалката, стисна я до болка.

Да можеше да стовари юмрука си по скулите на тоя кучи син, отляво, после отдясно — тоя гад му е отнел Варя. Саша погиваше в Мозгова, а мошеникът е живял в неговата стая, тържествувал е, веселил се е, живял е в разкош и с това е подмамил Варя, купил я е...

Какво като не е знаел за съществуването на Саша, това не променя нещата, Саша въпреки това го мрази — подмамил е момичето с ресторанти, влачил го е по билиардни, фукал се е с победите си, прегръщал я е с мръсните си лапи... Поне да го е правил на друго място, а не в неговата постеля... Стига! Край! Забрави Варя, никога не си спомняй за нея! С това е свършено!

Саша отвори очи, погледна през прозореца — сняг, сняг, сняг, тъжно...

На гарата в Калинин Саша даде куфара си на гардероб. Да отиде у Ольга Степановна с куфара би означавало да се натрапи за нощувка, пък и съседите може да видят, че при нея пристига кой знае откъде непознат човек.

Саша отдавна бе загубил ключа от куфара, затваряше го със закопчалките. Но в гардероба нямаше да приемат незаклучен куфар.

Намери на гаровия площад един камък и силно удари с него закопчалките. Те се огънаха, стана невъзможно да се отвори куфарът.

Вярно, дожаля му, но пък щяха да приемат куфара, после щеше да го даде на поправка.

Служителят натисна едната закопчалка, после втората, куфарът не се отвори. Саша получи квитанция, попита как да стигне до улица „Степан Разин“ и излезе от зданието на гарата.

Никога не бе идвал в Калинин, мислеше, че е затънтен областен град. И беше приятно изненадан: чисто, красиво. Саша вървеше по главната улица, „Съветска“, прекоси няколко площада: Червения — с градската градина „Ленин“, Съветския и Пушкинския. На площад „Ленин“ в големи старинни къщи бяха настанени Градският съвет, Градският комитет на партията, там се намираше и театърът.

Улицата беше асфалтирана, тротоарите почистени от снега, движеха се трамваи и коли, от онези, които бе виждал преди три години в Москва: ГАЗ-АА, ЗИС-5, лека газка, и само пред зданието на Градския комитет бе спряла нова лека кола М-1, „емка“, а пред Областния изпълком — голям чер автомобил ЗИС-101, по-рано Саша не бе виждал такива, но бе чувал, че имало ново производство.

Не е Москва, но не е и Канск или Кежма, нито пък Тайшет. Движат се хора, Саша отдавна не беше виждал засмени лица — спокоен, безметежен, нормален живот.

И бръснарницата е типично московска, със същите кресла, огледала, топло, уютно, в ъгъла — зелен фикус. Бръснарят подстрига Саша, избръсна го, направи му горещ компрес, дявол го взел, приятно е да живееш цивилизовано. И видът му сега е напълно приличен. Вярно, едни филцови ботушки биха изглеждали по-добре от грубите, с които е обут, но нали и лично другарят Сталин ходи с такива. Под самото има не риза, а груб пуловер, и самото му е доста овехтяло, пък и панталоните. Добре де, и така ще преживее. В Мозгова се бръснеше сам, а за подстригването му услужваше Всеволод Сергеевич — с обикновена ножица, че и какъв бръснар беше той! А когато изпратиха Всеволод Сергеевич в Красноярск, изобщо нямаше кой да го подстригва. Къде ли, в кой лагер ли е сега Всеволод Сергеевич, на колко ли години са го осъдили? Нищо не знаеше, а му се искаше да направи нещо за него, поне да му изпрати пари или колет. Но за арестуваните даваха справки само на роднини. И то не винаги и не на всички.

Къщите по улица „Степан Разин“ край реката също бяха старинни, дву- и триетажни, с колони, но явно отдавна не бяха ремонтирани — овехтели, с олющена мазилка, а по номера на квартирата — 11 — личеше, че къщата, която търсеше Саша, отдавна е разделена на комунални жилища.

Дворът беше занемарен, пълен с боклуци, целият в преспи сняг, вратата на входа не се затваряше добре, на стълбището беше тъмно. Все пак Саша намери квартира номер 11, потропа на вратата, облицована с мушама, от която стърчаха фандъци вата. Излезе странно облечен мъж — ватирана долна фанела, ботуши и брич с тиранти.

— Извинете — каза Саша, — търся Маслова.

Оня се вгледа в Саша:

— А вие откъде идвате? Какъв сте на Маслова?

Тлъста муцуна, свински очички, гледат недоброжелателно, през тия години Саша се бе нагледал на такива.

— Какъв ѝ се падате?

— Никакъв. От Пенза съм, преподавам в музикалното училище. Пиано. Една моя колежка, Раиса Семьоновна Розмаргунова, като чу, че ще ходя в Калинин, ме помоли да се отбия при приятелката ѝ от гимназията Олга, извинете, забравих бащиното... — Порови в джобовете си, извади листчето, — Олга Степановна Маслова, да ѝ предам много поздрави и да попитам защо не ѝ пише. Да разбере жива ли е, здрава ли е.

— Е, и после?! Питам ви — после какво?

— Нищо, това е.

Саша простодушно го гледаше в очите.

— Напусна оттука — каза мъжът, — отдавна напусна. А къде е отишла не знам.

И с тези думи затръшна вратата.

Саша излезе. Ясно. След убийството на Киров във всички градове са прибирали подозрителните, а тя е жена на затворник, още от Соловки. Разбира се, интернирали са и Олга Степановна, или тя сама е заминала някъде, където не я познават, и тоя пън от органите е заел нейната стая. Дребна риба, но риба. Как го гледаше, свинската муцуна! Сигурно се чудеше дали да го задържи, или не.

Размина се! А можеше и да не се размине. Покажете си документите! Аз съм еди-кой си. И показва удостоверение на служител на НКВД. Я влезте вътре! Ще види паспорта... Аха, а уж бяхте от Пенза... Ясно! И на телефона: идвайте, Вася, Володя, Петя, при мене има една птичка „от Пенза“, търси Маслова, оная, дето... Хайде, хайде, идвай! Че като се завърти! Откъде познавате Маслова? Били сте заедно с мъжа ѝ на заточение? Значи сте свързка? На конвейера, в карцера, гол на студа! Признавай, гадино, кой освен тебе, Маслов и жена му членува в организацията! С това дръвникът би могъл да се издигне. Но нещо му попречи. Може в стаята му да е имало момиче, а когато в постелята те чака топличко гадже, не ти е до шпиони и врагове. Майната им на враговете!

Постъпи непредпазливо, лекомислено! Натресе се в жилището на съпруга на лагерник, а може би вече и разстрелян контрареволуционер. Нали Алфьоров го предупреди: „Не бива да се събирате с хора, вие трябва да се *отделите*... Не ви трябва връзки, изобщо не бива да имате никакви връзки...“ Отърва се този път. Занапред ще действа по-умно.

На улицата бе притъмняло. Саша отиде до уличния фенер, погледна си часовника — пет без нещо. Къде да иде? Да намери някой гараж и да попита дали не им трябва шофьор? Вече е късно да търси гаражи в непознат град. И все пак ще се наложи да се яви в някой „Личен състав“, а не се знае кой ще го посрещне там — сигурна пак някоя такава муцуна със свински очички.

Да, без познат човек не може. Трябва да отиде в Рязан, при брата на Михаил Юриевич — Евгений Юриевич, чудесно име е Евгений Юриевич, интелигентно. Саша си го спомняше смътно, той беше идвал при брат си, приличаха си, но Евгений Юриевич е по-млад. Във всеки случай добра връзка е, сигурна, стабилна, с почтен човек, и самият Евгений Юриевич е вече предупреден. Ако Саша има късмет и успее тази нощ да замине, утре ще е в Рязан, дотам влакът от Москва пътува пет-шест часа, не повече. В Москва само един площад дели Ленинградската от Казанската гара. Още щом майка му му предаде писмото от Михаил Юриевич, трябваше да промени плана си и да замине за Рязан. Защо не постъпи така? Защото вече си беше купил билет за Калинин ли? Страхуваше се, че няма да има билети за Рязан и ще трябва още няколко часа да се мотае из Москва? Опасяваше се, че

внезапното решение ще разтревожи майка му, тя ще разбере, че всъщност той няма къде да отиде, че няма нищо осигурено в Калинин? А може би бързаше по-скоро да се махне от Москва, страх го беше да се върти дори из гарата?

Беше гладен. От сутринта не бе слагал троха в устата си. А пакетът с храната от майка му беше в куфара. Трябваше да отиде на гарата и там да реши какво да прави.

През Калинин за Москва минаваха няколко влака, но билети за тях се продаваха само с предварителна резервация. Единственият директен влак Калинин-Москва заминаваше в осем сутринта, билетите щяха да се продават от шест. И още една неприятна изненада: гаровият ресторант беше в ремонт, нямаше къде да се нахрани. Да вземе от гардероба куфара заради храната? Но ще трябва да счупи закопчалките, а после няма да приемат отново куфара, ще трябва да го мъкне със себе си до сутринта.

Саша излезе на улица „Съветска“. И макар че през деня Калинин му бе харесал, не му се скиташе нощем из чуждия град — беше му чоглаво, неудобно, самотно. Къде да потърси храна?

Видя една табела „Гостилница“. Зад осветените прозорци се виждаха много хора, влизаха и излизаха, не пияници, не проститутки, обикновени хора. На вратата Саша различи надпис „Отворено от 9 до 19 часа“, в момента беше шест, имаше време.

Влезе, съблече се, салонът беше доста голям, с нагъсто поставени маси, всяка за четирима души, маси имаше дори на естрадата за оркестъра, значи нямаше да има музика, обикновена гостилница, но с бюфет в ъгъла, където се продаваха напитки.

Всичко беше заето, само на една маса близо до вратата Саша видя свободно място. До възрастната, интелигентна, бедно облечена, явно съпружеска двойка седеше мъж на средна възраст с вратовръзка и сухо, мрачно и неприятно лице. Злъчен темерут, напомнящ с нещо оня гад с брича, който живееше в квартирата на Маслова. И макар че онзи беше дребен със свински очички, а този — мършав и очилат, веднага си личеше: от една порода бяха, *носители* на власт, голяма или малка, но еднакво ненаказуема.

Саша докосна облегалката на свободния стол:

— Можели?

Жената смутено се усмихна, погледна мъжа си, той отговори:

— Моля.

Темерутът мълчеше.

Саша седна.

По тесните пътечки между масите сервитьорките носеха на табли събраните чинии и прибори, бързаха, щяха да приключват. Гардеробиерът заключваше вратата след излизащите, вече не пускаше никого — Саша извади късмет, още десет минути — и нямаше да влезе.

Дойде сервитьорката, донесе второто на темерута.

— Не съм си доял още първото, вдигнете това!

Изрече го заповеднически, с нетърпящ възражения тон.

— Кухнята бърза да приключи — без да вземе чинията, спокойно отговори сервитьорката.

Беше добре сложена, стройна брюнетка с висока гръд, възмургаво лице и равнодушен студен поглед на леко изпъкналите сиви очи.

Погледна към Саша.

— Затваряме.

— Ще хапна бързо. Ако можете, сервирайте ми нещо. Тя отново го погледна, спря очи върху него за секунда — кратък, изучаващ поглед, — после насочи молива си към бележника.

— За първо остана зелева супа, кокоша супа с юфка, за второ — кюфтета с макарони.

— Зелена супа и кюфтета. Ако може, и компот или кисел. — Бял или черен хляб? — Черен.

— Нещо за пиене?

— За пиене... Ами-и... Не, благодаря...

— Ако обичате, искаме да си платим — помоли жената.

Сервитьорката пресметна сумата в бележника си, каза я. Мъжът извади портфейл, плати.

Сервитьорката пхна бележника и молива в джоба на бялата си престилчица и тръгна към касата.

Съпрузите си доядоха компота, станаха, жената, подпряна на бастуна си, отново измъчено и приветливо се усмихна на Саша.

— Приятен апетит — каза мъжът ѝ, — всичко хубаво.

— Всичко хубаво, довиждане — отвърна Саша.

С темерута не си взеха довиждане и Саша си помисли, че сигурно преди да дойде онзи нещо ги е нагрубил и с това се обяснява тягостната атмосфера на масата, уплашените очи на жената, жалната ѝ усмивка, изобщо приветливото им отношение само към Саша.

На масата, покрита с не твърде чиста покривка, останаха само неприбраните съдове, в средата се извисяваше ваза с изкуствено цвете, около нея — четири чаши за вино и четири за водка, като знак, че тук се поднасят и напитки.

Темерутът си дояде супата, отмести чинията, закачи една от чашите за вино, тя падна и се счупи. Темерутът гнусливо се смръщи и сякаш нищо не се е случило, се зае с второто.

Сервитьорката дойде да вдигне приборите, видя счупената чаша и въпросително ги погледна.

Темерутът кимна към столовете, на които бе седяла съпружеската двойка.

— Ония я счупиха.

Сервитьорката се огледа, но в гардероба вече нямаше никого.

— Ей, какви хора — поклати глава тя, — сега аз ще я плащам.

Темерутът спокойно си ядеше кюфтетата.

— Според вас това справедливо ли е? — попита го Саша.

— Какво, какво? — наежи се темерутът.

— Питам ви, смятате ли, че е справедливо сервитьорката да плаща чашата, която счупихте вие?

— Стига сте говорили глупости — продължи да яде оня.

Сервитьорката ги гледаше в очакване. В сивите ѝ студени очи просветна интерес.

— Вие я счупихте — Саша гледаше с омраза службашкото лице.

— Повтарям: престанете да говорите глупости и не си търсете скандала.

На Саша не му беше нужен скандал, той добре го разбираше. Но в тази непробиваема чиновническа физиономия, в това нагло господарско самочувствие изведнъж се въплътиха всички обиди и унижения, които бе понасял. Тази одържавена гадина е *оттам*, тя е частица от машината, която безжалостно премила хората, измъчва ги, преследва ги и ги унижава, на черното казва бяло, на бялото — черно и всичко безнаказано ѝ се прощава. Тоя обаче ще си изпати, не е страшен.

Саша отмести чинията, наведе се напред, бавно и отчетливо произнесе:

— Ти да не мислиш, свиньо, че тя ще плаща вместо тебе? Ей сега ще ти забия това стъкло в гушата, твоята мамка...

Темерутът уплашено отскочи, но тутакси се овладя:

— Изразявате се нецензурно... На обществено място — той посочи сервитьорката, — вие ще ми бъдете свидетелка.

— Свидетелка ли?! — невъзмутимо отвърна тя. — Не той, а вие се изразихте нецензурно, с ушите си чух.

Темерутът се огледа наоколо, сервитьорките вече прибираха покривките от масите в другия край на салона, в гардероба се обличаха последните посетители.

— Колко струва чашата? — попита Саша.

— Пет рубли — отговори сервитьорката и се усмихна. Усмивката направи лицето ѝ симпатично и привлекателно.

— Какво става при теб, Людка? — спря при тях дебела сервитьорка с купчина покривки в ръцете.

— Ей този гражданин счупи една чаша и не иска да я плати.

— Ами извикай милиционера, да състави акт.

Милиционер, акт — само това му липсваше на Саша. Но явно и за темерута не бе желателна срещата с милиционер.

— Колко ви дължа?

Сервитьорката пресметна и му каза сумата.

— Покажете сметките!

Тя му подаде листчето.

Темерутът провери, хвърли парите на масата, добави и една петарка, стана и тръгна към гардероба.

Докато вдигаше съдовете от масата, сервитьорката още веднъж му се усмихна:

— Не оставихте човека да си дояде.

— Няма да умре — отговори Саша.

— Яжте си спокойно, не бързайте.

Отново изкосо погледна Саша и изведнъж попита:

— Как те викат?

— Саша.

— А мене — Люда. Сега ще ти донеса второто.

Скоро се върна с две чинии, сложи ги на масата.

— Ще имаш ли нещо против и аз да хапна с тебе, Саша?

— Моля ти се, приятно ми е.

Тя седна.

— Май не си тукашен?

— Защо помисли така?

— Никога не съм те виждала тук.

— Не съм, вярно е, от Москва съм.

— Значи в командировка?

— Не, исках да си намеря работа, но няма нищо подходящо, заминавам си.

— В Москва няма ли достатъчно работа?

— Там нямам къде да живея.

— Ами жената, дечицата?

— Разведох се, нямам деца.

— Каква ти е специалността?

— Шофьор.

Тя пак го погледна изкосо:

— А кога заминаваш?

— Мислех днес, но влакът е чак утре сутринта.

— И къде ще идеш, ако не е тайна?

— Мисля, в Рязан.

Саша си допи компота, отмести чашата.

— Колко дължа?

— Какво яде? Зелева супа, кюфтета, компот... Рубла и трийсет.

Саша извади портфейла си, сложи парите на масата... Пликът с парите от майка му беше в другия джоб.

— Е хайде — каза, — благодаря ти.

— Закъде бързаш? Нали влакът ти е сутринта. Къде ще преспиш?

— На гарата.

— Ами тогава закъде си се разбързал?

— Нали затваряте.

Тя се засмя:

— Ами ще ни заключат тука двамката. На сутринта ще ни пуснат.

Тя привърши с яденето, отмести чинията, после делово попита:

— Истината ли ми каза, или излъга?

— За какво?

— За себе си.

— Не ми ли вярваш?

— Приличаш на интелigent, а говориш като апаш.

— Страх те е да не съм избягал от затвора ли? — засмя се той. —

Не, не съм бягал отникъде, — тупна се по сакото, — паспортът ми е тук, и шофьорската книжка също.

— А защо се застъпи за мен?

— Не обичам гадовете.

— Значи си за справедливостта?

— Да — сериозно отговори Саша, — аз съм за справедливостта.

Тя помисли малко, после попита:

— Искаш ли да дойдеш с мен на имен ден?

— У кого?

— У една приятелка, Хана.

— Хана... Тя да не е полякиня?

Люда пак се засмя:

— Полякиня! Агафя й е името... Ама когато дошла от село в града, станала Ганя, после Хана, че е по-красиво.

— И какво има днес?

— Нали ти казах: имен ден. Света Агафя.

— А кой ще бъде там?

— Гости, приятелки. Тебе какво те засяга? Ще бъдеш с мен.

— Виж ме как съм облечен. А багажът ми е на гардероб.

— Нищо, хубаво си облечен. Хубавеляк! Нощем гонят от гарата, така поне ще поседиш на топло.

Не му се ходеше. Но съобщението, че гонят от гарата, променяше ситуацията. Наистина, поне ще поседи на топло.

— Добре! Да вървим.

Без да става, тя кимна към вратата:

— Излизай и надясно, на втория ъгъл свърни по пресечката и там ме чакай.

25.

Заведе го в покрайнините на града. На тъмната улица над вледенен стълб светеше самотен фенер.

— Внимавай, тук е хлъзгаво, дай си ръката.

Саша ѝ подаде ръка, тя си свали ръкавицата, пръстите ѝ бяха топли, а неговите — студени.

— Измръзна ли?

— Не, добре съм.

— Скоро ще стигнем.

Свърнаха по утъпкана в снега пътечка, сега крачеха покрай високи стобори, плътно затворени врати, едноетажни-къщички, прихлупени от времето, сякаш враснали в земята. От прозорците, прикрити с перденца, проникваха ивички светлина.

Пред една къща спряха, качиха се по външното стълбище, Люда потропа с юмрук.

— Веселят се, съвсем са оглушали.

Потропа още веднъж. Чу се как вътре в къщата се отвори врата, момчешки глас попита:

— Кой е?

— Коля, аз съм, Люда, отвори!

Петнайсетинагодишно момче ги пусна в преддверието, сложи резето и без да поздрави, се върна в стаята. За миг влезе светлина и Саша успя да види само кожусите и палтата на закачалката. Но тутакси отново проблесна ивичка светлина и от стаята излезе висока мършава жена.

— Ти ли си, Люда?

— Аз съм.

— Тоя хлапак Коля ви е оставил на тъмно.

Отвори вратата към осветената кухня, там имаше голяма маса с примуси и тенджери.

— Събличайте се, влизайте.

— Отдавна ли сте почнали? — попита Люда.

— Още сме сухи — жената се разсмя, беше пийнала, изглеждаше по-възрастна от Люда, сигурно на около трийсет и пет, с хубаво лице, но поизгубило чертите си: явно често обръщаше чашката.

— Влизайте!

Люда и Саша я последваха в стая с нисък таван. Около масата, отрупана с бутилки и чинии с мезета, седяха трима мъже и една жена. Встрани бе приседнал Коля, синът на домакинята, просто бе одрал кожата на майка си — същите зелени очи, същият изваян нос, само косата му беше по-тъмна.

— Запознайте се, моят приятел Саша — обяви Люда и му представи домакинята:

— Това е Ангелина Николаевна, ти вече я видя.

Ангелина Николаевна подаде ръка на Саша.

— А ето го и Иван Феоктистович, домакинят.

Мъжът с могъщо телосложение и прошарени коси хвърли бърз поглед на Саша, сякаш за да потвърди запознанството, и продължи разговора със съседа си.

— А ето я и именницата — Хана, честити й имения ден.

— Честито — Саша стисна ръката на пълничката румена мома.

— Глеб! Леонид!

Саша им кимна, но Леонид не му обърна внимание и продължи разговора си с Иван Феоктистович. Глеб, набит младеж с широки гърди, приветливо се усмихна и белите му зъби блеснаха.

— Много ми е приятно.

Люда разгъна един пакет и го подаде на Хана:

— Заповядай, честит имен ден. Премери ги.

Хана се поотдръпна от масата, свали си обувките, сложи новите, постоя с тях, разходи се из стаята.

— Как са?

— Май че са добре.

— Е, да са ти честити.

— Хайде де — каза Ангелина Николаевна, — Люда, Саша, сядайте.

Седнаха на края на пейката, плътно един до друг, нямаше достатъчно място. Люда се престори, че се помества встрани.

— Седни по-удобно.

Саша приближи, сега краката, бедрата, раменете им се допираха.

— Пийте, яжте — каза Ангелина Николаевна, — всичко е на масата... Има чашки, вилици, ножове, чинии... къде са другите чинии?

— На нас ни е достатъчна една — каза Люда.

На Саша масата му се виждаше разкошна: водка, червено вино, салам, селъодка, кисели краставици, зеле...

— Искаш ли селъодка? — попита го Люда.

— Сложи.

Люда сложи в чинията селъодка, краставици, зеле, наля водка на себе си и на Саша в големи ръбести зелени чаши, вдигна своята, подвижна на мъжете:

— Я замълчете малко, мъже! Пихте ли за именницата?

— Ха, тебе ще чакаме, драга — засмя се Глеб. Горната му устна беше възкъса и затова изглеждаше, сякаш постоянно се усмихва, а може би наистина беше така.

— Да повторим! — рече Люда.

— Да повторим — съгласи се Глеб и с едната ръка вдигна чашата си, а с другата прегърна именницата през талията, тя беше с половин глава по-висока от него, — за тебе, миличка, Хана-Ханечка, Агафюшка.

— Стига бе!

— Наздраве — Глеб пи, понамръщи се, за мезе помириса хляба. Иван Феоктистович и Леонид продължиха да си говорят и пиха, без да погледнат именницата.

Люда се чукна с Хана, после се обърна към Саша, очите ѝ бяха съвсем близко и тя не ги скри, позасмя се:

— Защо не пиеш? Саша отпи, замези си със селъодка. Не беше гладен, нали преди малко бе вечерял, но понеже от три години не беше виждал такива мезета, пак му се отваряше апетит. Люда гаврътна чашата си, затвори очи, врътна глава.

— Колкото повече пиеш, по ти се услажда.

Отново наля на себе си и на Саша, побутна го леко с рамо, притисна се до него.

Пиха вече без да се чукат с никого, сами. И другите си пийваха по сами, хвалеха мезетата, но най-силно звучеше гласът на Глеб, той се намесваше във всички разговори, разказваше весели истории, като все поглеждаше към Саша, за да подчертае благоразположението си. Каза, че бил художник, учил при самия Акимов, ходил на занятия в

ленинградския му курс, Николай Павлович дори искал да го остави на работа в Ленинград, но Глеб попаднал в друг театър, където художественият ръководител нищо не разбирал от изкуство, не знаел наименованията на боите, бъркал индигото с ултрамарина, охрата с цинобъра, бездарник, нищожество!

Сега Глеб боядисвал автобусите в гаража на градския транспорт.

— Ще ти направя автобусчетата, приятел, ще ти ги направя — говореше той на Леонид, — такива автобусчета ще станат, че цял Калинин ще дотърчи да ги гледа!

— Ще видим — кратко отговори Леонид, леко прегърбен младеж, инженер от гаража, където Глеб боядисвал автобусите.

— От старото ново не става — подхвърли Иван Феоктистович, който работел в ковачницата при същия гараж.

— Ама какво да правя, а? Градският съвет иска автобуси, а ти протакаш — каза Леонид и се приведе над чинията си.

— Ехе — засмя се Глеб, — да не мислиш, че е толкова просто — мазнеш с четката и готово? Не, приятел, не!

Глеб харесваше на Саша. Симпатично лице, типичен руснак от централната част, светлокос, синеок, с правилен нос. Късата устна не го загрозява, а ако си пусне и мустаци, нищо няма да личи.

— Леонид Петрович — неочаквано попита Лена, — трябва ли ви шофьори?

— То се знае, трябва.

— Вземете Саша, той е шофьор, московчанче.

Леонид се втренчи в Саша. Остър поглед. Мрачен, неразговорчив човек, и колкото повече пиеше, толкова по-мрачен ставаше.

— Имаш ли книжка?

— Разбира се.

— Носиш ли я?

— Нося я.

— Покажи я!

Саша подаде книжката си. Леонид я погледна и я върна.

— Седем години стаж, а още си трета категория.

— За какво ми е... Работех като монтьор.

— Защо тогава не дойдеш като монтьор?

— Благодаря, не искам да отговарям за други, ще взема камион.

— Ако имаше втора категория, щях да те сложа на автобус.

— И на камион съм доволен.

— Ела в гаража, ще те назначим.

Мълком гаврътна още една чашка и извърна гръб на Саша.

Трябваше да попита кога да отиде. Ако трябва да отиде утре, ще остане в Калинин, Рязан отпада. От първия опит да получиш шофьорско място — голям късмет. Люда сигурно ще му помогне да си намери стая. Но не му се искаше да досажда с въпросите си: водката действа потискащо на Леонид, току-виж се нахвърлил с някоя ругатня.

Глеб пък обратното — с напиването ставаше още по-благодушен, по-сговорчив, момче-компаньон, но очите му бяха хитри, изглежда обичаше да послъже и да се поизфука. Каза, че ходел да учи в Ленинград при Акимов, а Саша си спомняше, че Акимов бе поставял някакъв спектакъл в театъра на Вахтангов на Арбат, значи работеше в Москва, а не в Ленинград. Значи Глеб лъжеше. Но въпреки това не му липсваше обаяние.

Междувременно всички пиеха, Хана донесе от кухнята топли варени картофи, те много вървяха с киселите краставички за мезе на водката, всички се понапиха, Саша също.

— Стига вече с вашите камиони — проточи пьянски глас Ангелина Николаевна, — инженери и художници, пък аз си обичам ковача.

Прегърна мъжа си:

— Ковачо, ти обичаш ли ме?

— Ха стига де — добродушно отвърна Иван Феоктистович.

Но тя продължи:

— Ах ти, мой ковачо... Хайде, кажи, ковачо, обичаш ли ме?

Не дочака отговора, погледна сина си:

— Колка, гяволче, върви да си лягаш, нали ти казах вече!

Но Коля остана с непроницаемо лице на масата, не ядеше, мълчаливо слушаше разговорите на възрастните, лицето му беше не по детски сериозно, явно беше свикнал на такива трапези и да гледа как майка му пред всички прегръща мъжа си, а че той не му е роден баща Саша схвана още от пръв поглед.

— Колко пъти ще ти казвам!

Коля не помръдваше.

— Колюша, ти защо не слушаш майка си? — с гальовен укор продума Люда. Ръката ѝ беше върху рамото на Саша.

Но Коля не обърна внимание и на нейната забележка.

— Лягай да спиш, Николай, че утре ще се успиш за училище — обади се и Иван Феокистович.

Едва тогава Коля стана и тръгна към другата стая. На вратата сряза майка си:

— А ти пий по-малко!

Ангелина Николаевна се ухили:

— Акъл ми дава! — И врътна глава. — Карай — наля водка на себе си и на мъжа си, — да пийнем, ковачо, на света си нямам никого освен тебе. Да пием за моя ковач!

Пиха всички, Саша и Люда също.

Какъв ли ще е този дом? Прост ковач и далеч не проста, явно от „бившите“ жена със сина си. Какво ли ги е събрало? Тук можеше да се предположи необикновена, а може би обикновена за времето си съдба. Изглежда за Ангелина Николаевна този дом и този ковач бяха спасение от ваяка, който премазваше такива като нея и сигурно вече бе премазал мъжа ѝ, близките ѝ, а тя се бе скрила зад гърба на обикновения работник, ковача, бе взела името му и се бе изгубила сред хорския безброй. Беше му благодарна за това спасение и сигурно искрено го обичаше. Седнал сред тези хора, Саша си припомни своя предишен живот, живота отпреди затвора и заточението. Сред нормалните, обикновени, простодушни хора се чувстваше свободен човек. Наистина, имаше проблеми с работата, с настаняването и регистрирането, изобщо предстояха му много сложноти. Но сега най-сетне беше на свобода, на свобода, дявол да го вземе! Не го следят, не му искат документи, не го питат кой е и откъде иде. Момче като момче, приятел на Люда — не интересува никого освен самата Люда. Тя, разбира се, е идвала тук и с други мъже, ето я сега с нов. И ще го покани да пренощува. И той ще остане. Варя я няма, тя беше фантазия, родена от сибирската самота. Сега е свободен във всякакъв смисъл и по всички линии. И защо да не преспи с Люда — клин клина избива. След този месец на мъчително пътуване през тайгата, спане по гарите, по влаковете мечтаеше за топла постеля. Да се наспи! Поне една нощ да не е в чакалнята на гара или във второкласен вагон, опрял глава на твърдата дървена облегалка.

— Защо не попеем — предложи Хана и подзе:

*Легко на сърдце от песни весёлой,
Она скучать не даёт никогда,
И любят песню деревни и села,
И любят песню большие города.*

Люда и Глеб се включиха:

*Нам песня строить и жить помогает,
Она как друг и зовёт, и ведёт,
И тот, кто с песней по жизни шагает,
Тот никогда и нигде не пропадёт...*

Вместо думите „който с песен...“ Глеб изпя „който с бутилка...“

— Не пречи! — пресече го Хана.

— Хубава песен — каза Саша.

Люда свали ръката си от рамото му, взря се в очите му и тихо попита:

— Ама ти не я ли знаеш?

— Не.

Тя се извърна, помълча, после отново го погледна, тихо, но внушително произнесе:

— Щом не я знаеш, мълчи си!

Той разбра грешката си: тази песен се е появила, когато е бил на заточение, всички я знаят, само той — не, ето че се издаде. Люда си пооправи роклята и това бе повод да се отдръпне от него, попита Ангелина Николаевна за някаква жена, която работела в нейното ателие, Хана се включи в техния разговор. Глеб и Леонид заприказваха за счетоводителя, който не искал да плаща на Глеб или му плащал малко. Глеб говореше усмихнат, оголил белите си зъби, и непрекъснато повтаряше „драги“, но го правеше с пиянски ентузиазъм, а Леонид му отвръщаше мрачно и май всеки момент щеше да избухне скандал, но до тях седеше Иван Феокистович и за да го предотврати, каза на Леонид нещо за ресорите или за железните ленти — сред врявата Саша не чуваше добре за какво си говорят. Пък и не се вслушваше много.

Рухна усещането, че е като всички, „обикновен съветски човек“. Не, не е като всички! Всяка непремерена, не намясто казана дума го издава, добре поне, че се въздържа да спори с Глеб за Акимов. Три години не беше ходил на кино, на театър, не знаеше новите песни, новите книги, не беше виждал дори новите коли и камиони. Животът се бе променил и той не биваше да показва колко е изостанал. По-добре да си мълчи, да реагира с междуметия, докато навакса изпуснатото.

— Трябва да изляза — стана Леонид.

— Не е зле и аз да взема въздух — присъедини се към него Глеб.

И щом те излязоха, Люда тутакси раздражено каза на Хана:

— Твоята Тамарка пак ни извъртя номер.

— Директорът я задържа, имала спешна работа.

— „Спешна работа“ — все така ядосано я имитира Люда, — знаем я тая работа... Тоя директор си я използва всякак — и на дивана, и на бюрото!

— Стига де, Людка, не се навивай! — опита се да оправи положението Ангелина Николаевна.

— Трябваше да дойде — не мирясваше Люда, — като не може, да не обещава!

— Нищо не можеше да стори. Началниците сега работят нощем. В Москва не спят и на нашите не дават.

— Да не беше се самопоканвала.

Върнаха се Леонид и Глеб и женската кавга секна. На Саша му бе неприятна грубостта на Люда, а и тази Тамарка бе само повод за нея да изрази на Саша своето раздражение, моментната си неприязън. Искане да му даде пътя. Иззлобява.

Саша погледна часовника си. Един и половина. Как да стигне до гарата, нощем трамваите не се движат.

— Какво си гледаш часовника, драги — попита Глеб.

— Ще гоня влак — отговори Саша.

— Закъде заминаваш?

— За Москва.

— Влакът е в осем, имаш време. Ще те откараме. Леонид, кога ще дойде колата да те вземе?

— Казах им в два часа.

— Ще откараме ли Саша?

Саша очаквателно погледна Леонид. Дали ще си спомни, че го покани на работа? Ако си спомни, ще му каже: „Каква ти гара, нали ще ти зачислявам камион!“

— Ще го хвърлим дотам.

Не си спомни. Значи не му трябват никакви шофьори, приказвал си е просто така, нали е на градус. Добре де! С Калинин работата не стана, заминаваме за Рязан.

Малко встрани от къщата бе спряла товарна „газка“ с платнище — дежурна кола, такива има във всеки гараж.

— Първо на гарата ли отиваме? — попита Леонид.

— Първо ще закараш мен — нареди Люда.

— Много ще заобикаляме.

— Толкова ли те затруднявам, а! Или ти се свиди бензинът?

Леонид промърмори нещо и се качи в кабината.

Глеб се повдигна на ръце, прескочи страницата, помогна на Люда и Хана, те веднага се тръшнаха на пейките в двата края на каросерията, последен се качи Саша.

Хана обори глава върху рамото на Глеб, задряма или се престори, че е задрямала, за да не се кара повече с Люда.

Люда мрачно мълчеше. Мълчеше и Саша. Всичко му беше безразлично. Седеше в тъмното, притворил очи, за нищо не мислеше.

Дълго обикаляха из тъмния град, най-сетне колата спря. Люда отметна задния край на платнището, огледа се.

— Така, пристигнахме.

Тя стана.

— Саша, помогни ми.

Саша не помръдна.

— Хайде слез де, помогни ми, жена съм.

Саша скочи от каросерията, подхвана Люда.

— Тръгвайте! — извика Люда.

Леонид откряна вратата на кабината, надникна навън.

— Карайте, карайте! — повтори Люда и махна с ръка.

26.

Стояха пред двуетажна къща с дълга редица тъмни прозорци по фасадата. Люда дръпна вратата — беше заключена.

— Гадове! Нарочно заради мен са заключили.

Отиде до другия край на къщата, почука на един прозорец, почака, отново почука. Прозорецът светна, пердетата се размърдаха, отвътре някой бутна прозорчето, глас на старица попита кой е.

— Лельо Даша, аз съм, Люда, отвори.

Прозорчето се затвори, Люда се върна при входа. Сънлива бабичка по халат, с разчорлени бели коси пусна Люда и Саша да влязат и потътри чехли към стаята си.

Люда залости вратата с огромно мандало и поведе Саша по дълъг, полутъмен коридор, от двете му страни се редяха стаи. Явно беше бивш хотел, само че в онези времена не са слагали пред вратите мивки и табуретки с легени под тях.

Люда отключи секретната брава, отвори, от прага се пресегна до електрическия ключ, кимна на Саша да влезе.

Стайчето беше миниатюрно: гардероб, креват, маса, кушетка, два стола, огледало, няколко снимки на стената.

— Събличай се!

Окачи палтото на Саша до своето на закачалката, метна на един стол шала си, оправя си косите пред огледалото, седна на кревата, погледна Саша — очите ѝ бяха пиянски, мътни.

— Е, харесва ли ти при мен?

— Хубаво е, топло и уютно.

— По-хубаво ли е от лагера?

— Какво общо има лагерът?

— Ами че ти не знаеш съвременните песни. Благодаря се, че само аз те усетих, никой друг не чу, инак всички щяха да се сетят. Сега народът разбира, схваща ги тези неща.

— В лагера не се ли пеят песни?

— Е, тогава в затвора.

— Защо не престанеш?
— Не, кажи от кой филм е тази песен?
— Коя?
— Дето я пееше Хана. „Легко на сърдце от песни веселой...“
— Не знам.
— Видя ли, и филмите не знаеш. Затворник си ми ти, приятелче.
— Може пък да съм работил на Север?
— За повече пари ли?
— Може би.
— И много ли пари имаш?
— Колкото имам, мои са. Мога да ти дам назаем.
— Не ми трябва парите ти. Да не мислиш, че съм „медхен фюр алес“?
— И немски знаеш — позасмя се Саша, — на разпит ли ме подложи?
— Трябва да знам с кого ще си легна.
— Слушай! Да не съм ти се натрапвал? Ти ме заведе у ковача, и тук, ти ме доведе. Аз отивах на гарата, защо ме свали от газката?
Тя помълча, въздъхна:
— Говорим глупости. Понапихме се. — И наведе глава.
— Да не си пила! Как да стигна оттук до гарата?
Тя остана с наведена глава и вместо отговор попита:
— Обиди ли се?
— От какво да се обиждам? Другите, ще знаеш, и за името не ме питат. А ти ми разрови цялата биография.
— И без биография знам всичко. Като вървеше по коридора, нали видя? На три стаи има восьчни печати, прибраха дори обикновените работници от „Пролетарий“. А ти идеш от затвора, веднага разбрах, ако искаш да знаеш, дори там, в гостилницата си го помислих и въпреки това не те оставих на улицата, сърцето си отворих за тебе, а ти ме обиждаш.
Саша приседна на края на стола, спеше му се. Цяло денонощие не беше мигвал, че и пи. Да можеше да се добере до гарата, там ще подремне, после във влака пак.
— Не съм искал да те обиждам, но ми омръзнаха разпитите. Свободен човек съм, виж ми паспорта!
Посегна към джоба си за портфейла, но тя се дръпна:

— Няма нужда. Не съм ти искала документи.

— Чети, чети, поне ще научиш фамилното ми име.

— Махни го, не искам.

— Щом не искаш, недей. Да, идвам от заточение, излежах си нужното, нямам право да живея в Москва, дойдох тук, мислех да се уредя, не става, ще замина другаде.

Тя го изгледа продължително:

— Къде ще вървиш? Леонид Петрович обеща да те вземе, работата ти е осигурена.

— Не ми харесва тук, прекалено сте бдителни.

— Миличък, навсякъде е така, навсякъде.

Тя седна на коленете му, обгърна главата, притисна устни до неговите. Той я вдигна и я сложи в леглото...

На сутринта тя го разтърси, вече беше облечена, с палто и боти, гледаше го усмихната.

— Ще бягам, миличко, ще си дойда в два, днес имам намален работен ден — наведе се, целуна го. — Ти се наспи. Гледай — посочи му масата, — там има хляб, кашкавал, салам, в термоса има чай. Ако искаш да идеш до тоалетната, излез в коридора, третата врата вдясно, не се бой от никого, гадовете са на работа, пантофите са под леглото, ключът от стаята е на масата, после се заключи, аз имам друг. Ако някой потропа, не отваряй. Е хайде, аз ще тичам.

Саша стана, обу си панталоните, наметна сакото, отвори вратата, коридорът беше пуст и тих, отиде до тоалетната, върна се, заключи отвътре, сложи ключа на масата, изми си ръцете на мивката, както беше прав, хапна малко салам, съблече се и пак легна, хубаво беше, ах! И веднага заспа.

Събуди се от усещането, че някой ходи из стаята. Седна на леглото, сърцето му биеше лудо. Бе сънувал някакъв неясен сън — че някой чупи прозорец с камък.

Люда по пеньоарче тихо нареждаше масата.

— Събудих ли те, миличко? Без да искам, дръннах с чашата.

Саша се протегна.

— Наспах се вече. Колко е часът?

— Три.

— Откога си тук?

— Има вече четирийсетина минути.

Целуна го. Саша разкопча пенъоарчето, притегли я, дълго не я пусна...

— Ще ми извадиш душата. Няма да мога да вървя.

— Ще можеш.

— Ставай, миличко, да хапнем, донесла съм готвено, сега ще го стопля.

— Чакай малко. Главата ми я измиха в бръснарницата, сега да можех да се поизкъпя. Има ли наблизо баня?

— Близо е. Само че днес е женски ден.

— Какво значи това?

— Ами един ден мъжка баня, един ден — женска. Измий се тук — тя му посочи мивката. — Ще наляя в легена топла вода — извади изпод леглото голям леген, забърса го с кърпа, — и аз се мия така, не ходя на баня, там е мръсно, крадат дрехите и отвсякъде духа.

Саша погледна мивката, легена.

— Трябва да си сменя бельото, чорапите, но куфарът ми е на гарата, на гардероб.

— Дребна работа: гащета, потник... Сега ще изтичам до магазина на ъгъла и ще купя, зиме е пълно с бельо. Кой номер носиш — четирийсет и осем, петдесет?

— Не знам.

— Сигурно петдесет, ще ти купя петдесети номер.

— Добре — той й посочи с поглед сакото, — вземи пари.

Тя извади портфейла, взе трийсет рубли.

— Ще стигнат.

С крак премести черджето от вратата пред мивката, сложи върху него легена, до него на табуретката — по-малък леген, пригответи гъба, сапун, донесе голям чайник с гореща вода, наля в мивката и в малкия леген, постави на пода чебър със студена вода.

— Ще стъпиш в големия леген, ще си гребеш от малкия. Ако не ти стигне, в чайника има още гореща вода. Ето ти пешкир, ето ти моя пенъоар, стой с него, докато ти донеса гащета и фанелка. Ще те заключа, вече сноват по коридора... е, това е, отивам.

Ключалката щракна, тя го заключи.

Саша стана от леглото, стъпи в големия леген, насапуниса гъбата в мивката, изтърка се.

Ех, дявол да го вземе, отдавна не беше се къпал, сигурно от месец. Търкаше ръцете, раменете си, отново насапунисваше гъбата, като гледаше да не разплиска водата, свали от табуретката малкия леген, седна, така му беше по-удобно да сапунисва краката си.

Вярно, не беше баня, вярно, не беше във ваната им на Арбат, но пак беше хубаво, прекрасно!

Избърса се, навлече пенъоара на Люда, беше му тесен, но бархетът приятно стопляше гърба и гърдите. Седна на кушетката с подвити крака. Ех че хубаво!

Най-сетне някакво подобие на нормален човешки живот, не е нужно да бяга, да бърза, да се прехвърля от влак на влак, нещо да измисля, да съчинява и то спешно, под заплаха. Седи в чиста уютна стая, в град, не на село, как да не се радва на такъв късмет? Люда не му предложи да си донесе куфара от гарата, значи не смята да го задържи задълго. Ами правилно. Това малко ли е: поне си отпочина, поотпусна се, арестът, затворът, заточението, Ангара, Кежма, Тайшет се отдръпнаха надалече в паметта му. И за Варя не мислеше, вече не страдаше, не ревнуваше, посъвзе се. Дори за Москва си спомняше без особена тъга, какво да се прави, Москва е заключена за него, пък и вече няма близък човек там освен майка си.

Илюзиите свършиха, започна борба за оцеляване, дали ще се укрепи в Калинин, или да замине за Рязан или за другаде — никъде няма да му е лесно. Според късмета! Ето, в Калинин му провървя, случи на добър човек.

Люда се върна, подхвърли на Саша пакет:

— Хващай си гащетата. Нямаше черни, купих сини.

— Черни повече ли ти харесват? — усмихна се той.

— Ами...

Съблече се, изнесе легена, чебъра, чайника, сгъна черджето, наведе се да избърше пода и полата й се вдигна, изопна се на бедрата.

— Ела тук!

— Не — изправи се тя, — сега ще обядваме.

— Ама аз не за това — изхитрува Саша, — седни да ти кажа нещо.

Тя седна.

— Хайде да обядваме после. Трябва да отида до пощата, да се обадя в Москва на мама.

Тя ревниво примижа:

— На майка ти ли?

— Да, на мама. Вчера ѝ обещах, чака да се обадя. А при Леонид ще отида утре сутринта. Как мислиш, дали не е забравил за мен?

— Не е забравил, не се тревожи.

— Слушай — Саша погали ръката ѝ. — Добре, стига, като се върна, ще си поприказваме. Ще ме оставиш ли да пренощувам още веднъж?

— Ама ти съвсем ще ме съсипеш.

— Ще легна на кушетката.

Тя се засмя:

— Ще ме докопаш и от кушетката.

27.

В пощата се наложи да почака — с Москва свързваха само две кабинни. Дадоха му линия горе-долу след час.

Майка му сама вдигна слушалката, бе очаквала позвъняването.

Саша каза, че всичко е наред, обещаха му работа, утре ще отиде да го назначат, там има общежитие, а ако не му хареса в общежитието, ще вземе стая под наем.

— Слава богу — каза майка му, — Сашенка, обади се на Варя.

— Защо?

— Обади й се, много те моля, тя беше толкова внимателна, толкова се грижеше за мене.

— Но не разбирам...

— Всичко ще разбереш, Саша, много ти се моля, обади й се, бъди по-нежен с нея. Помниш ли телефонния й номер?

— Естествено, не.

— Запиши го.

— Нямам лист и молив.

— Той е като нашия, само двете му последни цифри са 44. Сашенка, непременно й се обади, обеща ми.

— Добре, ще се обадя, ако мога, трябва отново да давам поръчка, а опашката е голяма.

— А на мен кога ще се обадиш?

— След три-четири дена, искаш ли? Кога ти е най-удобно?

— Вечер след шест съм си винаги вкъщи.

— А преди шест?

— Утре тръгвам на работа.

— Не стой специално заради мен вкъщи, ще ти се обадя в неделя вечерта, бива ли?

— Добре. Обади се на Варя. Целувам те.

— Ще се постарая. И аз те целувам.

Затвори и излезе от кабината. До гишето, където приемаха поръчките, се тълпяха хора.

Първият поред мъж плати и взел квитанцията, попита:

— Много ли ще трябва да чакам?

— Около два часа. Следващият!

— Ако се водят и служебни разговори, може да чакаш и три —
добави някой от опашката.

А, не, няма да чака два-три часа. Пък и защо? Толкова ли е спешно? Майка му е много задължена на Варя и иска Варя да се убеди, че Саша всичко знае и цени помощта ѝ. И ето, обажда се, благодари. Майка му е много коректна в това отношение, може би Варя е единствената ѝ приятелка, сега има неприятности, развела се е, дълг на Саша и на майка му е да я подкрепят.

И все пак, и все пак... Напомнянето за Варя го бодна в сърцето. „Сега тя си е вкъщи“. Значи вече е говорила с майка му, знае, че е идвал, може би е пожелала той да ѝ се обади, а може би и майка му от чиста доброжелателност сама да ѝ е предложила: „Когато Саша ми се обади, ще му кажа да позвъни и на тебе.“

Сети се, че знае къде стои телефонът в нейното жилище. И веднага си спомни как цялата им компания нахълта при Нина — да я поканят в „Арбатски зимник“, да отпразнуват възстановяването му в института. Нина я нямаше вкъщи, а Варя говореше по телефона. Телефонът беше окачен в коридора, близо до кухнята, тя бе подпряла гръб о стената, с къса поличка, и си почесваше коляното с петата на другия крак. Той тупна с ръка по вилката:

— Обличай се!

Тя впери в него любопитен поглед:

— Къде?

— Ще поживеем! Ще празнуваме победа!

Но стига за това. Каквото било, било. „Гинуг“ на спомените, „гинуг“ на сълзите, както обичаше да казва приятелят му Соловейчик, още една отлетяла от живота душа.

Вече се бе примирил, бе си заповядал да се примири: всичко свързано с Варя е измислено и следователно, приключено. Сега спеше с друга, с жената, която го приюти, и той желаше тази жена.

Но щом майка му произнесе името Варя, нещо го бодна в сърцето.

Люда дремеше, завита с тънко одеяло, но с влизането на Саша вдигна глава, усмихна му се, кимна към вратата:

— Заклучи!

Саша сложи райбера, свали си палтото и шапката.

— Ох, отпочинах си мъничко. Обърни се да се облека.

Той се засмя:

— От мен ли се стесняваш?

— Недей де, нощта е пред нас. Сега ще вечеряме, ще пийнем.

Сигурно си гладен.

— Има такова нещо.

— Никой ли не те видя в коридора?

— Никой.

— Добре. Обърни се.

— Ами ако не се обърна?

— И да гледаш, този път няма да те огрее — потърси тя с ръка под кревата, намери чехлите: — Преобуй се и се обърни.

Саша отиде до кушетката, над нея бяха накачени снимки, каквито могат да се видят във всяка къща — баща, майка, деца, отделно бащата, майката, Люда сама, с приятели на някакъв плаж, всички с бански костюми, мъж във военна униформа с ромбчета на петлиците.

— Готово — каза Люда, — мий си ръцете.

Тя сложи на масата водка, салам, кашкавал, масло, хляб.

— Донесох дроб от гостилницата, сега ще го стопля с картофи.

— Това ни е достатъчно.

— Не може, ще се развали. Бързо ще стане.

Донесе от кухнята тигана с дроба и картофите, седна, наля водка в чашките.

— За твоя успех.

Отпиха.

— Как е у вас, как е майка ти?

— Нормално, всичко е наред.

— Сигурно се тревожи.

— Естествено, тревожи се. Слушай, Люда, паспортът ми е временен, трябва да го сменя с постоянен. Не знаеш ли какъв е редът — дали първо трябва да се регистрирам, а после да си сменя паспорта, или мога веднага да го сменя, а после да се регистрирам?

Люда наля още по една чашка, изпи своята, замези си с парченце дроб, внимателно погледна Саша.

— Ще ти помогна да си смениш паспорта. Имам позната в отдела. Утре иди при Леонид да те назначи, а аз ще отскоча при нея още сутринта, ще разуча всичко.

— Разбираш ли... Неудобно ми е да те притеснявам... Но...

— Да не би да те гоня? — прекъсна го Люда. — Ще те изтърпя още някое време.

— Но утре в гаража не ми се иска да представям временния паспорт. Ако може да се смени, по-добре е в самото начало да представя постоянен.

— Добре, ще питам.

— Добре ли познаваш тази служителка?

— Наше момиче е.

— Тя не може ли да направи чист паспорт?

— В какъв смисъл?

— Без забележката, че имам забрана за Москва.

— Не знам. Трябва да поговоря с нея.

Тя отново отпи и многозначително произнесе:

— Тя ще ти смени паспорта на бърза ръка. Но нали разбираш, ще трябва да ѝ се отблагодарим.

— Те са длъжни по закон да ми сменят паспорта.

— По закон ще те разкарват две седмици, ще киснеш на опашки за разни началства, знаеш ли колко са такива като тебе в Калинин? Видя ли Ангелина Николаевна?

— Защо?

— Питам те — видя ли я? Видя я. Е, това е! Всичко ѝ е наред. Има граждански брак с Иван Феоктистович, носи неговото име. Та това ти говоря — такива като тебе в Калинин с лопата да ги ринеш. Московчани, ленинградчани, че и наши колкото щеш. Та тъй. Ако ще действаш по закон, две седмици ще се размотаващ. Най-малко. А моят човек ще ти свърши работа за един ден. Виж, за забележката не знам. Тя е добро момиче, ако е за нещо законно — тутакси, но да се подлага на опасност... Едва ли.

Люда свали обувките си, сложи нозе върху коленете на Саша. Той погали крака ѝ.

— Де, де — предупреди го Люда, — не прекалявай, не си разпускай ръцете. За какво те пратиха в Сибир?

— То се знае за какво. За нищо.

— Заради политика ли? Толкова млад?

Саша се засмя:

— Пълнолетен съм.

Тя отново се замисли, после тръсна глава:

— Добре, я налей. И не си разпускай ръцете, казах ти, цял ден знаеш ли какво тичане из гостилницата падна, краката ми подпухват, вкъщи винаги така ги изтягам на стола. А сега на стола си седнал ти. Нали! Сипвай!

— Няма ли да ти стане много?

— Сипвай — упорито повтори тя, — и на себе си сипи! И дояждай дроба. Трябва да ядеш, да събираш сили.

Саша наля, пиха. Люда се понамръщи, не си замези.

— А баща имаш ли?

— Имам, и баща, и майка.

— А братя, сестри?

— Не.

— Значи си единствено синче? Свестни хора ли са родителите ти?

— Свестни са.

Тя си свали краката от колената му, пъкна ги в чехлите, стана, с несигурна крачка отиде до гардероба, извади шал и се наметна.

— Нещо ми стана студено.

Седна, замисли се, отмести чашката, после изведнъж каза:

— И аз имах баща. Добър баща. Беше стругар в речното пристанище, в залива. В хлебозавода пък работеше майка ми, и брат ми също, той е две години по-голям от мен. Аз съм родена през четиринайсета, брат ми през дванайсета — сега е военен. При нас живееше и един братовчед, майка му, сестрата на татко, починала и нашите го взели, той пък е роден през хиляда деветстотин и пета. На колко щеше да бъде сега? На трийсет и две. Да. Разбира се, живеехме в една стая, беше голяма, сигурно трийсет квадрата. Живеехме хубаво, спокойно, нямаше кавги, обичахме се. Мама шеташе и готвеше, чакаше татко да се прибере от работа, той идваше, сядахме на масата, месото се разделяше поравно в чиниите, преди обедата татко изпиваше по чашка водка, но нито грам повече, не обичаше пиенето, и брат ми и братовчед ми не пиеха, въздържатели бяха. Сега аз пия заради всички

— тя се разсмя нервно, — сама им изпивам пиенето, налей ми. Налей, че ще я разплискам.

Отпи една глътка. Беше здравата пияна, но не фъфлеше, само дето често се повтаряше.

— Тъй че татко не пиеше, само след работа преди ядене. На масата разговаряхме, весело разговаряхме, но мама винаги казваше на татко — внимавай, не се навирай между шамарите, мълчи си. Защото татко, разбираш ли, разказваше за работата си, за нередностите, за несправедливостите. Обичаше тази дума „справедливост“ и ето докъде стигна.

Тя пак отпи малко.

— Татко беше висок, красив, обичаше ни с брат ми, и племенникът му беше като роден син, а на нас — като роден брат. Казваше се Иван, този де, братовчед ми, племенникът на татко. В празнични дни татко ни водеше в зоологическата градина и на цирк, или просто на разходка в парка или на реката. Спомням си, веднъж лежах в болница, имах дифтерит, татко ми донесе плюшено зайче, много го обичах, но когато си излизах от болницата, не ми го дадоха, и цветните моливи не ми дадоха, аз плаках, но беше забранено да се изнася каквото и да било от болницата. А татко все се бореше за правдата, за справедливостта. Тази беше най-важната дума за него — „справедливост“.

После идваха вкъщи работници от пристанището и ни разказаха, че имало събрание, приемали разните там обещания за социалистическото съревнование, нали знаеш как избират ударниците у нас. А татко се изказал против някаква кандидатура, бил мързелив работник, или пък роднина на някого, но татко сметнал това за несправедливо и се изказал, и други се изказали. С една дума, обвинили татко в проваляне на работническо събрание за ударничеството и съревнованието. И една нощ го прибраха. Никога няма да забравя тази нощ. Събудих се от виковете на мама. Преровиха всичко, преобърнаха цялата стая и отведоха татко, мама пак се разплака и тръгна след тях по коридора, и аз тръгнах, плачех, и брат ми Петя, а братовчедата го нямаше, учеше в Ленинград. Вървахме след татко по коридора, плачехме, и го отведоха. И после започна страшен живот: къде да тичаме, към кого да се обърнем, няхахме нито влиятелни познати, нито роднини, никого няхахме, и всички около нас

казваха: „Мълчете си, инак и вас ще затворят или ще ви изселят.“ Мама обикаля къде ли не да търси, никъде не намери татко... Писахме и на Калинин, мама ходи и при прокурора, отвсякъде я гонеха, а после една друга жена, дето и нейният мъж бил в затвора, ѝ каза, че ще има процес, те работеха с татко в един цех, нали ги знаеш техните съдилища, специални са — тройка, зад затворената врата, в самото здание на парашодрото. Ние стояхме на двора, мама, аз и брат ми, и много други жени и деца. Изведоха ги през задния вход, бяха седмина, татко крачеше спокойно, само когато ни видя, успя да каже: „Десет години“. Беше с валенки, нали го бяха прибрали през зимата, а вече беше пролет, не си спомням февруари или март, та мама беше взела галошите му, да ги обуе върху валенките, да не се мокрят, даде ги на мен, аз да ги предам на татко, подадох ги, но конвойният ме блъсна в гърдите, замалко да падна, та така откараха татко с валенките. И повече не го видяхме, нито писмо, нито вест получихме, така се погуби татко, заради своята справедливост...

Тя най-сетне си допи чашката, погледна Саша:

— Ти защо, мислиш, снощи седнах при тебе в гостилницата, защо те взех на имения ден на Хана? Ще знаеш, че в гостилницата не завързвам никакви запознанства. По принцип! С никого. Ако ще да е красавец над красавците, джобовете му със злато да са пълни — не тръгвам с него навън от гостилницата. Имаме при нас развалени момичета, водят клиенти след работа у дома си. Аз — не! И ме зяпат, и как ли не ме закачат, но аз им давам пътя, ще знаеш, имам ре-пу-тация. А тебе те взех не защото външно си интересен и веднага си личи, че си истински мъж, и не защото се застъпи за мен, вярно, честно постъпи, за мен беше честно, макар че отде да знам, може предварително да сте се скарали. Вярно, хареса ми и тъй нататък, но аз в гостилницата с никого не се запознавам, не, ще прощавате! Но когато каза думата „справедливост“, сърцето ми се преобърна. Като че нож ме прободде, веднага си спомних как и баща ми говореше за справедливост. Вярно, когато взе да ругаеш оня по апашки, взех да си мисля дали не си от криминалните, та седнах с тебе да вечерям, да те видя що за човек си. Гледам, интелигентен човек, и макар че поседяхме само десет минути заедно, беше ми приятно да си говорим. Хора като тебе, дето са за справедливостта, вечно живеят в несрета, вярно, рекох си, казва и за

майка си, и че е разведен и търси работа. Повярвах ти, исках да повярвам на един *справедлив* човек, затова те взех със себе си.

— А после се изплаши — засмя се Саша.

— Кога това?

— Ами когато казах, че не знам песента.

— А... Да, наистина, веднага разбрах, че идеш от затвора. И значи си ме излъгал. Пък като приближихме до къщи, си рекох: кой днеска казва истината за себе си? Никой, всеки крие по нещо. И ето, викам си, сега ще заминеш и повече никога няма да те видя. Може, викам си, да е срещнал там татко или брат ми.

— Ами с брат ти какво е станало?

— Какво... Като осъдиха татко, ние какви станахме? „Семейство на народен враг“. Ей това станахме. Много препатихме... Дълго е за разказване. Братовчед ми тогава учеше в Ленинград, в морската академия ли, къде ли, с една дума, учеше за командир или за капитан. Името му беше друго, може и да не беше посочил в анкетата си, че вуйчо му е осъден като народен враг, а може и да е посочил, той беше партиец, идеалист, винаги казваше, че не бива да се лъже партията, на своята партия човек трябва да казва истината. Така че Михаил може и да е казал за татко, но не го закачаха, учеше си във военната академия. В Ленинград. Той имал един приятел, дете работел в Областния комитет на партията. Та когато убиха Киров, тоя приятел му казал думите на Сталин: „Щом не можахте да опазите Киров, няма да ви дадем да го погребете.“ А Михаил да вземе да разкаже това на курсантите. На другия ден се прибрал ни жив, ни умрял, и рекъл на жена си: „Викаха ме в партийното бюро, питаха ме дали съм разказвал за еди-какви си думи на другаря Сталин. Отвърнах: «Да, разказвах.» А от кого ги чу?“ И аз разбрах, че ако кажа истината, с моя приятел от Обкома е свършено. Мълча, а те настояват — кой ти каза тези думи? А в стаята седи и човек от НКВД. Питат ме: какво, да не си чул думите лично от другаря Сталин? Не, рекох им, никога не съм виждал другаря Сталин. Тогава значи някой ти е преразказал думите му. Кой? Не помня, викам, из града се носи такъв слух. Гледам, оня от НКВД махна на секретаря на партийното бюро и оня обяви: „Да се изключи за разпространяване на антисъветски слухове и неискреност пред партията.“ Вашата партийна книжка. Дадох партийната книжка. А оня продължава: „Да се постави въпросът за изключване от академията.“

Така че, казва той на жена си, утре ще ме изключат и от академията. Жена му, естествено, се разплакала, имаше младичка жена, всеки момент трябвало да роди. Тя ни разказа после всичко. Само че Михаил не дочакал това утре, още същата нощ го прибрали. А жена му родила след няколко дена. Скоро и нея изселили, с детето, сега е в Казахстан.

— Ами брат ти? — попита Саша.

— Брат ми веднага замина на работа в Далечния изток, сега живее там, рядко пише. Когато мама умря, бих му телеграма, пристигна доста време след погребението, даде ми пари и каза: „Замини оттук и никъде не пиши нито за татко, нито за Михаил, и на никого не разказвай.“ Ама нали съм глупачка, на, на тебе всичко ти разказах. Защо, ще кажеш? Защото и ти ми разказа всичко за себе си. Всичко това съм го таила в душата си толкова години, а като го разказах, ми олекна. После, както заръча брат ми, замених стаята и дойдох в Калинин. Вместо трийсетте квадрата получих ей тази килия. Живея си като волна птица...

— Тук по-рано да не е било хотел? — попита Саша.

— Знам ли. Някои казват — хотел, някои — бардак, някои — работническо общежитие; на „Пролетарский“ или на „Вагжановка“, има тук такива фабрики, някога са били на Морозов. И този Морозов е бил революционер, строил е общежития за работниците.

— Не е бил революционер, но давал пари за революцията, вярно. Не щеш ли, тя присви очи:

— Да не раздрънкаш това, дето ти го разказах?

— Не говори глупости.

— Хем нищо не съм продумвала срещу съветската власт — рече предизвикателно тя.

— Престани да дрънкаш глупости!

— Просто си раз-го-ва-рях-ме. Това е... Как се казва майка ти?

— Софя Александровна.

— Ами баща ти?

— Павел Николаевич.

— Живи ли са?

— Нали ти казах: живи са.

— Закълни се в живота им, закълни се, че няма да ме предадеш.

Саша се засмя.

— Добре, кълна се.

Тя се взря в очите му неочаквано прямо и трезво:

— И аз се кълна, че никога няма да те предам. Запомни, ако ти се случи нещо, не съм аз виновната.

— Странни неща говориш, Люда.

— Знам какво говоря. Ти пристигаш кой знае откъде, а аз живея тук от много години — всичко знам. Ей това е! Добре ще е да отърча сега до Елизавета, ама съм пиана.

— Коя е тази Елизавета?

— Оная от паспортния отдел, нали ти казах.

Тя не бе споменавала името на служителката, но какво значение имаше, в края на краищата. Саша не отговори.

— Добре щеше да е да отида у тях вкъщи, ама ти ме напи.

— Аз? Нима?

— Не ме ли напи? Е, налей една чашка. Рано сутринта, преди работа ще се отбия, инак в милицията не е удобно да говорим.

28.

Шарл намери време след седмица, заведе Вика в „Каролина“. Лично господин Епщейн ги посрещна на вратата, изтича напред, помести към тях меките фотьойли.

— Седнете, господа! Сега Сесил ще се освободи, вече съм я предупредил, тя ви чака. О, за нея ще бъде щастие да облече такава елегантна дама — той се поклони на Вика, — госпожо, вашето присъствие тук е голяма чест за нас. Току-що — наведе се той към Шарл — довтаса госпожа Плевицкая, — той безпомощно разпери ръце. — Повярвайте ми, предупредих я, че точно по това време трябва да дойдете вие със съпругата си. Но актрисата си е актриса, знаменитост, какво можех да направя? Дойде и толкоз... Бях безсилен, мою Шарл, повярвайте ми!

„Плевицкая, Плевицкая, мислеше Вика, познато име... Актрисата Плевицкая“ И най-сетне си спомни. У тях в Москва се пазеха стари плочи, отпреди революцията... Вера Панина, Надежда Плевицкая. Баща ѝ веднъж разказваше, че Плевицкая дори е идвала у тях, на „Староконюшенный“...

— Ще ви кажа нещо повече... — отново подзе Епщейн.

Но не успя да довърши. Завесата се дръпна, от пробната излезе едра, именно по руски едра, висока жена на петдесетина години, с жакет от белки. Облото ѝ, с широки скули, полутатарско лице с блестящи черни очи и голяма уста приковаваше вниманието.

— Pardon, monsieur, pardon, madame — подхвърли Епщейн на Шарл и Вика и се втурна към дамата:

— О, госпожа Плевицкая! За вас...

Вика не се вслуша в бъбренето му. След Плевицкая излезе елегантна червенокоса дама, о, господи, беше Силка, Сесил Шустер. Вика не беше я виждала десет години, помнеше я като шестнайсетгодишно момиче, но веднага я позна, може би защото знаеше, че ще я види тук. Силка, самата тя... В училище никога не бяха я смятали за хубава: мършава, със ситни къдрички, но пикантна, с

изключително стройна фигура. Когато бяха в девети клас, започна представлението мюзикхолът и Сесил издържа някакъв огромен конкурс, взеха я в трупата „гърлс“, полугола, танцуваше в редицата на момичетата на авансцената. После стана скандал: затвори мюзикхола, разпъди гърлите, Сесил замалко щяха да я изключат от училище, но все пак я оставиха да завърши девети клас, след което тя и майка ѝ заминаха за Франция.

Но и Сесил не беше виждала Вика от десет години и изобщо не бе очаквала да я срещне тук. Усмихна ѝ се приветливо, както на всички клиентки. Тогава Вика пристъпи малко напред и попита на руски:

— Силка, ти ли си?

И този руски говор, и свързаният с нещо глас, и упоритият, далечно познат поглед, и също тъй далечно познатото лице, и най-важното, нейното име от училище — Силка, всичко това взето заедно изведнъж съживи в паметта ѝ московския живот. Сесил позна Вика. И спокойно, дори равнодушно, без капчица интерес отвърна:

— Да, Вика, аз съм... По какъв случай си тук?

— Със съпруга си съм.

Тя посочи Шарл. Шарл се поклони.

Щом чу руски говор, Плевицкая се извърна и заразглежда Вика.

— Силка — каза Вика, — защо не се целунем, щом се срещнахме? Разцелуваха се.

— Боже мой — каза Вика, — никак не си се променила.

— Аз не съм се променила — отвърна Сесил, — а ти, доколкото си спомням, беше симпатична мързелива дебеланка. Разхубавила си се оттогава, дори не те познах отведнъж.

— Каква трогателна среща — Плевицкая се обърна към Вика. — Кога пристигнахте от Москва?

— Преди няколко месеца.

Плевицкая погледна Шарл, премина на френски:

— Имате очарователна съпруга, мосю...

Шарл сдържано ѝ благодари и стана от фотьойла, показвайки, че посещението им се е проточило доста.

За да смекчи сухотата на отговора му, Вика каза:

— Баща ми е професор Марасевич. Вие сте идвали у нас, на „Староконюшенний“.

Плевицкая облещи очи, с пресилен ентусиазъм потвърди:

— Ама разбира се, разбира се... Господи... „Староконюшенний“.
Това беше... на Арбат.

— Да.

— Ама разбира се, как не... Боже мой, Арбат, Москва...

Ала беше ясно, че не помни нито професор Марасевич, нито апартамента им на „Староконюшенний“.

Вратата се отвори и в магазина влезе висок господин, младолик, наглед на около трийсет и пет, в стойката му, в изправения гръб и в походката проличаваше офицерът. Уловила погледа на Плевицкая, Вика веднага си помисли, че това е мъжът ѝ и се изненада от разликата във възрастта им.

— Съпругът ми — генерал Скоблин, — представи го Плевицкая на Шарл и Вика, — представи си, Коля, тази очарователна млада дама само преди няколко месеца е пристигнала от Русия, от Москва.

Скоблин учтиво кимна на Шарл и Вика, после на Епщейн и Сесил, хвана жена си под ръка.

На вратата Плевицкая се обърна, погледна Вика:

— Наистина сте много симпатична, мила. Надявам се, пак ще се срещнем и ще си побъбрим, ще си спомним нашата майчица Москва?

Вика си купи две летни рокли, лек костюм и блузка към него. Със Сесил дълго избираха и мериха тези дрехи, на няколко пъти викаха в пробната Шарл, искаха мнението му, пускаха го, пак го молеха да дойде. Сесил забождаше карфички на местата, където трябваше да се стесни, отбелязваше с тебеширче къде да се отпусне, нито веднъж не попита Вика за живота ѝ, за плановите ѝ, нищо не разказа и за себе си, не търсеше сближаване. Наистина, Вика не е бедна руска емигрантка, мъжът ѝ е известен журналист, но Сесил я вижда тук за пръв път и не може да знае дали е стабилен този брак и дали след месец-два Вика няма да дойде с молба да ѝ помогне. Така че няма защо да възобновяват познанството си. Като клиентка — моля, тя е готова да я обслужва, но нищо повече.

Вика чувстваше всичко това. Нели я бе предупредила. Все пак каза:

— Защо не се видим някой път, да побъбрим.

— Сега за пролетния сезон имам страшно много работа, от сутрин до късна нощ. Но естествено ще се постарая да отделя няколко минути и да ти се обадя по телефона, остави ми номера си.

Вика остави номера, макар да разбираше, че Сесил няма да ѝ се обади.

След няколко дни служител на „Каролина“ донесе в апартамента на Вика две фирмени кашончета с покупките ѝ.

Той получи бакшиша си и си тръгна, а Вика се зае с мерене. Всичко ѝ стоеше идеално, какво да говорим — Париж! Ако се появеше с такава рокля в ресторант в Москва, всички щяха да пукнат от завист. Вечерта, когато си дойде Шарл, тя демонстрира роклите и пред него, искаше мнението му, въртеше се и се преобличаше пред огледалото... Всичко свърши с една бурна любов пред самото огледало... А после той не ѝ позволи повече да се облече. Беше чудна вечер и дивна нощ.

Сутринта на закуска тя каза:

— Искам да благодаря на Сесил поне по телефона. Какво ще кажеш?

— Тук това не е прието. Дамите се обаждат, ако има нещо да се поправи. Но вие сте приятелки, приятелски може да ѝ се обадиш.

Вика се засмя:

— Какви приятелки сме ние? В училище не сме били близки, след училище не сме се виждали десет години.

След две седмици се обади самата Сесил:

— Вика, здравей, как си?

— Добре съм — сдържано отговори Вика, — благодаря.

— Слушай, госпожа Плевицкая ми е изпратила два билета за концерта си в зала „Гаво“. Искаш ли да отидем?

— Сигурно билетите са за теб и господин Епщейн.

— Не, за мен и теб са. Приложена е една бележчица. Надежда Василиевна ме кани с моята прелестна московска приятелка. Готова ли си да признаеш, че си такава?

— Добре де, добре, без комплименти.

— На нейните концерти винаги е препълнено, не е лесно да се намери билет.

— Да — кисело промълви Вика. Емигрантите не я интересуваха, но можеше с никого да не се запознава, щеше да помоли Сесил да не я представя на никого. Но беше глупаво да отхвърли такава ласкателна покана.

— А къде е зала „Гаво“?

— На Rue de la Boetie.

Тя обясни на Вика как да стигне до залата...

— Точно в шест и половина те чакам пред входа.

Публиката беше прилична. Някои дами носеха скъпи украшения. Но Сесил не поздравяваше никого, от което Вика си направи заключение, че тук няма нейни клиенти, във всеки случай постоянни. Значи публиката не беше твърде богата, не беше хайлайфът. Впрочем тук несъмнено имаше хора с известни на стара Русия имена, но явно Сесил не се познаваше с тях.

— Ще изпиташ удоволствие — каза Сесил, — гласът ѝ е смайващ. И биографията ѝ е страхотна. Обикновена селянка е по произход, учила три години в енорийско училище и ето я световна знаменитост, пътува из целия свят, емиграцията я обожава. Но, честно казано, аз я обичам като певица и доста по-малко като клиентка. Тя е капризна, взискателна и категорична, невъзможно е да се спори с нея.

Концертът беше триумфален. На сцената Плевицкая беше просто красавица в сарафана и диадемата — руска народна певица, не циганска, не изпълнителка на романси, а истински народна, руска... След всяка песен залата гръмваше от аплодисменти... Много хора плачеха. Когато Плевицкая запя „Теб снегът те засипа, Русийо“, се просълзи дори Вика.

*Теб снегът те засипа, Русийо,
и виелица бяла завя,
ветровете студени тук виха,
панихида жаловна се пя...*

Просълзена, Вика горчиво въздъхна, тъжно замислена за другата, истинската Русия, където тя и цялото ѝ семейство щяха да бъдат

щастливи, от която нямаше да е нужно да бяга в чужбина, ако не беше тази проклета революция.

Сесил и Вика седяха на допълнителни столове. Към края на концерта при тях дойде един младеж, поклони се и прошепна:

— Госпожа Плевицкая ви моли след концерта да се отбиете при нея. Аз ще ви заведа.

Концертът свърши. Публиката аплодираше, изправена на крака.

Мъжете викаха „браво“, Плевицкая се кланяше ниско, докосвайки с ръка пода, публиката не я пускаше, хората си пробиваха път към сцената, хвърляха цветя.

Онзи младеж отново дойде при Вика и Сесил и по пустите и заплетени коридори ги заведе в гримьорната на Плевицкая.

Тя се преобличаше зад паравана.

— Сесил, Вика, влезте, почти съм готова.

„Все пак, на петдесет и три години е — помисли си Вика, която бе научила възрастта на Плевицкая от Сесил, — дори пред жени е принудена да се крие зад паравана.“

Плевицкая излезе по разкошен жълт халат, някой остана да шумоли зад паравана и след малко излезе — беше прислужницата с голям платнен куфар, явно бе прибрала в него сценичните тоалети.

Плевицкая седна пред тройното огледало, внимателно разгледа лицето си, започна да сваля грима със салфетчица.

— Хареса ли ви?

— О, да, разбира се — в един глас отговориха Сесил и Вика.

В коридора се чуха гласове...

— Почитателите се опитват да ме видят — каза Плевицкая, — нека чакат, докато сте тук, забранила съм да пускат когото и да било, пък и не съм облечена още. И изобщо не искам да виждам никого друго. Уморявам се. По-рано пеех и следобед, и вечер — никога не се уморявах, но ето че вече се уморявам.

Тя говореше, като продължаваше да почиства лицето си със салфетка. — Но пак, когато пея, си мисля за Русия, не мога да забравя моята Русия, Вика, мила, може ли така да ви наричам?

— Разбира се.

— Защо не ми разкажете за Москва, ужасно ми се иска да слушам за Москва. Елате ни на гости в Озуар, близко е, няма и час с

кола, Владимир Николаевич ще ви вземе, привечер ще ви върне, ще побъбрим, ще обядваме. Не каня Сесил, тя се надува, пренебрегва ни.

— Надежда Василиевна, как не ви е срам? Знаете колко работя, нямам нито една свободна минута.

— Знам, миличка, знам, затова и не те упреквам. Ти си нашата делова жена, не ти е интересно с мен, защото съм безделница — добродушно мърмореше Плевицкая, беше избърсала вече грима и сега си червеше устните. — Затова и не те каня вече. Но Вика трябва да дойде, искам да послушам жив човек от Москва. Тук много хора са забравили Москва, забравят Русия... Ще дойдете ли, Вика?

— С удоволствие, но съм свободна само в сряда и събота.

— Ще имам предвид това. Преди да ви поканя, ще ви се обадя по телефона — тя подаде на Вика бележник и молив, — запишете ми номера си и ми кажете какво предпочитате — риба или месо?

— Ама моля ви се, Надежда Василиевна, все ми е едно, каквото ядете вие, това ще ям и аз.

— Ще се постарая да ви нахраня с нещо вкусно.

И се обърна към вратата:

— Жан!

Влезе младежът, който ги бе довел.

— Жан, изпрати тези дами... Значи, довиждане, Вика, довиждане, Сесил... Не ви целувам, ще ви изцапам... Вика, нали се разбрахме!

29.

Сталин отново препрочете донесението от Ежов:

„Днес от задграничен източник, заслужаващ пълно доверие, получихме данни, че по време на гостуването на другаря Тухачевски в Лондон по случай коронационните тържества, срещу него ще бъде извършен терористичен акт. За подготовката на терористичния акт е създадена група от четирима души /трима германци и един поляк/. Източникът не изключва възможността терористичният акт да се подготвя с намерение да се предизвикат международни усложнения. Тъй като сме лишени от възможност да подсигурием другаря Тухачевски с охрана, гарантираща пълната му безопасност по време на пътуването, намирам за целесъобразно заминаването на другаря Тухачевски за Лондон да се отмени. Моля да се обсъди.“

ТОЙ бе продиктувал на Ежов тази редакция: немците знаят антигерманската позиция на Тухачевски, поляците помнят придвижването му към Варшава. Предупреждението звучи убедително. Разбира се, не и за Тухачевски. Миналата година ходи в Лондон за погребението на предишния крал, върна се през Берлин, никой не го закачи, той ще разбере, че сега просто не го пускат, за да не избяга, вижда как се затяга обръчът около него, схваща, че раз местванията в командния състав на армията не са случайни: командирите биват прехвърляни от верните им части в нови, където нямат опора, където никой няма да ги подкрепя. Тухачевски чу с ушите си как се изрази Молотов на февруарско-мартенския пленум на ЦК, когато говореше за военното ведомство: „Щом във всички отрасли на народното стопанство има вредители, можем ли да си представим, че само там няма? Би било нелепо... Военното ведомство е твърде голямо и важно, работата му ще се проверява не сега, а малко по-късно, и проверката ще бъде много подробна.“ Тухачевски присъства на пленума, чу всичко това и прекрасно е разбрал — в армията предстои чистка.

След пленума започнаха арести сред военните, не във висшите ешелони, а в средното звено, но всички арестувани бяха служили близо до Тухачевски, Якир и Уборевич. И това също е поставило нащрек Тухачевски. Значи трябва да се действа решително и бързо. След месец всичко трябва да бъде приключено. ТОЙ се бе надявал, че Хитлер ще МУ даде в ръцете оръжие за изненадваща и мигновена разправа с Тухачевски. Не МУ го даде. Добре де, ще се оправим и с обичайните средства. А за отговора на Хитлер ще почакаме.

Хитлер маневрира. Хората му също, макар и в наша полза, но хората може да се сменят и нищо да не остане от маневрите им.

Маневрите на Хитлер са ясни. Заканва се на Русия, а същевременно окупира Рейнската зона. И нищо. Англия и Франция преглътнаха хапа.

Но маневрите на Хитлер принуждават и НЕГО да маневрира.

За пръв път в историята на болшевишката партия ТОЙ влезе в блок със социалдемократите във Франция и Испания. Добре направи. Подкрепи социалистическите правителства в тези страни. Добре направи: НЕГОВАТА политика е гъвкава политика. Сега няма да има единен антисъветски блок в Европа, противоречията между Германия и Франция веднага се изостриха. Толкова повече стават шансовете от Хитлер да се очакват решителни стъпки към сближаване със Съветския съюз. Такива стъпки засега няма. Жалко. Съюзът на Германия с Русия би бил непобедим. Само в съюз с НЕГО Хитлер е способен да създаде нова Германия. И ТОЙ вижда в лицето на Хитлер стабилен и достоен партньор. В политиката, стратегията, тактиката и на двамата има много общи неща.

Също като НЕГО Хитлер създаде могъща власт, единна централизирана партия, създаде държава-АБСОЛЮТ, сплоти около себе си народа, окрили го с една идея — омразата към врага. Идеята, в чиято основа лежи омразата към врага, е най-могъщата идея, защото създава атмосфера на всеобщ страх. Но идеята на Хитлер е национална и в крайна сметка нестабилна. Тя ще принуди Хитлер да търси врага *извън* Германия, ще тласка към война, той ще воюва с вечния смъртен враг на Германия — високомерната Англия, „владетелката на моретата“, с нейния съюзник на континента Франция. Русия не му трябва. Приказките за „германския плуг“ са блъф, Германия е промишлена страна, плугът не е главното ѝ оръдие. Тя никога не е

живяла спокойно в съседство с Франция, която я е заобиколила със свои сателити. Дори в най-далечните честолюбиви планове на Хитлер да е притаена мисълта за еднолично световно господство, преди да нападне СССР, той ще трябва да се разправи с Франция. Докато тя съществува в тила му, не може да мърда.

Когато човек се готви за глобална война, той трябва да разполага с могъща армия. Но с какъв команден състав разполага Хитлер? Със стария пруски офицерски корпус, с разни високомерни фон-барони, ограничени пруски генерали, сподвижници на Хинденбург и Людендорф. Още със започването на истинска война Хитлер ще стане техен пленник. Нима тези хора ще позволят на едно парвеню, на един „бохемски ефрейтор“, както го наричат, да ги командва? Докато разработват из щабовете стратегически планове, докато боравят с карти и книжа, генералите не представляват опасност за Хитлер. Но застанат ли начело на корпуси и дивизии, вземат ли в ръцете си армията, живата, многомилionна войнишка маса, добре въоръжена и по германски дисциплинирана, безпрекословно изпълнителна, те ще изхвърлят Хитлер на бунището. Щурмовите отряди не ще го защитят.

Хитлер има само един изход: да премахне старите генерали и да ги замени със способни и верни хора. ТОЙ му предостави такава възможност. Хората на Ежов му дадоха материали за тайните връзки на съветските военачалници с немските. На Хитлер му остава да постъпи със своите генерали по същия начин, по който постъпи с Рьом и да МУ предостави в замяна материал срещу Тухачевски.

Хитлер обаче мълчи. Ежов твърди, че работата върви, връзката е установена по сигурни канали. Ежов не би посмял да ГО мами. Но времето си върви. Всяка възможност за военен заговор трябва да бъде унищожена в зародиш. Командният състав на Червената армия трябва да бъде заменен, като се почне от върхушката. Няма време за отлагане. ТОЙ не може да си ляга вечер с опасението, че през нощта Кремъл ще бъде завзет от техните войски, а самият ТОЙ — арестуван и тутакси разстрелян. Ворошилов няма да ГО защити, Ворошилов е мухльо, ще се завре под кревата от страх. Военните трябва да се разпердушният не по-късно от юни, докато войските са в лагерите на учения, не бива да се чака есента, когато ги съберат в казармите. Военните са нащрек. На пленума Уборевич демонстративно стисна ръката на Бухарин, а Якир предложи Бухарин да бъде разстрелян, искаха да покажат, че сред

военната върхушка няма никакво единство и общност на възгледите. Да, но ТОЙ знае, че има. Тухачевски, Якир и Уборевич са единна компания. Юни, юни, юни, не по-късно от юни! Къде е затруднението? Никога не са се разкайвали, нямат навика да се саморазобличават. Между тях се намериха само трима бивши опозиционери: командирите на корпуси Примаков и Путна и командирът на дивизия Шмит, негодникът, който ГО оскърби на четиринайсетия конгрес, преди дванайсет години. Тези тримата бяха арестувани миналата година, натискат ги да дадат показания, но те не дават, не са мекошапи интеллигентчета като Зиновиев — яки мъже са, военни. Но няма къде да идат, ще се прекършат. Пред очите им вече преминаха няколко процеса. Глупаци ли са да не разбират, че *има средства* да ги накарат да говорят. Признанието е неизбежно и неотвратимо. Когато започнат да ги *прекършват*, добре ще го разберат.

И все пак не беше зле да имаме стабилна застраховка, досие, което ще може да се публикува или цитира, досие с германски бланки, имена, печати — народът ще повярва на това. Каналите, по които действа Ежов, са МУ известни: белоемигрантите в Париж — шефът на СД в Берлин Хайдрих. В германския генерален щаб са налице *истинските* спогодби от 20-те години, когато по решение на Политбюро СССР е представил на Германия военните бази в Липецк, Дзержинск, край Москва, под тези документи е поставен *истинският* подпис на Тухачевски. Какво повече ни трябва?

Хитлер засега нищо не дава. Хайдрих и неговите есесовци може да не придават особено значение на тази операция, но Хитлер, самият Хитлер! Та нали знае за антигерманската позиция на Тухачевски, при това ТОЙ дава възможност на Хитлер да се освободи от своите потенциални врагове в германския генералитет.

С какво обаче да си обясним неговото протакане?

Сталин натисна копчето на звънеца и нареди на Поскръобишев да извика при НЕГО референта Кунгуров.

— Слушам! — Поскръобишев затвори вратата.

Сталин отиде до прозореца, загледа се в унилото здание на Арсенала, мислите му отново се върнаха към Хитлер.

Анализирайки политиката на Хитлер, ТОЙ бе установил сходство между неговата и собствената МУ логика. Много пъти бе предвиждал наум ходовете на Хитлер и се бе оказал прав: Хитлер бе

постъпвал точно така, както бе предвиждал ТОЙ. И когато нареди на Ежов да осъществи тази операция, бе сигурен, че Хитлер ще я приеме. Ежов ГО увери, че планът се осъществява чрез нацистките органи на сигурността, враждебни на генералитета и Райхсвера. Защо досега няма резултати?

Разбира се, по много неща не си приличат с Хитлер. Хитлер е праволинеен. Не му достига гъвкавост и предвидливост. Но имат и много общи черти. Дори съдбите им си приличат. Като НЕГО и Хитлер е син на обуцар и селянка и макар че баща му само за кратко време е поправял обувки, станал е митничар, все пак и двамата са произлезли от самите недра на народа. ТОЙ не е руснак, и Хитлер не е германец кореняк, а австриец. Както и ТОЙ, всъщност е самоук, както и ТОЙ, на младини се е увличал по изкуството: Хитлер по живописиста, ТОЙ — по поезията... Спомни си една своя строфа:

*И знай: полегналият като прах в браздите,
потиснатият нявга ще лети,
ще се издигне той над планините,
надежда ярка ще го окрили...*

Наивни, праволинейни стихове, но съветските поети не пишат по-добре. Сигурно и платната на Хитлер са далеч от Рафаеловите.

Както и ТОЙ, Хитлер се облича най-обикновено. ТОЙ носи кител, Хитлер — куртка, не афишира връзките си с жени, нито една от тях не оказва влияние върху политиката им. Както и ТОЙ, Хитлер не се интересува от парите. Властта е единствената собственост на истинския вожд. Народът трябва да вижда във вожда идеалист, човек, който нищо не иска за себе си. Хитлер се фотографира с обикновени хора, пускат се мъкви за неговата доброта, отзивчивост, внимание към простолудията — това е вече от арсенала на буржоазната парламентарна демагогия, но щом му харесва, негова си работа.

Както и ТОЙ, Хитлер е бил признат за негоден за военна служба. Обаче ТОЙ взе участие в гражданската война, Хитлер — в световната. Както и ТОЙ, Хитлер мрази така наречената „демокрация“ с нейните парламентарни дрънканици. И най-важното, двамата знаят тайната на властта, еднакво разбират народопсихологията и ролята на вожда.

Народът иска вождът да мисли, да решава вместо него... Такава е примитивната философия на народа — ТОЙ и Хитлер умело я използват.

Навън притъмня, няколко коси капки почукаха по стъклото. Сталин стана, отиде до електрическия ключ, запали лампата, отново седна зад писалището.

За Хитлер се пише много. ТОЙ нареди да се превежда и да МУ се показва всичко — и написаното от самия Хитлер, и онова, което другите пишат за него. Всички са единопдушни, че Хитлер е човек със силна воля, подчинил е дори много талантиливи хора. Това е естествено: талантът на властта е по-могъщ от всеки друг талант. Пишат, че Хитлер бил капризен. И за НЕГО Ленин казваше същото. Ленин грешеше, хората често грешат, смятайки за капризност волята, настойчивостта, упорството при постигането на целта. Хитлер бил „свободен от етични норми“, не подбирал средствата. Че кой политик ги подбира, кой политик е етичен? Няма такъв политик. Пишат още, че Хитлер бил неуравновесен. Може би, може би... Обаче политиката му е последователна и целеустремена. Като всеки политик той маневрира с неочаквани ходове, неразбираеми за много хора и външно нелогични — хората смятат това за неуравновесеност. Пишат, че в речите си кокетирал с народа. Истинският вожд иска да го разбират не шепа интелегенти, а народът, затова говори просто, разбираемо, достъпно. Начинът на говорене е нещо индивидуално. ТОЙ говори спокойно. Хитлер крещи, речите му са истерични. И в речите на Троцки имаше истерика, ама за какъв оратор минаваше!

Наричат Хитлер антикомунист. Ама какво значи всъщност антикомунист? Комунистите в Германия са противниците на Хитлер, негови конкуренти за влияние върху работническата класа. Това си е тяхна, вътрешна работа. Но в отношенията между държавите господстват не идеите, а държавните интереси.

Хитлер прекрасно разбира всичко това. Но нещо се дърпа от размяната на информация за генералитета. Защо? Не иска да МУ помогне? Не може да бъде. Отстраняването на Тухачевски е в интерес на Хитлер — Тухачевски е враг на Германия.

Както и да е. Времето ще проясни позицията на Хитлер, ще покаже дали той е достатъчно умен политик, за да се съюзим с него, достатъчно сигурен ли е, за да му се доверяваме. Впрочем в

политиката човек на никого не бива да се доверява. С една дума, трябва да подготвяме осъждането на Тухачевски с нашите, изпитаните средства. Забраната да замине за Лондон е вече открито предизвикателство към Тухачевски.

В ъгъла на донесението от Ежов Сталин написа със син молив: „ДО ЧЛЕНОВЕТЕ НА ПБ. Колкото и да е печално, налага се да приемем предложението на другаря Ежов. Да се предложи на другаря Ворошилов да представи друга кандидатура. Й: Сталин“.

Натисна копчето на звънеца.

На вратата се показва Поскръобишев.

— Вземете — Сталин му подаде донесението на Ежов с неговата резолюция, — предайте го на членовете на Политбюро.

Поскръобишев приближи до бюрото, взе листовите.

— Пригответе постановление на Политбюро. Предвид опасността от терористичен акт да се отмени решението за заминаването на другаря Тухачевски за Лондон. По-нататък: да се приеме предложението на Народния комисариат по отбраната в Лондон да се изпрати другарят Орлов. Нека Ворошилов покаже това донесение на Тухачевски... Така. Кунгуров тук ли е? Добре. Повикайте го.

Кунгуров, един от неговите референти, влезе в кабинета с книга в ръце, набит, с кестеняви очи, гладко избръснат, с неизменната си бродирана украинска рубашка и напъхани в ботушите панталони.

— Седнете!

Това момче му харесваше: не приличаше на чиновник, на службаш. Обло, румено, простодушно лице, единственият усмихнат човек в секретариата. Другите никога не се усмихват пред НЕГО, а Кунгуров се усмихва, усмихва се добродушно, радва се, че ГО вижда и не може да скрие радостта си. Услужлив е. Готов е да изпълни всяко НЕГОВО поръчение. Прилича на младите сибирски момчета, които ТОЙ бе виждал в заточение, на младини. Тези момчета, „бекарчета“, както ги наричаха там, необременени още от семейни грижи, незагрубели, още млади, за да бъдат озлобени, бяха същите такива весели, приветливи, услужливи като този Кунгуров. И макар че той носеше украинска рубашка, по името му личеше — беше или сибиряк, или от Урал. Гледа ГО с обожание, предано, не откъсва поглед, попива всяка НЕГОВА дума, възхищава се на всяко НЕГОВО движение.

Освен това на своите трийсет и няколко години Кунгуров знае пет езика: английски, немски, френски, италиански, испански. Обикновен младеж, работнически произход, бивш червеногвардеец, след рабфака е постъпил в университета и ето на, изучил е пет езика. И с това доказва, че способността да учиш езици е чисто биологична: или я имаш, или я нямаш.

Кунгуров извлича за НЕГО подборки от западните вестници, списания, книги. Основната информация идва от ТАСС, а той съставя специално за НЕГО обзори по въпроси, които ГО интересуват лично, обзори, нужни само на НЕГО. Сега се занимава с Хитлер, с неговата биография и дейност и винаги намира интересни факти, точно предугажда какво МУ е нужно. Търси, чете, превежда. Добре работи.

Кунгуров му показва донесената книга.

— Другарю Сталин, идвам от печатницата. Но още не съм препрочен книгата. Позволете ми да ви докладвам утре.

— Каква е тази книга?

— Сборникът с речи на Хитлер за тази година.

— Но нали вече сте я чели на немски, превели сте я. Защо да отлагаме за утре?

— Искам да я препрочета в руски вариант, може да има грешки.

— Какво интересно има в нея?

— Има доста любопитни изказвания, особено за мира — усмихна се Кунгуров, — речта на манифестацията в Кьолн, веднага след завземането на Рейнската област.

— Дайте!

В съдържанието Сталин намери „Реч на манифестацията в Кьолн“, понечи да прелисти книгата, но се оказа, че тя не е разрязана.

— Не успях да я разрежа — каза Кунгуров, — дойдох от печатницата, гледам — на бюрото ми бележка от другаря Поскръобишев: веднага при вас.

Сталин притисна книгата към бюрото и с пръст разкъса сгъвките на интересувашите го страници, разкъса ги неравно, грозно и зачете...

И изведнъж съвсем неочаквано се обади „сигналът за тревога“, чувство, което никога не го напускаше, винаги го държеше нащрек и му позволяваше мълниеносно да реагира и на най-дребната опасност. Това чувство никога не беше го мамило, то му помагаше да нанася изпреварващи удари и така да опазва себе си, своето положение.

Сталин вдигна очи към Кунгуров и видя смаян поглед, вперен в разкъсаните страници. Неприятен поглед, недоброжелателен. Осъжда ГО, задето разкъса страниците с пръст. Той смее да ГО осъжда! Страда за някакво си книжле и дори не се опитва да скрие това.

ТОЙ обаче умееше да скрива всичко. Умееше открай време.

Потиснал раздражението си, Сталин отново се задълбочи в текста, прочете речта на Хитлер в Кьолн.

„Изобщо не е нужно да доказваме, че искаме мир. Аз не вярвам на земята да има човек, който да говори за мира, да се стреми към мир и да се бори за мир повече от мен... Служил съм в пехотата и на собствения си гръб съм изпитал всички ужаси на войната. Но съм убеден, че повечето хора гледат на войната като мен... Затова те приемат моите идеи. Аз отстоявам правата и свободата на моя народ. Аз искам мир.“

— Голям мошеник — подхвърли Сталин.

— Да — потвърди Кунгуров, — и това го казва веднага след завземането на Рейнската област.

Но погледът му бе все така вперен в разкъсаните страници. Виж ти, колко го е засегнало това! Какъв чистофайник, какъв педант!

Сталин отново, сега вече нарочно, спокойно и бавно разкъса с пръст началните страници, прегледа ги, после разкъса следващите, прегледа и тях, без да се зачита, и така всички страници докрая, без да вдига поглед към Кунгуров, но чувствайки как напрегнато следи той ръката му. Затвори книгата, подаде я на Кунгуров:

— Отбележете най-интересните изказвания и ми я предайте по другаря Поскръобишев.

— Слушам.

Кунгуров излезе.

Сталин остана загледан подире му. Сега ще оправя книгата, ще трака с ножицата.

Стана, разходи се из кабинета.

Защо толкова го напрегна погледът на Кунгуров? ТОЙ би могъл да разбере някой книжен червей, някой нафталинен професор. Но бившият рабфаковец, когото ТОЙ прие близо до себе си, в когото виждаше изключително предан служител! Заради някаква си разкъсана страница вътрешно осъди другаря Сталин. Не умее, видите ли, да си служи с книгите другарят Сталин, значи излиза, че другарят Сталин е

неук, невеж човек. Не поиска специален нож за разрязване на книги, извърши такова престъпление!

Беше се излъгал в Кунгуров. Не, не е чистофайник и педант, а е неискрен човек. Фалшив човек. Оказа се, че една нищо и никаква книжка му е по-скъпа от благоразположението на другаря Сталин. С какви предани кучешки очи ГО бе гледал винаги! А ТОЙ го свари неподготвен, вдигна очи, когато Кунгуров не бе очаквал, и видя, че лицето му може не само да цъфти в усмивка. Значи обожанието му е било фалш. Попивал е всяка дума, всеки жест не от преданост, а от някакви други съображения. От какви ли? Може би изучава другаря Сталин? За какво му е? За историята ли? Води си дневник? Записва си? Щом се прибере, си записва всичко? И днес ще си запише... Че нали, другарят Сталин има варварско отношение към книгите, вместо с нож разрязва книгите с пръст. Работи близо до вожда на страната, среща се с него, разговарят, пред очите му се твори история. Защо да не записва, защо да не фиксира за историята всеки ден на другаря Сталин и по този начин самият той да влезе в историята? Хората, приближени до великите, често се занимават с такива неща. Веднъж ТОЙ видя у Надя една книга от секретаря на великия френски писател Анатол Франс... Забравил е името на секретаря... Книгата се казваше... Аха! „Анатол Франс по чехли и халат“. Да, май така беше. Злобно книжле! Анатол Франс, погледнат отвътре.

ТОЙ често бе си мислил за това. Особено след като изтърва Бажанов. И на него вярваше, докато МУ беше секретар. Излезе, че не е бивало да му вярва. Избяга в чужбина, негодникът, наизмисля и изпонаписа много гадости. Подло постъпи. Летописецът не бива да се рови в мръсното бельо, летописецът трябва да описва за потомците само *деянията*. Не МУ трябва свидетели на личния МУ живот!

Но кой от НЕГОВОТО обкръжение се сили да стане свидетел? Тъпанарят Поскръобишев? Изключено. Товстуха? Прекалено е умен и предпазлив. Или Мехлис, Двински и тем подобните в НЕГОВИЯ секретариат? Разбират какви задължения налага близостта до НЕГО. Разбират как може да свършат с такива дневничета. И членовете на Политбюро знаят, че това е забранено. Обаче човек дребен, като Кунгуров, незабележим служащ, може да записва, никой няма да заподозре, че ще се осмели да направи такова нещо. ТОЙ и преди бе забелязвал прекалено любопитния поглед на Кунгуров. Никой не бе

следил така всяко НЕГОВО движение. ТОЙ си бе обяснявал това с предаността му и чак сега забеляза друго: удовлетворение, че открива у другаря Сталин подобно невежество. Има какво да запише в дневника си.

Сталин излезе в приемната, нареди на Поскръобишев веднага да извика при НЕГО Паукер.

Пристигна запъхтеният Паукер. Пак в нова военна униформа, син брич, лъснати ботуши. Бързал е, не е успял да се преоблече, глупакът, контето недно...

— Познавате ли Кунгуров?

— Познавам го. Референт е в секретариата.

— Още днес на пропуска ще го претърсите, ще кажете, че се прави обща проверка и утре ще му върнете всичко. Вземете всичко, което намерите у него: книги, документи, бележници, всякакви книжа, цигарите, ако пуши, писалката. Ще донесете всичко на мен. Кунгуров да се следи внимателно.

Кунгуров бе претърсен и Паукер сложи всичко иззето на писалището в кабинета на другаря Сталин.

След като отпрати Паукер в приемната, Сталин прегледа документите на Кунгуров. Чисти бяха. Книгата беше същата, която беше му донесъл. Сталин я прелисти, нищо не бе поставено между страниците, но краищата им бяха грижливо изравнени с ножица. Изсипа на бюрото цигарите от наченатия пакет, нямаше нищо скрито. Отвинти капачката на автоматичната писалка, взря се вътре, и там нямаше нищо. Кунгуров не бе носил със себе си голям бележник. Само един мъничък. Сталин прелисти и него. Няколко имена на служители от ЦК с домашните им телефони, някои с адресите, останалите бяха непознати. Но вътрешната страна на обложката беше протрита, явно бяха правени някакви бележки с молив, прехвърляни някъде, после изтривани с обикновено гума. Къде са били прехвърляни? В дневник ли?!

— Незабавно арестувайте Кунгуров — нареди Сталин на Паукер — и още днес го разпитайте. При разпита установете какви бележки си е водил за работата на ЦК и за служителите от ЦК. Всички бележки веднага да се предадат лично на мен. Претърсете служебното му бюро,

жилището му и всичко написано собственоръчно от него, и всичко подозрително предайте също на мен. Ако не намерите нищо у него, изяснете къде и у кого може Кунгуров да е пазил бележките си, направете обиск и там, арестувайте хората. Той е шпионин, водил е шпионски дневник за работата на ЦК.

Претърсиха бюрото на Кунгуров в Кремъл, жилището му — не намериха нито дневници, нито бележки. Не даде резултат и обискът в жилищата на неговите родители и на родителите на жена му.

Въпреки крайната степен на натиск при разпита Кунгуров категорично отричаше да е водил дневник.

Впрочем призна, че е работил за японското разузнаване и е възнамерявал да убие другаря Сталин. След седмица го разстреляха. Жена му бе осъдена на осем години лагери. Децата им пратиха в детски дом. Неговите роднини и роднините на жена му бяха изселени от Москва.

30.

Шарок успешно изучаваше езика, Шпигелглас излезе прав — помогнаха му знанията, усвоени в училище.

Вкъщи, у баща му, кой знае как се бяха запазили учебници по френски и старите ученически тетрадки на Юра. Тези протрити, тук-там пожълтели страници освежиха в паметта му много неща и той се представи пред преподавателя далеч не зле.

Преподавателят беше по-възрастен от него с десетина години, държеше се сухо, официално и най-вече наблюдаваше на произношението, а това беше най-трудното за Шарок. Особено го затрудни буквата „р“, дявол да я вземе!

— По-меко, по-меко, да грасираш не значи да произнасяш „р“-то неясно, повтаряйте след мен!

Шарок повтаряше, но излизаше несполучливо.

— Трябва да свикнете с този звук, упражнявайте се засега с руски думи. Когато вкъщи разговаряте с жена си, гледайте да произнасяте буквата „р“, както аз ви моля.

— Нямам жена — усмихна се Шарок.

Преподавателят прие тази информация без интерес.

— Тогава четете на глас вестници, и това е много полезно.

Шарок нямаше жена. Имаше си Каля. Запозна се с нея в трамвая. Веднъж, когато се качваше, помогна на една красива жена, подхвана я отзад за бедрата, напъха я в препълнения вагон, а после в блъсканицата уж забрави да дръпне ръката си от бедрото ѝ: хареса му от пръв поглед.

Каля беше акушерка в родилния дом „Грауерман“. Четири-пет пъти месечно идваше при Шарок след дежурство, будеше го с три къси позвънявания, такъв им беше сигналът, и още от прага той почваше да я целува, не можеше да се насити. След нощното късане на нерви, след виковете и смазаните, окървавени лица, след омразата, с която го бяха гледали много очи и го бяха докарвали до бяс, само едно докосване на Каля го успокояваше, връщаше му душевното равновесие.

— Дай си палтото — и без да я пуска, я отвеждаше в стаята.

Тя хвърляше на масата кесийка с понички, които бе пържила предната вечер, събличаше се и се гмурваше в топлата постеля. После с тази понички пиеха чай, Шарок я гледаше с удоволствие — весела, с големи и силни ръце, разпитваше я как са ѝ измислили такова необикновено име — Калерия?

— От попски произход ли си или от търговски?

— Не — смееше се тя, — произходът ми е чисто пролетарски, не можеш се заяде.

Извади късмет с тази Каля, ама наистина късмет. Сега, след като се премести в международния отдел, ще трябва да измисли ново разписание, може би дори ще успяват да се виждат по-често.

— Четете ли вестници на глас? — питаше го преподавателят.

— Чета. Всеки ден.

— Добре, продължавайте.

Веднъж в почивния му ден дойде майка му — да поразтреби, да изпере, да сготви нещо. Юра ѝ беше дал ключ — не ангажираше Каля с домакинството, пък и тя не проявяваше особено желание. Майка му се държеше деликатно, мълчаливо изхвърляше остатъците от изсъхналите понички в кофата за боклук, не питаше кой ги носи и защо по чашите има следи от червило, но този път се вкамени с четката в ръка, щом чу как Юра чете на глас „Правда“.

— „На учебния аеродром младата парашутистка Маргарита Петрова постави световен рекорд. Без да отваря парашута...“

— Леле майчице, ти защо си почнал да приказваш като чифутче?

— Добре го каза — засмя се той, — уча език.

— Абе то от много учене... Ще си рече някой, че не си руснак.

Юра учеше с охота, дори с увлечение. Кой знае дали прехвърлянето му в международния отдел не е стъпало към издигане в Народния комисариат по външните работи на дипломатическа работа. Имало е такива случаи.

С по-малко желание Шарок посещаваше специалните занятия — стрелба с пистолет, работа с взрив и хладно оръжие, радиовръзка, шифрована кореспонденция. За какво му е всичко това? Нали не го готвят за разузнавач, пък и той за нищо на света не би се съгласил. Но се оказа, че тези занятия са задължителни за всички служители в

отдела. Шарок ги посещаваше, но не проявяваше усърдие, нито бележеше успехи.

С много по-голямо старание изучаваше материалите за бялата емиграция, за историята и организацията на РОВС — Руския общо-воински съюз, четеше докладите от агентите, но не знаеше кой се крие зад номерата и псевдонимите. И не питаше. Ако трябва, ще му кажат.

Най-голямо удоволствие му доставяше четенето на емигрантски вестници и списания: „Последни новости“, „Възраждане“, „Илюстрирана Русия“, „Часови“... Донасяха му именно тези, парижките вестници, макар че руски вестници излизаха в много страни, където живееше руската емиграция: в Югославия, България, Турция, Полша, Германия, Манчжурия. Но него го специализираха върху РОВС, а щабът на РОВС беше в Париж и затова той получаваше излизащите там емигрантски вестници.

Подобни неща никога не беше чел. Опиваше се. Заради един екземпляр такова вестниче у нас осъждат най-малко на десет години, а ако *накараш* притежателя на вестника да си каже връзките: кой му го е дал, а онзи от кого го е взел и на кого го е показвал, че и кой е присъствал, и какво е говорил, тоест ако се създаде *групово* дело, най-строгото наказание е осигурено на всички, които са се докосвали до вестника.

Само заглавията като погледнеш: „Под игото на Съветите“, „Окото на Москва — агентите и провокаторите“, „От какво се страхуват болшевиките?“, „Болшевишка зараза“ — тези и подобни неща отначало гъделичкаха нервите, после му доскуча — еднообразни бяха, макар да даваха известна пикантна информация „за нашата родна страна“.

Прелестта на тези четива се криеше в друго. Шарок се потопи в атмосферата на старата Русия отпреди революцията, която смътно се мерзелееше в спомените му от далечното детство, а я поддържаха жива спомените на родителите му, тяхната неприязън към действителността. Мяркаха се титли: князе, барони, мяркаха се имена: Милюкови, Волконски, Оболенски, Гучкови, Рябушински... Богослужения в храма „Свети Александър Невски“, в църквата „Въведение в храма на Пресвета Богородица“, в храма „Вси светии“, в църквата „Свети Николай“... Гробищата „Сент Жьонвиев дьо Боа“, Галиполийският район на тези гробища, Булон-бианкур... „По волята

божия почина...“, „На четирийсетия ден от кончината...“, „На първата годишнина от кончината...“ Казашки съюз, войскови празници на Донската, Кубанската и Терската казашки войски, участниците в Кубанския поход на генерал Корнилов, тържествен прием в чест на великия княз Владимир Кирилович... Ресторантите „Мартянич“, „При Корнилов“, „Киев“, „Джигит“... Деникин изнася лекции в зала „Шопен“ на улица „Дарю“. Кой знае как ораторстват и крещят лозунги... Но всичко, което говорят или пишат, не представлява никаква опасност за Съветския съюз, белогвардейските организации са оплетени в нашата агентурна мрежа. И всичките им титли — величества и височества — не струват и пукната пара, щабскапитанът на кормилото на таксито е прост шофьор, полковникът на конвейера в заводите „Рено“ е обикновен работник.

И все пак, въпреки всичко това само там се запазват истинските руски традиции. С любовта си те са създали на чужда почва своя Русия, малък изкуствен свят и се вкопчват в него. Жалко зрелище, но трогва с нещо, колкото и да е, руски хора са.

Но са обречени. Ще умрат там, в своя Париж, ще ги погребат на гробищата „Сент Жьонвиев дьо Боа“ и децата им, и внуците им ще израснат като французи или немци, или сърби. Но тия старци защо ли не си доизживяват спокойно старините? Не, перчат се, не искат да се примирят. Ето, неговите родители как се примириха, макар че и те пострадаха от революцията! Хем не по-малко мразят съветската власт. Но не се бунтуват, подчинили са се. И той, Шарок, се подчини. Никой не може да устои пред силата на тази държава. И не е срамота да се предадеш. С вълци се живее по вълчи. А там, в Париж, никой не ги кара да вият като вълци. Да си седят тогава тихо и мирно. Ама не, врат си носовете в политиката. През двайсетте години сред белоемигрантите е имало млади здрави офицери, представлявали са някаква сила. Но сега... Двайсет години след революцията... Працат шпиони в СССР ли? Той работи тук три години и не е виждал жив шпионин. Смешно е да се говори за това.

След като прочетеше купчина вестници, Шарок ги предаваше под брой и пак под брой получаваше нови. Когато го срещаше в отдела, Шпигелглас го питаше с какво е успял да се запознае, даваше му белоемигрантски книги:

— Прегледайте тази, интересна е.

Веднъж той не видя Шпигелглас цяла седмица, разбра, че е заминал в чужбина. Но къде именно никой не знаеше, тъй както никой не знаеше закъде заминават и други служители. Хората изчезваха, връщаха се, отново заминаваха. Появяваха се нови физиономии, мълчаливи шифровачи влизаха при Слуцки или Шпигелглас. Всеки действаше в границите на възложеното му поръчение, без да се интересува от нищо друго. Не беше редно да се задават въпроси. Секретността се спазваше тук много по-стриктно, отколкото при Молчанов, макар че отделът на Молчанов се наричаше секретно-политически. И Юра не задаваше въпроси, чакаше другите да го заговорят.

Първият разговор се състоя горе-долу след месец.

Шпигелглас го покани в кабинета си, попита за занятията, зададе му няколко въпроса, свързани с РОВС, попита:

— Имате ли познати в чужбина?

— В какъв смисъл?

— В прекия. Имате ли в чужбина роднини, приятели, просто познати или чужденци, които ви познават по физиономия?

— Имам.

— Кой, къде?

— В Париж живее Виктория Андреевна Марасевич, дъщерята на известния професор Марасевич. Бяхме съученици с нея в Седмо училище на „Кривоарбатский“. Миналия път ви говорих за нея. Вие май познавате това училище?...

Шпигелглас не отговори.

С въпросите си Шарок искаше да подтикне Шпигелглас към откровеност, да разбере откъде той познава учителката по френски Ирина Юлиевна. Груба грешка от негова страна. Тук подобно любопитство не се поощрява, трябва да се задоволяваш с онова, което ти казват, началникът сам знае границите на информацията, която може да ти се предостави.

С мълчанието, с непроницаемия си израз Шпигелглас подчерта нетактичността на въпроса му.

Шарок се престори, че не е забелязал недоволството на Шпигелглас и спокойно продължи:

— А с брата на Виктория Марасевич Вадим сме били в един клас. Виктория Андреевна беше наша сътрудничка през трийсет и

четвърта и трийсет и пета година, ходеше с чужденци, после се омъжи за известен архитект и отказа да ни сътрудничи повече. Декларацията ѝ се пази. После тя се разведе с архитекта, омъжи се за французин журналист и замина с него за Париж.

Докато го слушаше, Шпигелглас си отбелязваше нещо в бележника.

— Кой я водеше?

— Аз.

— В конфликтна ситуация ли се разделихте?

— Естествено. Тя започна да заплашва, че ще каже на мъжа си, а мъжът ѝ ще иде при Сталин. Но я пуснахме, защото след омъжването си тя скъса ресторантските си връзки.

— Щом се е омъжила за чужденец, значи не ги е скъсала — подхвърли Шпигелглас.

Проницателен тип! Но нали Шарок не можеше да му разкрие истинската причина, да му разкаже как Вика видя в онази квартира Лена и как го шантажираше.

Сви рамене.

— Тогавашият ми началник Дяков реши, че може да я пуснем.

Ха така! Не можеш да провериш, скъпи другарю Шпигелглас. Не се знае къде е сега Дяков.

— Ще приберем декларацията на тази дама — каза Шпигелглас, — тъй като тя живее в чужбина, декларацията ѝ трябва да се намира в нашия отдел. Добре! — той погледна Шарок и Шарок за пръв път долови в погледа му неприязън. — Утре ще се прехвърлите на вилата и ще живеете там, ще карате ски и ще се занимавате със същото, с което и тук: езика, физическата подготовка, ще четете емигрантски вестници, ще изучавате материалите за РОВС. Единствената ми молба е да не се бръснете.

Ясно! Променят външността му. Значи — в чужбина. Искат да го изтикат навън и така да се отърват от него. Да го подложат под куршумите или да го тикнат в затвора.

Шарок не отговори.

Шпигелглас го погледна въпросително.

— Май нещо не ви харесва?

— Разбирате ли — Шарок внимателно подбираше думите си, — Николай Иванович...

Каза не „Ежов“, не „другарят народен комисар“, а съзнателно, нарочно — „Николай Иванович“, за да подчертае близостта им.

— Николай Иванович ми каза, че ме местят в международния отдел и че другарят Шпигелглас ще ми съобщи бъдещите ми задължения. Вече месец съм тук и не зная своите задължения. Вие ме готвите за някаква работа и аз бих искал да зная за каква.

Шарок разбираше какъв риск крие директният разговор. Но нямаше друг изход. Готвят го за диверсионна група — това е сигурна гибел, той изобщо не е подготвен за такава работа. Не знае езика, стреля посредствено, силният радикулит може да го повали в най-неподходящ момент. Той е юрист по образование. Именно като юрист е назначен за следовател в комисариата. Не желае никаква друга работа. И е сигурен, че Ежов го прехвърли в международния отдел не за да го включват в диверсионни групи. Но за какво тогава? Явно този въпрос вълнува и Слуцки, и Шпигелглас, Шарок не им трябва и те искат да се отърват от него. Няма да успеят.

И той добави:

— Сметнах за неудобно да питам Николай Иванович за моята роля в отдела, но ако знаех, че толкова дълго ще ме държат в неведение, разбира се, щях да го попитам.

Намек, че ще отиде при Ежов и ще намери подкрепа.

— Още в самото начало ви информирах за вашата работа — спокойно подзе Шпигелглас, — ще работите по *белите*, ще влезете в група, която се занимава с РОВС. Затова ви помолих да се запознаете с дейността му, да се запознаете изобщо с бялата емиграция — РОВС е част от нея. Не ви готвим за агентурна работа в чужбина, вие не познавате живота на Запад, не знаете езици, ще се провалите там. Работното ви място ще бъде тук. Но това не изключва пътувания на Запад, срещи с наши сътрудници, получаване на устна информация на място. Такова пътуване ви предстои в близко време. Между другото...

Той помълча малко, после със същия спокоен тон продължи:

— Между другото, по указание на Николай Иванович ще дойдете с мен в Париж. Затова искам да знаете някоя и друга френска дума, да можете да се оправите в гостилница, в ресторант, в хотел, в метро. В по-сложните ситуации ще разговарям аз. Впрочем по *работата* всички разговори ще се водят на руски. В Париж живее Виктория Андреевна Марасевич, която добре ви познава като служител на

органиите. Евентуална среща е малко вероятна, но не е зле да бъдем предпазливи, затова ви помолих да си пуснете мустаци и брада, ще се наложи да носите и очила. Колкото до специалната подготовка, тя е задължителна за всички служители в отдела, независимо от заеманата длъжност. Вие го знаете. Надявам се, че придобитите навици в това отношение никога няма да ви потрѣбват. Но трябва да ги имате. Задоволява ли ви моето обяснение? Да, има и друго... Никой от вашите познати и роднини в Москва не бива да ви вижда до заминаването. Ясно ли е всичко?

— Да — отговори Шарок, — всичко е ясно.

31.

Сутринта на закуска Люда почти нищо не яде, жадно се напи със саламура от краставици, облече си палтото, каза на Саша да бъде готов, надникна в коридора, повика го с пръст и го отведе в стаята на леля Даша.

— След две минути ще излезеш с нея, ще те чакам зад ъгъла.

Предпазливостта се оказа уместна: в коридора вече се миеше някакъв мъж, наведен над леген, вратата на друга стая беше отворена: вътре метеше жена.

Човекът, който се миеше, не вдигна глава, а жената внимателно изгледа Саша.

Люда го чакаше зад ъгъла. По пресечката излязоха на успоредната улица, Люда беше доста мрачна, под очите ѝ се бяха образували синкави кръгове. Улови погледа на Саша и каза:

— От снощи ме боли главата, а тебе?

— Нищо ми няма.

— Елизавета живее тук — тя посочи нов пететажен блок, — дай си паспорта.

Не без известно колебание той ѝ подаде паспорта си.

— А ти чакай наблизко.

Тя изчезна във входа. Саша пресече улицата и се заразхожда напред-назад, без да изпуска от очи входа.

Снощният разказ на Люда не го смая, такива неща стават навсякъде, учудващо беше, че тя му разказа всичко, в днешно време хората не постъпват така. И той ѝ разказа за себе си, но с това нищо не рискуваше, с *неговия* паспорт нищо не може да се скрие, а за нея, за баща ѝ и брат ѝ тук нищо не се знае и ако тя си мълчи, така и няма да се узнае. Да се е разбърбила от пиенето? Изключено. Тя и пьяна умее да си държи езика зад зъбите.

Люда излезе.

— Всичко ще направи, още днес, но по бележката, както каза тя, „за режима“ — не. Нито тя, нито началникът ѝ биха посмели, ще

получиш паспорт за пет години, но с бележката. Решавай.

Саша се замисли. Разполага с още няколко месеца, може би ще успее да намери някакви други пътища, а ако не успее? Ще се запазят ли отношенията им с Люда? Ще остане ли Елизавета служителка в отдела по паспортите? Ами ако се наложи да замине оттук по-рано, тогава ще трябва да сменя паспорта си вече на ново място, без да има познати, да чака на опашка в милицията, лично да се разправя с началника.

— Какво се чудиш, решавай — мрачно каза Люда, — ако решиш, дай снимката, ще я занеса, довечера ще си получиш паспорта. И решавай бързо, че тя ще тръгне за работа.

— Нямам снимки — каза Саша.

— Така и предполагам. Дори ѝ казах: „сигурно утре ще я донесе“. Иди сега във фотото, ще ти покажа, близо е, за паспорти снимките се правят по-бързо, помоли, може да стане до довечера. А после иди в гаража, поговори с Леонид, разбери как стоят нещата. Е, хайде.

И след кратка пауза добави:

— Ако днес не ти дадат общежитие, ела в гостилницата, аз работя до девет.

Снимката беше готова на другия ден. Саша веднага отиде в милицията, даде я заедно с временния си паспорт. Елизавета погледна паспорта, снимката и с обичайния тон на канцеларистките каза:

— Ще дойдете утре от десет до дванайсет.

С нищо не показва, че е предупредена за него и когато Саша отиде, му връчи новия постоянен паспорт. Цялата операция струваше сто рубли. Тази сума му каза Люда и Саша веднага ѝ даде парите. Но в паспорта в графата „издаден въз основа на“ с едър ясен почерк беше написано: „Пост. на ЦПК и СНК на СССР от 27 декември 1932 година“. Именно, това беше забележката за забраната да се живее в „режимните“ градове, така нареченият „минус“.

Тези две нощи Саша спа у Люда. Излизаше, придружен от леля Даша, връщаше се заедно с Люда късно, за да не го видят съседите. Денем скиташе из града, обядваше в някой работнически стол, отбиваше се в читалнята. Книги и списания не му даваха — нямаше документи, но февруарските вестници бяха на масата, можеше да чете

на воля. Все пак Саша помоли за януарското течение на „Правда“ и библиотекарката, симпатична възрастна жена, му го донесе.

Все същото, все същото... „Изпечените лицемери от троцкисткозиновиевската шайка в Киев“... „Троцкистките епигони в Киргизия“... Дори едно такова заглавие: „Синът на Троцки, Сергей Седов, достоен наследник на баща си, се е опитал да отрови група работници с генераторен газ... Работнически митинг е помолил органите на НКВД да очистят завода от тази фашистка гадина...“

Саша си припомняше какво се говореше в Москва през 1929 година: когато изселили Троцки, по-малкият му син Сергей отказал да замине с баща си, не споделял неговите възгледи и останал в СССР. Говореше се, че по майчина линия бил внук на прочутия полярен изследовател Седов и лично Сталин, Орджоникидзе и Бухарин станали поръчители на Сергей за партията. А сега излиза, че е тровил работници.

Поздрави за Ежов от работници и огромен портрет на самия Ежов, Постановление на Централния изпълнителен комитет на СССР за удостояване на Ежов със званието Генерален комисар на Държавна сигурност, награждаване на служителите на сигурността. Всичко това — за уелото провеждане на процесите. Редакционна статия в „Правда“: „Най-подли сред подлите“ — за процеса срещу Пятаков-Радек и митинг на Червения площад при двайсет градуса под нулата, на който произнесли гневни речи и одобрили присъдата Хрушчов, Щверник и президентът на Академията на науките Комаров.

Интересно, какво ли са си мислили хората, присъствали на митинга? Вярвали ли са?

Когато четеше пълния отчет за процеса, Саша също изпитваше отвращение към обвиняемите, но от друга страна, къде са доказателствата освен техните собствени признания? Извършвали са широка враждебна дейност из цялата страна, получавали са указания от чужбина — и нито един документ, нито едно писмо; готвили са терористични актове — и нито един пистолет, нито един куршум.

„Спектакъл“ — тази дума обичаше да повтаря Лидия Григориевна Звягуро. Мъдра жена, всичко е разбирала. А той спореше с нея, когато тя казваше, че Сталин е престъпник над престъпниците, би убил всекиго, ако реши, че трябва. Предсказанията й се сбъдват.

Саша върна на симпатичната библиотекарка течението на „Правда“ и помоли за „Литературная газета“ от януари и февруари.

И тук беше пълно с настойчиви искания: да се разстреля, да се унищожи. Бабел: „Лъжа, предателство, смердяковщина“, Юрий Тинянов: „Присъдата на съда — народна присъда“, народният поет Джамбул: „Поема за наркома Ежов“; Вл. Луговской: „Кървавите псета на реставрацията“, Николай Тихонов, М. Илин и С. Маршак: „Пътят към гестапо“, Андрей Платонов: „Победа над злодейството“.

Кое от кое по-прочути имена. Състезание между майстори, съревнование кой ще се изяви най-бързо и с най-силни думи. Разбира се, той не може да съди никого, той, както казваше Всеволод Сергеевич, бе живял „в стерилна обстановка“. И все пак е любопитно как след такива статии се гледат в очите? Дали физиономиите им са смутени, покорни или обратното — горди от победата? Замислят ли се какъв пример дават на народа, или се преструват, че нищо не се е случило, че нали, времето е чудесно, със здравето сме добре, работата върви прекрасно... Ами ако на него, на Саша, му се бяха разминали арестът и заточението, ако работеше някъде в Москва и един ден се прибереше вкъщи, за да съобщи на майка си, че е написал във вестника статия „Изчадия“ или „Кървавите псета на реставрацията“, или „Маските са смъкнати“? Какво би казала майка му? Би седнала, би захлупила лицето си с ръце и би се разплакала. Колко е хубаво все пак да не си прочут, дори да сториш зло, за това ще научат неколцина съседни или колеги, а после вече е въпрос на съвест дали ще се пропиеш, или ще си живееш все така весело.

Както и да е, нека продължим.

Константин Федин: „Агенти на международната контрареволуция“, Новиков-Прибой: „Презрение за фашистките наемници“, Юрий Олеша: „фашистите пред съда на народа“, Леонид Леонов: „Терариум“, Сергеев-Ценски: „Тези хора нямат право да живеят“, Р. Фраерман: „Ще ги измъкнем от дупките им на светло“...

Виж, да „измъкнат от дупката му на светло“ него, Саша, е най-лесната работа, той сам се тика в ръцете им. Вестниците са изпълнени с гневни разобличения на ръководители, които вземат на работа врагове: на строежа на Амурската железопътна линия взели на работа някой си Б., на друго място някой си М., на трето — някой си П. „В тази връзка — пишеше вестникът — трябва да обърнем внимание

върху престъпната система на приемане на работници. Работниците се приемат безразборно, без да се вниква в биографичните им данни.“ Това се отнася точно за него, недвусмислено указание да не вземат на работа хора като Саша. Лошо. Не се знае как ще тръгнат нещата занапред.

На пропуска пазачът се надигна от табуретката, попита Саша при кого отива.

— При инженера.

— Виж в работилниците, мини през гаража, работилниците са там.

На двора под двата дълги навеса стояха автобуси без колела, на трупчета, явно нямаше гуми. Тук беше и мивката — дървен подиум, под него устройство за изтичане на водата.

През широкия портал Саша влезе в празния гараж, лъхна му на бензин, на ацетилен, на изгорели газове: около два автобуса шетаха монтьори, останалите бяха излезли на линия.

Тази миризма, монтьорите в омазнените ватенки веднага върнаха в паметта му годините, когато беше шофьор в Дорогомиловския химически завод. Учител му беше Илюшка, златно момче, добра душа.

Сутринта, почти на разсъмване, тръгнаха от завода и литваха по пустата крайбрежна улица до Москва река.

— Намали газта, намали газта! — викаше Илюшка, — ще те махна от кормилото, така да знаеш!

Щом Саша намалеше скоростта, успокояваше се и започваше да говори за годеницата си. Веднъж тя поискала Илюшка да я заведе на танцова забава в парка „Горки“. Илюшка бе прекарал половината си живот на село, не беше чувал за никакви фокстроти, но не посмял да си признае това на годеницата.

— Добре — обеща му Саша. — Ще те науча.

Върнаха се в гаража на завода, там имаше само две коли: директорският ролс-ройс и техният камион, престориха се, че са останали да го ремонтират, заключиха се отвътре и Саша взе да обучава Илюшка. Илюшка беше ритмичен, дори заигра казачоци и пляски, правеше невероятни подскоци, но не можеше и не можеше да

надвие простичките стъпки на фокстрота. Хващаха се за ръце със Саша, Саша командваше:

— Стъпка надясно... Стъпка наляво... И-и раз! И-и два!

Илюшка се вираше в краката си, объркваше се.

— Вдигни главата, мене гледай! — нареждаше Саша. — И-и раз! И-и два!

Мястото беше малко, Саша движеше Илюшка покрай стената ту надясно, ту наляво. „И-и раз! И-и два!“

След ден-два отидоха до Нина, Саша взе за известно време Вариния грамофон с единствената им плоча — от едната страна с фокстрота „Рио-Рита“, от другата — с тангото „Пръски шампанско“. И отново се заключиха в малкия гараж, пуснаха грамофона и Саша отново взе да командва в такт с музиката: „И-и раз! И-и два!“

После Илюшка дойде на работа щастлив: ходил с годеницата си в Парка за отдих и култура, танцували и фокстрот, и танго, дори румба, годеницата му отначало го похвалила, после взела да ревнува: „Коя те научи?“ А Илюшка ѝ казал: „В завода ни учат, имаме специален инструктор — Панкратов“. Годеницата похвалила инструктора, добър е, рекла. Оттогава Илюшка много го уважаваше, при пътуванията им не се заяждаше, помагаше му да се готви за изпита, показваше му как да продухва карбуратора, как да действа със запалването.

Хубаво време беше, и хората наоколо бяха добри, споменът за тях стопляше сърцето му.

Саша намери Леонид в каросерийния цех. Подпрян на тезгяха, той разговаряше с Глеб, а Глеб с четка в ръка, облечен в изпоплескан с боя панталон и яке, седеше на покрива на една каросерия. И двамата веднага познаха Саша, Глеб го поздрави широко усмихнат, белите му зъби лъснаха. Леонид кимна.

— Какво, реши ли?

— Да.

— Донесе ли заявление?

— Донесох.

— Дай го тук, дай си и книжката.

Леонид прочете заявлението, шофьорската книжка вече беше виждал, и излезе.

— Почакай тук.

Глеб скочи от покрива, седна на пейката до Саша, извади пакет „Беломор“.

— Пуши, приятел, нищо, че тука е забранено.

Запалиха.

— Последната каросерия довършвам — каза Глеб, — гадна работа, но разбираш ли, приятел, трябва парици, а на тебе трябва ли ти парици?

— То се знае.

— На всички трябва — възвести Глеб. — Заради грошове и великите са вършили най-черна работа. Реноар, чувал ли си това име?

— Чувал, съм го — усмихна се Саша.

— Реноар е рисувал сервиси, Крамской е бил ретушор на снимки, а Поленов, знаеш ли го Поленов?

— Знам го и Поленов.

— Поленов си е казал направо: не виждам нищо лошо в рисуването на табели. Той е рисувал табели, аз пък боядисвам каросерии. Векът е друг.

Леонид се върна, даде на Саша шофьорската книжка, заявлението с резолюция от директора на автостопанството: „Да се зачисли за шофьор във втора автоколона.“

— Втора автоколона — поясни Леонид — са тритонните камиони, ЗИС-5. Като вземеш изпита за втора категория ще те прехвърлим на автобус. А сега иди в канцеларията, при секретарката, да ти оформи назначението.

Секретарката седеше в стаята пред директорския кабинет, на чиято врата висеше табелка с името „Прошкин Н. П.“ Тракаше на пишещата машина.

Саша сложи заявлението на бюрото. Както си беше с ръце върху клавишите, секретарката му хвърли бегъл поглед:

— Оставете и служебната бележка от последната си месторабота.

— Нямам, загубих я.

Тя вдигна очи.

— Загубих всичките си документи — добави Саша, — по-точно, не ги загубих, а ми ги откраднаха. — Това звучеше по-убедително.

Чули думата „откраднаха“, и тримата, които седяха в стаята, вдигнаха очи от книгата си и извърнаха глави към него. Две брадати старчета и девойче с плетена блузка.

— И паспорта ли?...

— И паспорта. Издадоха ми нов — той извади паспорта от джоба си и ѝ го показа, — едва вчера го получих, ето, вижте датата.

Тя напрегнато присви вежди, после взе паспорта на Саша, заявлението, влезе при директора.

Саша тревожно си мислеше какво ли ще реши въпросният Н. П. Прошкин. Веднага ще забележи „въз основа“ на какво е издаден паспортът. И със сигурност ще откаже да го назначи. Защо да си окачва на врата една съмнителна личност? После ще го обвинят в липса на „бдителност“.

Саша приседна на един свободен стол, никой вече не му обръщаше внимание. Младото момиче отново затрака на сметалото, единият дядка завъртя ръчката на ръчната сметачна машинка, другият се вгълби във ведомостта си.

Най-сетне секретарката се върна, подаде паспорта на Саша:

— Директорът каза, че нямаме свободни коли.

Саша не си тръгна веднага, взе да обмисля как да постъпи. Да отиде при директора да се разправя? Нали Леонид ясно каза — трябват им шофьори. Безполезно, ще си спечели само още едно унижение.

В коридора срещна Леонид.

— Оформиха ли ти назначението?

— Не, директорът ми отказа.

— Какво? Ела да ми разкажеш.

Влязоха в кабинетчето на Леонид. Отвореният шкаф беше пълен с автомобилни части, на бюрото вместо пепелник имаше бутало, пълно с фасове.

— Какво ти каза?

— Аз не го видях. При него влезе секретарката, после излезе и каза, че не ви трябвали шофьори.

— Как да не ни трябват?! — Той ядно изгледа Саша. — Шест камиона стоят без шофьори и още шест работят само на една смяна!

Саша кисело се позасмя:

— Ами аз какво съм виновен? Не аз отказвам да работя, на мен ми отказват.

— Къде е заявлението ти?

— Остана при него.

Леонид изпсува, излезе от кабинета.

Саша остана сам. През прозореца виждаше двора на гаража, шофьорите край колите, локвите по асфалта. Леонид нищо няма да постигне, напразно се пени.

Леонид се върна мрачен, седна зад бюрото, помълча, най-сетне попита:

— За какво си осъждан?

— За нищо. Една глупава история в института, на някои хора не им хареса един стенвестник.

— Да-а — провлече Леонид, — но и той си има довод.

— Няма никакъв довод! Според Конституцията имам ли право на труд, или нямам?

— Виж какво — предложи Леонид, — напиши заявление до началника на областното автоуправление. Името му е Табуншчиков. Той може да реши такъв въпрос.

Саша го погледна замислено. Мярна му се една мисъл... Дали да рискува?

— Ще ми дадеш ли един лист?

Взе перодръжка, придърпа мастилницата... взе да пише. Леонид не му пречеше, от време на време ставаше, излизаше, разговаряше с влизачи хора. А Саша пишеше ли, пишеше, накрая препрочете написаното, взе попивателната, попи и стана.

— Покажи какво написа.

— Друг път. Сега да побързам. Хайде остани си, благодаря ти.

На трамвайната спирка Саша разгъна листа, още веднъж препрочете заявлението си:

„До Секретаря на Областния комитет на ВКП/б/др.
Михайлов от А. П. Панкратов

Уважаеми другарю Михайлов,

Аз съм на 25 години. Целия си живот прекарах в Москва, на ул. «Арбат» №51. През януари 1934 година ме арестуваха, осъдиха ме на три години заточение в Сибир, по член 58 ал. 10. Изтърпах присъдата си, освободен съм без право да живея в големите градове. Дойдох в Калинин, исках да започна работа в градското автостопанство като шофьор на товарен камион, но директорът на

автостопанството Н. П. Прошкин ми отказа, макар че поради липса на шофьори камионите стоят в гаража. Конституцията ми дава право на труд, но на практика съм лишен от това право. Какво да правя сега?

С уважение, Панкратов.“

Трябваше да промени една от фразите. Ако Михайлов го приеме, може да го попита: „А защо дойдохте именно в Калинин?“ Ето тук трябваше някак да се подсигури, например да напише: „Дойдох в Калинин, където имам роднини.“ Но вече не може да го напише, късно е. Да остане както си е, пък каквото излезе.

Това беше стъпка на отчаяние и сигурно безнадеждна стъпка. Но нямаше друг изход. Ще си тръгне отгук, а на новото място ще се започне същата история. Тук поне има малък шанс — Михайлов може и да си спомни за него.

Отдолу, от пропуска Саша се обади по телефона в кабинета на Михайлов. Слушалката вдигна референтът. Саша каза, че иска да говори с другаря Михайлов.

— По какъв въпрос?

— По личен.

— Запишете се за прием.

— Утре заминавам.

— Когато се върнете, ще се запишете.

— Тогава позволете ми да му предам едно писмо.

— Предайте го в експедицията.

— Много ви моля, позволете ми да предам писмото лично на вас, повярвайте ми, много е важно.

— Трите имена.

— Александър Павлович Панкратов.

— Носите ли си партийната книжка?

— Безпартиен съм.

— Паспорт?

— Нося.

Референтът на Михайлов беше млад, възпълен, среден на ръст, носеше ботуши и полувоенен костюм.

Застанал прав, той набързо прочете заявлението, вдигна поглед към Саша и на Саша изведнъж му се стори, че някъде вече е срещал този човек. Във внимателния му поглед прочете същото: лицето на Саша му е познато, и той като него напъга паметта си, за да си спомни къде го е виждал.

— Ако обичате, дайте си паспорта.

Саша му даде паспорта.

— Седнете — референтът посочи стола в ъгъла и влезе в кабинета, плътно затвори тапицираната с изкуствена кожа врата.

Приемната на секретаря на Областния комитет беше обзаведена скромно. Обичайните за държавни учреждения мебели, обичайната килимена пътечка. Вдясно между прозорците — увеличен портрет на Ленин, който чете вестник „Правда“, на отсрещната стена, също на увеличен фотопортрет, разпалваше лулата си Сталин.

Но наистина, къде ли е виждал този референт? А може и да не го е виждал, може да греши. Но така или иначе той прояви отзивчивост, изпълни молбата на Саша, издаде му пропуск, внесе заявлението при Михайлов. И все пак надеждата за успех беше нищожна.

Най-сетне референтът излезе от кабинета и отново плътно затвори вратата след себе си. Саша забеляза, че зад нея има още една.

Референтът му върна паспорта и каза:

— Утре идете при директора на автостопанството, ще ви назначи.

Значи Михайлов си беше спомнил за него.

32.

На съобщението за поканата на Плевацкая Шарл реагира хладно.

— Какво пък, Озуар-ла-Фериер е красиво място.

— Имаш ли нещо против това познанство?

Той се засмя:

— Против познанството ти с госпожа Плевацкая — не. Но съпругът ѝ е твърде красив господин.

И Вика се засмя. Не бе давала повод за ревност и самата тя не ревнуваше Шарл. Не е еснафка. Но в думите на Шарл прозвуча някакво предупреждение. Нели наричаше емигрантите просяци, Шарл имаше предвид нещо друго.

— Ако смяташ отиването ми там за излишно, няма да отида.

— Приела си поканата, ще дойдат да те вземат с кола, не е учтиво да откажеш. Но се постарай да се върнеш до седем. Ще ти се обади от Прага.

Същата вечер той заминаваше за три дни за Прага.

На другия ден в десет сутринта от телефона на портиерката ѝ се обади Скоблин.

Вика слезе.

Пред входа стоеше нов автомобил „Пежо“, Вика вече различаваше марките на колите. Скоблин я настани на задната седалка, седна на кормилото и потеглиха, отначало по близките, познати улици, после из покрайнините. Скоблин беше мрачен, съсредоточен, зададе ѝ няколко банални въпроса, понякога назоваваше местата, през които минаваха — градчето Жовнвил, Шампани, във Венсенската гора ѝ показа мястото, където на 27 февруари 1935 година върху колата им връхлетял камион: буквално я смазал, двамата останали живи само благодарение на това, че излетели от колата. Надежда Василиевна се отървала с няколко синини и лек шок, седмица по-късно вече пяла на концерт, а на него му се счупила дясната ключица и му се пукнала лопатката.

— Всичко заздравя — каза Скоблин, — понякога при лошо време ключицата и лопатката леко се обаждат, но Надежда Василичка е сигурна, че крия болката си, и ме масажира.

Това беше най-дългата фраза, която той произнесе. Вика веднага разбра: Скоблин не се интересува от нея като жена.

Озуар-ла-Фериер се оказа също такова малко приятно градче като онези, през които бяха минали: тесни улици, къщите най-често двуетажни с мансарди и чугунени гравирани решетки на балкончетата, на първите етажи на някои от тях имаше магазинчета, ресторантчета, в началото на града се извисяваше светла църква. „Свети Петър“ — назова я Скоблин и съобщи, че им остава да пътуват най-много десет минути.

Двуетажната къща на Скоблини се намираше на ъгъла на две нешироки радиално разположени улици. Фасадата с номер 345 гледаше към авеню „Маршал Петен“. Стени от сив камък, големи прозорци, керемиден покрив с широки комини, къдрава бетонна оградка, обточена с храсти. Красиво изглеждаше сред зелената трева пътеката, посипана с червена натрошена тухла. „Много приятно — помисли си Вика, — и сигурно струва доста пари.“

Скоблин остави колата пред портичката, пусна Вика да мине напред, изкачи се с нея на верандата, засенена с бетонна козирка.

Отвори прислужница, изпод ръцете ѝ изскочиха две кучета и се втурнаха към стопанина си.

— Тази е Юка — каза Скоблин, като посочи черното, — а бялото се казва Пусик.

Във вестибюла излезе Плевицкая в дълга, свободна, прикриваща пълнотата ѝ рокля, целуна мъжа си, целуна Вика, въведе я в хола. Скоблин се качи на втория етаж.

— Коленка, сега ще прием кафе — предупреди го Плевицкая.

Холът заемаше цялата дясна половина на първия етаж. По диваните лежаха котки, друга котка — с кафява козина на черни шарки — се бе настанила в креслото. Голяма маса, камина, пиано. На прозорците имаше отворени двойни кепенци, боядисани в жълто, жълти завеси, и тапицериата на диваните и креслата беше жълта, явно Плевицкая обичаше този цвят.

„Следващият път ще трябва да ѝ донеса жълти рози“ — помисли си Вика. Направи ѝ впечатление, че къщата отвън изглеждаше по-

богатска, отколкото отвътре.

По стените имаше много снимки. Плевицкая в сарафан, в пътен костюм, в лятна блузка в градината, сред почитатели в различни страни на света, портрет на Врангел, на някакъв огромен на ръст генерал с калпак и кавказки мундир с ширити, на генералите Милер и Кутепов и на най-видно място — на Шаляпин, Собинов, Рахманинов, Балмонт — и на всяка от тях трогателен надпис: „На скъпата Надежда Василичевна“, „На великата Надежда Василичевна“...

— Моите приятели — усмихна се Плевицкая, — гледам ги и те ме гледат.

В ъгъла на видно място бе поставено черно-червено знаме на корниловския полк, простреляно от куршуми.

— Николай Владимирович е командир на корниловци — гордо съобщи Плевицкая, — чували ли сте за тях?

— Смътно си спомням — призна Вика, — зная за това най-вече от учебниците по история.

— Николай Владимирович пое корниловския полк през ноември 1919 година с чин капитан, тогава беше на двайсет и пет години, а през май 1920-а вече командваше корниловска дивизия с чин генерал. Той беше командир, а аз — командирша... Ако в бялата армия всички бяха като Коленка, болшевиките сега нямаше да управляват Русия.

Прислужницата, казваше се Мария, поднесе кафето и мляко и бисквити към него, донесе бутилка червено вино, подреди чашите. С чанта в ръка в хола слезе Скоблин, всички седнаха край масата. Наблизо, сврели муцуни в лапите си, легнаха кучетата.

Николай Владимирович бързо, мълчаливо изпи кафето си, стана, целуна Плевицкая по челото, взе чантата, поклони се на Вика:

— Извинете ме, бързам.

— Гледай да се върнеш по-раничко, Коленка — каза подире му Плевицкая и се обърна към Вика: — Ето, останахме си двете.

Понечи да налее вино в чашата на Вика.

— Благодаря — отказа Вика, — сутрин някак си не съм свикнала.

— Има ли значение сутрин или вечер, френското вино е леко, като вода е, аз го пия с удоволствие — наля на себе си и веднага изпи половин чаша, — хайде, разкажете ми за Москва.

— Какво да ви разкажа? — Вика се усмихна, сви рамене, — наскоро пуснаха метро.

— Метро — презрително повтори Плевацкая, — в Париж има метро от трийсет и седем години.

Извика котката от креслото, сложи я на коленете си.

— Тъгувам по Москва, Вика... В Москва отначало пеех в „Яр“, имаше такъв луксозен ресторант. Директорът на „Яр“ Судаков не позволяваше на актрисите да излизат на сцената с големи деколтета, тук, казваше, „идват търговци със съпругите си, да няма неприличия“. „Неприличия“ нямаше, а успехът ми в Москва беше голям, московчани ме обикнаха. От Москва ходех на Нижегородския панаир, там ме забеляза Леонид Виталиевич Собинов, поднесе ми букет чайни рози, каза: „Вие сте талант“ и ме покани да пея на неговия концерт в Оперния театър. Това беше отдавна, миличка, през 1909 година, виждаш ли колко отдавна.

Допи си чашата, помисли, ливна си още.

— Ах, милите ми московчани, колко ги обичам, те са добродушни, със сочни гласове, и говорът им е истински руски. Мигар може да се сравняват с петербургчаните, онези знаят френския по-добре от руския. Някакви дами веднъж насочиха към мене лорнетчетата си, разглеждат ме като вещ. А едната пита: „Ами какво е това къделка, какво е батожка?“ Че като ми кипна, тръснах ѝ право в очите: „Батожка“, рекох, е тоягата, с която мъжът поучава жена си, когато е виновна. А „къделка“ е снопче лен, разчесан и приготвен за предене. Тя пак ме гледа с лорнета си и вика: „Charmant! Много сте мила!“ Точно този хайлайф погуби Русия. Презираха народа си, пада им се сега. Честно ще ви кажа, и тук гледам да съм по-настрана от тези надменни госпожи: само лорнетчетата са им останали, инак — сиромашия до шия... Но няма да говоря за тях, че само се ядосвам.

И отново ливна вино в чашата си.

— Когато ме споходи известността, се заселих в Москва, взех си хубаво жилище на „Дегтярний“, а докато ми го подредят, живеях в мебелираните стаи на „Болшая Дмитровка“. Знаете ли къде е тя?

— Естествено. Зная и „Болшая Дмитровка“, и „Дегтярний“.

— А тогава зимата беше снежна, дойде март, а снегът още се сипе, покрива дърветата, за да не мръзнат от студените ветри, и

хубавицата Москва се възправя, родната, като сребърна принцеса със снежни труфила.

Вика сведе очи, престори се, че разбърква захарта в кафето си, цветистите думи я накараха да се чувства неудобно.

— Винаги съм обичала повече зимната Москва, зиме животът ми изглеждаше по-весел, всички бързат, втурнали са се нанякъде, кочияшите пришпорват кончетата, камбанките звънят... И годините ни летят бързо като онези шейни, а Москва все е жива в сърцата, сладък, далечен сън... И Петербург е жив в сърцето ми, и Царское село, където пях пред самия Император. — Тя замълча, усмихна се, загледана в прозореца, издържа една актьорска пауза, за да даде възможност на Вика да оцени казаното. — Вълнувах се ужасно, помолих за чашка кафе с коняк, взех и два̀сет капки валериан... И ето ме пред Негово Величество. Поклоних се ниско, много ниско, после го погледнах право в лицето и видях как от лъчистите му очи сякаш струеше светлина. Страхът ми мина и веднага се успокоих. Този път пях много, Негово Величество дори попита дали не съм се уморила. Но, Вика, мила, аз бях толкова щастлива, че дори не мислех за това. Пеех за каквото се сетех, за селяшката орис, дори една революционна песен за Сибир. Изпях „Ах, помня млада като бях“. Изпях и за коларя. Знаете ли я тази песен?

— „Прелита тройката лудешки“, или беше другояче...

— Не, на Негово Величество изпях друга песен. — Тя остави чашата на масата, изопна гръб, повдигна глава и полугласно запя:

*Виж, тройка бърза прелетява,
както от лък лети стрела
Просторът песен тук запява:
Прости, родино и Москва!
Аз може вече да не видя
кубетата ти златни, знай,
и може да не чуя нивга
камбани кремълски в чужд край.
Нетрайно всичко на света е,
съдбата хвърля ме далеч.
Простете, рожби, жена, прощавай,*

*бог знай ще ли ви видя веч?
Конете спряха, пара вдигат,
коларят наклони глава,
а по гърди му търкули се
сълзица бисерна една.*

... И Негово Величество каза: „От тази песен буца застана на гърлото ми.“ Ето така чувстваше Негово Величество руската песен. А когато се сбогуваше с мен, силно ми стисна ръката и каза: „Благодаря ви, Надежда Василиевна. Слушах ви с голямо удоволствие. Бях чувал, че никога не сте учили пеене. И не учете. Останете си, каквато сте. Слушал съм много учени славеи, но те пееха за ухото, а вие пеете за сърцето.“ Ето какво щастие ме споходи в живота ми, Вика — да чуя такива безценни думи от самия Император.

— Да, да, разбира се — съгласи се Вика, като обърна внимание, че бутилката вино вече е преполовена.

— Пяла съм много пъти в Царское село за Негово Величество, обичах да му пея, и той обичаше да ме слуша. Обичаше и да разговаря с мен, та дори придворните се обиждаха, осъждаха ме, задето като съм разговаряла с императора, съм размахвала ръце. А Негово Величество не ме осъждаше, той разбираше, че не са ме учили на великосветски обноски. Такъв цар ни убиха! Никога няма да им простя! — с омраза добави тя и по лицето ѝ се изписа злоба. — На никого няма да простя! Ако Негово Величество живееше в Москва сред истински руснаци, нямаше да стане никаква революция, руснаците нямаше да дадат косъм да падне от главата му... Спомням си Бородинските тържества в Москва. Хората бяха изпълнили всички улици, пееха, танцуваха, слънцето сияеше по кръстовете и кубетата на Златоглавата престолнина. А като заби Великият Иван и всичкият безброй московски камбани поде звъна му, земята затрепери и сълзи закапаха от очите на всички, които бяха тогава в града. Мигар е възможен в Петербург такъв празник? Там всички са аристократи, немчоря и финландци, затова почнаха тая проклета революция... Ами Шаляпин, колко истински руснак беше, с него ме запозна Мамонтов. Фьодор Иванович ми каза: „Бог да ти помага, мила Надюша, пей си песните, дете ги носиш от земята, аз нямам такива, от занаятчийско селище съм

излязъл, не съм селянин.“ Да, много добри и умни хора ми прати Бог по пътя ми.

Под прозореца гръмко изкукурига петел. Вика трепна от почуда, Плевицкая се разсмя:

— Имаме не само кучета и котки, а и кокошки. Коленка ги храни сам — тя стана, — сигурно се уморихте да ме слушате, омръзнах ви.

— Ама моля ви се — запротестира, ставайки, Вика. — Толкова интересно разказвате.

Не лъжеше. Наистина ѝ беше интересно. Тази селянка, завършила трето отделение в енорийско училище, стискала ръката лично на Негово Величество императора, после смазана от революцията до положението на бежанка без подслон и отново издигната до световна известност — каква съдба!

— Благодаря ви, ако е така... Елате да ви покажа къщата, а после ще поседим в градината.

Вита дървена стълба водеше от хола към втория етаж. На завоя, над широкото стъпало имаше прозорче в стената. Плевицкая хвана Вика за ръка:

— Вижте, точно зад нас е гората, а тук — тя долепи лице до стъклото — гаражът на Коленка, когато човек има кола, непременно му е нужен гараж. Има и друго удобство — отделният вход за кухнята. Когато Мария идва сутрин, дори не я чуваме. Инак аз ставам рано, но понякога ме мъчи безсъние, връхлитат ме разни мисли, тогава заспивам чак към седем.

В кабинета на Скоблин имаше библиотечни шкафове, на едни рафтове френски книги, на други — руски: Тургенев, Достоевски, Толстой...

— По-рано обичах Толстой, но след като прочетох „Разрушаването на ада и неговото възстановяване“, вече не го докосвам. Злобен дядка, оплюва всички, ругае, само той е умният, за какво ми е потрябвал?

И стените на кабинета бяха изпълнени с портрети: Куприн, Бунин, Керенски, много генерали, офицери...

— Това са все наши — корниловци... Коленка е участвал в петстотин битки, много пъти е раняван, корниловците не се щадяха, ако всички бяха воювали като корниловците...

*Щом на бой ни призове
свободата на Русия,
ний, корниловски мъже,
в пламък и вода се бием...*

В очите ѝ избиха сълзи.

— Клетници, клетници... Истински герои бяха. Та аз съм пяла на Перекоп, в траншеите. Вече гърмяха болшевишките топове, а аз пеех. Но не успяха, нищо не излезе. Сега ще ти покажа нещо... — Тя ту говореше на Вика на „ти“, ту отново преминаваше на „ви“. Наведе се, взе от долния рафт една книга, не дебела, но голям формат, отвори я на титулната страница, кимна на Вика: — Седни до мен, подът е чист, не бой се, ето виж: Надежда Плевицкая, „Дъжжиният карагод“... Разбра ли заглавието? Дъжжика съм аз, Надежда. На село нашите ми казваха Дъжжика. А карагод според нашия курски говор е хоровод. Предговор от Алексей Ремизов: „Венец“. Голяма чест!... Но вие, днешните московчани, дори не знаете това име, той напусна Русия през 21-а година... А ето я и милата ми майчица... — тя докосна снимката с устни, — безценната ми майчица, царство ѝ небесно... Ето ме и мен като млада. Както си бях чипоносата селянка Дъжжика, така си и останах. Ето ме и тук. Давах концерти, облечена с болярски сарафан. А това е втората част „Моят път с песента“, издадена е вече по-късно, през 30-а година, самият Рахманинов я издаде: издателство ТАИР е неговото издателство. „ТА“ е от Татяна, „ИР“ — от Ирина, неговите дъщери. Тук съм на село, ето я пак мама. В тази книга е описан целият ми живот. Ще ви дам да я прочетете. Само че не тази, тя си е моя, на никого не я давам, виждаш ли къде я крия? — Тя се разсмя. — Сякаш е брилянт... Имам още два екземпляра, тях давам на познати да ги четат, щом ми върнат едната, ще ви я дам.

Плевицкая отвори вратата към следващата стая, тя беше обзаведена скромно. „За гости“ — обясни домакинята.

На стената в спалнята бе окачен портрет на Скоблин в цял ръст, с корниловска униформа — мъжествен офицер красавец, на гърдите му Георгиевски кръст, на рамото нашивка — череп и кръстосани кости.

— Такъв беше Коленка през двайсета година, когато се запознахме, още се водеха битки срещу червените, а се оженихме в

Галиполи, в Турция. Сватбата беше скромна, няколко офицера корниловци и кумът — генерал Кутепов... Горкият Александър Павлович, тези злодеи болшевиките го отвлякоха, загина в мъки...

Тя се просълзи. Отвори някакво шкафче, извади бутилка коняк, наля си малка чашка, изпи я.

Зад спалнята, отделена с арка, имаше малка стая — тоалетка, мека табуретка, рафтче с книги, широк гардероб, голямо огледало.

— Моите покои — пошегува се Плевицкая. — Обичам тази къща, от пръв поглед ми хареса, наднича към улицата като тъпоноса кутийка. Тук е и уютно, и светло, прозорците гледат на север, изток, запад, виждаме как слънчицето изгрява, виждаме и как залязва. Не понасям тъмнината. И самотата. Искате ли да си измиете ръцете? Ето банята.

Облякоха се, излязоха в градината, кучетата бавно ги последваха, после и котката. Около къщата щъкаха кокошки.

Вика и Плевицкая седнаха в плетените кресла под трите брезички. Макар да беше февруари, беше топло, слънчево.

— Вижте брезичките — каза Плевицкая, — аз съм ги садила.

От кухнята излезе Мария, Плевицкая ѝ посочи с поглед масата. Мария се върна, изнесе същата бутилка вино, две чаши и лешници в бонбониерка.

— Тя ми е съобразителна, полячка е, казва се Мария Чека, но е израсла във Франция, с нея си говорим на френски, честно казано, аз не обичам полския език: „пше“, „пши“, не говорят, а съскат и цялото ГПУ е пълно с поляци: Дзержински, Менжински...

Тя наля вино на себе си и на Вика:

— Е, вече под руските брезички трябва да пийнете...

— Разбира се — усмихна се Вика.

— За Русия!

Чукнаха се.

— Да — продължи Плевицкая, — купихме тази къща през май 1930-а от бюрото на Шнайдер. Тук живеят много руснаци. Някога на това място е имало гора, изкоренили са дърветата, за да построят къщи, аз пък посадих брезички — тя докосна стъблото, погали го, — ах, милите ми, родните, щом видя брезички, все си спомням нашето село Винниково в Курска губерния, нашите брезови гори... И знаете

ли — гласът ѝ леко трепна, — спомних си вашия апартамент на „Староконюшенный“...

— Да, казахте ми...

— В „Каролина“ не бях сигурна, само смътно си спомних нещичко, а после си спомних всичко — и баща ви, и майка ви. Кажете ми — погледът ѝ стана напрегнат, — все пак искам да проверя спомена си: имаште ли на вратата медна табелка с ръкописни букви: „Професор Мурасевич“?

— Марасевич — поправи я Вика, — да, имахме такава табелка.

— А родителите ви живи ли са?

— Мама почина преди двайсет и две години, а татко приближава шейсетте, тревожа се за него.

— Шейсет години са нищо — отсеке Плевицкая — и не се тревожете, не предизвиквайте съдбата, ще даде Господ да е жив и здрав. Та тъй, Вика, у вас ме доведе Станиславски... У вас пях... Беше уютно, хубаво, гостоприемството ви беше чисто руско... Доведе ме Станиславски, бях взела и Клюев. Поета Клюев, знаете ли го?

Вика се почуди какво да отговори.

— Кротък човек беше — продължи Плевицкая, — често плачеше. Слушай, ще ти кажа едно негово стихотворение, то ми е любимо — тя отметна глава на облегалката на креслото, притвори очи:

*Ще надяна черната си риза
и последвал мътния фенер,
мълчаливо-ласкав ще възлизам
тук пред вас на ешафода чер...*

— И така нататък... Само че ризата му беше не черна, а синя, щампована, една-единствена, ходеше със смачкани, вехти ботуши, подарих му нови, взе ги, винаги вземаше, когато му даваха нещо, но не молеше. Седи си кротко, крие ръцете си в ръкавите на дрехата, мълчи, а заговори ли, все ще каже нещо жално, умно... Къде ли е сега милият ми приятел Колюшка? В нашите вестници писаха, че го арестували, заточили го в Сибир, сигурно е погинал, клетникът. Може би затова плачеше толкова често — предчувствал е горчивата си кончина? Да не ви е студено?

— Не, добре съм.

— Все пак нека се поразходим.

Тръгнаха по улицата, редките минувачи поздравяваха Плевицкая.

— Тук има почти двеста руски семейства. Църквата ни е посветена на Светата Живоначална Троица. Построихме я преди няколко години, голяма част от средствата пожертвахме аз и Николай Владимирович. Затова съм нейна почетна настоятелка.

Приближиха до едноетажна сграда, на покрива ѝ имаше кръст, на фасадата икона — именно това беше църквата. Вътре цареше полумрак, тишина, горяха свещи, по стените бяха накачени икони.

Плевицкая ниско се поклони, отиде при кръста, целуна го, няколко пъти се прекръсти, зашепна нещо. Вика направи същото, но при това не изпита никакво вълнение. Просто ѝ беше неудобно да стои настрана. За пръв път в живота си се озоваваше в църква, може и да я бяха водили като дете, но тя не си спомняше.

А Плевицкая се молеше страстно и когато излязоха от църквата, каза:

— Покойната ми майка, още когато бях малка, ме учеше: „В църквата не бива да внасяш никакви мисли освен молитви. В църквата трябва да заставаш като свещ пред Бога.“ Неграмотна беше, проста селянка, но какви важни думи ми каза: „Като свещ пред Бога!“

Мълчаливо направиха няколко крачки, Плевицкая се върна към прекъснатия разговор:

— Обичам църквата и църковните служби. Вие там, в Русия, сте забравили Бог, и ти сигурно си го забравила?

И строго погледна Вика.

— Да — призна Вика, — възпитаваха ни като неверници.

— Не е хубаво това. Не може да се живее без Бог в сърцето.

33.

Секретарката в автостопанството беше предупредена, поиска паспорта на Саша, преписа данните от него в дебела голяма тетрадка — „Шофьори — личен състав“. Трите имена, година на раждане, образование — Саша отговори: „Средно“, поиска му и служебна бележка от последната месторабота.

— Вече ви казах, че ми я откраднаха заедно с документите.

— Тогава посочете последната си месторабота.

— Ще им пиша, те ще ми пратят служебна бележка — уклончиво отговори Саша.

Секретарката се замисли, не можеше да остави празна графа. Всички редчета в тетрадката трябваше да бъдат запълнени...

— Когато ви я изпратят, ще ми я донесете.

— Непременно.

Тя стигна до последната графа:

— Адрес? — И отново отвори паспорта му. — Не сте регистриран. Нямам право.

— Мислех, че ще ме приемат в общежитие.

Секретарката стана, влезе при директора, върна се.

— В общежитието няма места.

Ясно. Ако не е така, иначе ще е.

— Днес ще си намеря стая под наем — каза Саша, — ще дам паспорта да ме регистрират и тогава ще ви съобщя адреса.

Секретарката отново се замисли. Саша виждаше нейните колебания, имаше повод да не го назначат. Но тя е получила заповед да оформи назначението му. И сега не знае какво да прави.

— Повярвайте ми — каза Саша, — няма да ви причиня неприятности. Бих ви оставил като залог паспорта си, но без паспорт няма да ме регистрират.

Тя помълча известно време.

— Е хайде, добре. Дайте си военната книжка.

— Още не съм изслужил.

Тя вдигна поглед към него, стана и отново влезе при директора.

Стоя там по-дълго от предишния път. На бюрото ѝ имаше дериват на директорския телефон и по неговото дзънкане Саша разбра, че директорът се обажда някъде.

Най-сетне секретарката излезе, с недоволен вид седна зад бюрото, придърпа паспорта на Саша и му удари правоъгълно печатче „Приет на работа в автостопанство N 1“.

— Още щом се регистрирате, ще идете в Градския военен комисариат, да ви вземат на военен отчет и пак ще дойдете при мен. А сега идете при инженера, кажете му, че заповедта ще излезе днес.

И този път Саша намери Леонид в каросерийния цех. Стоеше в същата поза, облегнат на стената. И Глеб клечеше по същия начин върху каросерията на автобуса, с четка в ръка.

— Здравсти — викна му Глеб.

Леонид мълчаливо кимна и въпросително погледна Саша.

Саша извади паспорта и му показва печата: „Автостопанство N 1“.

— Прав бях, като ти казах до кого да пишеш. Ще ти дам хубав камион. Днес ще го приемеш, огледай си го, утре в седем излизаш на път.

Глеб скочи от автобуса, заизбърсва ръцете си с конци.

— Приятелче, тази работа трябва да се полее. Бутилката ще е от тебе, Александре.

— Готов съм.

— Ще идем при Людмила или у Хана — продължи Глеб, — по-добре при Людка, ще си поседим като хората.

— Съгласни.

Леонид поведе Саша при механика.

Механикът важно се представи: Хомутов.

— Ще му дадеш 49–80 — нареди Леонид.

Камионът беше под навеса.

— Разгледай го, после ще подпишем акта. Засега ще бъдеш сам на тази кола. Ако липсва някой инструмент, кажи, ще ти дам.

С тези думи Хомутов си тръгна.

Чантата за инструменти си беше на мястото, но се оказа празна. Бяха оставили само манивелата. Нямаше и резервна гума. И акумулаторът беше изтощен.

Саша съобщи всичко това на Хомутов.

— Ограбили са го, гадините — изруга Хомутов, — нали си няма стопанин, ограбили са го.

Той седна зад малкото бюрце в ъгъла на гаража, написа заявка за инструменти, брезентови ръкавици, резервна гума и за замяна на акумулатора. Саша получи всичко това без особени затруднения, само за резервната гума му поискаха подписа на инженера, а вместо новия акумулатор — да върне стария.

Докато подписваше, Леонид огледа Саша от главата до петите:

— Ще се изпоплескаш.

— Ами нали не ми се полага работно облекло.

На едно листче Леонид написа: „До склада. Да се дадат временно на шофьора Панкратов ватенка и панталон.“

— Благодаря.

В склада Саша взе старите, омазнени ватенка и панталон, тук-там от дупчиците стърчеше вата, но въпреки това той беше благодарен на Леонид — работните дрехи спасяваха единственото му палто, единствения пуловер и единствения здрав панталон.

В кабината се преоблече, монтира акумулатора и резервната гума, запали мотора, моторът работеше добре, пообиколи двора, и скоростите се включваха добре, спирачките държаха — и крачната, и ръчната. Имаше много работа — да измие колата, да избърше потъналия в масло мотор и всичко под капака, да долее автол в двигателя, да напълни гресьорките с грес, камионът беше стар, занемарен, въртя се около него до края на работния ден, не би било зле да се боядисат и джантите на колелата, но ги остави за друг път.

Саша работеше с удоволствие. Документите му бяха в ред, беше легализиран, оставаше проблемът с жилището, регистрирането, но това беше нищо, тревожеше го само военният комисариат. Не подлежеше на военна служба — в института бяха изучавали военно дело, „висша извънвойска подготовка“, и на всички завършили института се даваше звание младши командир, или според сегашната йерархия — лейтенант. И той бе изучавал военна подготовка, но не бе получил звание, затова не знаеше как ще реагират в комисариата, реши да не бърза с посещението си там.

Най-важното бяха документите. Ако му се наложи да бяга оттук, на новото място няма да се грижи за паспорт, има си го готов, в него е отбелязана и местоработата.

Ако не бе отишъл при Михайлов, нищо нямаше да излезе. Нима Михайлов си го спомня? В заявлението бе написал московския си адрес: „Арбат“, 51. Или не е обърнал внимание на това, а просто е вникнал в логиката на заявлението: Конституцията гарантира правото на труд. И все пак смел човек! Саша изведнъж си спомни първите му две имена — Михаил Ефимович, спомни си и референта, този дебеланко в полувоенен костюм — той беше идвал с него на Арбат, където живееха родителите на Михайлов, наблюдаваше как Саша и Мотя играеха шах, коментираше играта им. Мотя не обичаше това и когато веднъж дебеланкото му посочи друг ход, разбърка фигурите на дъската: „Не искам да ми се подсказва.“ Бащата на Мотя и Михаил Ефимович държеше фотоателие в същата сграда, но в средата на двайсетте години го закри. И сега Саша си спомни какво си бе помислил тогава: Михаил Ефимович е кадър от голям мащаб и сигурно му е неудобно, че баща му е занаятчия, занаятчиите тогава се смятаха за дребнобуржоазна прослойка. Дотук спомените на Саша за това семейство свършваха, то напусна Арбат. И още нещо: фамилното им име беше друго, а Михайлов беше партиен псевдоним от името — Михаил.

От работилницата излезе Глеб, беше се преоблякъл, носеше костюм и кожено яке, подплатено с астраган, каквито носят летците, в ръка държеше стара охлузена чанта.

— Привършвай, приятел.

Саша събра инструментите в брезентовата чанта, преоблече се, предаде на домакина ватенката и панталона, инструментите.

— Страх те е да не ги задигнат ли? — попита домакинът.

— Камионът е разкулачен, свикнали са да крадат от него — обясни Саша.

После двамата с механика подписаха акт, че А. П. Панкратов е приел камион ЗИС номер 49–80, изправен и напълно комплектован. Хомутов подписа акта, без да погледне камиона: щом шофьорът няма претенции, защо да го гледа.

Саша намери Глеб в кабинета на Леонид.

— Тръгвайте полека-лека, аз ще ви настигна — каза инженерът.

През целия път говореше Глеб, Саша слушаше.

— Калинин ще ти хареса, приятел, идвал ли си някога на Волга?

— Никога.

— Имам един познат рибар, през лятото ще идем при него за два дена, ще станем преди изгрев слънце, когато над реката се стеле мъгла, видиш ли такова нещо, после можеш спокойно да мреш.

— Не е ли рано да мрем? — усмихна се Саша.

— Съгласен съм, ще почакаме. Ами ти къде ще живееш?

— Засега нямам квартира, трябва да си взема една стая.

— Ще намериш.

— Да познаваш някого, който дава?

— Абе знам ли, не съм се интересувал, но ще поразпитам.

— Поразпитай, ако обичаш.

— Непременно, приятел — Глеб се извърна да види не идва ли Леонид, — я да пресечем сега до магазина. В гостилницата не сервират водка, само червено. Трябва да си занесем, че Людка ще ни сложи на масата някоя лимонада, разбираш де. А гастронома ей го!

— Колко да взема?

— Четирима мъже сме, значи две бутилки ще ни оправят.

— Кой е четвъртият?

— Твоят механик, Хомутов, за тебе, приятел, той е най-важният човек. Тук при нас най-първата работа е да почерпиш!

Саша отиде до магазина, върна се с две половинлитрови бутилки в джобовете на палтото.

— Дай ги тука!

Глеб прибра бутилките в чантата си.

Дойде и Леонид.

— Всичко ли оправихте?

— Ажур сме — отвърна Глеб, — ами къде е механикът?

— Ще се довлече.

Влязоха в гостилницата, съблякоха се. Гардеробиерът, мършав, с треперещи ръце и лице на алкохолик, им беше познат, и той ги познаваше, но прояви внимание само към Леонид, окачи палтото му без номерче, сиреч, вашето палто, Леонид Петрович, ми е познато, а на Саша и Глеб даде номерца.

Глеб отиде в салона да търси Люда, върна се.

— Хайде!

Люда им приготвяше масата в ъгъла, усмихна се на Саша: всичко знам, честито, после се наведе до ухото му:

— Имам за тебе хубава новина, после ще ти кажа.

Изправи се, пригответи бележника и молива си.

— Засега ни донеси нарзан, чаши, то се знае, а ние ще помислим — Глеб заразглежда менюто, — какво ще кажете, мили приятелчета, ще ни подхожда ли сельодчица? Краставички от корнишончетата, нали? Пържола... Знаем ги тези пържоли. Кокал с гарнитура. Шницел? А, това бива. Саша, погледни, ти си домакинът тук.

Саша взе напечатаното на машина меню.

— Защо не вземем и саламче?

— Може и саламче.

Люда донесе чаши, чинии, ножове, вилици, две бутилки нарзан, предупреди ги:

— Само по-внимателно, да не ви видят.

Саша поръча сельодка с картофи, варен салам и шницели.

— Ти ли черпиш?

— Ха, че кой друг — отговори вместо Саша Глеб, — на работа го назначихме, сега търси квартира.

— Ще има квартира — загадъчно се усмихна Люда.

— И квартирата ще полеем — отсече Глеб, — хайде, Людмилочка, давай сельодчицата поне, душата ми изгоря.

— Ей го и Хомут иде — каза Леонид.

Дойде механикът Хомутов, седна на свободния стол, заприказваха се с Леонид за камионите.

— Трябва да ги разделим — обади се Глеб, — сега ще направят цяло производствено съвещание.

Леонид и Хомутов не обърнаха никакво внимание на думите му.

Глеб намигна на Саша, премести се по-близо до него:

— Руснакът не умее да се весели. Цял ден са на работа, решават проблеми, а като седнат на чашка, пак подхващат приказка за работата. Не се траят. На тоя Хомутов, ще ти кажа, приятел, му се роди момченце, а преди това десет години нямаха и не щеш ли, жена му забременя. От радост Хомутов цяла седмица ходи пиян-залян. Що сега не вземе да разкаже как бебокът гука, как смуче майчицата си, как сега гали жена си, та втория път да му роди момиченце. Граждани — Глеб потропа с вилицата по чинията, — ха сега оставете тая работа, да пийнем от нарзанчето!

Отпиха по глътка.

Глеб пак се премести при Саша:

— Приятел, ха на бас на една бутилка, ако щеш, и на две или три. Сега ще ти опиша предварително целия им разговор: първо, ще ругаят Прошкин, второ, ще ругаят Прошкин и трето, ще ругаят Прошкин, вашия директор, не му ли видя мутрата? Ще я видиш. С Леонид са като куче и котка. Оня хабер си няма от коли, бил е началник на пекарна, та му крадяли пирожките, нощем ги пекат, на сутринта — празни тави. Шитнали го оттам, пратиха го в автостопанството, камион или автобус не се краде лесно, голям е, а пирожките малки, отхапеш веднъж-дваж и пирожката я няма. Прав ли съм, Лъоня?

Леонид измуча нещо в отговор.

— И Лъоня, естествено, е обиден, той е инженер, партиен член, познава си работата, а го командва един дръвник. Веднъж влизам в кабинета му, гледам, той вдигнал глава и вие като куче срещу луната. Най-сериозно! Дотам го е докарал Прошкин.

Саша се разсмя, как да не завие човек, като му се свърши търпението.

Люда донесе сельодка с картофи, сложи на масата чиния с нарязан салам.

— Когато решите да се храните, обадете се да ви донеса шницела. — Наведе се към Саша: — Сашок, има стая, дава я нашият гардеробиер, съвсем наблизно.

— Егорич, да — потвърди Леонид, — това е добре.

— В полусутерен, но е сухо. Минава се през хазаите, а хазаите са Егорич и неговата бабка. На месец трийсет рубли, искат предплата за две седмици. Естествено, отделно се плаща за прането. От тях горещата вода за чая. Ако искаш да ти стотвят нещо, хазайката ще стотви.

— Квартирата е хубава — пак се обади Леонид, — и хазаите са добри. Вярно, пият, но кой ли сега не пие. Но когато са пийнали, са кротки, не буйстват. Мирни хора.

— Ний мирни сме хора, но влакът брониран резервен държи коловоз... — изпя Глеб.

Саша не знаеше и тази песен, но премълча. Той изобщо гледаше да си мълчи напоследък.

— Сашок, какво решаваш, да говорим ли с човека? Ако му мислиш много, ще изгървеш квартирата.

— Изобщо не му мисля. Решено е.

— За прането се съгласи, но за готвене няма нужда, ще се храниш в стола — каза Леонид.

— Е, пийвайте си сега — Лорда гальовно потупа Саша по рамото.

Механикът спря поглед върху ръката ѝ, поклати глава.

— Будалкат ме, както си искат — оплака се той, загледан в Саша, искаше и него да въвлече в разговора. — Пробутват ми някакъв пътен лист, отдалеч се вижда, че лъжат, толкова курсове и със самолет не могат да направят, но подписвам, та Прошкин да може да рапортува. Ако ни хванат, кой ще отговаря? Аз ще отговарям, ще кажат — защо си подписвал?

— Хайде, пак си подхванаха песента — въздъхна Глеб. — Не, руснакът не умее да се весели. Защо е така, а, приятел?

То е ясно защо, човек е притиснат от всички страни, обстоятелствата са го сграбчили за гърлото, какви ти веселби. С Всеволод Сергеевич Саша би поразсъждавал на тази тема, но с Глеб е по-добре да си държи езика зад зъбите. Знаеш ли го дали случайно е задал въпроса си, може да го подтиква към откровеност.

— Не знам — усмихна се Саша, — никак не съм мислил за това.

Дойде Люда, повика Саша, излязоха в гардероба.

— Егорич — каза Люда на гардеробиера, — ето ти го наемателя.

Гардеробиерът подаде ръка на Саша:

— Алексей Егорович.

— Люда ми каза вашите условия. Ето — подаде той на Егорич петнайсет рубли, — може ли да се настаня днес?

— Ще трябва да поразтребим — каза Егорич, прибирайки парите.

— Той ще иде на гарата да си вземе куфара, а твоята баба през това време ще разтреби — каза Люда.

Саша се върна на масата.

— Видяхме им сметката — Глеб поотвори чантата и му показва празните бутилки, — как е, приятел, ще продължим ли, има още време, магазинът е отворен.

— Магазинът е отворен, обаче ние затваряме — възрази Люда, — опукайте две бутилки, стига, ще направите главите. — Тя сложи сметката на масата.

Саша плати.

Всички станаха.

— Леонид — помоли Люда, — заведи Саша в квартирата.

Излязоха от гостилницата. Хомутов си тръгна за вкъщи, а Леонид и Глеб заведоха Саша до къщата, където му предстоеше да живее. Слязоха в полусутерена, само пет стъпала надолу, отвори им някаква бабичка, Саша не можа да види лицето ѝ при светлината на мъждивата крушка.

— Приеми си квартиранта, Матвеевна — каза Леонид.

— А-а, Леонид Петрович, влизайте.

Озоваха се в голяма стая, разделена надве с шперплатова преградка, вехто перде заместваше вратата. Нисък мръсен таван, паянтова покъщнина, набоклучено, занемарено, миризма на кухня, печката беше в първата половина на стаята — вярно, непривлекателен, но все пак подслон.

— Да-а — провлече Глеб, — котел „Лукс“...

Хазайката посочи кушетката в задната стая:

— Тук ще спите, ето ви и масичка, моля, и табуретки, ще донеса още от бараката, ако трябва. А това — тя кимна към някакви натурии — ще го махна. Ще помета, ще стане чисто.

— Добре — каза Саша, — сега ще отида за куфара си, а вие през това време поразтребете.

— Капаро, ако може — промърмори старицата, без да го погледне.

— Дадох капарото на Алексей Егорович.

Старата се разсърди:

— Що пък на него сте му дали? Та да ми дойде кьор-кютюк? Тамка го хранят, за кво са му пари? На мен ще ги давате, както правеше Леонид Петрович.

— Добре — съгласи се Саша, — на вас ще ги давам.

Излязоха навън. Саша се сбогува с Глеб и Леонид, отиде на гарата, взе си куфара, върна се.

Егорич вече си беше вкъщи.

— Лека ноц — каза Саша и се прибра в своя кът.

— Спете спокойно — отвърнаха хазаите.

На кушетката имаше възглавница и грубо войнишко одеяло. Нито чаршаф, нито калъфка, значи ще трябва да си купи.

Саша се съблече, угаси лампата, легна на кушетката, зави се с одеялото, то бодеше, но нищо — заспа моментално.

В неделя майка му чакаше да се обади, преди това той трябваше да поговори с Варя. Даде поръчка за нейния телефон.

— Ало...

Веднага позна гласа ѝ.

— Здравей, Варенка, аз съм, Саша, добре ли ме чуваш?

— Да, да, добре, прекрасно — бързо отговори тя, сякаш се страхуваше, че може да ги прекъснат, — как си ти?

Гласът ѝ разкъсваше сърцето му.

— Всичко е наред, работя в едно автостопанство, шофьор съм.

— Много ми е мъчно, че не се видяхме, когато си бил в Москва.

— Да, жалко. Но ти сигурно знаеш, мама сигурно ти е казала какви ми са отношенията с Москва.

— Да, разбира се, всичко знам. Но Калинин не е далече, бих могла да дойда при теб.

Това беше съвсем неочаквано за Саша, той не намери какво да отговори. Но трябваше.

— Разбираш ли... Още нямам жилище.

— Е, поне просто да поседим на гарата. Вече проверих, от Москва има влак сутрин, а от Калинин — вечерен.

— Изключено е — каза Саша, — денем съм на работа, случват се и далечни рейсове, между другото, пращат и до Москва, ако се случи, ще предупредя мама, а ти ѝ остави служебния си телефон, тогава ще се видим. Тя не отговори.

— Ало, ало — каза Саша, — Варя, изчезна някъде!

Едва чуваше гласа ѝ и мислеше, че е така поради лошата телефонна връзка.

— Да — най-сетне отговори тя.

— А, сега е добре. Щом пристигна в Москва, ще се обадя и ще се срещнем. Нали? С мама ще дойдете на мястото, където ще товаря.

В слушалката се чу гласът на телефонистката:

— Времето ви свършва.

— Един момент, един момент! Варя, разбра ли всичко?

Тя натъжено попита:

— Нищо друго ли не искаш да ми кажеш, Саша?
Той не успя да отговори.
В слушалката отново се чу гласът на телефонистката:
— Времето ви изтече.

34.

Саша не отговори на въпроса ѝ, няма какво да ѝ каже, дори не пожела да се срещнат. Не може да ѝ прости за Костя.

Нищо не е знаел за него и изведнъж — като с вряла вода. Да, не му беше писала за Костя, а какво ли изобщо бе му писала? Нищо особено. И той не ѝ би писал нищо особено. Всичко се четеше между редовете, разбираха си го само те двамата. Саша я обичаше, тя го чувстваше, не се мамеше. Не бе забравила посрещането на Новата година, „Арбатски зимник“, как я гледаше той — такива погледи не се забравят, не се забравят и опашките пред затворите. Нали тя във всяко писмо му пишеше: „Чакаме те“, *чакаме*.

Обземаше я отчаяние. Защо, защо Софя Александровна му е разказала за Костя? Нима не е разбирала, че тя обича Саша? Сега всичко рухна. Защо? Костя... боже мои! Такава глупост! Тогава беше хлапачка, луташе се, бе потресена, когато видя как обречено крачеше Саша между двамата конвойни, видя ѝ се жалък, покорен, всичко беше толкова ужасно, толкова мрачно, тя търсеше изход от този мрак, търсеше независимост, мислеше, че Костя може да ѝ я даде и го последва, глупачката. Това беше протест против всичко, което се вършеше наоколо, против това, което се случи със Саша.

После видя, че независимостта на Костя е мит, че той е играч, мошеник, и то подъл мошеник. Пък и Льовочка и Рина се оказаха съмнителни хора — слуги и храненици на Костя. Игор Владимирович, разбира се, не може да се сравнява с тях, той е способен, почтен, но колко нищожен изглеждаше на онова събрание, където я приемаха за член на профсъюза, като овца. Като заблудени овце изглеждаха и останалите служители, всичките тези прехвалени инженери и техници. Само Саша е истински човек, тя уважава и обича само него.

И ето че всичко рухна. Преди телефонния разговор с него тя се надяваше на нещо, мислеше да иде в Калинин, да си поговорят, макар и на гарата, да му каже, че го обича, честно, откровено да му разкаже за Костя. Саша би разбрал и простила всичко. Но той не пожела да се

срещнат, решил е всичко за себе си, отхвърлил я е. *Всичко* е свършено. *Всичко* е свършено. Боже мой! Как ще живее? За кого ще живее?

Механично ходеше на работа, механично слизаше в метрото, отиваше до института, прибираще се, понякога както си беше с палтото, без да се съблича, сядаше на стола, гледаше снимките на баща си и майка си. Малко знаеше за тях, баща ѝ бе починал от туберкулоза трийсет и две годишен, а година по-късно бе починала и майка ѝ, макар че от нищо не бе боледувала. „Стопи се от мъка — казваше леля ѝ, нейната сестра, която живееше в Козлов, — той я съжали и я взе при себе си.“ Тогава Варя беше съвсем мъничка, не разбираше за какво говори леля ѝ, все питаше: „Къде я е взел?“ „Ами там“ — отговаряше леля ѝ и гледаше към небето. И Варя искаше да иде на небето. „Ами защо татко не ни взема и нас?“ „Защото на вас тук ви е добре, има още много да живеете, там вземат хората, които се чувстват зле.“ Сега и тя ще се стопи от мъка, като майка си.

Обади се Софя Александровна:

— Варя, тревожа се, къде изчезна?

— Софя Александровна, взех за вкъщи спешна работа — намери приемлив отговор Варя, — след няколко дена ще я свърша и непременно ще намина.

— Саша обади ли ти се?

— Да, обади се, всичко е наред.

— Е, чудесно, нали ти казах — зарадва се Софя Александровна, — идвай по-бързо, ще обсъдим всичко.

Но нямаше какво да се обсъжда: Саша вече няма да ѝ се обади, нито от Калинин, нито от Москва. Тя не долови в гласа му нито радост, нито трепет, никакво вълнение. Дружелюбие, изкуствена бодрост. Формално обаждане. Сигурно Софя Александровна го е помолила, искала е да изкупи вината си.

И все пак някакъв много далечен глас ѝ говореше, че щом Саша толкова остро, толкова болезнено е приел съобщението ѝ за Костя, значи я обича. А щом я обича, не всичко е загубено. Да можеше да го види, да поговори с него! Но как?

Единствено Игор Владимирович забеляза лошото ѝ настроение, гледа я, гледа и накрая направо я попита:

— Нещо сте огорчена, Варенка, имате уморен вид. Искате ли една седмица отпуск?

— Седмица отпуск? — чак подскочи Варя. Точно това ѝ трябва. Да иде в Калинин, при Саша. Но къде да го намери там? Не е съобщил адреса си дори на Софя Александровна, помолил е да му пишат до поискване. И отново помръкна: — Не, няма нужда, Игор Владимирович, благодаря ви. Просто ме боли глава. Сигурно съм понастинала.

— Нашата Варвара се е разболяла, тя е уморена или заскучала — намеси се в разговора Львовочка, обичаше да говори с рими, а напоследък изобщо не млъкваше, беше в чудесно настроение: Игор Владимирович бе издействал на него и на Варя категорията „старши техник-конструктор“. А Рина така си и остана техник-чертожник...

— Защо не отидем в неделя вечер в „Метропол“ — предложи Львовочка, — да си припомним добрите стари времена?

Варя от две години не бе стъпвала в ресторант.

Имаше чувството, че в *такова* мрачно и страшно време, когато хората всяка нощ очакват на вратата им да се потропа, когато във всяко семейство има арестувани, заточени, разстреляни, на никой и през ум не му минава да се весели в ресторанти, да танцува, да флиртува и да демонстрира тоалети. Може ресторантите изобщо да са изпозатворени.

— „Метропол“ ли? — изненада се Варя. — Той още ли работи?

— Че защо не? — Львовочка мило се усмихна. — Всичко си е както преди, и барът, и джазът, хората играят, пеят, танцуват.

— А по какъв случай ще се пирува?

— Мирон ни кани. Спомняш ли си Мирон? Едно къдрокосо, добродушно момче.

— Приятелят на Костя ли?

— Ами като всички нас.

— Какво така се е сетил?

— Навършва трийсет години, иска да отпразнува рождения си ден със старата компания.

— Ти поддържаш ли отношения с него?

— Разбира се, приятели сме.

— Кой друг ще бъде?

— Друг... Аз, ти, Рина... Ика е в чужбина, отдавна, отпреди две години — взе да шепне той, — сигурно си чела във вестниците — бащата на Вили Лонг, онзи, дето работеше в Коминтерна, се оказа немски шпионин, екстернираха цялото им семейство.

— Но защо шепнеш — позасмя се Варя, — нали ти самият казваш, че за това са писали вестниците?

— Да, но не бива да споменаваме, че сме били приятели.

— Ами Воля големия и Воля малкия?

— Изчезнаха някъде, отдавна не съм ги виждал.

— Да не би да срещна там Костя?

— Костя?! Ама ти не знаеш ли?

— Какво да знам?

— Той е в затвора, на Таганка.

Тъй. Трябваше да се очаква.

— За какво?

— Варя, нали знаеш далаверите му.

— Не съм знаела, не знам и не искам да знам за далаверите му.

— Да, да. И аз нищо не знам. Неговите търговийки бе, лампите, патентите, данъците, пък и билиардът сигурно.

— Между другото, от тия негови „търговийки“ вие с Рина добре си хапвахте, пийвахте и изобщо си живеехте, можехте и да се поинтересувате от участието на приятеля си.

— Един добър адвокат се наема да го защитава, но иска много пари, аз нямам толкова, а обещанията на Костя после да се реваншира не струват и пукнатата пара.

— Носите ли му едно-друго?

— Кога да му носим? Цял ден се стои на опашка, а ние с Рина сме на работа.

— Но нали сте приятели, как така го оставяте сам в нещастieto?

— Нищо не можем да направим, безсилни сме и ти добре го разбираш — примирително се усмихна той, — какво се гневиш? И изобщо аз мисля, че Костя ще се измъкне.

На Варя и беше безразлична съдбата на Костя. Не се беше съмнявала, че той ще свърши в затвора. Но все пак приятел в нужда не се изоставя. Срамота е. Това би искала да каже. И го каза.

— Та ще дойдеш ли? — попита Львовочка, — Мирон много иска да дойдеш. А за приятелката ти Зоя — както искаш.

— Ще дойда сама — отговори Варя.

— Събираме се точно в седем в градинката пред Большой театър и ще отидем заедно. Мирон е поръчал маса.

„Метропол“ не беше предишният. Все така блестеше кристалният полилей и по масите все така се извисяваха колосани салфетки, както и преди, намалиха светлината, когато оркестърът засвири и разноцветни прожектори осветиха фонтана и танцуващите около него двойки. Все същият величав управител посрещаше гостите, все такива любезни келнери ги настаняваха по масите. Но публиката беше друга. Солидни началници, някои с куртки, други с костюми. В ъгъла имаше няколко групички събрани маси — някакви кавказци даваха банкет. Чужденците бяха малко, пък и те — придружени от официални лица, явно дошли да похапнат след делови преговори. Нито елегантни дами в разкошни тоалети, нито хубавици като Вика, Ноemi, Шереметиева. В замяна на това си пийваха вино проститутки, облечени като обикновени съветски чиновнички, имаше и истински чиновнички, ухажваха ги командировани мъже с бродирани рубашки и ботуши. Сега тук пускаха мъже с ботуши, така и танцуваха — с ботуши.

На масата вече бяха сервирани вино и водка. Мирон поръча рибно асорт, не твърде скъпо, сладолед. Изобщо, както преди: младежи, дошли да потанцуват, ще поръчат малко, в замяна на това добре ще платят на келнера. Това беше нещо от миналото. И се чувстваше, че Львовочка и Рина са все така редовни посетители тук. А най-вече Мирон — къдрокосият добродушен бизнесмен, както и преди, постоянно изчезваше някъде, връщаше се, говореше мъгляво. И това беше от миналото.

Когато малката им компания от четирима души седна на масата, Варя веднага разбра: поканили са я, за да говорят за Костя. Всичките бяха негови приятели, а Мирон в известен смисъл и съдружник, навремето често му звънеше, и в ресторанта все си шепнеха.

— Е какво, да пийнем, а? — предложи Мирон.

Пиха. И веднага потече старото безсмислено дърдорене, същото, както преди две години. Червенокосата, луничава Рина веднага се оживи, разхубави, очите ѝ заблестяха. Да, не беше се родила за чертожничка. И Львовочка беше в стихията си, наслаждаваше се на живота, с удоволствие пиеше, с удоволствие ядеше, с удоволствие щеше да отиде на дансинга, щом засвиреше оркестърът. И Варя си

помисли — всъщност колко малко му трябва на човек, за да бъде щастлив, и защо тя не може да бъде щастлива като тях?

Мирон се усмихваше на Варя като на стара приятелка, макар тя да си спомняше, че през цялото им познанство навремето не бяха си казали и две думи. И сега нямаха какво да си говорят, но очевидно именно той трябваше да проведе с нея някакъв разговор. Оркестърът засвири, Львовочка и Рина отидоха да танцуват.

— Е, как живееш, Варя? — добродушно усмихнат подзе Мирон.

— Как живея ли? Ами животът е в архива.

Варя го погледна предизвикателно.

Той кой знае защо се почеса по носа, поразмести чашите на масата:

— Слушай, Варя, трябва някак да се помогне на Костя.

— А по-конкретно?

— Трябва му адвокат.

Варя не отговори, очаквателно гледаше Мирон.

— Разбра ли ме? — попита Мирон. — Трябва му адвокат.

— Е, та?

— За адвоката трябва пари.

— За каква сума желаете да ви напиша чек? — насмешливо отвърна Варя.

— Не ти ли е мъчно за Костя?

— Никак. Добре, какво искаш от мен? Говори!

— Казах ти, Варя, трябва му адвокат, трябва пари.

— Искаш да намеря адвокат или да дам пари?

— Адвокат съм намерил, трябва пари.

— Но ти прекрасно знаеш, че нямам пари.

— Имаш неща, които могат да се превърнат в пари.

— Кой ти каза?

— Костя.

— Какво ти каза по-точно?

— Не съм го виждал, но е предал една бележка, ето.

Извади от портфейла си парченце вестник, на полето с почерка на Костя бе написано: „Варя, продай всичко мое за адвокат. К.“

Варя сложи бележката на масата близо до себе си.

Мирон протегна ръка:

— Дай я!

— Защо? Нали бележката е до мен.
Похлупи бележката с една чиния и се замисли.
Оркестърът замлъкна, Львовочка и Рина се върнаха на масата.
— Хайде да пием за Мирон — каза Львовочка. — Мироне, ама наистина ли стана на трийсет години?
— Представи си, приятелю. И теб това те чака.
Львовочка вдигна чашата си:
— За тебе, Мироне.
— Почакайте — Варя отмести своята чаша, — почакайте! Мирон ми предаде бележка от Костя — тя я извади изпод чинията, — чета: „Варя, продай всичко мое за адвокат.“ Как да разбирам това?
Никой не отговори.
Най-сетне Рина поклати глава:
— Аз не знам нищо.
— И аз не знам — побърза да добави Львовочка.
— Аха, не знаете, не знаете за какво сте ме поканили тук. Уж на рождения ден на Мирон. Добре. Тогава ще ми бъдете свидетели, че именно Мирон ми предаде тази бележка.
— Не съм видяла кой ти я е предал — сви рамене Рина.
— Наистина, Варя — гальовно каза Львовочка, — нали ние с Рина танцувахме, не знаем за какво сте си говорили тук.
Варя се обърна към Мирон:
— Ти потвърждаваш ли, че ми предаде тази бележка?
Мирон помълча, после отговори:
— Не, нищо не съм ти предавал.
— А, така значи — Варя прибра бележката в чантичката си, — тогава всичко е наред. Въпросът е приключен. Сега може да пийнем.
Мирон отпи малко, остави чашата, потропа с пръсти по масата, вдигна очи към Варя:
— Но нали разбираш, че трябва да помогнем на Костя.
— Помагайте му.
— Я не се прави на глупачка! — неочаквано грубо възкликна Мирон. — Ако мислиш да ме шантажираш с тази бележка, няма да ти мине номерът, ние нищо не знаем за нея, *ти* си я получила, *ти* си намерила начин да си кореспондираш с Костя. Така че можеш да я скъсаш или да я пуснеш в тоалетната чиния — с нея само ще си изпатиш. Да, предадох ти бележката. Да, за нея знаят и Льова, и Рина.

Но ако я представиш някъде, ние всичко ще отричаме. Ще повярват на нас, ние сме трима, а ти си една, ние сме били само познати на Костя, а ти му беше жена. Бележката е адресирана не до нас, а до теб.

Рина седеше с наведена глава, Львовочка, безгрижно се озърташе, както правеше винаги, търсейки партньорка за поредния танц.

— Сега всичко разбирам — каза Варя, — впрочем така си и мислех. Дори се възмущавах: бива си ги тия приятели, изоставили са в бедата своя благодетел. Излиза, че не сте го изоставили. Но за чужда сметка. За моя сметка. Интересно, какви негови неща се намират при мен, а? Костюми, обувки, пушки, може би?

— Става дума за дрехите, които ти е подарявал — каза Мирон, — палтата ти ги шиеше Лавров, не бяха едно и две, роклите — Ламанова, обувките — Барковски, най-добрите шивачи, най-добрите обувчари, всичко може да се продаде.

Варя направи движение, сякаш си съблича блузката:

— Сега ли ще желаете да се съблека или утре в службата?

— Варя — примирително подзе Львовочка, — защо говориш така?

— Да, не бива — Варя се оправи блузката, — още повече, че тази блузка е моя. Сега запомни, Мироне, хубавичко запомни, и вие — тя погледна Львовочка и Рина, — хубавичко запомнете: когато се разделихме с Костя, аз му оставих всичко освен сутиените. Единият е здрав — мога да ви го дам. Не сега, разбира се, с друг съм.

— Каква полза има той да лъже? — мрачно попита Мирон. — Трябва му адвокат, Костя търси пари, смята, че ти можеш да реализираш нещо. Ако наистина си му оставила всичко, нямаше да си губи времето с тебе, той е делови човек. Не би търсил пари там, където ги няма. Всеки момент може да насрочат процеса.

— С нищо не мога да му помогна.

— Добре — заплашително произнесе Мирон, — така ще му предам.

— Само без закани — предупреди го Варя, — не ме е страх. Костя ме бърка с някоя от своите женоря. Нека си припомни по-добре, в затвора разполага с достатъчно време.

Млада жена със силно гримирано кукленско лице и дълги, обезцветени с кислородна вода коси приближи до тях количка с

бонбони, портокали, цигари и цветя, с детински гласец заучено издекламира:

— Младежи, ще желаете ли?

Варя улови уплашения ѝ поглед, открил внезапно на масата Мирон. Мирон я изгледа строго:

— Нищо не желаем.

— Извинете — и забута количката си нататък.

Варя замислено се загледа след нея.

— Защо я гледаш така? — попита Льовочка.

— Мисля си какво ли я е накарало да върши такава работа.

— Че какво ѝ е лошото на тази работа? — искрено се учуди

Рина.

— Да обикаля с тази количка пиянски компании, да се унижава.

Не може ли да си намери нещо друго?

— Може — отговори Рина, — за сто и петдесет на месец, а тук всяка вечер печели по трийсетачка. Колко години ѝ даваш?

— Двайсет и пет — двайсет и шест...

— А какво ще кажеш за четирийсет?

— Такава кукличка? — усъмни се Варя.

— Да, представи си, такава кукличка — сниши глас Рина. — Казва се Аня, Анечка, вече десет години е тук с количката си и може да купи целия този ресторант с всичките му специалитети. Завършила е консерваторията ли беше, училището „Гнесини“ ли, започнала работа в ресторантския оркестър, но си направила сметката, че с бутане на такава количка ще печели десет пъти повече, отколкото със скрибуцане на цигулка.

— Мястото ѝ в ресторанта струва луди пари — обади се здравомислещо Льовочка.

— Какво значи „струва“?

Льовочка и Рина се разсмяха на наивността ѝ. Само Мирон мрачно премълча.

Отново засвири оркестърът.

— Варя, да потанцуваме.

Варя се поколеба секунда-две. Какво ли са замислили? Мирон ще остане с Рина и ще ѝ сервира някаква друга гадост. Или Льовочка иска сам да поприказва с нея?

Стана и тръгна пред Льовочка към дансинга. Свиреха любимото ѝ танго: „Където скитах в пролетта цъфтяща, сънувах дивен сън, че ти си с мен...“ Много пъти бе слушала тази мелодия, но никога не бе забравяла, че под нейните звуци бе танцувала със Саша в „Арбатски зимник“ преди три години. Боже мой! Три години! Както и да бе разговарял с нея Саша, тя пак с всичките си мисли и чувства е с него. А това тук е шайката на Костя, те му се подчиняват безпрекословно дори когато е в затвора. Какво иска от нея? Разчита, че тя ще намери пари за адвоката му? Глупости, той прекрасно знае, че тя няма пари. Или наистина е убеден, че са ѝ останали дрехи за продажба? Това просто са навици на престъпник — всяка жена, която е била негова на свобода, сега, когато той е в затвора, е длъжна да се грижи за него, да му носи храна. Мисли, че ръцете му са достатъчно дълги. Не, няма да я стигне! Мирон както и да е — той му е помагач. Рина пък е бивша любовница на Костя. Но Льовочка? Симпатичният, възпитан Льовочка? Нима и той? Ето, сега танцува с нея, завърта я около фонтана, красив младеж с лице на херувим, Льовочка, с когото вече две години работи в една стая, уж го познава като петте си пръста — нима и той участва в тази кална история?

И тя попита:

— Какво ще кажеш за всичко това?

— Обаче няма да ме издаваш — Льовочка се усмихваше приятно, затова отстрани изглеждаше, че говорят за дреболии... Нали няма да ме издадеш? Обещай!

— Обещавам. Давам ти честна дума.

— Мирон трябва да освободи Костя от затвора, инак на процеса ще се разкрият неща, които ще вкарат и него. Затова му е нужен адвокат. Парите не му стигат, та се е разтърчал по всички познати на Костя, подгонил е бiliarдистите, всичките му жени, искаше пари дори от мен и Рина. Знаеш ли колко измъкна от тази клета Анечка?

— От коя Анечка?

— Ами от онази, дето спря при нас с количката.

— Значи Костя не е пропуснал и нея?

— То беше след тебе. Тъй че Мирон търси пари отвсякъде.

— А той няма ли си?

— Няма. Опитвали са да го отърват с подкуп, дали са много. Но не са стигнали.

— Все пак в какво обвиняват Костя?

— Някакви истории в някакъв институт, бил сключен голям договор, делили с някого, другите издали работата, изобщо мръсна история, затова Мирон се трепе. Инак и той може да изгори.

— Виж какво тогава, кажи на Мирон да се трепе другаде. А мен да ме остави на мира, ако не ме остави, ще си получи шамара публично. И не биваше да ме мъкнеш тук.

35.

Сергей Алексеевич бил осъден на десет години без право на кореспонденция. За присъдата му разказа Феня, тръскаше се и виеше в кухнята. Поплаците ѝ бяха нетърпими. Вадим лесно щеше да го преживее, ако не беше мисълта, че връзката е твърде близка: Сергей Алексеевич — Феня — тяхното семейство.

Знаеш ли го какво може да е избъбрил на някой човек, излязъл на свобода, за да го предаде на жена му, на децата му?

Сега Вадим се движеше по Арбат със страх, още по-страхливо приближаваше към входа си: все му се струваше, че там го причаква някой от синовете на Сергей Алексеевич, ще го тресне с нещо по главата и ще му види сметката! Най-много го беше страх от синовете на Сергей Алексеевич. Двама яки мъжаги, по-големият беше водопроводчик, Феня винаги него викаше за разни поправки, макар че в домоуправлението си имаха такъв човек на щат. Да ѝ забрани това би означавало да пробуди някакви подозрения. Другият, по-младият, беше асансьорен техник и навремето, като малък, се славеше като пръв хулиган, пък и сега не беше цвете. Колка ли се казваше, Витка ли. Ако подочуят нещо, Вадим ще има да пати, с чужди ръце ще го пречукат тези бандити!

Най-правилното би било да уволни Феня, та нищо вече да не му напомня за Сергей Алексеевич. Пък и изобщо сега не беше безопасно да я държи вкъщи. Но как? Баща му е привързан към нея, тя познава вкусовете му, добре го храни, грижи се за бельото, всъщност си е член на семейството. Баща му няма да се съгласи за нищо на света, макар че не е трудно да ѝ се намери заместничка: след масовите арести сред висшия партиен и съветски елит из Москва се скитат много безработни, добре школувани прислужнички.

Но баща му не пожела и да чуе за уволнение на Феня.

— Разбери — уговаряше го Вадим, — нали този бръснар ѝ е роднина, може да приберат и нея. Кой знае какво ще надрънка за нас от страх. Вика е в Париж, у нас идват чужденци, много от твоите

пациенти са арестувани и дори разстреляни. В името на какво да рискуваме? Нали няма да я изхвърлим на улицата, тя е опитна домашна помощничка, моментално ще си намери работа. А ние ще си намерим друга, не по-малко квалифицирана.

— Аз съм свикнал с Феня и не искам нов човек вкъщи.

— В наше време новият човек е сто пъти повече за предпочитане пред стария — настояваше Вадим, — ако стане нещо, ще каже: „Аз съм отскоро при тях и нищо не знам.“

— Не, не и не — опъваше се Андрей Андреевич, — не желая да се поддавам на паниката, поне в собствения си дом искам спокойствие. В Кремълската болница половината лекари, лекували Ленин и Сталин, са в затвора — Левин, Абрикосов, Плетньов. Изключително честни, почтени хора, прекрасни специалисти, утре може да изфабрикуват обвинения и срещу мен. Сутрин отивам на работа с единствената мисъл: сега ще ми съобщят кого са арестували снощи. И научавам най-невероятни неща. Повтарям, искам спокойствие, свикнал съм с Феня, тя ни е предана и не желая нов човек вкъщи.

— Добре — свиваше рамене Вадим, — щом си взел такова решение, твоя работа. На теб ти е лесно, татко, ти излизаш от къщи рано сутрин и се прибиращ късно вечер, цял ден си на работа. А моето работно място е тук, вкъщи, и да слушам цял ден вайканиците на Феня или безсмислените ѝ разговори по телефона с жената на Сергей Алексеевич, да я слушам как плаче и нарежда — извинявай, но това ми пречи, не мога да работя.

Андрей Андреевич известно време го гледаше навъсен, после бавно и отчетливо изговаряше:

— Оставете на хората поне правото да имат собствени страдания.

Какво ли искаше да каже с тази фраза? Сигурно слагаше Вадим в един куп с властниците, чрез него изразяваше недоволството си от властта?... Всъщност отчуждението помежду им бе настъпило отдавна, може би от Викината женитба и заплахите на Вадим да размени жилището, а може би от публикуването на Вадимовата статия за Камерния театър.

Наистина, той разбираше, че неговите статии са неприятни на баща му. Но човек трябва да бъде справедлив: щом не ти харесва, че перото на сина ти служи на властта, скъсай отношенията си и с други,

например с Немирович-Данченко. Нима двамата със Станиславски не служат на властта, не бяха ли те, които показаха в „Дните на Турбини“ обречеността на старата класа и тържеството на новата? И защо баща му ходеше с Погодин на репетициите на „Човекът с пушка“? От няколко години не беше ходил на театър, но на Погодин не отказа. И с Михаил Ром с удоволствие си бърбри по телефона, а Вадим гледа в Мосфилм материали от филма на Ром „Ленин през октомври“ и не можеше да се начуди: как може така да се извращава историята?! Впрочем кой ли сега се стеснява от такива неща? Всички славословят Сталин. Сред простолюдието дори стана мода, когато празнуват рожден ден, първо да пият за здравето на Сталин, а чак после за виновника на тържеството. И правилно, и разумно. И той в този смисъл по нищо не се различава от останалите.

Възможно ли е баща му да е чул нещо? Не може да бъде! Впрочем той дава консултации в поликлиниката на НКВД, може някой от висшите чиновници да е намекнал нещо в смисъл, че вашият син е добро момче, доволни сме от него... Да е изразил благодарно настроението си, да е разговарял с него като с „наш човек“, щом синът е „наш“, значи и таткото е „наш“. Вярваме ви, демек. Вашите колеги от медицинското управление при Кремъл са по затворите, а вас не ви закачаме. Или пък баща му е попаднал на някой високопоставен простак, вбесил го е със своята старомодност и онзи, нали си е простак, му е изтърсил: ти, дядка, недей много-много да се фукаш, синът ти ни помага, та и ти таковата, лекувай ни, не се надувай. И баща му е разбрал, че Вадим е в добри отношения с НКВД. И не се е зарадвал. Като за всеки почтен човек от старата генерация за него НКВД е полиция, жандармерия, трето отделение, всякакви връзки, всякакви отношения с тази организация са неприемливи, неприлични.

Вярно, подобна новина много го е изтормозила. Отглеждал го е, възпитавал го е, а от такова добро момче са направили доносник. Ами толкова повече би трябвало да пожали сина си, който е изпаднал в беда, в катастрофа. Нали сега прекършват именно свестните, добрите хора. Баща му не живее за пръв ден в тази държава, знае, че по собствена воля никой не сътрудничи на органите. Да прояви малко съчувствие!

Загрубял е, загрубял е душевно баща му, колкото и тъжна, колкото и горчива да е тази констатация. И все пак трябва да направи

последен опит да го придума.

— Татко — каза Вадим, — хайде да не се караме, нека обсъдим всичко спокойно. Знаеш, че не съм страхливец, но нали виждаш какво става наоколо, сякаш смерч вилнее из страната. Ако днес се подхлъзнеш малко, утре ще бъде късно. Преди половин година щях ли да заговоря с тебе за Феня? Но сега, след всичките тези процеси, ме е страх, страх ме е за теб, за мен.

Баща му мълчеше. Добър признак, явно бе почнал да се колебае.

— Та аз нямам по-близък, по-мил човек на света от теб — гласът на Вадим трепна, — знаеш ли, не съм ти казвал, но аз почти не помня мама. Всичките ми спомени са свързани само с теб. Кой знае защо си спомням как мама вареше сладко на вилата, аз седях до нея и ме ужили оса... Спомням си как ме люлееше в хамака... Мисля, че беше по-висока от теб, прав ли съм?

— Не, бяхме еднакво високи.

— Спомням си, когато мама лежеше в ковчега, огледалото в коридора бе покрито с черен плат, страх ме беше да излизам там... А после у нас дойде да живее оная бясна Владислава Леополдовна, за мен беше мъчение да изговарям името ѝ, предпочитах изобщо да не се обръщам към нея.

Когато майка му почина, като възпитателка за него и Вика взеха далечната роднина на баща му Владислава Леополдовна. Поставиха ѝ кушетка именно в неговата стая и това веднага настрои Вадим срещу Владислава. Точно в осем часа, нито минута по-късно, тя угасяше лампата и караше Вадим да спи по гръб, с ръце върху одеялото.

— Защо трябва да спя така? — попита той. Обичаше да спи с длани под бузите, свит на кълбце.

— За да не придобиваш лоши навици — обясни му тя.

Той нищо не разбра.

Сутрин го наблюдаваше как си мие зъбите: „Ти си по-голям, трябва да даваш пример на сестра си“, как пие какаото си, да не излива на покривката, на якето, после се разхождаха и тя ги караше да вървят плътно до нея, после започваха заниманията — Вика рисуваше, а него Владислава го учеше да нарежда от кубчета с букви думички. Ако го мързеше или направеше грешка, го наказваше.

Отърва го Феня. Веднъж влезе в стаята по време на техните занимания, донесе на Вадим и Вика по чаша сок от моркови и видя как

Владислава му извива ухото, разкрещя се:

— Вие защо осакатявате детето, а! Той не е свикнал на такива наказания.

Окуражен от подкрепата на Феня, Вадим ревна, тръшна се на пода, затропа с крака, повърна. Изглежда Феня разказа за това на баща му, защото, когато се прибраха от вечерната разходка, кушетката беше изнесена от стаята му и Владислава завинаги си вдигна чукалата, замина си за Лосиноостровская или май за Митишчи.

— Между другото, каква ти се падаше тя?

— Братовчедка на майка ми — усмихна се баща му.

Усмивката му окуражи Вадим.

— Мислиш ли, татко, че съм по-малко привързан към Феня от тебе — подзе отново, — много съм привързан дори. Но настъпват моменти, когато разумът трябва да надделее над чувствата. Живеем в тежко, сложно време. Не можем да отричаме успехите в социалистическото строителство, те са пред очите ни. Но не можем да отричаме и империалистическата заплаха. Това е естествено: първата в историята, единствената в света социалистическа държава е във вражеско обкръжение... Оттам идат и всички дефекти: „покрай сухото гори и суровото...“

— Не, не и не! — избухна Андрей Андреевич, — тая песен вие си я пейте! „Империалистическа заплаха“, „покрай сухото гори и суровото“... Повече да не съм чул, да не съм чул, разбра ли, че Феня трябва да си търси друго място!

От много години Вадим не беше виждал баща си толкова разгневен. Стана, тръгна към стаята си.

— Седни, не съм свършил — Андрей Андреевич помълча, пое си дъх, погледна сина си право в очите, — естествено, аз съм мислил какво ще стане с теб, ако ме арестуват. И стигнах до извода, че мога да не се безпокоя. В известен смисъл ти си стъпил здраво на краката си, затова се надявам, че тази участ няма да те сполети.

36.

През декември Шарок се премести на вилата край Москва, заниманията му по френски продължиха със същия преподавател, а специалната подготовка вече водеше друг инструктор. Веднъж на два-три дена му доставяха новите парижки вестници, книги, подобрани от Шпигелглас, и пак от него — материали за РОВС.

Наблизо се намираше спортната база на дружество „Локомотив“, скиорите бяха прокарали пътека през гората, Юра караше ски по два часа, веднага след обета. На вилата живееха и двама китайци, един виетнамец или нещо подобно, и един европеец — норвежец или май швед. Китайците и европеецът говореха на английски, с виетнамеца Юра разменяше по някоя фраза на френски, и четиримата говореха лошо руски. Срещаха се само на обет и вечеря, а шведът или норвежецът, казваше се Арвид, но това естествено не беше истинското му име, го придружаваше на ски. Караше майсторски, а Юра от десет години не беше стъпвал на ски и едва го настигаше, махаше му с ръка — продължавай, не ме чакай. А Арвид бързо и леко се отдалечаваше, изгубваше се зад дърветата.

От гората пътеката извеждаше на една поляна, после поемаше покрай железопътната линия. Грееше мижаво зимно слънце, от време на време се чуваше тракане на колелета, влакът минаваше и отново настъпваше тишина. Юра караше с удоволствие, често спираше, вдишваше свежия мразовит въздух, стоеше, подпрян на щеката, мислеше...

Последният им разговор с Шпигелглас май проясни обстановката. Но Шарок не можеше да разбере доволен ли е от прехвърлянето му в международния отдел или не. То се знае, Ежов го е изпратил тук не случайно. Искане да замени някого с него. Но в този отдел за всяка длъжност са нужни разузнавачи, дори човек да стои в Москва и никъде да не заминава, той трябва да бъде професионалист. На техния фон той е пешка, квалификацията му в този смисъл е нула, лесно може да натрупа грешки и онези, истинските разузнавачи

веднага ще се възползват от тях, а дори една грешка в тази работа може да му струва главата.

Облаците се отдръпнаха, веднага заискри снегът, Шарок се обърна, подложи лицето си на слънцето, откри челото, притвори очи...

Хубаво нещо е животът... Само че е омърсен, осакатен, окалян... Едно чувство на приближаваща опасност неочаквано докосна сърцето му.

На предишната работа беше по-трудно, но там той унищожаваше онези, които погубиха Русия — старите болшевики, така наречената „ленинска гвардия“, а същевременно и разните евреи, латиши, поляци, които извършиха Октомврийската революция. Вярно, унищожаваше ги в името на революцията, на комунистическата партия, но не това беше важното, а фактът, че унищожаваше именно тях. Вярно, тук, в международния отдел почти няма руснаци. Евреи, латиши, поляци, немци, румънци, в агентурата — испанци, скандинавци, французи, англичани. И тук заедно с тези евреи, немци, поляци той ще се бори против истински руснаци, защото РОВС е съюз на руснаци. Макар и наивни, упорити, но все пак руснаци. А ще трябва да се бори, няма как, и те са едни глупаци, търсят си боя. Срещу кого са тръгнали? Срещу *държавата*! Да мрат тогава!

Преди да замине за вилата, Шарок научи неприятна новина: в отдела на Молчанов и в други отдели на Управлението за сигурност започнали арести на сътрудници, наистина, не масови, засега единични, но — започнали. Това безпокоеше Шарок. Той не бе забравил как завърши делото за Киров — очисти всички наред — и виновни, и невинни, премахнаха не само очевидците: онези, които знаеха нещо или бяха подочували, но и онези, които биха могли да се досещат. Не оставиха свидетели. Така ще правят и занапред. Виж, международния не го закачат, тук работата е тънка, специална, тук няма акции като за Киров, тук изобщо няма акции, тук се занимават с друго. Делото на Кутепов? Това беше частна акция. Така че, ако човек не прави грешки, тук е по-безопасно. Дали Ежов не го премести тук тъкмо затова?

И изведнъж на Шарок му просветна.

„Ориентирайте се“ — ето най-важното, което му каза Ежов, „погледайте как работят старите кадри“. Не „по-старите другари“, не „опитните разузнавачи“, а „старите кадри“. Значи, „ориентирайте се как работят старите кадри“... Ще трябва да смени някого в международния отдел, а преди това Ежов ще поиска отчет за работата на „старите кадри“. Затова, значи, Слуцки и Шпигелглас го посрещнаха така наежено. Естествено, сега обмислят предпазни мерки. Преди да ги унищожат, ще се опитат да унищожат Шарок. Ето, в такава история се е набъркал!

Добре, ще видим! Шарок нахлупи шапката, пое напред със ските.

Така живееше на вилата... Съвсем нарядко се обаждаше по телефона вкъщи, уж от Калуга, където бил в командировка, питаше старците как са. Обаждаше се и на Каля, обещаваеше скоро да се върне.

Веднъж от Управлението пристигна шивач, взе му мерки, дълго се въртя около него и пъшка.

— Ще ви шием костюм.

Неприятно му беше само да ходи небръснат, в огледалото изглеждаше неспретнат, занемарен, пък и брадичката го сърбеше. Но след време престана, след седмица-две щеше да има истинска брада, мустаците му пораснаха бързо, гъсти, меки, те дори харесваха на Шарок. И разбира се липсваше му Каля. Това беше най-лошото.

В средата на март пристигна кола, шофьорът намери Шарок.

— Наредено ви е да съберете багажа си и да се явите в отдела. Ще ви откарам.

Шпигелглас го чакаше в кабинета си. Дали натисна някакво копче, или не, Шарок не забеляза, но в кабинета влезе цивилно облечен мъж, както се разбра — бръснар. Също така изучаващо огледа Шарок, премести поглед върху Шпигелглас, каза някакъв номер, Шарок не чу кой, извади от джоба си купчинка снимки, подреди ги пред Шпигелглас, посочи с пръст една.

Шпигелглас се наведе към нея, после погледна Шарок.

— Добре е!

Бръснарят събра снимките от бюрото, сложи ги в джоба си.

— Вървете с другаря — каза Шпигелглас, — той ще ви оформи брадата.

Станал от стола в малката бръснарница, Шарок се заразглежда в огледалото: красив блондин над трийсетте, синеок, вчесан на крив път, с руси неопушени мустаци и малка, добре оформена брадица. Така изглеждаха младите либерални индустриалци, адвокати и модни лекари, които бе виждал в старите списания отпреди революцията. Шарок се позасмя, макар че го бяха състарили, се хареса.

И бръснарят остана доволен от работата си и го прати при шивача — пълния, загладен, представителен поляк, който бе идвал при Шарок на вилата. Костюмът бе скроен, Шарок го облече, шивачът драсна тук-там с кредата, тук-там набоде карфички. После му свали сакото и каза:

— Вдругиден ще бъде готов. Видът на Шарок изглежда задоволи Шпигелглас.

— Когато шивачът ви предаде екипировката, включително обувките и очилата, ще ви снимат. Сега вижте какво...

Издърпа чекмеджето, извади една папка, сложи я на бюрото, прелисти я, затвори я и я побутна към Шарок.

— Това е делото на нашите агенти в РОВС. Сега аз заминавам. Вие ще останете в моя кабинет и ще прочетете тези материали. Не вдигайте слушалката, ако телефонът звъни. За да не ви пречи никой, ще ви заключа. Ако имате нужда от тоалетна, ето я.

Шпигелглас отвори една от вратичките на библиотеката, зад нея беше тоалетната.

Погледна си часовника:

— Ще се върна в пет. Естествено, разбирате, че не бива да си правите никакви записки. Постарайте се да запомните най-важното.

Ключалката щракна.

Шарок седна зад бюрото и отвори папката.

Тя съдържаше делото на агент ЕЖ-13 с псевдоним Фермера, генерал Николай Владимирович Скоблин, заместник-председател на РОВС в Париж, и на жена му, известната изпълнителка на руски песни Надежда Алексеевна Плевицкая с псевдоним Фермерката.

37.

Саша не можа да се срещне с майка си и с Варя в Москва. Във връзка със стогодишнината от смъртта на Пушкин няколко камиона от тяхното автостопанство трябваше да заминат с бърза пратка за Опочка. Събраха паспортите на шофьорите, всички получиха открити листове, върнаха само паспорта на Саша — било му забранено да пътува в крайграничната зона. Значи, не можеше да го изпращат и в Москва.

Така му обясни диспечерът, погледна го със съчувствие, опита да го утеши: „Не тъгувай, всичко ще се оправи...“

— Аз не тъгувам — отговори Саша.

Натриха му носа. Но в останалото Саша не чувстваше дискриминация. Продължаваше да работи сам с камиона, което беше хубаво, сам си отстраняваше повредите: за кога да чакаш и да се молиш на монтьорите, и с четвъртинка да им се подмажеш, пак ти вършат работата през куп за грош, та да я оправяш след тях.

Саша прибягваше само до помощта на електротехника Артёмкин, казваше се Володя, едно мършавко и попрегърбено момче с очила, добър майстор и много четеше, събираше си библиотека. Само дето говореше за всичко прекалено откровено, та Саша не се впускаше в много приказки с него, само се позасмиваше: „Хайде, Володя, по-малко думи, повече дела.“

Работата му беше разнообразна — където го пратят. Най-често пътуваше от тухларския завод до речното пристанище: щом откриеха канала Волга-Москва, по него щяха да заплават параходи към столицата.

Случваха се и извънградски пътувания. При тях работата беше по-изгодна: навърта се по-голям километраж, отколкото при градските маршрути. Но Саша рядко получаваше такива задачи, там работеха „нашите хора“, тия, дето другаруваха с диспечера и механика. „Нашите хора“ ги изпращаха при най-добрите клиенти: в складовете, в магазините на Градска търговия, в месокомбината, в хлебозавода, в завода за алкохолни напитки. Оттам шофьорите се връщаха с пакети:

винаги намазваха по нещо. Пак на „нашите хора“ даваха нови коли, нови гуми, извънредни отпуски, карти за почивка, правеха ги ударници, стахановци.

Шмекерии колкото щеш: ако не протестираш срещу престоите, ще ти пишат в пътния лист колкото трябва курсове, че и в повече, нищо че половин ден си стоял без работа или пък са те разкарвали без товар.

Саша гледаше да не се набърква в такива комбини. Не участваше и в обществената работа, по събрания си мълчеше, не си надписваше курсове. Затова го пращаха да превозва тухли и цимент. Цял се изпоплескваш, но пък съвестта ти е чиста.

Откъде са се взели всичките тези надписвания, недобросъвестността? По-рано това го нямаше. Хората си знаеха работата. Сега ръководителите са некомпетентни, подчинените започват да вършат мошеничества, губят вътрешния си контрол, губят съвестта си.

Дори добро хората вършат не открито, а с помощта на уловки.

Една сутрин преди смяната при Саша дойде ковачът Пчелинцев, същият онзи Иван Феоктистович, у когото Саша бе гостувал заедно с Люда първия ден от пристигането си в Калинин.

— Панкратов, ти защо ми създаваш неприятности?

— Какво има?

— Работиш от три месеца, а не си се включил в профсъюза, не плащаш членски внос. Провериха ми ведомостта — повечето не са си плащали, а пък ти изобщо не се водиш на отчет.

— Загубих си профсъюзната книжка, още когато постъпвах на работа, предупредих. Всичките ми документи са нови, и паспортът.

— А защо не си се обадил в профкомитета, щяхме да ти извадим нова книжка.

— Все не намирам време.

— Ти не намираш време, а аз си имам неприятности.

— Ще прощаваш.

— Сега трябва да те приемаме в профсъюза като нов член. Фактически ти си напуснал. А мен ще ме кастрят.

Помисли малко, после тихо, вече като на съзаклятник, каза:

— Напиши заявление, че нали, изгубил си си документите, съобщил си в дирекцията и си получил нов паспорт. Та така си си

изгубил и профсъюзната книжка. От кой съюз беше?

— На комуналните служители.

— От коя година ти е стажът?

— От двайсет и девета.

— Ха така... точно това напиши. Че нали, изгубил си всичко, а датата да е онази, на която си постъпил на работа. Чу ли?

— Чух. Ще го направя.

— Напиши го сега и ми го дай. А аз ще ти го оформя с онази дата и ще лепна марките. Пиши колко ти е заплатата за всеки месец — февруари, март, април. Утре ще получиш книжката. Само без много приказки. Чу ли?

— Чух.

На другия ден Пчелинцев наистина връчи на Саша книжката с налепени марки за трите месеца. И стажът беше посочен: от 1929 година, както му бе казал Саша.

То се знае, почерпката беше от него.

Веднъж в седмицата Саша се обаждаше на майка си по телефона. На Варя не се обаждаше. След онзи единствен разговор, след нейните думи: „Нищо повече ли не искаш да ми кажеш, Саша?“ той се чувстваше объркан, сигурно бе очаквала, че ще ѝ каже: „Обичам те“. Ала той не можеше да го произнесе. Всичко бе прегоряло тогава във влака след разговора с майка му. Засрамен си спомняше дивия, зверски пристъп на ревност, отчаянието, от което не можеше да се освободи. Миналото на Катя, на Зида не бе го интересувало. Катя му каза, че ще се омъжва за някакъв монтьор — ами добре, да се омъжва. А към това момиче, сестрата на неговата съученичка, което виждаше само защото живееха в един блок, не щеш ли, изпита луда ревност. Тогава овладя това чувство, струваше му се, че е потиснал, изтръгнал от сърцето си любовта към нея. Но не бе я потиснал, не бе я изтръгнал, в онзи техен разговор на повърхността изскочиха болката и страданието му, инак нямаше така да го смути предложението ѝ да дойде в Калинин, да поседи с него на гарата. „Изключено!“ Издаде се с тази припряност, изтърси дума, която означаваше, че не иска да я вижда. И колко глупав претекст намери: „Денем съм на работа“. Ами не е ли и тя на работа? След това „изключено“ тя замълча. Всичко разбра. И изведнъж накрая

натъжено: „Нищо друго ли не искаш да ми кажеш, Саша?“ Става нещо странно, необяснимо за него. Омъжила се е, живяла е с мъжа си в неговата стая, спала е на неговото легло, галила е мъжа си. Да речем, разлюбила го е, да допуснем... И веднага е обикнала Саша, който изтърпяваше присъдата си през девет земи в десета, задочно го е обикнала. Това не може да бъде. А ако може, то не е любов, а разпалено въображение, с нея е станало същото, каквото и с него. Но неговата любов се подхранваше от нейните малки бележки към писмата на майка му: „Колко бих искала да зная какво правиш сега?“, „Живея, работя, скучая“, „Чакаме те“. Ясни думи, дори не е нужно в тях да се търси скрит смисъл. Виж, той, когато ѝ отговаряше, обмисляше всяка фраза, да не би изтръгналата се нежност да я обвърже с нещо, да бъде неправилно изтълкувана. Тя не би могла да намери *нищо* в неговите писма освен думите „Мила Варенка“... Значи е просто фантазьорка. На колко години е? Саша пресметна наум. На двайсет. Естествено, на двайсет години е романтично да си съчиниш, да си измислиш любов към един заточеник, да го чакаш и после да полетиш към него. Всичко е било фантазии, глупости.

И все пак той не можеше да забрави гласа на Варя. Нищо, ще мине. И на нея ще ѝ мине, и на него. И наистина, постепенно онзи телефонен разговор взе да избледнява в паметта му и той по-малко се ядосваше на себе си за неверния тон на думите към Варя.

Но веднъж, вече през юни, сънува странен сън.

Че на вратата на сутерена тропа милиция и настоява старците да отворят, да види какво представлява наемателят им.

— Скрый се в сандъка — каза Матвеевна.

— Абе как ще се скрия в сандъка — засмя се Саша, — няма да се побера, — и продължи да се залива от смях, а на вратата блъскаха ли, блъскаха, но сега вече не беше милицията, някаква жена молеше да я пуснат. Позна гласа на Варя.

На сутринта, докато си наливаше чая, Саша каза:

— Матвеевна, снощи ви сънувах.

— Божке ле, ам кво правех?

Саша ѝ разказа съня си.

— Младата, дето е тропала, много те люби и мисли, измъчва се. Ами ти легна ли в сандъка, или не легна?

— То се знае, не легнах.

— А, хубаво. Ама дето си се смял не е на хубаво, пази се.

Старата предизвика съдбата. Същата сутрин Саша получи далечен рейс, до Осташков, караше с голяма скорост и изведнъж изтърва кормилото, камионът излетя от пътя и за късмет не влезе в канавката: беше се спукала гума.

Той слезе от кабината, избърса потта от челото си, извади крика, искаше веднага да постави резервната гума, но ръцете не го слушаха, седна на земята, откъсна една тревичка, подъвка я. И дълго седя така, безсилен да събере мислите си. До него спираха минаващи камиони, шофьорите слизаха от кабините, питаха дали не му трябва помощ. Той им махваше: „Ще се справя“.

Никога не бе вярвал в поличби, най-малко пък в пророчески сънища, но старицата го бе предупредила — „пази се“, може и за Варя да е познала — „Много те люби и мисли, измъчва се.“

Саша смени гумата, продължи към Осташков. „Много те люби и мисли, измъчва се...“ Думите на старицата подлютиха раната в душата му, мислите му отново го отнесоха в някаква неясна посока, той отново започна да строи пясъчни кули, забрави как се бе тормозил във влака. И изобщо — стига за това. Не бива да придава значение нито на думите на Варя, нито на гласа ѝ, а пък най-глупавото е да вярва на сънища.

Понякога след работа Саша се отбиваше в гостилницата. Често улучваше и смяната на Люда. Тя му се усмихваше, махаше му с ръка, но не го настаняваше на своя маса. Саша вечеряше, тръгваше си, вземаше си довиждане с Люда, ако тя беше в салона, а ако се бе отлъчила до кухнята, излизаше без довиждане. Веднъж отидоха с Глеб, Люда ги настани на своя маса, сервира им, после платиха и си тръгнаха. Люда беше приветлива, но не спря Саша.

Може би някой ѝ гостува, някакви роднини? Или съседите ѝ са забелязали Саша и тя се страхува да го води къщи? После се разбра — не иска връзката им да продължава.

Нищо чудно. Още у ковача, когато тя се отдръпна от него, схванала, че иде от заточение, Саша разбра: предпазлива е... Разказът за собствената ѝ съдба, за репресиите над баща ѝ и брат ѝ не се

връзваше с предпазливостта ѝ. А може би тъкмо защото тогава се впусна в откровения, сега е още по-предпазлива.

Както и да е! Свястно, добро момиче е, и близостта им не отмина безследно, и срещата им стана в труден момент, и тя му помогна, направи много за него. Зароди се порив и отлетя, връзката бе случайна и за него, и за нея, и те го знаеха от самото начало.

Пък и нямаше време да мисли за Люда. Цял ден беше на път, работеше не на една смяна, а най-малко на една и половина, изпълняваше плана. На всичко отгоре между смените често се организираха митинги, политчасове, Саша гледаше да ги избягва, изкарваше някой допълнителен курс и идваше с два часа по-късно. След рейса трябваше да оформи пътния лист, да измие колата, че и нещо да пооправи по нея — не беше нова, после да вземе душ, да се преоблече и гледаш — мръкнало се, гостилницата затворена.

Саша не се сприятели с никого от автостопанството, поддържаше отношения само с Глеб. Той привърши боядисването на автобусите, взе си парите, отдели и за Леонид, нали му беше уредил тази поръчка. „Нищо, ще намерим друга — не се Отчайваше Глеб. — Работата не е заек да избяга.“ Чудесно момче, тръскаше се, че зимата минала, а Саша така и не го видял как кара кънки, хвалеше се, че преди две години станал шампион на областта, но не показваше грамотата, свиреше на пиано и на баян, обожаваше Владимир Казин, не беше във възторг от Лешченко: „Не е нищо особено...“

Вземаше няколко акорда и подражавайки на Козин, пееше: „Тихо портата ти отвори ми“, като провличаше на думата „ти-и-и“ и току поглеждаше Саша.

— Усещаш ли, приятел, *откъде* излиза звукът, а? Че кой ще ти устои, приятел, нито една жена няма да ти устои, сериозно.

Саша се смееше.

И отново Глеб вземаше акорди на вехтото пиано, където върху дантелена покривчица стояха бели слончета и единият педал висеше, подчертавайки старческата възраст на инструмента. Не по-млада бе и неговата стопанка, родната леля на Глеб, чистичко бабе с уплашени очички. Глеб ѝ говореше на „ви“, когато тя надничаше в стаята, я хващаше за лакътчето, настаняваше я във фотьойлчето: лелята обичаше да слуша как пее племенникът ѝ.

И къщурката беше вехта, но спретнатата, всичко беше закачено, затворено, и външната врата се затваряше с огромно мандало, и портичката имаше ключалка — бабичката се страхуваше от крадци и хулигани. А на двора, ограден с висок, но също вехт стобор, се виждаха грижовно гледани лехи със зеленчук.

Глеб имаше безброй познати в града, но никого не канеше, за Саша правеше изключение. Пиеше навсякъде — в гостилницата, където беше забранено да се внася алкохол, седнал на парапета на крайбрежната улица, в магазина със случаен ортак, сръбваша си от бутилката поред, но вкъщи не близваше и когато веднъж Саша донесе бутилка, отрицателно врътна глава:

— Не, приятел, имам си правило: пред леля нито капка. По-добре да ти попея. Искаш ли като Вертински?

Слухът му беше абсолютен, имитираше прекрасно.

— Слушай, Глеб — често му казваше Саша, — ти би могъл да излизаш пред публика.

— Всичко бих могъл, приятел — сериозно отговаряше Глеб, — на, гледай.

Показваше му ескизи за декори към „Хамлет“, „Хубавата Елена“, „Сватбата на Кречински“ и разправяше, че ги бил хвалил Акимов. Подреждаше листовете до облегалката на стола, отдръпваше се и гледаше с наклонена настрани глава.

Саша харесваше ескизите. Красиви бяха.

— Правилно — без лъжлива скромност се съгласяваше Глеб, — тогава бях влюбен в една жена, а талантът, приятел, вдъхновението, майсторлъкът са все оттам... Творческата енергия е трансформирана полово. Та така, приятел! Любовта е извор на вдъхновение.

— Особено силно това се чувства в „Бурлаците“ на Репин — смееше се Саша.

— Приятел! — възкликваше Глеб. — Защо говориш така! Разбери мисълта ми: в основата на всичко е потенцията, за това ти говоря. Свърши ли потенцията — свършва и творецът.

— Тициан е живял сто години и е работил чак до смъртта си.

— Е, та?

— До сто години ли е запазил потенцията си?

— Приятел! Дядо ми се е оженил на осемдесет и две години и от този брак са се родили трима сина. Тициан, приятел, е умрял от чума, а

ако не беше чумата, кой знае още колко щеше да живее. Ами Рафаел? Да, да, Рафаел! Кой в живописата е надскачил Рафаел? А е умрял на трийсет и седем години. От какво? От работа ли? Не! Всички велики художници са работили като волове. Макар да пишат, че Рафаел е умрял от простуда, повярвай ми, приятел, лъжат! Рафаел е умрял от полово изтощение в прегръдките на своята Форнарина, имал е лудешки темперамент, та ето, не е издържал. Коровин хвърлял четките и сграбчвал моделката. Ами Брюллов? Ами Делакроа, тоя аристократ цял живот е боледувал от стомах, стенел е от болки, но не е пропускал нито една моделка, нито своя, нито чужда.

Глеб знаеше десетки подобни истории, обичаше да ги разказва, обичаше да си пийне за чужда сметка, беше малко стиснат, но маскиреше това с усмивчици, шегички, възторзи. Лек характер! За нищо не разпитваше, за никого лоша дума не казваше, явно знаеше нещо за Люда, но си мълчеше. А инак бърбеше, бърбеше, лъготеше, смееше се, прегръщаше Саша през раменете. Ала щом разговорът засегнеше нещо, за което той не искаше да говори, например за политика, моментално млъкваше и веднага се прехвърляше на друга тема, отново се шегуваше, смееше, лъготеше.

Веднъж, ровейки из своите книжа, Глеб показа на Саша афиши от Ленинградския драматичен театър, където Акимов още през двайсетте години оформил спектаклите „Крайт на Криворилск“, „Брониран влак 14-69“, „Тартюф“.

— А аз мислех, че поставял спектакли в Москва — призна Саша.

— Това беше едно време, в края на двайсетте и началото на трийсетте години, а сега знаеш ли какъв е? Художествен ръководител на Ленинградския комедиен театър! Ей това е!

Излизаше, че Глеб не винаги лъже.

Веднъж заведе Саша у свои познати от почтено семейство. По пътя му описваше качествата на дъщерите на домакинята:

— Мадони! Обърни внимание на осанката! Ще паднеш! Колосал! Саша обаче не падна.

Двете анемични моми с плитки до кръста, заоблени веждички и умни очи се зарадваха на Глеб, благосклонно подадоха ръце на Саша, помъкнаха ги в стаята си да им покажат последната си придобивка. Във въздушна хартия бе загърнато списание „Русия“ с „Бялата гвардия“ на Булгаков.

— Дружки мили! — смая се Глеб. — Днес да намерите такова нещо, страхотно!

— А вие гледали ли сте „Дните на Турбини“ в МХАТ? — обърна се към Саша по-младата.

— Гледал съм го, но тогава бях на петнайсет години, спомням си, че Яншин играеше Лариосик.

— А вярно ли е, че Яншин бил женен за циганка?

— А, каквото не знам, не знам.

От трапезарията ги поканиха да пият чай.

Край масата седяха две възрастни жени, бяха поднесени захаросано сладко и домашни сухарчета, изпечени специално за гостите.

После музицираха, госпожиците изсвириха на четири ръце „Есен“ от „Годишните времена“ на Чайковски, по молба на Глеб свириха и Шуберт и Шопен. Глеб не предложи да свири и той, усмихваше се, пускаше приятни шеги.

На връщане се възхищаваше:

— Какви хора! Интелигенция от най-висока класа! Къде ще намериш такива в наши дни? Останали са само в град Калинин. Вярно, живеят скромно, но забеляза ли чаения сервиз? От императорския порцеланов завод!

Саша нищо не разбираше от сервизи, но похвали семейството: „Приятни хора“, макар че бе останал равнодушен към момите.

— Защо не се ожениш? — попита той Глеб.

— Да се оженя?! — искрено се учуди Глеб. — Какви ги приказваш, приятел? Един творец да се жени?!

Друг път взеха водка и Глеб го заведе у други свои познати. Двете над трийсетгодишни лелки, продавачки от магазин за канцеларски материали, гостоприемни, весели, поднесоха мезета. Пийнаха. Глеб откачи от стената китара, украсена с червено флъонго, докосна струните: „Ний всичко ще пропием, баяна ще оставим и разни псета да танцуват ще заставим.“ Изпя го нахакано. Но продавачките взеха да протестираат: „Недейте апашки песни...“

— Щом не искате, — съгласи се Глеб, — ще изпеем нещо друго.

Защо с насмешка отговори,

*обиди нежността ми ти?
Но пак света, за мен отворен,
приятел друг ще сподели.*

*Не умирам, знай, за твойто красноречие,
благ и меден беше, ала вече не!
И сърцето ми не пламва, гасне огънят,
пей, звъни, китаро, връщай спомена.*

*От брат по-близък ти ми беше,
по-скъп от майка и баща,
и на сърцето ми лежеше,
но като враг откъснах те сега.*

*Не умирам знай, за твойто красноречие,
благ и меден беше, ала вече не!
И сърцето ми не пламва, гасне огънят,
пей, звъни, китаро, връщай спомена.*

Саша не откъсваше очи от Глеб, сякаш той пееше за него и за Варя. Ах, мъко, мъко, никога не беше го притискала с такава сила. Мечтаеше за дома, за Москва, за Арбат, да види Варя, да я притисне до гърдите си. По дяволите всичко! Не може да живее без нея, стига с тоя билиардист, какво, по дяволите, го засяга билиардистът? „Защо с насмешка отговори, обиди нежността ми ти...“ Нима я обиди? Обиди я. Затова гласът на Варя беше така натъжен в края на разговора им.

Саша стана, взе си довиждане, тръгна си и Глеб.

— С тебе ортаклък не става — Измина десетина крачки мълчаливо, после пак разцъфна в усмивка, не умееше дълго да се сърди. — Искаш да живееш като аскет ли? Ама за кой... ти е потрябвало? Знаеш ли я тая приказка?

— Знам я, знам я.

— И все пак ще ти кажа, приятел, днеска много загуби. Сговорчиви женчета са, нищо че са продавачки, в леглото не се правят на важни, вършиш с тях каквото си щещ, та са ти и благодарни отгоре.

Понякога ходеха до градската градина. Там свиреше оркестър, на дансинга край оградата се тълпяха работнички от „Пролетарка“ и „Вагжановка“. Новите западни танци едва сега бяха стигнали до провинцията, а Саша ги играеше добре. Измежду момичетата си хареса едно, което танцуваше сносно, покани го, беше тъничко и гъвкаво, приятно беше да се танцува, всички ги гледаха. Звучите на оркестъра напомняха на Саша Москва и „Арбатски зимник“, посрещането на нова година, припомниха му и Варя, тъничка и лека като това непознато беличко, простодушно момиче, с което танцуваше сега. Кани го няколко пъти на фокстрот, танго, бавен валс, румба. То не знаеше всички танци, но се водеше леко и бързо схващаше.

— Приятел — каза Глеб, — ама ти танцуваш екстра. Коло-сал!

После кимна към партньорката му, която стоеше наблизо с приятелката си и очаквателно поглеждаше към Саша. — Ще ги изпратим ли?

— Нямам настроение.

— Капризи, приятел, капризи. Е, Хайде тогава! Да вървим, ще те запозная със Семьон Григориевич.

— Кой е този?

— Нашият главен балетмайстор.

— Защо ще се запознавам с него?

— Той иска.

— За какво съм му?

— Е, де, приятел, стига с това „за какво“, та „за какво“. Харесало му е как танцуваш.

— А на мене за какво ми е потрябвал?

— Приятел, той ми е шеф.

— Как така ти е шеф?

— Преподава западноевропейски танци, а аз акомпанирам.

— Тогава да вървим.

Прекосяха дансинга до една пейка, на която садеше едър мъж на петдесетина години с грижливо вчесана къдрава черна коса, тъмен костюм, бяла риза и папионка. Беше подпрял ръка върху топката на елегантно бастунче. Понадигна се, докато се здрависваше със Саша — елегантен, представителен маестро със столичен вид.

— Искам да ви направя комплимент, танцувате превъзходно. Учили ли сте някъде?

- Не, не съм учил.
- Имате чудесна стъпка, уверено водите дамата.
- Саша се усмихна:
- Старая се.
- Елате на нашите занятия — покани го Семьон Григориевич,
- Глеб, доведете приятеля си.
- Ще го доведе.

38.

И тъй, агент ЕЖ-13 с псевдоним Фермера е генерал Николай Владимирович Скоблин, един от ръководителите на Руския общовоински съюз с център в Париж. Агентката с псевдоним Фермерката е съпругата на генерал Скоблин, прочутата певица Надежда Василиевна Плевицкая.

Шарок няколко пъти препрочете делото.

Николай Владимирович Скоблин — роден на 9 юни 1893 година в град Нежин в семейство на полковник от запаса. През 1914 година завършва Чугуевското военно училище, в действащата армия постъпва в 126-и Рилски полк. Отличава се в боевете с немците и австрийците. След Октомврийската революция младият капитан Скоблин, командир на корниловски полк, се сражава с червените в Северен Кавказ, а през май 1919 година, вече командир на корниловска дивизия, в състава на Доброволческата армия на Май-Маевски участва в похода срещу Москва.

Надежда Василиевна Плевицкая — родена на 17 януари 1884 година в село Винниково, Курска губерния, в семейството на селянина Василий Абрамович Винников. Единайсето дете в семейството. Фанатично религиозната майка я дава за послушница в Троицкия девически манастир в Курск. От манастира момичето избягва с пътуващ цирк, пее в хор при кафе-шантан, прехвърля се в балетна труппа, където се омъжва за балетиста Едмунд Вячеславович Плевицки и от Винникова става Плевицкая. След време става една от най-популярните изпълнителки на руски народни песни, пътува из Русия, пяла е пред царя. След революцията през лятото на 1918 година дава концерти в части на Червената армия, вестниците я наричат „работническо-селска певица“, озовава се в Одеса. При отстъплението на червените от Одеса на 4 септември в село Софроновка е взета в плен от корниловци.

Шарок си отбеляза, че целият период на световната и гражданската война в материалите по биографията на Плевицкая е

неясен: мяркат се много мъжки имена — новият ѝ годеник капитан Шангин, болшевикът Шулга, вторият ѝ съпруг щабскапитан Юрий Левицки, командирът на Втори корниловски полк полковник Пашкевич... Има само една точна дата: септември 1921 г. в Галиполи, Турция, тя се омъжва за 28-годишния генерал Скоблин.

От Галиполи Скоблин и Плевицкая заминават за България, където на 1 септември 1924 година генерал Врангел обявява преобразуването на бялата армия в Руски общовоински съюз. Скоблин запазва генералския си чин и длъжността командир на корниловци. После отново мъгляви данни: България, гастроли из Прибалтика, Полша, Чехословакия и най-сетне Берлин. След Берлин всички сведения са по-точни и ясни. В Берлин семейство Скоблини се сближава с богатия търговец Марк Яковлевич Ейтингтон, брат на настоящия генерал от НКВД Наум Ейтингтон. Артистичната кариера на Плевицкая в чужбина бележи стремителни успехи. Със Скоблин тя обикаля целия свят: Брюксел, Белград, Америка, най-сетне Франция — тук се заселват. През 1926 година — ново триумфално турне в САЩ, през май 1927 — завръщане в Париж. През 1928 година главнокомандващият РОВС генерал Кутепов привлича Скоблин за активна дейност в съюза.

В делото фигурираше написано през 1930 година заявление на Скоблин до Централния изпълнителен комитет на СССР за персонална амнистия и даване на съветско гражданство. На следващата страница беше Постановлението на ЦИК на СССР за персонална амнистия на Скоблин и Плевицкая. И указание за определено месечно възнаграждение от двеста долара на агент ЕЖ-13. То е било издадено скоро след отвлечането на генерал Кутепов, но Шарок не намери в делото преки данни за участие на Скоблин в тази акция.

Освен редовните доклади на Скоблин за действията на белоемигрантите /прехвърляне на диверсанти, вербуване на агентура и тем подобни/ много място бе отделено на информация за борбите за ръководство на РОВС, в резултат на които през април 1935 година Скоблин бива назначен за ръководител на „вътрешната линия“ на РОВС, тоест на неговата ЧК, на неговото ОГПУ. Задача: борба срещу проникването на агентура на НКВД в РОВС и изобщо сред бялата емиграция. След това назначение работата на НКВД там се облекчава.

Но с какво са ги примамили? Това се питаше Шарок. С двестата долара на месец? Плевицкая има успех сред руската емиграция. Емигрантите са много, милиони, Плевицкая печели добре. Разочаровали са се в *бялата* идея и са повярвали в *червената*? Млад, способен, заслужил генерал, на двацет и шест години, без висше образование вече е командвал дивизия — за какво му е *червената* идея? Той добре разбира, че в Москва няма да направи военна кариера, а е талантлив и честолюбив. Мотивите на Плевицкая са по-ясни: по-възрастна е от красивия си съпруг, влюбена е в него, където той, там и тя. При това е сигурна, че успехът ѝ в родината ще бъде по-голям, отколкото в чужбина.

Но Скоблин, Скоблин?! Странно. Преди седем години са го амнистирали, върнали са му гражданството, а не пускат в Съюза нито него, нито Плевицкая, държат ги в чужбина и дълго ще ги държат, той им е нужен там, няма какво да прави в Съветския съюз. Значи и двамата са се обрекли на тази роля до края на живота си. И в случай на провал може да платят с много години затвор. Между другото, в емигрантските вестници през последните години се мяркаха намеци за предателската роля на това семейство. Към обвинителите се бе присъединил дори прочутият Бурцев, който навремето разобличил много провокатори от царската тайна полиция. Впрочем Бурцев смяташе, че главният агент е Плевицкая, която е свързана с НКВД чрез Марк Ейтингтон. Скоблин обаче излизаше ловко от най-деликатни ситуации, доказвайки, че всички обвинения са резултат от интригите вътре в РОВС. Освен това и обвинители, и уличавани бяха обединени от неприязънта към ръководителя на РОВС генерал Милер и Скоблин можеше да използва и това обстоятелство. И все пак, дали Скоблин и Плевицкая ще могат да удържат дълго положението, щом вече са под подозрение?

През февруари апаратът на НКВД бе потресен от смайваща новина — бе арестуван началникът на секретно-политическия отдел Молчанов, главната фигура, подготвяла процесите Зиновиев-Каменев и Пятаков-Радек. В началото на март бе арестуван началникът на специалния отдел Гай, неговият заместник Воловик, началникът на транспортния отдел Шанин и още няколко служители от апарата.

От 21 до 23 март в клуба на НКВД на Лубянка Ежов проведе съвещание на актива на Главното управление за държавна сигурност. Речта на народния комисар беше страховита. Той заклейми не само троцкистко-зиновиевско-бухаринските изроди, но и Ягода, Молчанов и другите подлещи, които учили своите подчинени да водят следствията с „лачени ръкавици“. Изясни се, че върху протоколите от разпитите Ягода е поставял резолюции като „глупости“, „измишльотини“, „не може да бъде“, „не е вярно“, като така се е мъчил да отклони ударите от подследствените.

След Ежов неговият заместник Агранов произнесе не по-малко гневна реч по адрес на Ягода и Молчанов:

— Неправилна, антипартийна линия следват Ягода и Молчанов... Молчанов явно гледаше да опорочи и забави следствието... Ликвидацията на троцкистката банда щеше да се провали, ако не се бе намесил другарят Сталин, който посочи грешките, допуснати от следствието, заръча да се изобличи троцкисткия център, да се разкрие явно неразобличената терористична банда и личната роля на Троцки. Именно следвайки тези указания на другаря Сталин успяхме да разобличим троцкистко-зиновиевския център... Успяхме благодарение на възможността в следствието да се включат нови кадри...

В гласа на Агранов звучаха метални нотки, но всички служители знаеха, че жена му от няколко месеца се намира в подземията на Лубянка. Плюейки Ягода и славословейки Сталин, Агранов се надяваше да се удържи в разкошния си кабинет на втория етаж.

След събранието обаче го арестуваха.

Арестуваха секретаря на Ягода Буланов, началника на украинския НКВД Кацнелсон, началникът на НКВД в Горки Погребински се застреля, на 3 април арестуваха Ягода, после бившия му заместник Прокофиев, после Артузов, Балицки, Дерibas, Фирин и много други видни чекисти, които знаеха прекалено много, и ги замениха или със съвсем нови, или със сравнително млади кадри от апарата, към тях Шарок причисляваше и себе си, или с почти неизвестни служители от провинцията. Ежов внезапно бе открил в НКВД „чекистки заговор“ и го ликвидираше с решителни мерки.

Най-много от всички пострада възглавяваният от Молчанов секретно-политически отдел, особено първо отделение, където по-рано

бе работил и Шарок. Бе арестуван Вутковски, застреля се неговият заместник Щейн. Издигна се лейтенант Виктор Семьонович Абакумов. Този Абакумов, заедно с други технически изпълнители, бе взет от системата на ГУлаг за подшиване на дела. След като се бе занимавал с папки и подшиватели, сега той вече разпитваше бившите служители от секретно-политическия отдел. Груб човек, с ниска култура. Шарок потреперваше само от мисълта, че и той би могъл да се озове на разпит при него. Абакумов хич нямаше да се съобразява, че именно той, Шарок, го защитаваше в отделението. Абакумов беше възтъп, почти неграмотен, Вутковски искаше да го върне в ГУлаг, но Шарок се застъпи, съжали човека, показваше му кое как се прави, дори се сприятелиха през двете седмици, когато работиха заедно. Абакумов му беше благодарен, разбираше, че само Шарок му помогна да остане в Москва, гледаше го с кучешки очи. Но ако Шарок му паднеше в ръчичките на разпит, цялата му благодарност щеше да се изпари, щеше да го смачка от бой.

Слава богу, че прехвърлиха Шарок в международния отдел. Ежов не закачаше този отдел, засега нямаше с кого да замени специалистите в него, а работата в чужбина не биваше да се проваля. Но рано или късно Ежов щеше да докопа и международния отдел — в него имаше твърде много осведомени хора.

И Шпигелглас разбираше това. В ход беше едно тотално унищожаване на „свидетели“, между които безспорно беше и той. И затова разбираше, че Ежов не случайно „прикрепи“ Шарок лично към него и допускаше възможността именно от Шарок, дори от негова случайна дума един ден да зависи съдбата му, а в тяхното учреждение съдбата имаше два варианта — живот или смърт.

И въпреки това външно отношенията им не се промениха. Той не раболепничеше пред Шарок, но не изразяваше и неприязън.

Точно преди заминаването, в края на април, отново заговориха за облеклото на Шарок.

— Имам две хубави вратовръзки — каза Шпигелглас, — ще ви ги донеса. Повече ще отиват на костюма ви. Също и половин дузина носни кърпи. Пантофи ще купим още първия ден, щом пристигнем...

Сближи ги пътуването до Париж. Шарок замина под името Шаровски, като служител на Управлението за износ на дървен материал, под чуждо име пътуваше и Шпигелглас.

Пътуваха в двуместно купе в международния вагон. Сух и неразговорчив в службата, Шпигелглас се оказа приятен спътник.

Когато седнаха в купето един срещу друг и влакът потегли, Шпигелглас внезапно и за пръв път се усмихна.

— Обичате ли да пътувате с влак?

Шарок сви рамене:

— Разбира се, в такъв вагон е приятно... Но аз малко съм пътувал. Най-вече из Подмосковието.

— Аз пък обичам, обичам да гледам през прозореца — Шпигелглас дръпна перденцата, — обичам нашата шир, тези гори, горички и китки дървета, полята. Нашето руско еднообразие ме успокоява. Продължавам да мисля за работите си, за предстоящото, но мисля спокойно, дори отнесено. Съветвам ви да имате това предвид. Когато поемем през Европа, вече няма да бъде така: там всичко е стегнато, всичко просто прехвърчава, окото не може да се спре на нищо.

На вратата се почука.

Шпигелглас стана, отвори.

Шафнерът носеше чай и бисквити, помоли да си платят за спалното бельо.

Шпигелглас плати, извади от пътната си чанта бутилка ликьор, отвори я и предложи на Шарок:

— Как го обичате: в чая или отделно?

— Отделно.

От същата пътна чанта Шпигелглас извади комплект малки метални чашки, сложи една пред Шарок, а за себе си наля в чая.

— Не употребявам захар, имам наследствено предразположение към диабет, чая и кафето си ги пия с ликьор или коняк. Е, за приятното пътуване!

Посръбвайки от чая и отхапвайки от бисквитата си, Шпигелглас заговори:

— Юрий Денисович, с вас сме тръгнали със сериозна задача, ще работим в сложни условия, вие чудесно разбирате това... Ще трябва да се подкрепяме взаимно, може би и да се спасяваме един друг. Затова трябва абсолютно да си вярваме. Съгласен ли сте с мен?

— Напълно.

— Между нас не бива да има никакви неясноти, никакви неизказани мисли. Имаме два задгранични паспорта, но всъщност сме едно лице, един човек, изпълняващ задача на партията. И без пълно взаимно доверие ние не можем да изпълним тази задача.

— Разбира се — изрече Шарок с онази особена сдържано почтителна интонация, с която винаги говореше за партията.

Шпигелглас си наля още ликьор в чая, разбърка с лъжичка.

— Та така. Вие, разбира се, останяхте учуден преди време, че познавам учителката ви по френски, учуден бяхте, нали?

— Как да ви кажа... Някак си не съм мислил за това.

Шпигелглас рязко вдигна поглед към него:

— Не сте ли?

— „Не съм мислил“ в смисъл — опита да се измъкне Шарок, — че допусках възможността преди назначаването ми в международния отдел да съм бил внимателно проучван, може да са се заинтересували при кого съм учил чужд език.

Шпигелглас го гледаше изпитателно, не му вярваше.

— Не е така — каза той, — на Запад живее един известен професор, литературен критик. Съветската власт го е прогонила в чужбина. Емигрант е, активен антисъветчик, кадет по убеждения. А синът и дъщеря му са останали в Русия. Синът е комунист, по-точно, бил е комунист, включил се е в дясно-бухаринската група, сега е арестуван, а дъщерята преподава френски език в училището, където сте учили. Ето защо я зная. Както виждате, всичко е много просто. А моята осведоменост ви засегна, нали?

— Вярно — призна Шарок. — Мислех, че три години безупречна работа в органите е достатъчна препоръка.

— Прав сте — съгласи се Шпигелглас. — Никой не ви е проучвал специално. Радвам се, че това недоразумение се изясни. Има ли според вас още нещо неизяснено в отношенията ни?

— Не — отговори Шарок, — аз нямам никакви претенции към вас.

Каза го искрено, но си помисли, че Шпигелглас би могъл да му каже всичко това при първата им среща, в краен случай — при втората, когато му напомни за училището и за Ирина Юлиевна. Не му го каза тогава, а сега, когато сметна, че му е изгодно. Хитрува.

— Тогава хайде по същество — каза Шпигелглас, — какви въпроси се породиха у вас, когато се запознахте с делото на фермерите?

Шарок се интересуваше от два въпроса: как са успели да завербуват фермерите и какво кара тия хора да работят за нас? За каква конкретна цел са нужни те сега?

Но първият въпрос би бил некоректен, при отговора Шпигелглас би трябвало да назове хората, които са ги вербували. Втория можеше да не го задава — Шпигелглас трябва сам да му обясни задачата.

И Шарок зададе трети въпрос:

— Няколко пъти внимателно прочетох досието им. В делото няма нито една характеристика. Какво представляват те като хора? Слабостите им... Кой копченца би трябвало да натиснем при едни или други обстоятелства?

Шпигелглас помисли малко, преди да отговори.

— Естествено психиката на агента, неговите мотиви са много важни: те позволяват да се предвидят действията му, да се преценят възможностите му. Но тази оценка като правило е субективна. Бих могъл да споделя с вас съображенията си, но мисля, че не е нужно, тези съображения са дълбоко лични, ще имате възможност да си съставите собствено мнение. Главният въпрос е доколко може да се разчита на тях. Фермера е сигурен агент. Може ли да се допусне, че ни сътрудничи по поръчение на РОВС? Не мисля. В обстановката на емигрантски интриги това е твърде опасно, може завинаги да провали една репутация. Във всеки случай няма факт, който да ни дава основание за подобно подозрение. Затова пък твърдо са установени неговите връзки с немците. Той не ги отрича и никога не ги е отричал. И ние използваме тези негови връзки. Навремето той ги обясняваше с факта, че голяма част от членовете на РОВС, особено младите, се ориентират към Германия като главен противник на СССР, а той залага именно на младите, а не на Милер и на другите старци, които, следвайки традиционната руска монархическа политика, виждат в Германия исторически враг на Русия, а за съюзник смятат Франция. Несъмнено фермера осведомява и немците за положението в РОВС, но в друг план, на нас съобщава за враговете ни в РОВС, а на немците — за техните приятели. С една дума: играе своя игра, стреми се да завземе ръководството на РОВС и с наша помощ отстранява

съперниците си. И немците знаят за връзките му с нас, но той им ги представя като изгодни за Германия.

Шпигелглас млъкна, допи си чая и се загледа през прозореца.

— Знаете ли — каза накрая, — когато заминавам за чужбина, особено когато заминавам задълго, тъгувам именно за тези простори, очаквам часа, когато ще се кача във влака и ей така, както сега, ще гледам през прозореца. — Обърна се към Шарок: — Наливайте си. Ликьорът е вкусен.

— Благодаря.

— Кой свири първа цигулка в това семейство? — отново подзе Шпигелглас. — Има различни мнения. Някои казват, че тя командва. Сред емигрантите дори наричат Фермера „генерал Плевицки“. Но за нас, за настоящата наша задача е важен той, Фермера, и само той.

Шарок го слушаше внимателно. Шпигелглас казваше истината, но не цялата истина. Не спомена името Ейтингтон нито веднъж, а неговото приятелство със Скоблин и Плевицкая естествено не беше случайно. Но Шпигелглас не го спомена, явно не искаше да говори за тази връзка. Всъщност не съобщи на Шарок нищо ново. В случай, че отношенията им с Шпигелглас се усложнят, той не ще може да представи нищо компрометиращо. Предпазлив е, предпазлив... Но трябва да слуша. Шпигелглас трябва да му каже най-важното: за какво им трябва Скоблин именно сега.

— За задачата — гласът на Шпигелглас отново стана твърд, — вие, разбира се, знаете за арестуването на командира на дивизия Шмидт, на командирите на корпуси Путна и Примаков?

— Да, естествено.

— Сигурно си спомняте мъглявите отговори на Радек на въпроса за връзките му с маршал Тухачевски?

— Забелязах. Отговаряше твърде разпалено и упорито и затова не беше убедителен — Шарок вече се досещаше накъде избива работата.

— Централният комитет на партията, другарят Сталин има неопровержими данни, че маршал Тухачевски, армейският комисар първи ранг Гамарник, командармите първи ранг Якир и Уборевич, командармът втори ранг Корк, командирите на корпуси Примаков, Путна, Ейдеман и Фелдман са свързани с командването на германския райхсвер, провеждат шпионска работа в негова полза, подготвят

военен преврат, възнамеряват да убият другаря Сталин и други ръководители на партията и правителството.

Шарок не се изненада от това съобщение. След три години работа в НКВД бе свикнал да не се учудва на нищо. При подготовката на един от процесите се събираше материал дори срещу Молотов. Сега другарят Сталин посочва враговете на народа, шпионите и убийците, работата на служителите в НКВД е да доказват вината им. Този път за врагове на народа са определени военните ръководители.

— Фермера трябва да ни снабди от Берлин с материали, уличаващи изброените лица. Тези материали той ще ни предаде лично...

И като помълча, добави:

— В замяна на Фермера е обещана помощ в по-нататъшното му служебно издигане.

„Служебно“ означаваше в РОВС.

— Задачата е ясна — кимна Шарок.

39.

Трябва да се овладее. Не е хубаво толкова дълго да не навестява Софя Александровна, да я изоставя е безчовечно, недостойно, жестоко. Безполезно е и да я обвинява: вече нищо не може да се поправи. Сигурно и тя се измъчва, самообвинява се, задето разказа на Саша за Костя. Ако Варя беше научила, че Саша се е женил, какво толкова, било каквото било. Но Саша възприе това съвсем различно. Ако я е обичал, не може да ѝ прости предателството, вестта за Костя го е зашеметила. А ако не я е обичал, при неговите собствени митарства му е безинтересно, противно да слуша за тоя мошеник мъжлето ѝ, затова отхвърля предложението тя да отиде при него. Варя не изключваше подобен вариант.

— Ето ме и мене — започна тя още от прага, — излязох от работа и право при вас.

— Варюшенка, мила — развълнува се Софя Александровна и в гласа ѝ прозвуча такава радост, че сърцето на Варя се сви.

— Разкажете, как живеете?

— Кретам по малко, Варенка. От работа идваш, значи.

— Да, защо?

— Рекох да ти предложа чиния гъбена супа.

— Няма да ви откажа.

Първата им среща след десетдневното прекъсване мина нормално. Софя Александровна не говореше за Саша, да не подлютява раната.

— Ще дойдеш ли утре?

— Непременно.

Варя отдавна не беше виждала Михаил Юриевич, не го намираще вкъщи. Дори веднъж се пошегува: „Да не би нашият Михаил Юриевич да се е влюбил?“

— Още повече, че понякога се прибира призори — усмихна се Софя Александровна, — дори нощем не слагаме веригата. Но ще те

разочаровам: това е свързано изключително с работата му, с преброяването на населението.

Вярно, съвсем бе забравила, че през януари се проведе преброяване.

Най-сетне Варя го среща в коридора, каза му, че се е затъжила за него, попита го:

— Е какво, Михаил Юриевич, всички ли преброихте, не сте ли пропуснали някого?

— Всички, Варенка, всички — той изглеждаше уморен, угрижен, — всички, които са налице. А онези, дето ги няма, разбира се, не ги преброихме.

Странна фраза.

— Да влезем при мен, да пийнем чаец — предложи Михаил Юриевич.

— С удоволствие.

Както винаги, тя се намести с подвити крака в любимото си продънено кресло.

— И при мен идваха — каза Варя, — да се пръснеш от смях. Попитаха ме вярвам ли в Бог. „Да — рекох, — вярвам в Бог.“ Преброителят се облещи, беше едно младо момче: „Сериозно ли говорите?“ „Да — рекох, — напълно сериозно. Вие да не би да не вярвате в Бог?“ „Аз не, не вярвам.“ „Ами майка ви?“ Той нищо не каза, нацупи се и вписа в картата „Да“. Изглежда му развалих резултата от преброяването, на тях им се ще да няма вярващи, та да разрушат и последните църкви.

— Глупав въпрос — потвърди Михаил Юриевич, — никога не е бил включван при преброяване.

— Хората се страхуват да казват истината — продължи Варя — и заявяват, че не са вярващи. Защото да кажеш сега: „Да, вярвам в Бог“ за обикновения човек е подвиг. Аз не извърших подвиг, просто си направих майтап. Но ако в семейството на партиен член или комсомолец има вярващи, този партиец или комсомолец има да пати: защо възпитаваш зле членовете на семейството си! И самият вярващ, ако работи някъде, ще пати: ще му отнемат званието ударник, стахановец, ще го лишат от премиални, ще му лепнат етикета „църковник“ или „помагач на църковниците и мракобесите“.

— Да — повтори Михаил Юриевич, — не биваше да се включва тази точка. Първото преброяване на населението след революцията се проведе през 1920 година. И когато Ленин видял в анкетния лист въпроса за вероизповеданието, наредил да го махнат, разбирал е неправомерността на подобен въпрос. В сегашното преброяване изобщо има много нелепици, Варенка. Отначало бе предвидено то да се проведе в края на 1936 година, искаха да го проведат спокойно, за пет-седем дена, но после всичко изведнъж се промени, отложиха го за януари 1937 година и наредиха да се проведе за *един ден* — представяте ли си колко преброители са били нужни? Повече от милион. Как е възможно за един ден да се обиколи цялата страна, в градовете това е немислимо, да не говорим за селата. Но заповедта си е заповед, трябва да се изпълни!

— Но защо, Михаил Юриевич, защо?

Той поразмести шишенцата с туш на масата.

— Миналия път ви говорих за това. Преброяването трябва да даде резултат около 170 милиона души население, правителството е сигурно в това, а аз очаквам най-много 164 милиона — в най-добрия случай. И възниква въпросът: къде са се дянали 6 милиона души? Отговорът на правителството ще бъде: преброяването е проведено вредителски, хората, които са го провеждали, са вредители.

Гласът му потрепери.

Едва сега Варя схвана: за да скрият истината от народа, са наредили преброяването да се проведе за един ден; а после ще стоварят всичко върху статистиците. Какви гадове! Затова Михаил Юриевич е толкова притеснен.

— Михаил Юриевич, успокойте се, не се тревожете! Моля ви.

— Аз не се тревожа. Но не искам и няма да крия нищо. Шест милиона, представяте ли си! Кои са тези хора? Обикновени селяни. Каква е вината им? За какво са загинали? Няма никаква вина, загинали са за нищо. И колко са те! Да се крие това е неморално, безнравствено. Така че, Варенка, аз не се тревожа. Жал ми е за хората. Жал ми е за всички, и за онези, които са загинали, и за хората, които са преброявали и ще отговарят за това, и за мен и за вас, Варенка, ми е жал — той уморено се усмихна, — впрочем няма смисъл да говорим за това. Вие, Варенка, сте прекалено сериозна за възрастта си. Защо не ходите по театри, по музеи, сега има толкова интересни изложби.

— А вие ходите ли? — попита Варя.

— Е, аз съм стар човек... Ходихте ли на изложбата за Пушкин?

— Ходих, естествено.

— Е, и?

— Не ми хареса. Още на входа е окачена една картина... Наталия Николаевна, висока, с гол гръб, величествена, лицето ѝ не се вижда, само гръбът, и до нея — Пушкин, по-нисък с половин глава, извърнат назад — грозник с дебели устни и изкривено от злоба и ревност лице. Тя — горда и внушителна, а той — дребничък, неприятен, мотае се в краката ѝ. Човек има чувството, че всички наоколо му се подиграват, а той е готов да се нахвърли върху всички, да убива, да души. Буквално злобна майmunка, а не Пушкин. Как може?

— Доста категорично се изразявате — меко възрази Михаил Юриевич. — Познавам тази картина. И много високо ценя Николай Павлович Улянов. Има силна четка. Между другото, той е един от най-младите и последни „мирискусници“^[1]. И изобщо е майстор на психологическия портрет. Много е работил върху Пушкин. И мисля, че не сте права в оценката на картината, макар че тя наистина не е безупречна. И между другото лицето на Наталия Николаевна се вижда, отразено е в огледалото.

— О, да, наистина, забравих — смути се Варя, — но първо се набива в очи величественият и равнодушен към всичко гръб.

— Но как не сте обърнали внимание, та картината е наречена „А. С. Пушкин и Н. Н. Пушкина на придворен бал пред огледало“. Улянов ги е нарисувал сякаш на завой на стълбище, намерил е интересен ракурс. Колкото до Пушкин... Улянов има рязък ъглов щрих — именно той внушава нервността на поета. Но той е рисувал тази картина през двайсет и седма година, виждал съм първите ескизи, и там Пушкин беше същият, но по-опростен, не с мундир, и правеше друго впечатление. Нямаше го целия антураж, великолепието на императорския двор. Онзи вариант сигурно повече щеше да ви хареса. Освен това на изложбата имаше още много интересни неща. Но вече казах, вие сте прекалено сериозна, Варя, на колко сте години?

Тя се разсмя:

— Жена пита ли се за възрастта?

После въздъхна:

— Като дете много си фантазирах, всичко ми изглеждаше необикновено, загадъчно — светещите прозорци, грейналата луна вечер, фенерите... Ресторантите? Да, за мен и те бяха един вид вълшебство, особено в началото — музика, добре облечени хора, там кой знае защо се възхищавах от себе си. Красив живот, всичко беше прекрасно, особено на фона на нашите жалки комунални жилища, на нашия формализъм и простащина. А после, когато се вгледах поотблизо, разбрах, че всичко е мираж. Вярно, ако една жена се превърне в държанка, всичко това напълно я задоволява. Защото проститутките са амеби, без мисли, без душа. И ето какво излезе: животът не е в ресторантите и по курортите, а в грижите, нещастията, в работата, в института, в опашките пред затворите, мръсен живот, измамен, несправедлив, страшен, но въпреки това човек трябва да намери мястото си в него. Как мислите, права ли съм?

Варя не спомена пред Михаил Юриевич за Саша. Разбира се, бяха разговаряли за него, но изобщо, не във връзка с нея. По-рано тя беше сигурна, че Михаил Юриевич се досеща за всичко. Сега знаеше, че не е така: тук, в същия апартамент, в съседната стая тя бе живяла с Костя и Михаил Юриевич е смятал, че тя обича мъжа си.

И все пак този симпатичен стар ерген с овехтял кариран домашен халат със спретнати кръпки на лактите, наведен над своята осветена маса, отрупана с бурканчета с лепило и бои, беше част от света, който се въртеше около Саша. В това кресло бе седял и Саша, бе разговарял с Михаил Юриевич, бе вземал от неговите книги, бе го гледал как работи.

Но днес Михаил Юриевич за разлика от друг път не подлепни нито една страница, дори бе отместил по-надалече лепилото и ножицата, сякаш му пречеха. Нещо ставаше с него.

— Зле ли се чувствате? — разтревожи се Варя. — Легнете си, аз ще вървя.

— Не, Варенка, всичко е наред — той помълча, — Варенка, спомняте ли си, вие разгледахте моите списания — той посочи поставените под масата и под кревата кошове, — „Мир искусства“, „Аполон“, „Золотое руно“. Мисля, че ви заинтересуваха.

— Да, разбира се, чудесни списания.

— Разбирате ли... Толкова години събират праха в кошовете, повреждат се, а в тях има чудни репродукции — Беноа, Сомов,

Добужински... Нямам време дори да ги прелистя. Искам да ви ги подаря!

Варя се слиса.

— Как? Михаил Юриевич. Какво говорите! Та това е съкровище, струва луди пари. Цял живот сте ги събирали, как ще ги раздавате?

— Не ги раздавам — тъжно се усмихна Михаил Юриевич. — Подарявам ги именно на вас.

— Но до рождения ми ден има много време.

— Подаръци не се правят само за рожден ден. Вземете ги, Варенка, много ви моля. Ще ми доставите голяма радост. Аз съм стар, самотен човек, когато умра, всичко ще се съсипе.

— Не говорете за смърт! — развика се Варя. — Не се говори за такива неща!

— Човек може да не говори за тези неща, но трябва да мисли за тях. На вас ще ви бъде приятно да разглеждате списанията, да ги имате под ръка.

— А-а — засмя се Варя, — искате да попълните празнотите в естетическото ми образование?

— Варенка, аз не ви смятам за невежа. Какво говорите, мило дете, тъкмо обратното! Но произведенията на изкуството не бива да се крият под масата или под кревата, не за това са създавани. Вземете ги, а, Варенка!

Варя отрицателно въртна глава.

— Не, Михаил Юриевич, невъзможно е.

Той се замисли:

— Добре. Щом не искате този подарък, не го вземайте. Нека кошовете постоят у вас. Четете, разглеждайте, доставете си това удоволствие. А? Хайде да направим така. После ще си ги взема.

— Но къде ще сложа всичко това — със съмнение продума Варя, — и при мен ще стоят под масата или под кревата.

— Нямате ли библиотека?

— Имам, но е пълна.

— Ще ви докарат библиотека! Да, да. Ще купя някоя евтина библиотечка. И ще ви я докарат. Аз нямам къде да я сложа, виждате.

— Ами добре — колебливо отговори Варя, — щом толкова настоявате...

— Да, да, Варенка, настоявам — оживи се Михаил Юриевич, —
задушавам се от книги и списания. Ще ми помогнете.

[1] От „Мир искусства“ — руско художествено обединение /1898
— 1924/, създадено в Петербург от А. Н. Беноеа и С. П. Дягилев. — Б.
пр. ↑

40.

Срещнаха се със Скоблин в „Хотела на пътешествениците“ в градчето Егревил, на седемдесет километра от Париж. Скоблин закъсна — нещо се повредил моторът на колата му, наложило се да спре в Грец.

Седнаха в ъгъла на верандата, празна в този следобеден час, засенена с добре опънато брезентово платнище. Шпигелглас представи Шарок с името Шаровски. Скоблин равнодушно се здрависа с него, държеше се хладно, независимо и без да чака въпроси от Шпигелглас, пристъпи към доклада си.

Операцията водел началникът на политическата полиция Хайдрих, непосредственото ръководство било възложено на Беренс. Беренс се нуждаел от подписани от Тухачевски истински документи, те се пазели в архива на немското разузнаване, Абвера. Началникът на Абвера вицеадмирал Канарис отказал да ги предаде.

— Защо?! — навъси се Шпигелглас.

— Абверът е независим от политическата полиция, Канарис не е подчинен на Хайдрих. Канарис е почувствал, че го заобикалят в някаква важна работа. Той има право, нещо повече, длъжен е да знае за каква цел му искат документите, па били те и с петнайсетгодишна давност.

Както разбра Шарок, ставаше дума за документи от началото и средата на двайсетте години, когато СССР и Германия са осъществявали тясно сътрудничество. Тухачевски е водил преговори и е подписвал спогодби. Сега старите документи са станали необходими за изготвяне на нови.

— Може би Канарис се страхува това да не е някаква уловка, насочена срещу висши офицери от Райхсвера — продължи Скоблин, — нали и техните подписи фигурират на тези документи. Канарис се опасява, че СД може да подхлъзне ръководството на армията, нали не е посветен в операцията с Тухачевски. Още през януари Канарис е получил от Рудолф Хес конфиденциално писмо, съдържащо заповед да

предаде на Хайдрих всички архивни документи относно миналото на германо-съветското сътрудничество. Но Канарис е упорствал и под различни предлози е саботирал заповедта на Хес:

Шпигелглас го гледаше с каменна физиономия. С равен, спокоен глас произнесе:

— Миналия път съобщихте, че Хитлер е одобрил операцията, дори се пошегувал: „Това ще бъде нашият коледен подарък за Сталин.“

— Моят доклад се базираше на абсолютно достоверни източници — възрази Скоблин. — Дори лично Хитлер да заповяда на Канарис да предаде документите, ще трябва да обясни за какво са му. Ако не обясни, значи му няма доверие. В такъв случай Канарис ще трябва да подаде оставка. Затова Хес и Хайдрих не са обяснявали подробностите на Хитлер, той дори не знае в кой архив се намират документите.

— Какъв е изходът тогава? — попита Шпигелглас.

— Изхода е намерил Борман, политическият съветник на фюрера.

— Не е нужно да ми обяснявате кой е Борман.

Шарок за пръв път виждаше Шпигелглас толкова раздразнен, че да не успее да го скрие.

— Прекъснахте ме — хладно го парира Скоблин. — По съвет на Борман Хайдрих изпратил една нощ в архива два отряда полицаи. С помощта на специалисти по взломни работи те намерили и прибрали материала, като при това инсценирали и пожар, за да заличат следите. Сега материалите са у Беренс и Найуйокс, те работят с опитен гравьор. След една седмица документите ще бъдат готови, но само за Тухачевски.

— А останалите?

— Якир, Уборевич и Корк са ходили в Германия по-рядко от Тухачевски и не са подписвали документи през двайсетте години. Има много малко изходни данни за тях. Изготвянето на тези материали съответно ще изисква време.

— Трябват ми документи за всички — студено произнесе Шпигелглас, — готов съм да чакам седмица, не повече.

— Разговаряте с мене така, сякаш аз ги изготвям.

— Знам кой ги изготвя — възрази Шпигелглас, — но не съм забравил кой обеща да ми ги предаде през февруари, после през март, а

сега, както казват поетите, навън е април.

— Обясних ви причините за забавянето.

— А аз ви моля да обясните на немците, че ако продължат да протакат, документите ще се окажат ненужни.

— Нищо не мога да обясня на немците! Вие познавате тяхното усърдие и точността им. Те ще ни предоставят само неопровержими документи, за чието качество отговарят. Трябва да избираме между бързината и сигурността.

— Сигурността е важна, но са важни и сроковете — поучително натърти Шпигелглас, — аз съм посочил на моето ръководство срокове, разчетени въз основа на вашите съобщения. Два пъти отлагах, трети път няма да мога. Готов съм да чакам още една седмица, но това ще бъде последната седмица, следващата сряда по същото време ще бъдем на тази веранда. Ако по някакви причини Егревил ви се види неудобен, съобщете по известния ви канал за ново място. Надявам се, че най-късно утре ще заминете за Берлин.

Цялата следваща седмица Шарок и Шпигелглас прекараха близо до посолството, в хотела, където обикновено отсядаха съветските командировани, малък, сравнително евтин, с миниатюрни стаички.

Шпигелглас не оставяше Шарок и крачка да направи без него, не за безопасност, не за да го контролира, а обратното — самият той да бъде постоянно пред очите му и така да даде основание на Шарок да каже в Москва: „Не сме се разделяли нито за минута.“ Дори при настаняването в хотела, след като помисли малко, Шпигелглас поиска стая за двама. Хотелиерът се стъписа:

— Un lit à deux places?

— Non, deux lits à une place.^[1]

После Шпигелглас се смееше:

— Той ни взе за хомосексуалисти!

И денем, и нощем бяха заедно, макар че освен Скоблин Шпигелглас сигурно имаше тук и други задачи, но повече с никого не се срещна. Не искаше да посвещава Шарок във всичко? Вероятно се надяваше, че след време ще го махнат от международния отдел.

Проницателният Шпигелглас сам разсея подозренията му:

— Командировката ни дава възможност да ви запозная и с други агенти тук. Но поръчението, което изпълняваме, е твърде отговорно, не можем да рискуваме, полицията може да ни засече и да ни попречи да се срещнем в уреченото време със Скоблин. Изобщо ви съветвам при пътуване да си позволявате среща само с един агент.

Денем отиваха до търговското представителство, седяха при един от редовите служители, бъбреха, Шпигелглас предаде в Москва, че ще се забави една седмица.

За Шарок същността на операцията престана да бъде тайна. Но той я научи не от Шпигелглас, а от разговора на Шпигелглас със Скоблин. И ако по-късно биха го попитали: „Какво ви е говорил за тази операция Шпигелглас“, той би трябвало да отговори: „Нищо.“ Те водеха преговори със Скоблин, агент ЕЖ-13 с псевдоним Фермера за получаване от гестапо на документи, уличаващи Тухачевски, Якир, Уборевич и Корк в измяна. Не беше тяхна работа каква е автентичността на тези документи. Тяхната работа беше да *получат* документите, а други хора щяха да ги преценяват.

Откровено разговаряха само за Скоблин.

Той не хареса на Шарок: надменен, вътрешно враждебен, нелюбезен. В Москва *неговите* осведомители не смееха да се явят без поредното донесение.

— Вижте сега — каза по този повод Шпигелглас, — нашият вътрешен осведомител и задграничният агент са несравними във всяко отношение фигури. Нашият е защитен от нас, чужбинският е подложен на смъртна опасност. Нашият е мотивиран от идейни съображения, от преданост към партията или от страх, ние с вас разбираме това, понякога от интересчийство: пари, кариера, житейски блага и така нататък. Тукашният агент има и други мотиви, по-съществени от всички горепосочени: политически сметки, двойна игра, склонност към авантюризм и много други. В този смисъл Фермера е характерен пример. Той е лично заинтересован от *операцията*, мрази бившите царски офицери, които служат на съветската власт, помогнали са ѝ да ги победят в гражданската война. Тухачевски е бивш поручик, Корк — подполковник, Уборевич — подпоручик. Скоблин смята, че те са предатели и иска да ги накаже. Съществена роля играе и завистта: с Тухачевски са връстници, родени през 1893 година, Тухачевски е световноизвестен военачалник, а Скоблин, между другото, безспорно

талантлив военен, е неизвестен на никого емигрант, храненик на собствената си съпруга. С една дума, тук всеки агент е индивидуалност, трябва да бъде внимателно проучен, така че свиквайте с новите условия.

Шпигелглас показваше на Шарок Париж. Разхождаха се из Елисейските полета. Подражавайки на Шпигелглас, Шарок се стараеше да се държи като обикновен парижки безделник и въпреки това не можеше да откъсне очи от витрините. Ех че живот! Пълнят ти се очите.

Изкачваха се на Айфеловата кула, гледаха Париж отгоре, посещаваха Монмартр, Пале-Роял, Версай, за да не привличат вниманието, си говореха на френски, говореше Шпигелглас, а Шарок кимаше и понякога вмъкваше по някоя дума или добре заучени фрази, упражняваше езика. Шпигелглас се държеше като екскурзовод, за околните това изглеждаше естествено, той добре познаваше Париж, беше образован, познаваше френската литература, френското изкуство. Но не искаше да демонстрира това пред Шарок, разказваше му за Париж на обичайния екскурзоводски език, без да навлиза в детайли.

Но традиционните туристически места малко интересуваха Шарок... Лувърът! Още в Третяковската галерия, където ходеха от училище, умираше от скука. Версай, Пале-Роял както и да е, умеели са кралете да живеят, дума да няма. Вярно казва Шпигелглас — Париж е кралски град. Разкошно, красиво — и какво повече? И у нас в Петерхоф е красиво.

Друго нещо бяха Фоли-Бержер, улица „Пигал“, полуголите проститутки, магазинчетата, където се продаваха порнографски картички и списания, за такива пози и начини Юра дори не бе подозирал; трябваше да ги запомни, та да ги опитат после с Каля в Москва... Шарок можеше да се мотае там с часове. Възбуждаха го парфюмите, пудрата, тълпата, откровените, призивни погледи на проститутките, но Шпигелглас му пречеше да се наслади на всичко това, и Шарок бе принуден да се преструва, че сучае.

Все пак веднъж каза:

— Защо не идем пак до Монмартр?

Монмартр привличаше Шарок: весело, оживено, дрънкат китари, свирят латерни, художници с широки блузони рисуват — по платната е пълно с голи жени, такива гърди, такива бедра, такива крака...

Шпигелглас беше равнодушен към всичко това, не се интересуваше от жени. Сухар! Когато забеляза, че Шарок не се интересува от музеи, предпочете да се разхожда по булевардите или да седи в някое малко уютно кафене на тротоара, да разглежда минувачите или просто притворил очи, да се грее на пролетното парижко слънце. Седнал под чадъра, и Шарок си почиваше.

„Париж е най-оживеният град в света, но най-много от всички предразполага към почивка“ — бе казал веднъж Шпигелглас. И с право. Ето, поръчваш си чашка кафе и седиш цели два часа, преглеждаш вестниците...

И хората седяха по кафенетата, пиеха кафе, четяха вестници, никой не ги гонеше, човек можеше да се развлича така цял ден. Шпигелглас презрително процеждаше през зъби: „рентиери“, „мързеливци“ — според него тази била най-отвратителната паразитираща разновидност на буржоазията. Явно той искрено презираше Запада, показваше на Шарок скитниците „клошари“, проститутките и порнографията наричаше язви на капиталистическото общество, мърмореше, че на фона на нищетата безсрамно се пъчел разкошът.

Шарок мълчаливо се съгласяваше. Беше безполезно и опасно да спори. Макар да допускаше, че предпазливият Шпигелглас ругае Запада специално заради него. А може би просто беше нервен, понякога Шарок улавяше нещо такова. На няколко пъти, събуждайки се през нощта, виждаше, че Шпигелглас не спи, а стои прегърбен до прозореца и гледа навън. Пък и денем забелязваше как той от време на време губи контрол над себе си, очите му се присвиват, устните също. Сигурно си мислеше: безделничат си тук, а как ще приключи операцията — не се знае. В такива моменти на Шарок му се дощяваше по-скоро да се върнат в Москва, да си обират крушите от Париж по живо, по здраво.

След една седмица те очакваха Скоблин на същата веранда в „Хотела на пътешествениците“.

Този път той не закъсня.

Верандата пак беше пуста и те седнаха на същата маса. Скоблин извади от чантата си червена папка, сложи я пред Шпигелглас.

Шпигелглас я помести леко към Шарок, та и той да вижда, отвори я. Но документите бяха на немски и Шарок нищо не разбра. Само един документ беше на руски — писмо на Тухачевски, който изразяваше мнение, че трябва да се отърват от политиците и да завземат властта. Следваха документи с колонки цифри и навсякъде подписи на Тухачевски — явно разписки срещу получени пари за шпионаж. Шарок видя и снимка на Тухачевски заедно с германски военни.

Без да затваря папката, Шпигелглас попита:

— Това ли е всичко?

— Това е — отговори Скоблин.

— Тук има документи, изобличаващи само Тухачевски. Останалите?

— Казах ви: ще им отнеме най-малко два месеца. Те потвърдиха този срок. Нищо не може да се промени.

Шпигелглас помълча, после каза:

— Добре. Тоест, много лошо. Но явно положението е безизходно. Или поне аз така го разбирам.

— Защо да е безизходно? — възрази, Скоблин. — Точно след два месеца ще имате материали и срещу останалите.

— Нека ги работят — мрачно произнесе Шпигелглас, — по обичайните канали ще ни съобщите точната дата и мястото за среща. Два месеца, не повече. Ако успеят по-рано, още по-добре. Ще дойда аз или господин Шаровски, може и отново да дойдем заедно.

Сметката бе на масата. Шпигелглас се вгледа, извади портфейла си, сложи парите в чинийката, помисли и добави още две монети.

[1]

— Спалня ли?

— Не, стая с две легла. /фр./

↑

41.

На 1 май 1937 година Сталин стоеше на трибуната на мавзолея, приемаше военния парад.

Слънцето вече се бе издигнало над храма „Василий Блажени“, огряваше зданието на ГУМ с НЕГОВИЯ огромен портрет на фасадата. Беше топло, всичко сияеше, блестеше, искреше, гърмяха оркестри. Първи, строени в дълги стройни редици, по Червения площад преминаха курсантите от военните академии, в марш го прекоси пехотата с щикове, готови за бой, по паважа изчатка с копита конницата, след нея откъм Историческия музей на площада допълзяха танковете. НЕГОВАТА армия, могъща и непобедима, екипирана от НЕГО, въоръжена от НЕГО. ТОЙ индустриализира, ТОЙ реконструира страната, построи най-големите в света заводи и фабрики, превърна селяшка Русия в световна сила.

Малко встрани от другите, с пръсти, мушнати в колана, стоеше Тухачевски. Цепи се. И околните не го заговарят, усещат, че е обречен. Примири се с отменената командировка до Лондон, не протестира, не иска обяснения. Дали повярва на Ежов? Съмнително. Значи, чувства своето безсилие. Арестите сред военните са в пълен ход. Освен Шмид, Путна и Примаков са арестувани Кузмичов, приятелят на Якир от гражданската война, Голубенко, бившият комисар на 45-а стрелкова дивизия, командвана също от Якир, Саблин, комендантът на киевския укрепителен район, който бе служил при Уборевич и Корк, командирите на корпуси Туровски, Хекер, Харкави. Вече и материалите, изобличаващи Тухачевски, са налице. Арестуваните заедно с Ягода негови най-близки помощници Прокофиев, Гай и Волович веднага дадоха нужните показания срещу Тухачевски, знаят какво трябва да говорят, самите те дълги години са изтръгвали от хората какви ли не небивалици, само Ягода, тоя глупак, се опъва.

Арестите на военни не тревожат особено Тухачевски. Свикнал е. В края на 20-те и началото на 30-те армията се чистеше от бившите царски офицери, над три хиляди от тях бяха изпратени в лагери и на

заточение. Не се застъпи Тухачевски за другарите си, не каза: „И аз съм бивш царски офицер, тогава арестувайте и мен.“ Защо не го каза? Къде му беше офицерската дворянска чест? Къде се бе дянало чувството му за воинско другарство, съсловната му солидарност? Смяташе се за нещо различно, онези са редови военни специалисти, а той — висш военачалник, „опора“ на армията. Дори арестуването на комкора Путна явно не го уплаши, смята, че армията ще мине и без Путна, а без него — не. Греша. Дълбоко греша... Както казва народът: „У нас няма незамени хора.“

Сталин обичаше военните паради. Обичаше да гледа *своята* армия, нийде няма такава мигновеност и точност на изпълнението. Самата същина на армията ѝ е предопредила да не разсъждава, а да изпълнява, клетвата освобождава боеца от съмнения и колебания, прави го непрекословен изпълнител на началническата воля. Нисшите началници изпълняват волята на висшите. Никъде няма такъв регулиран и цялостен апарат като в армията. В това се състои силата ѝ, пак в това — слабостта ѝ — достатъчно е да премахнеш върхушката, за да стане армията недееспособна.

Сталин отново погледна към командирите. Тухачевски беше на предишното си място, с пръсти, пъхнати в колана. На парад не е редно да си държиш така ръцете, а тоя ги държи. Всичко му е безразлично. Сега, когато му е нанесен главният предупредителен удар, всичко му е безразлично. Арестувана е Юлия Ивановна Кузмина, негова близка, съпруга на Николай Николаевич Кузмин, бивш негов съратник и стар приятел... На някакъв прием тя МУ направи впечатление — привлекателно женче, с едни особени очи. Интелигентна, занимавала се със скулптура при Мотовилов. Какъв ли ще е този скулптор? ТОЙ не го е чувал. Мъжът ѝ Кузмин е с двайсет години по-възрастен, а Тухачевски — само с десет. Пък и хубавец. Жените се влюбват в него, тровят се, стрелят се. А пък си има семейство — жена, дъщеря, прехвърли четирийсетте... Но арестуването на Кузмина го натъжи. И адютантът му е арестуван... На Тухачевски всичко му е ясно. И затова бавенето е недопустимо. Ще дойдат ли материалите от Берлин, или не — бавенето е недопустимо. И ТОЙ няма да се бави. Нека Хитлер се убеди, че ТОЙ може да се справи с проблемите си и без него.

Тухачевски не остана на манифестацията на трудещите се. Отиде си, ТОЙ го видя с очите си. И нито веднъж не се извърна към

трибуната, нито веднъж не ГО погледна. ТОЙ го наблюдаваше внимателно. Нито веднъж не се извърна и този път ТОЙ не видя лицето му.

Манифестацията свърши. Ворошилов даде в апартамента си обед за висшите военачалници, участвали в парада. Присъства и другарят Сталин. Вдигаха се наздравици. И другарят Сталин вдигна чаша. Накратко обрисова вътрешното положение в страната, спомена за масовото вредителство и шпионаж във всички отрасли, включително и в армията.

— Враговете ще бъдат разобличени — каза Сталин, — партията ще ги унищожи... Вдигам тази чаша за онези, които, оставайки верни на народа и партията, достойно ще заемат местата си на тази маса на Октомврийската годишнина.

Наздравицата на другаря Сталин бе изслушана в пълно мълчание. Не всеки беше сигурен, че след половин година ще седи край тази маса.

След първомайските празници Сталин лично се зае с процеса срещу военните. Прелисти големия си настолен календар. Месец. Всичко трябва да свърши за един месец. До първи юни трябва да приключим. Сега Ежов всеки ден му носеше протоколи от разпитите, Сталин ги проверяваше, Ежов се връщаше в затвора, арестуваните подписваха поправените протоколи, Ежов отново идваше при Сталин.

Командирът на корпус Примаков девет месеца не бе давал показания. На осми май го облякоха във военна униформа без пагони и без ордени, върнаха му очилата, закараха го в Кремъл и го въведоха в кабинета на Сталин. Там вече седяха Молотов, Ворошилов и Ежов.

На бюрото на Сталин бяха писмата на Примаков от затвора. Сталин ги посочи:

— Прочетох вашите писма. Твърдите, че през 1928 година честно сте скъсали с троцкистката опозиция и не сте имали повече връзки с троцкистите.

— Да, така е — отвърна Примаков.

— Дори тук, в Политбюро, продължавате да мамите партията — каза Сталин. — Ние разполагаме с неопровержими данни за връзката ви с троцкистите Дрейцер, Шмид, Путна и други. Партията има също така неопровержими данни за заговор в армията, заговор срещу другаря Ворошилов. Обсъждали сте въпроса за замяна на Ворошилов с Якир, ние знаем и това.

Обърна се към останалите членове на Политбюро:

— Примаков е страхливец, да отричаш при такова положение е признак единствено на страхливост. Сгрехихме: Примаков не заслужава с него да преговаря ръководството на партията. Той не разбира партийния език, добре тогава, нека с него разговарят следователите на своя език. Отведете го.

Изведоха Примаков, качиха го в колата и през слънчевата многолюдна Москва го откараха в затвора, тикнаха го в килията, взеха му очилата, наредиха му да свали униформата и да облече предишните миризливи дрипи.

— Оставете ми очилата — каза Примаков, — дайте ми лист и мастило, искам да напиша заявление до другаря Ежов.

Оставиха очилата на Примаков, донесоха му хартия, мастило и писалка.

Примаков написа до Ежов:

„В течение на 9 месеца аз отричах пред следствието участието си в троцкистката контрареволуционна организация. В това свое упорство стигнах до такава наглост, че дори пред Политбюро и другаря Сталин продължих да отричам и всячески да омаловажавам вината си. Другарят Сталин каза без заобикалки, че «Примаков е страхливец, да отричаш при такова положение е признак единствено на страхливост.» Наистина, от моя страна това беше страхливост и фалшив срам от измамата. С настоящето заявявам, че след завръщането си от Япония през 1930 година се свързах с Дрейцер и Шмид, а чрез Дрейцер и Путна — с Мрачковски и започнах троцкистка дейност, за която ще дам на следствието пълни показания.“

Предаде заявлението, свали нара и легна. Край! Днес няма да го бият.

Ежов веднага се обади на Сталин, прочете му писмото на Примаков.

— Нека се разоръжи докрай — каза Сталин.

На 10 май Тухачевски бе свален от поста заместник народен комисар по отбраната и назначен за началник на Куйбишевското военно окръжие, а Якир бе преместен от Киев в Ленинград.

На 12 май дойде Ежов и най-сетне постави на писалището пред Сталин червената папка с документите, получени от Германия.

— Добре — каза Сталин, — вървете, ще ги видя.

Останал сам, Сталин известно време поседя пред затворената папка. Дълго бе я чакал, можеше да потърпи още няколко минути. Папката лежеше пред него на писалището, тъмночервена, внушителна. Да, дълго бе я чакал, а сега беше спокоен, дори равнодушен. *Отмиляла* му е. Хубав израз: от дългото чакане ти отмилява. Пък и ТОЙ вече сам, без помощта на Хитлер, си реши проблема. Но все пак трябва да я погледне.

Сталин отвори папката: няколко документа, около трийсет страници. Под тях — картонена папка с преводи на немските текстове на руски. Пак тук беше и снимката на Троцки заедно с висши германски чиновници.

Половината досие се състоеше от писмото на Тухачевски. То беше главният документ. На него бе поставен печат на Абвера: „Строго секретно“ и подписът на Хитлер със заповед: да се следят генералите, с които си е кореспондирал Тухачевски. Дали подписът на Хитлер е истински или подправен ТОЙ не знаеше. Обаче писмото на Тухачевски... Сталин внимателно го прочете: почеркът беше на Тухачевски, и подписът, и стилът. Като цяло смисълът му беше, че руските и германски генерали трябва да се договорят за завземането на властта и да се избавят от политическото ръководство.

Разбира се, всичко бе фалшификат, но очевидно висококвалифициран фалшификат, в Германия има специалисти. Пък и имало е от какво да копират. Немците разполагат с достатъчно

истински писма на Тухачевски, писани през двайсетте години, по време на руско-германското сътрудничество.

ТОЙ специално препрочете секретната кореспонденция с германците през двайсетте години. Писмата са били писани от Тухачевски и утвърждавани от Политбюро. Това писмо на Тухачевски бе съставено точно по техен образец, бе изпълнено със същата двусмисленост, тъй като се отнасяше за тайно сътрудничество, със същата загадъчна внушителност, за чиято същина трета страна, ако случайно улови писмото, едва ли ще се досети. Да речем, една спогодба за размяна на информация може да се представи като спогодба за размяна на шпионски сведения, а може да се тълкува и именно като нормална размяна на военнопромишлена информация. Немска им работа! Изпипали са всяка буквичка, всяка завъртулка, ама тук са се престарали, всеки експерт като нищо ще докаже, че това е копирано от спогодбите от двайсетте години. А сега сме трийсетте!

В документите фигурира само името на Тухачевски. А къде са Якир, Уборевич, Корк? Замесили са нашия посланик Суриц. За какво, да ги питаш? Решили са между другото да гътнат и един евреин? Снимката на Троцки? Вярно, тя може да се изхвърли, но как само пипат немските разузнавачи!

И друго. Хитлер не подлага под ударите своите генерали. На кого е потрябвал дъртакът фон Сект! Не, не иска Хитлер да се кара със своя генералитет.

Ако публикува този *едностранчив* документ, ТОЙ ще стане зависим от Хитлер. Всеки момент Хитлер може да заяви, че този фалшификат е съставен от гестаповци, а собственият му подпис е подправен, може дори да ги накаже и да заяви на цял свят, че другарят Сталин е разкрил несъществуващ заговор, изтребил е абсолютно невинни военни командири. Това ще изглежда толкова по-достоверно, тъй като Хитлер не е закачил с пръст своите генерали, значи, не е имало никакви контакти, нищо подобно на държавна измяна. В ръцете на Хитлер са доказателствата за фабрикацията на този фалшификат и той ще ГО шантажира, ще получи преимущество в бъдещите преговори. Не, Хитлер не ще успее, ТОЙ ще докаже на Хитлер, че с НЕГО не може да се хитрува, ще мине и без неговия фалшификат. Минавал е преди, ще мине и сега. Представянето на документи изобщо ще бъде опасен прецедент. Ще възникне въпросът: защо нямаше

документи на предишните процеси? Чрез Фойхтвангер ТОЙ обясни на света, че на съветския народ хартишки не му трябват, трябват му само признания, защо сега ще прибягва до хартишки? Защото сега ги има, а по-рано не ги е имал. Това поставя под съмнение не само миналите, но и бъдещите процеси — и на тях няма да се представят документи. Отработен е определен метод на процеса — собствените признания на обвиняемите. Този метод оправда съществуването си. Какъв смисъл има да се отказваме от него?

Опитът от миналите процеси показва, че всяко *конкретно* напомняне за връзки с чужбина е опасно. Беше споменат хотел „Бристол“ в Копенхаген — оказа се, че в Копенхаген няма такъв хотел. Обявиха, че Пятаков е летял със самолет до Осло — оказа се, че по онова време там не са кацали никакви самолети.

Това досие нека си стои. Ако Хитлер реши да съди своите генерали, той да публикува тези документи. А ние ще ги препечатаме в нашите вестници, като поредно потвърждение, поредно доказателство за вината на Тухачевски и неговата компания.

На 13 май досието бе показано на намиращите се в Москва членове на Политбюро, на всички освен на Рудзутак, ТОЙ нямаше доверие на Рудзутак. Предупреди ги — никой друг не бива да знае за съдържанието на папката, документите няма да бъдат огласени нито на военен съвет, нито в съда. Защо ли? Защото огласяването на документите може да разклати позицията ни в преговорите, които водим с Франция и Англия, те ще загубят вяра в единството и мощта на Червената армия.

Членовете на Политбюро изцяло се съгласиха с позицията на другаря Сталин. Също така единодушно решиха Тухачевски и неговите съмишленици да бъдат предадени на военния трибунал и разстреляни. Може би у някои от тях се зароди недоумение: публикуването на документите, изобличаващи Тухачевски, ще разколебае вярата на Франция и Англия в мощта на Червената армия, а разстрелът на Тухачевски за държавна измяна няма да я разколебае. Но никой не изказа подобно недоумение. Впрочем може би то не се зароди у никого.

След като освободи членовете на Политбюро, Сталин заключи червената папка в личния си сейф и нареди на Поскръбишев да извика при НЕГО Тухачевски.

42.

Непознати мъже докараха у Варя библиотечен шкаф, вехт, но със здрави стъкла, а после донесоха от Михаил Юриевич четири големи коша със списанията, за които ѝ бе говорил миналия път — „Мир искусства“, „Аполлон“, „Веси“, „Золотое руно“, албуми с гравюри на Беноа, Сомов, Добужински, Бакст, Серов, Лансере, Остроумова-Лебедева, Врубел. Както и сборници на поети-акмеисти — Ахматова, Гумильов, Городецки, Кузмин, Манделщам и символисти — Блок, Бели, Вячеслав Иванов, Фьодор Сологуб и на няколко французи символисти — Артур Рембо, Маларме, Верлен.

След като подреди всичко в шкафа и разтреби стаята, Варя отиде у Софя Александровна, тръшна се на дивана и разпери ръце:

— Днес капнах.

— Защо, Варенка, нали е почивен ден?

— Подреждах книги, списания, изпрати ми ги Михаил Юриевич заедно с библиотечен шкаф.

Софя Александровна я погледна озадачено.

— Какво има, Софя Александровна, защо ме гледате така?

— Михаил Юриевич ти е дал книгите си?... Той подари книги и на Саша.

— Тоест как?

— Каза: когато Саша се върне, ще му влязат в работа.

— И много ли книги му подари?

— Погледни в библиотеката.

Варя отвори шкафа. Всички издания на „Academia“, като се почне от двайсетте години. Поредицата „Въпроси на поетиката“: Жирмунски, Томашевски, Ейхенбаум, Тинянов, Гуковски, Виноградов. Варя не познаваше, не беше чела никого освен Тинянов и Виноградов. Поредица литературни и театрални мемоари, събрани съчинения на Анри дьо Рение, Жал Ромен, Марсел Пруст, Хофман; поредицата „Съкровища на световната литература“ — Варя бе виждала тези книги у Михаил Юриевич, бяха оформени с голям вкус. Две полици бяха

изпълнени с книги по история... Защо е раздал всичко? Как да разбираме този жест, какво означава той? Да не би Михаил Юриевич да очаква обиск, арест? Но в книгите няма нищо престъпно. Още повече, че от някои са откъснати предговорите от „врагове на народа“. Всичко това е странно и тревожно.

— Михаил Юриевич вкъщи ли си е?

— Палтото му е на закачалката, значи си е вкъщи.

Варя потропа на вратата му.

— Да, да, влезте!

Михаил Юриевич се надигна от кушетката, където лежеше облечен, потърси на нощното шкафче пенснето си, намери с нозе чехлите.

— Да не сте болен?

— Не, не, какво говорите, просто полегнах — той стана, оправи омачканото одеяло, несръчно, трудно улучвайки ръкавите, си облече халата.

И докато той се обличаше и си слагаше пенснето, Варя внимателно огледа стаята: празните рафтове, на които по-рано имаше книги, веднага ѝ бяха отнели уюта.

Михаил Юриевич седна до масата, с кимане покани и Варя.

Настанена в креслото и загледана в Михаил Юриевич, тя попита:

— Случило ли ви се е нещо?

— Откъде ви хрумна? — Той не вдигаше очи.

— Михаил Юриевич, нещо ви се е случило — настойчиво повтори Варя.

— Мила Варенка, какво може да ми се случи? Не си втълпявайте такива неща.

— Защо раздавате библиотеката си? И на Саша сте подарили книги.

— Саша се интересува от историята на френската революция, дори в Сибир е пописвал нещо — каза ми Софя Александровна, той е много способен, затова му дадох книгите си по история. Нека четете, и вие четете, един ден ще си спомняте... Имаше един стар чудак Михаил Юриевич, не написал свои книги, събирал чужди и ги остави на нас.

Варя се разходи из стаята, спря срещу Михаил Юриевич:

— Кажете ми истината, да не би да сте болен от нещо сериозно?

Той отрицателно завъртя глава.

— От нищо, абсолютно от нищо.

Неприятности в работата ли имате? С преброяването ли са свързани?

Той повдигна лявото си рамо, винаги вдигаше само него.

— Кой няма неприятности, Варенка?

— Неприятности имат всички, когото и да попиташ — подзе Варя, — всички са раздразнени, озлобени, правят си мръсотии, равнодушни са към чуждото нещастие, някои дори злорадстват: „Аха, в затвора ли е, пада му се, да не е вредителствал, да не е бил враг!“ Нека арестуват, нека разстрелват. Това е някакъв ужас!

— За съжаление — Михаил Юриевич говореше отнесено, без да гледа Варя, сякаш на себе си, — за съжаление целите на революцията се забравят, насилието остава, превръща се в терор, изисква все нови и нови жертви.

Той най-сетне вдигна поглед към Варя:

— Но да не превръщам нашия диалог в монолог. Нали знаете, старците сме бърбиви.

— Михаил Юриевич! Не искам да се наричате старец!

— Загубих си мисълта. Станах разсеян, всичко забравям.

— Казахте, че терорът изисква все нови и нови жертви.

— Да, да, така беше. Идеалистите вярват, че терорът може да бъде съзидателен, разни негодници и мерзавци използват това и осъществяват терора, а после го насочват и към самите идеалисти, унищожават ги, присвояват си лозунгите им. Върху кръв не може да се построи щастливо и справедливо общество. Ето това е, Варенка. За съжаление ние с вас живеем в такова време. И оттук идват неприятностите ни, за кого по-големи, за кого по-малки.

— Нужна ли беше революцията?

— Ами... — Михаил Юриевич отново повдигна лявото си рамо, — въпросът не може да се поставя така. Революцията е стихия, но тя излъчва вождове, те са длъжни навреме да я насочат по пътя на мирните реформи, да пресекат ексцесите. Не винаги вождовете са на нивото на тези задачи. Аз не снемам от Ленин вината за много неща: от момента на революцията до началото на двайсет и трета година страната загуби най-малко осем милиона души. Но още през двайсет и първа година Ленин схвана, че нова държава не се гради по пътя на

насилието. И набеляза друг път на развитие. Но Ленин умря. Дойде Сталин.

Той замълча. Никога Михаил Юриевич не бе разговарял с нея толкова откровенно, винаги се бе държал предпазливо. А сега — такава смелост, и то без обичайните уговорки непременно тези думи да си останат между тях. Какво става с него?

Неочаквана мисъл споходи Варя.

— Михаил Юриевич, май се досетих какво става с вас. Решили сте да напуснете Москва, така ли?

Той се почуди какво да отговори.

— Да, в известен смисъл...

— Ще ви кажа една тайна, за това знае само Софя Александровна и никой друг. В училището, където преподаваше сестра ми Нина, започнаха обичайните днешни истории — комисия, райком, арестуваха директорката. Същата вечер изпратих сестра си в Далечния Изток, тя се спаси. Така че вие постъпвате правилно. Но ви попитах не от любопитство, разбирам, че за такива неща не се говори. Просто си помислих, че ще мога да ви помогна. Ще ви бъде трудно да си приготвите куфарите, а мен ме бива за тая работа. Мога да ви купя и билет за влака. Ще изляза оттук с куфарите ви и ще се срещнем в метрото, със сестра ми направихме така.

— Благодаря ви, Варенка, благодаря, миличко, много съм трогнат от предложението ви. Прегледахте ли списанията, които ви изпратих? — промени темата Михаил Юриевич.

— Да, прегледах някои, но естествено все още не всичко.

— Гледайте ги, любувайте се, имате много време пред себе си.

43.

Ако на 1 май на Червения площад Тухачевски се бе извърнал към трибуната, ако ТОЙ бе видял лицето му, сега ТОЙ може би нямаше да го извика. Но Тухачевски не се извърна и ТОЙ не видя лицето му. Тухачевски си тръгна, като му показва гърба си. А ТОЙ не е палач. ТОЙ гледа не в тила, а в лицето. И за последен път ще погледне Тухачевски в лицето: дали очаква края си, разбира ли, че е обречен или дори не подозира? И този човек ще престане да съществува за НЕГО — без значение колко му остава до смъртта — час, ден, седмица или месец.

ТОЙ никога не обявяваше лично присъдата. Обратното, ТОЙ криеше присъдата, която сам бе износил в мислите си. ТОЙ успокояваше. Понякога за да приспи бдителността на жертвата, но в случая с Тухачевски този мотив липсваше. Той вече не е опасен. Седи си в Наркомата, издава длъжността, след седмица ще замине за Куйбишев и там ще го приберат. Няма никакви данни за контакти на Тухачевски с войсковите командири. Да избяга в чужбина е изключено: всяка негова стъпка се следи, всички военни летища са под контрол. С никого не може да се свърже, никъде не може да избяга.

И все пак ТОЙ трябва да го види, да се взре в очите му и да му вдъхне надежда за живот. Може би нейде в душата МУ още живее свещеникът. Тъй де... Да внушиш на човека надежда за земен живот е по-милосърдно, отколкото да му внушиш надежда за небесния.

Не, ТОЙ не е свещеник и не милосърдието говори у НЕГО. Милосърдието не е политическа категория, милосърдието е нещо от лексикона на дамичките от благотворителните дружества. ТОЙ иска със собствените си очи да види поваления враг, докато той е още жив. И му вдъхва надежда не от милосърдие, а за да може онзи докрай да остане в неведение, за да се вкопчава във възможността да оцелее. Човек, примирил се с мисълта за неизбежната смърт, вече се е откъснал от земните дела, не подлежи на въздействие, но на човек, който все още таи надежда за живот, може да се въздейства. Нека Тухачевски се безпокои, нека се тревожи до последната си минута.

Тухачевски влезе в кабинета. Държеше се, както винаги, с достойнство, едва забележимо се поклони и макар че седна на стола, посочен от Сталин, направи го така, сякаш предварително бе решил да седне именно на този стол. Излъскан, надменен господин, господин с аристократично лице, аристократ във всеки свой жест. Ето Шапошников, и той е бивш царски офицер, хем не някакъв си поручик като Тухачевски, а *полковник* от царската армия, но се държи скромно, почитателно, разбира с *кого* си има работа. Не претендира като Тухачевски за ролята „герой на гражданската война“, за ролята на главен победител на Колчак, Деникин, Антонов, на човек, който замалко е щял да извърши световна революция, ако другарят Сталин не му бе попречил да завземе Варшава.

— Обиден ли сте, задето ви местим в Куйбишев? — попита Сталин.

— Готов съм да служа всякъде, където ме изпратят, но причината за преместването не ми е известна.

— Другарят Ворошилов не ви ли каза?

— Не.

— Но защо не сте поискали обяснение от него?

Тухачевски го погледна. Спокоен ясен поглед, в дълбочината му Сталин долови насмешка.

— Моята работа е да изпълнявам заповедта. Наредено ми е да издам дължността, издавам я.

Сталин седеше с притворени очи.

Вдигна ги към Тухачевски.

— Партията няма претенции към вас. Тя винаги ви е имала доверие, има го и сега. Но виждате обстановката в страната. Тази обстановка е свързана с изострянето на вътрешнополитическата ситуация. Усили се съпротивата на вражеските елементи, нарасна и бдителността на съветските хора. В някои случаи съветските хора са излишно бдителни, свръхбдителни, развива се нездрава мнителност. За съжаление имаме такива явления и в армията. Разбира се, това не е хубаво, но можем да разберем нашите хора, процесите срещу Зиновиев-Каменев, Пятаков-Радек нажежиха атмосферата. В такава обстановка бе арестувана вашата близка Юлия Ивановна Кузмина...

Той замълча.

— Юлия Ивановна — каза Тухачевски — е съпруга на Николай Николаевич Кузмин, вероятно го познавате, той е член на партията от 1903 година, бивш комисар на Югозападния фронт, делегат на X-я конгрес на партията и участник в потушаването на Кронщадския метеж. Не е участвал в никакви опозиционни групировки...

— Ние познаваме другаря Кузмин — прекъсна го Сталин, — на Централния комитет са известни заслугите на другаря Николай Николаевич Кузмин. Но е арестувана Юлия Ивановна Кузмина, вашата близка. За това се говори какво ли не, еснафски приказки, женски клюки. Но тези приказки, тези клюки трябва да се прекратят. Ние искаме да опазим авторитета на нашите военни ръководители. Авторитетът на нашите военни ръководители е авторитет на армията. Затова Политбюро сметна за целесъобразно да ви преместим в Куйбишев. Нека приказките позатихнат, нека НКВД реши въпроса с Кузмина и между другото с вашия адютант, защото и той е арестуван.

Тухачевски премълча.

Недочакал отговор, Сталин продължи:

— Арестуваните във връзка с процесите срещу Зиновиев и Пятаков командири на корпуси Путна и Примаков дават странни показания.

Тухачевски продължи да мълчи.

— Споменах Путна и Примаков във връзка с техните стари троцкистки връзки, оказа се, че не са ги прекъснали. Това няма отношение лично към вас, макар че естествено то усложнява общата политическа атмосфера в армията. Затова, повтарям, Политбюро сметна за нужно да направи някои размествания в армията и така да прекрати и предотврати разпространяването на всякакви измислици. Щом положението се нормализира, щом дрънканиците престанат, вие ще се върнете в Москва. Освен това, мисля, че макар и временна, работата във войските ще ви бъде полезна при проверката на въоръжението, което се подготвя по ваше искане. Как мислите, другарю Тухачевски?

— Ще работя там, където ми нареди партията.

Измъкна се от отговор.

— Добре тогава.

Сталин стана, излезе иззад писалището, подаде ръка на Тухачевски:

— Желая ви успех.

Тухачевски тракна токове:

— Благодаря, другарю Сталин.

И добави натъртено:

— Довиждане.

Даде му да разбере, че не се надява на нова среща. И с право не се надява.

Сталин се обади на Ежов и му нареди най-късно до петнайсети да му предостави пълните показания на Примаков и Путна.

Същата нощ Примаков даде показания, че троцкистите са искали да заместят Ворошилов с Якир и може би Якир изпълнява строго секретни, неизвестни за тях задачи на Троцки.

Когато прочете тези показания, Ежов изпадна в бяс. Измами го негодникът Примаков, опитал се е да замаже картината. Какво значи „неизвестни задачи на Троцки“?!

Ежов извика следователя Авсеевич и в присъствието на Леплевски — началника на специалния отдел, размахвайки под носа на Авсеевич протокола от разпита, се развика, че може да хвърли тези хартишки в клозета.

— На руски ви питам, какво значи това „неизвестни задачи на Троцки“?! Доведете Примаков тук, аз лично ще поприказвам с него!

— Сега е абсолютно невъзможно — отговори Авсеевич, — Примаков си *почива* в килията.

— Къде е Путна? — попита Ежов Леплевски.

— Преди един час го докараха от Бутирската затворническа болница. Путна е тук.

— Доведете Путна! — нареди Ежов на Леплевски.

Доведоха Путна. Зле изглеждаше Путна. Бутирки не ти е Великобритания. Лицето му бяло, от дипломатическото лустро няма и следа, ушите щръкнали, както се е родил селянин, така и ще си умре.

— Е какво — тихо, подражавайки на Сталин, каза Ежов, — още ли ще се опъваме?

Путна не отговори.

— Не иска да говори — констатира Ежов и Авсеевич веднага сграби Путна за раменете, умееше да бие, знаеше кое как се прави.

И въпреки това си губиха времето с Путна чак до шест сутринта. До гуша му дойде да гледа това.

Николай Иванович стана от стола и лично се включи в работата: палеше цигара и веднага я гасеше в голото тяло на Путна. Похаби почти цял пакет, докато Путна, полуприпаднал, подписа показания, че Тухачевски, Якир и Фелдман са участници във „военна антисъветска троцкистка организация“.

Ежов се върна в кабинета си към шест и нещо, приседна на дивана в стаичката зад кабинета. Сега Сталин идваше в Кремъл рано — към дванайсет, дори и към единайсет и Николай Иванович трябваше да бъде в Наркомата.

На масата имаше вина, коняк, водка, пресни мезета. Николай Иванович изпи чашка водка, замези си с маринована краставичка, хубави бяха краставичките, от Нежин, наля си втора, гаврътна я, дохруска си краставичката, отчупи си коричка от френската франзелка, намаза я с масло, върху маслото сложи лъжица неразбит хайвер. Не позволяваше да му приготвят сандвичите, изглеждаха неапетитно, като в служебен бюфет.

Вече няколко дни Николай Иванович не беше се прибирал. Водеха се безкрайни денонощни разпити на военни, беше им даден нечувано кратък срок: за две-три седмици да подготвят процес, макар и закрит, но със собственоръчни признания от подсъдимите. Тези кратки срокове не им даваха време за прилагане на обичайните мерки на въздействие: конвейер, карцер с вода и плъхове, глад, жажда, безсъние, психологически натиск, заплахи за разправа с близките — всичко това иска време, а време няма. Значи се налага да се прибегва до *особени* мерки. Разрешение за тях е получено. Когато Николай Иванович в предпазлива и деликатна форма намекна за това на другаря Сталин, той го погледна тежко и каза:

— Ако вършиш неща, не бой се, страх ли те е — не го върши!

— Да, разбира се — отвърна Ежов, — но аз имам предвид, че те трябва да застанат пред военен съд... В приличен вид. Както се казва: седем пъти мери, веднъж режи!...

— Но непременно отрежи — прекъсна го Сталин, — в тази поговорка главната дума е „режи“. Човек мери именно за да отреже, а

не обратното.

Това беше ясно разрешение да се прилагат изключителни мерки за физическо въздействие.

— Да, да — облекчено въздъхна Николай Иванович.

Той не се съмняваше, че Тухачевски, Якир и останалите също ще упорстват и ще отричат участието си в заговор. Значи ще трябва да приложи най-силните похвати, от най-висша категория, например „Лястовичка“: слага се кучият син да легне по корем, връзват му се ръцете и краката, в устата му се натиква средата на дълъг пешкир, както се слага мундщук на кон, краищата на пешкира през гърба се връзват за краката и се затягат, та петите да докосват тила. И се държи така, като колело, и се затяга, затяга, докато прешлените не изпукат. Или „седлото на Фриновски“, наречено на заместника на Ежов — той го измисли, макар за това да не се искаше особена изобретателност: слага се подследственият с гол задник върху два котлона и се държи, докато замирише на изгоряло месо. А пък на особено упоритите негодници може, да речем, „да се мачкат яйцата“. Гол се хвърля на пода, разкрачва се, петима яки мъжаги участват в операцията — двама сядат на краката, двама на разперените ръце, а петият започва постепенно да мачка с ботуш половите органи. *Такова* нещо никой не е издържал! Но има и опасност — мъничко да прекалиш, вече не можеш изкара лицето на съд.

И при паленето на космите в ушите с клечка кибрит трябва да има мярка, инак ушите се покриват с мехури, тогава се налага бинтоване на главата, и това не става за съд. Николай Иванович бе принуден лично да наблюдава тези мерки, да не прекалят. Затова трябваше да ношува в кабинета си.

Впрочем Николай Иванович нямаше и особено желание да се прибира вкъщи. Семейството му рухна. А как го бе създавал, пазил, колко се бе старал... Нямаха деца, взеха хранениче, Наташка, хубаво момиченце, беличко, обичливо, сутрин се пъхва при него в леглото, прегръща го, целува го, притиска телцето си до неговото, нека се радва, докато е малка. И онези, които той лишава от родители, нека и те се радват в детските домове: ще израснат под чужди имена, ще живеят като обикновени съветски граждани. А върху другите ще остане клеймо: „дъщеря или син на враг на народа“ и те ще могат само да последват родителите си, нека благодарят на глупавите си роднини,

че са ги „спасили“ от детския дом. Изобщо, според късмета. Наташка има късмет, взеха я от детския приеман пункт. А сега, когато семейството рухна, как ще потръгне животът ѝ — не се знае.

И той беше храненик, отгледа го обикновено работническо семейство, рано тръгна на работа, през седемнайсега година, двайсет и две годишен влезе в партията. Работническата младеж тръгваше най-вече след болшевиките. Подир меншевиките и есерите тръгнаха дърдорковците, любителите на спорове, домораслите философи, гнилите интелегенти. При болшевиките всичко беше просто и ясно. Светът се дели на свои и чужди. Чуждите трябва да се унищожават, а своите — да се защитават. Има дисциплина: наредено ли ти е — изпълнявай, не мисли, хората са го мислили вместо теб.

С ниския си ръст Николай Иванович и на трибуната, и в строя, и в тълпа изглеждаше като джудже — всеки застанал до него го гледаше отгоре надолу, гледаше го *отвисоко*. На младини пееше хубаво — истински тенор — така казваха приятелите му, веднъж го чу дори една професорка от Петроград. Високомерна гадина! Изслуша го и каза: „Имаш глас, но не и школовка, това е преодолимо. Непреодолим е ниският ти ръст, в операта всяка партньорка ще бъде с цяла глава над теб. Пей като любител, в хор — там ти е мястото.“

Той сам намери мястото си, не на сцената, не в хор, не на трибуната, а в партийния апарат, зад бюрото, в *кресло*. Това се оказа истинското му място, добре го уцели и най-важното — навреме. Свърши гражданската война и започнаха да управляват именно *креслата*. Властта се оказа тяхна.

Усърден, работоспособен, мълчалив, незабележим, той не дразнеше никого, към никого не се присъединяваше, но всеки ръководител го смяташе за *свой* човек. В средата на двайсетте години вече беше секретар на един от областните комитети на партията в Казахстан. Строгата Сталинова канцеларска система допадна на Николай Иванович. Той улови същината на тази система, нейната сърцевина: правилен подбор и разпределяне на кадрите, на нужните кадри, на *своите* кадри. И когато не след дълго започна вътрешнопартийната борба за ръководство, Николай Иванович без колебание заложи на Сталин, отстраняваше неговите противници, издигаше съмишлениците му. През 1929 година, в разгара на колективизацията и разкулачването го преместиха в Москва на

длъжност заместник народен комисар на земеделието. Тук той подготвяше инструкциите за изселване на стотици хиляди селяни, за прехвърлянето на милиони частни стопани в колективните стопанства.

— Жал ми е за хората — каза веднъж жена му.

— А за мен не ти ли е жал, по цели денонощия не излизам от Наркомата.

И наистина, работеше денонощно, за сметка на това най-стриктно представяше в ЦК таблиците и сводките не само за всяка област, но и за отделните райони. Тук го забеляза другарят Сталин и през 1930 година го прехвърли в ЦК на длъжността завеждащ отдел „Кадри“. Работейки под ръководството на другаря Сталин, той направи стремителна кариера: кандидат член на Политбюро, народен комисар на вътрешните работи, подготви и проведе процесите срещу Пятаков-Радек, подготвя процеса срещу военните. По същество е вторият човек в партията. Сега вече всички виждат неговото място. Подмазват му се членове на Политбюро, и те предчувстват съдбата си.

Нервна работа. Вършат я изпълнители, но и той понякога е принуден да помага, като днес за Путьна. В гражданската война врагът беше ясен — буржоата и белогвардеецът, през колективизацията пак беше ясен — кулакът, не беше нужно нито едните, нито другите да признават нещо, просто ги разстрелваха. Сега не е така, сега всичко трябва да се оформя, да се доказва вината на всеки поотделно. С какви средства ще я доказват — няма значение, важното е да подпише протокола, а НКВД има достатъчно средства за целта. Човек озверява от такава работа. Единственото място, където можеше да се отпусне и отпочине, играейки с Наташка, беше домът му. Сега няма и дом.

Петнайсет години живя с Женя, петнайсет години! Хем тя се омъжи за него по любов, какъв беше тогава? Обикновен партиен работник, а пипна такава красавица, с тъмни очи и коси, вярно, сега краката ѝ отичат, и със сърцето не е добре... Скромна. Образована. През 1929 година, веднага след преместването им в Москва, отиде да работи като обикновена коректорка в Издателството за селскостопанска литература. Обясни му, че тази работа изисква голяма грамотност. Сама, без неговата подкрепа започна да се издига в службата, стигна до заместник главен редактор на списание „СССР на стройке“, отзивите бяха, че работи добре.

Но стана лоша съпруга. От септември миналата година, още щом го назначиха за народен комисар на вътрешните работи, отношенията им се развалиха. Бойкотира го. Преди това, когато и да се прибереше, в пет, в шест сутринта — преди другаря Сталин никой не можеше да се прибере — винаги го чакаше с вечерята. Дори да беше задрямала, винаги ставаше и хапваше с него. Сега домашната помощничка му поднася вечерята, жена му спи, видите ли, тя трябва рано да става. Дори веднъж с насмешка заяви: „Аз не съм народен комисар, трябва да бъда в редакцията в десет сутринта...“

Миналата година бе създадено списание за жени: „Общественичка“, Женя бе избрана за член на редколегията. А главна редакторка стана Ася Сергеевна Попова, жената на Сергей Сирцов, лидера на блока Сирцов-Ломинадзе, нейна приятелка. Веднъж той се опита да предпази Женя относно Попова, а тя рязко му отговори: „Аз работя с нея.“ Добре, премълча си. Арестували мъжа на някаква нейна колежка, бил троцкист, тогава Женя пред очите на цялата редакция демонстративно качила тази колежка в колата си, на която всички светофари дават зелено, а милиционерите козируват. И това премълча, знаеше какво ще му отговори: „Дадох тази кола за спешно пътуване по служба.“ Глупачка, не подозира, че му докладват за всяка нейна стъпка. Той лично заповяда: цялата информация за списанията „СССР на стройке“ и „Общественичка“, където се споменава името Евгения Ежова, да се доставя на собственото му бюро. И се разбра: Женя е дала *неговата* кола на съпруга на народен враг пред очите на всички. Колко клюки ще тръгнат из апарата! Как ще използват това неговите врагове в ЦК! Искане да се прави на добричка. Мъжът ѝ злодей, бияч, а тя — ангелска душа.

И най-сетне, последната информация. За връзката на Ежова с главния редактор Урицки. Нож в гърба! Браво на осведомителя, не се уплашил да съобщи. По-рано на Николай Иванович и през ум не му минаваше за разни любовници, всички знаеха с кого ще си имат работа. А това говедо, негодникът Урицки, не го ли беше страх да застане срещу него, срещу Ежов! Значи, Ежов не е толкова страшен, значи, може да не се страхуват от Ежов. Ще видим, ще видим! С друг глас ще запее в Сухановка. Урицки е роднина на писателя Леополд Авербах, значи — роднина на Ягода... Или това е отмъщение? Някой клевети? Къде се срещат? Заедно са ги виждали само в редакцията. Е,

какво от това? Той е главен редактор, тя му е заместник. Как може да не седнат, да разговарят помежду си?! Но Урицки има зад кабинета си точно като тази стая за почивка, значи там се забавляват... Има неопровержими данни за семейството на Урицки: молили са го да скъса отношенията си с Ежова. Разговорът е подслушан и записан. Изневяра, изневяра, изневяра!

Николай Иванович си наля и изпи трета чашка. Женя, върнатата, спокойната, грижовната, *чистата*, той се бе гордял, че в тази мръснишка страна има поне един честен човек и това е *неговата* жена. Не, дори в неговото семейство няма честен човек. Всички са подлещи, цялата страна е населена с подлещи! Когото и да вземеш — подлещ! Когото и да разстреляш — подлещ!

Добре, всички ще ги изловим, всички ще ги изпозастреляме! Колкото до Урицки и Евгения Ежова, решението е следното: още утре да се арестува Урицки, роднина и помагач на арестувания Ягода. Евгения Ежова, която е работила под ръководството на Урицки, до приключване на следствието по неговото дело да се постави под домашен арест. Пък после ще видим.

След като взе това решение, Ежов изпи още една чашка, замези си с хайверец, пийна чай от термоса, съблече се и легна да спи.

44.

Следобед в службата ѝ се обади Софя Александровна, Варя се вцепени: Саша е в Москва! Софя Александровна никога не ѝ се обаждаше за дреболии.

Но гласът на Софя Александровна беше слаб, безжизнен, не предвещаваше нищо добро.

— Варя — каза тя, — аз съм, помоли да те освободят и си ела, прибири се у вас. Аз ще дойда там.

И затвори.

Да не би да се е случило нещо лошо със Саша?!

Игор Владимирович я пусна начаса. Варя прибра чертежите и приборите и хукна към трамвая. Отиде си вкъщи. След около пет минути дойде Софя Александровна, отпусна се на дивана, с усилие си пое дъх.

— Какво се е случило, Софя Александровна?

С треперещи пръсти Софя Александровна извади от джоба на блузката си стъкълце с нитроглицерин, сложи едно хапче под езика си.

Варя мълчаливо чакаше, знаеше, че от бързане Софя Александровна винаги се задъхва, трябва да вземе лекарството и пристъпът минава.

— Видях през прозореца, че идваш, и се затичах.

Тя отново помълча, най-сетне вдигна очи.

— Варя, Михаил Юриевич се самоуби.

— Как така се самоуби?! Софя Александровна, опомнете се, какво говорите?!

Бе допускала, че може да арестуват Михаил Юриевич, дори имаше чувството, че той очаква това, затова раздава книгите си, затова толкова внимателно я слушаше, когато разказваше как по спешност бе отпратила Нина от Москва. Тогава той дори кимаше, сякаш съгласявайки се с нейния план: тя ще изнесе през задния вход куфарите и ще го чака в метрото. Само преди два дена бяха обсъждали това и не щеш ли — „самоуби се“!

— Кога стана това? Как? Защо?

Софя Александровна не отговори, притвори очи.

Варя пренесе възглавницата от кревата на дивана:

— Полегнете, Софя Александровна.

— А... Да... Добре. Само да си сваля обувките... Краката ми отичат.

— Не се навеждайте!

Варя застана на колене, развърза обувките, намести Софя Александровна на дивана.

Софя Александровна се надигна, легна малко по-нависоко.

— Варенка, не можеш да си представиш този ужас — тя тежко въздъхна, — от сутринта се чувствам зле. Пролет, времето се променя, сърцето реагира... Така че извинявай.

— Ама моля ви се, Софя Александровна, лежете си, ако ви е трудно да говорите, нищо не ми разказвайте, аз ще ида до вас и всичко ще разбера.

— Не, не — развълнува се Софя Александровна, — не отивайте там, недейте, в никой случай.

— Добре, няма да ходя, ще направя, каквото ми кажете, само се успокойте.

Софя Александровна отметна глава на възглавницата, притвори очи.

— Дали да викнем „Бърза помощ“?...

Софя Александровна си пое дъх:

— Не, няма нужда... Добре съм... Я да седна...

— Защо? Лежете си.

— Легнала ми е по-трудно да говоря.

Варя ѝ помогна да седне, подложи една възглавница.

— Такъв ужас беше, Варенка, такъв ужас! — Тя отново дълбоко въздъхна. — От сутринта се чувствах зле, нали ти казах, сърцето току ме приболяваше... И началничката ми каза: „Прибирайте се, Софя Александровна.“ Прибирам се и гледам — на закачалката палтото на Михаил Юриевич. Видя ми се странно, нали трябваше да е на работа. Да не се е разболял? Отидох до вратата, послушах се — тихо, почуках, съвсем лекичко — никой не се обажда, почуках по-силно — пак нито дума. Открехнах вратата. И, боже мой, Варенка, боже мой, той висеше! Разбираш ли, висеше... И главата му клюмнала, ей така — тя наведе

глава настрани, очите ѝ се окръглиха от ужас, — толкова се уплаших, веднага затръшнах вратата и се подпрях на стената, мислех си, ей сега ще падна... Какво да правя?! Какво да правя?! Може би е още жив, но няма да мога да го сваля, нямам сили... В целия апартамент нямаше жива душа. Изтичах на площадката, затропах по съседните апартаменти, вдигнах на крак целия вход... Извадиха го от примката, Михаил Юриевич беше мъртъв, дойде „Бърза помощ“, милицията, влязоха при мен, разпитаха ме как е станало: как съм влязла, как съм го видяла, кого съм повикала, кой го е свалил, съставиха протокол. А после, Варя, дойдоха и други хора.

Тя зашепна:

— Дойдоха от НКВД, да, да, показаха ми удостоверение, но на мен не ми трябват удостоверения, от пръв поглед ги познавам. Та така. Напомниха ми да говоря истината, попитаха: кой е идвал при Михаил Юриевич? Никой, рекох, живееше сам. Ами роднини? Той има брат в Рязан, гостува му миналото лято. Адреса? Аз имам адреса му, взех го заради Сашенка, но казах, че не го знам. И най-важното, Варенка — тя отново сниши глас, — дали не ми е предавал, на мен или на съседите някакви книжа? Разбираш ли, затова те извиках толкова бързо. Не разбираш ли? Ама как не разбираш? Нали ви подари книги, на тебе и на Саша.

— Е, та какво от това?

— Как какво, Варенка! Ами че може ли да се говори за това? Та те ще преровят цялата библиотека, ще прелистят всяка страничка, дали нещо не е скрито вътре, ще почнат разпити: защо ги е подарил именно на вас, с каква цел, а на друг подарявал ли е?... Извиках те толкова спешно, за да те предупредя: мълчи си за книгите, инак ще почнат да те привикват и да те разпитват.

— Но какво търсят у него, какви книжа?

— Не знам, но мисля, че е свързано с преброяването. Нали той в ЦУНХУ^[1] се занимаваше с това, напоследък имаше неприятности.

— И не само той. Всички в ЦУНХУ имали неприятности. Михаил Юриевич ми каза. Според преброяването са се получили с шест милиона души по-малко, отколкото са им искали, сега си спомням по-точно. И Михаил Юриевич може да е правил отделни пресмятания, тях са търсили.

— Запечататах стаята — каза Софя Александровна, — откараха Михаил Юриевич в моргата. Трябва да съобщим на брат му в Рязан.

— Непременно. Дайте ми адреса, ще изпратя телеграма.

— Трябва добре да го обмислим, Варенка, „те“ може да се заинтересуват кой е изпратил телеграмата.

— Ами аз няма да се подпиша. „Елате веднага, Михаил Юриевич почина...“ Или: „Михаил Юриевич е тежко болен...“ Ще я пратя без подпис.

— Почакай, Варенка. Не можеш да напишеш, че е умрял, едва ли ще приемат такава телеграма, ще ти поискат документ — всеки може да реши да напише такава нещца, най-малкото ще ти поискат паспорта, ще ти запишат името и всички данни! И не се знае дали такава телеграма ще отиде. В Рязан може да не я отнесат. Предлагам друг план: иди до централната поща, в телефонната палата, и се обади в Рязан, имам и домашния, и служебния му телефон. Кажу: обаждате се от работата на Михаил Юриевич. Михаил Юриевич почина, да, да, кажи го точно така, елате веднага, и затвори... Това е най-безопасно... Утре сутринта Евгений Юриевич ще пристигне, стаята е запечатана, ще отиде „там“, ще го попитат: „Откъде знаете за смъртта на брат си?“, той ще отговори: „Обадиха ми се от неговата служба“: А в службата ще се докаже, че никой не се е обаждал в Рязан, така че на никого няма да причиним неприятности.

— Не съм сигурна, че са нужни такива предпазни мерки — понамръщи се Варя.

— Нужни са, Варенка, нужни са.

— Нямам ли право да съобщя на човека, че брат му е починал? Не се ли разрешава на роднините да погребват своите близки?!

— Разрешава се, Варенка, имаш право, така е. Но когато човек умира, не запечатват стаята му, не разпитват съседите. Но виждаш — и запечатват, и разпитват. Трябва да се съобразяваме с обстоятелствата. Няма да допусна ти да рискуваш.

— Добре — съгласи се Варя.

Облече си шлифера, сложи в чантичката си телефонните номера на Евгений Юриевич, отново седна.

— Какво нещастие, горкият Михаил Юриевич. Не мога да си представя, че никога вече няма да го видя!... А вие?

— И аз — Софя Александровна избърса сълзите си.

— Може би днес не бива да си ходите вкъщи, защо не останете при мен?

— Май си права, Варюша. Наистина, просто краката не ме държат.

Ковчегът с тялото на Михаил Юриевич бе изложен в малката стая при моргата. Служителят сложи цветята близо до лицето, закришията, та да не се вижда следата от въжето. Варя хвана Софя Александровна подръка, заведе я при ковчега. Евгений Юриевич, който поразително приличаше на покойния си брат, само дето нямаше пенсне, вдигна отнесенни очи, погледна ги. Дойде съседката Галя, взе да оплаква Михаил Юриевич, да хлипа: „Добър човек беше, тих човек“. Дойдоха трима негови колеги от ЦУНХУ, сравнително млади, с тъжни лица, сигурно бяха обичали Михаил Юриевич, него изобщо не можеше да не го обичаш. Михаил Юриевич сигурно бе имал и други познати в Москва, но тефтерчетата му с адресите бяха прибрани заедно с другите документи.

Трябваше да се каже нещо, да се произнесе някакво слово. Но никой нищо не каза, не се произнесоха слова. Служебните слова бяха неуместни, а никой не знаеше или не би посмял да произнесе истинските думи. Постояха мълчаливо, всеки се прости мислено с Михаил Юриевич. Колегите заедно с Евгений Юриевич изнесоха ковчега, качиха го в камиона, всички седнаха около него и потеглиха, до Ваганковските гробища беше близо. Там заковаха капака, спуснаха ковчега, всеки хвърли по шепа жълтокафява глина, та да му е лека пръстта на Михаил Юриевич, гробарите хванаха лопатите, после в прясната могила бучнаха дъсчица с номера на гроба и името. След година, когато се слегне земята, ще сложат надгробна плоча.

После колегите се върнаха на работа, а може би си тръгнаха за вкъщи или по свои си работи, сигурно ги бяха пуснали за цял ден.

Софя Александровна и Галя поеха за Арбат, Евгений Юриевич за гарата, днес трябвало да бъде в Рязан, след два-три дена щял да дойде за нещата на Михаил Юриевич. Софя Александровна му предложи да вземе книгите, оставени на Саша и Варя, но той отказа: не бива да се нарушава последната воля на покойния.

Варя остана сама, отиде до гроба на родителите си, отдавна не беше идвала, цяла зима. Пустите гробища, събрана на купчини ланска шума, първата зелена тревица, тук-там посадени цветя.

Вървеше по алеята с наведена глава. Стари паметници отпреди революцията зад оградки, надгробни плочи и кръстове, кръстове и по плочите. А до тях нови гробове — на невярващи. Защо толкова бързо, отведнъж хората се отказаха от вярата? Нея я възпитаваха в безбожие, това е ясно, но милиони хора с векове са вярвали. И са отхвърлили вярата си. С лекота са я отхвърлили. Отведнъж са повярвали в комунизма. Може би ще дойде ден, когато със същата лекота ще отхвърлят и тази вяра. Не, няма да я отхвърлят, всичко е здраво внушено, втъпено, завладяло е хората, сигурно за векове. Не се помръдва лесно...

Варя излезе от гробищата, купи разсад, върна се при гроба на родителите си. Там стоеше камък с издълбаните имена на баща ѝ и майка ѝ: „Сергей Иванович Иванов“, „Мария Петровна Иванова“... Как ли оцеляха двете с Нина след смъртта им? Идваше леля им, за през лятото ги вземаше в Козлов, тя и сега си има къщичка там, имаха и някакви други далечни роднини, изхранваха ги някак с Нина. Сигурно с общи средства са поставили и този камък с оградката. А на четиринайсет години Нина вече започна да печели. Саша уреди нещо в комитетата на комсомола и я назначиха за платена пионерска ръководителка. Саша, Саша...

Зад камъка Варя беше скрила един буркан, метличка, завита в парцал лопатка. Почисти гроба, посади морави градински теменуги и бели маргаритки, отиде няколко пъти до чешмата с буркана и поля цветята, изми камъка, избърса с мокър парцал оградката. На места тя бе ръждясала, трябваше отново да я боядиса. Скамейката пък направо трябваше да се смени, съвсем бе изгнила, лежеше на земята.

Все пак Варя приседна на нея, подложи лицето си на слънцето. Не ѝ се тръгваше. Къде да иде, къде да се дене. На кого е потрябвала? Беше нужна на Михаил Юриевич, той се радваше, когато му отидеше на гости, няма го вече Михаил Юриевич. Беше нужна на Софя Александровна, на Саша, вече не е нужна на Саша. Какво да прави, как да живее? И трябва ли да живее? В страх, в лъжа, в лицемерие. Да повтаря безсмислени, заучени думи, покорно да става, покорно да сяда. Да продължава ли да живее така или да последва примера на Михаил

Юриевич? Тя никога няма да „им“ прости неговата смърт, никога. Отлично разбира защо се е самоубил, отлично си спомня думите му: „Не искам и няма да крия нищо... Шест милиона... За какво са загинали... Да се крие това е неморално, безнравствено...“

Михаил Юриевич предпочете възето, „те“ го принудиха да се самоубие. Не им трябва честни хора като Михаил Юриевич и Саша.

И все пак е страшно да умираш. Да висиш на примката, да лежиш в ковчега, после в гроба, където ще те ядат червеите. Не! Ужасно, ужасно! Страшно! Варя се озърна — никой, няма жива душа.

Само един монотонен мъжки глас нарушаваше тишината. Наблизо беше гробът на Есенин и край него някой рецитираше стихове. Когато и да дойдеше Варя във Ваганково — през зимата, пролетта, лятото, есента, там винаги имаше хора, винаги се рецитираха Есенинови стихове. Въпреки че забраняваха книгите му, въпреки че го наричаха кулашки поет и го обвиняваха в упадъчни настроения, „те“ не успяха да унищожат любовта към него.

Тази мисъл я поободри. Не, тя не иска да умира, тя иска да живее. Трябва да отиде при Саша. В края на краищата Софя Александровна може да научи адреса му. Да, да отиде при Саша, да надвие срама, да надвие лъжливата гордост, да си изяснят отношенията, направо да му каже, че го обича.

Отново долетяха стиховете на Есенин и Варя отново не различи думите. Стана, тръгна натам и преди да стигне, чу:

*И пак ще дойда в бащин дом
тъгата с радост да примеся,
в зелена вечер мълчешком
с ръкава си ще се обеса,*

Рецитираше прегърбен възрастен човек. До него бяха застанали две бабички и младеж с дебел пуловер.

*Замисленият върбалак
ще ме погали с лист тъжовен.
Ще легна аз немил-недраг,*

сред лай на кучета заровен.

Варя се обърна и тръгна към изхода.
Догонваха я думите:

*И все така над бента пуст
ще плува месецът в простора,
ще пие и ще плаче Рус
и ще играе край стобора.^[2]*

[1] Централно управление за народностопанска отчетност. — Б.
пр. ↑

[2] Превод — Иван Николов. ↑

45.

Показанията на Путна бяха сложени върху писалището на Сталин точно в единайсет часа.

— Това ли е всичко?! — беше единственият въпрос на Сталин.

— Разбрах ви, другарю Сталин. Ще побързаме. Извинете.

През нощта срещу 14 май бе арестуван командирът на армия втори ранг, началникът на Военната академия „Фрунзе“ Август Корк. Петдесетгодишният командарм, бивш подполковник от царската армия, по сметките на Ежов трябваше да се прекърши бързо, но Леплевски докладва, че два дни не са дали никакви резултати. Корк упорства, отрича всичко.

— Още си въобразява, че е героят от Перекоп — каза Ежов, — обработи го по най-висшата категория!...

След мъченията Корк написа до Ежов две заявления, които според наркома трябваше да задоволят Сталин. Те съдържаха признание, че Енукидзе е свързал Корк с троцкистката военна група. Групата си поставяла за задача извършване на военен преврат в Кремъл, като за целта бил създаден щаб за преврата в състав: Тухачевски, Корк и Путна.

На 15 май бе арестуван командирът на корпус Фелдман. По същия начин от него изтръгнаха показания за над четирийсет души.

След като представи тези показания на Сталин, Молотов, Ворошилов и Каганович, Ежов поиска и получи разрешение да арестува всички посочени лица.

Вечерта на 20 май той нареди на Леплевски незабавно да разпита отново Примаков, още повече че Леплевски бе потвърдил, че Примаков е вече *готов* за това. Всяка нощ през цялата предишна седмица служителят на НКВД Бударев бе стоял при него в килията и не му бе позволил да заспи нито за минута, а денем го бяха лишавали от сън надзирателите.

Към десет вечерта Ежов отиде лично в Лефортово, твърде важни бяха показанията на Примаков, за да повери тази работа на Леплевски.

Авсеевич довлече в стаята при Ежов и Леплевски измъчения от безсънието Примаков и въпреки това още близо пет часа си игра с него, чак гимнастърката на гърба му подгизна, а това животно Примаков продължи да упорства.

Тогава Ежов каза:

— Нали ни е кавалерист, командир на Червеното казачество... Голям началник. Работи го тогава по висшата категория.

И излезе по малка нужда.

Върна се точно в момента, когато Примаков изхриптя, че начело на заговора е бил Тухачевски, който е държал връзка с Троцки. Леплевски веднага записа това в протокола. Освен Тухачевски Примаков назова още четирийсет военачалници, между които Шапошников, С. С. Каменев, Гамарник, Дибенко. А известните на всички разговори сред военните за непригодността на Ворошилов за народен комисар на отбраната в новите протоколи на разпита се превърнаха в подготовка за убийството на Ворошилов.

След като получи показанията на Примаков, на 21 май Сталин прие Ежов и неговия заместник Фриновски.

— Тухачевски още ли е в Москва? — попита Сталин.

— Утре ще бъде в Куйбишев — кратко отговори Ежов.

— Там ще го арестувате — нареди Сталин.

На 22 май Тухачевски пристигна в Куйбишев, за да заеме новия си пост, и веднага отиде на партийната конференция на Приволжкия военен окръг. След заседанието го помолиха да отиде в Областния комитет при секретаря, другаря Постишев. В Обкома го арестуваха и го откараха в Москва.

Когато и най-изпитаните средства не помогнаха, Ежов се зае с Тухачевски лично, като остави да му помага Леплевски, но смени Авсеевич с Ушаков — човек с по-твърда ръка, по-сприхав нрав, пък и по-старши по чин.

Четирима яки мъже въведоха Тухачевски в кабинета му. Ежов им нареди да останат.

По лицето на Тухачевски не личаха следи от побой. По заповед на Ежов бяха го удряли с гумени палки, както и с ботуши, но така, че да не остават следи, бяха плюли в очите му, пикали в лицето му, а сега бяха избърсали и храчките, и урината.

— Е, какво ще кажете, гражданино Тухачевски, признавате ли участието си в дяснотроцкистката военна терористична организация?

Тухачевски го погледна с омраза.

И тогава Ежов нареди да приложат крайните мерки, които бе обмислил в стаичката зад кабинета.

Ще видим как ще се гърчи този хубавец...

— Стига — застана Тухачевски, — ще подпиша.

На следващия ден Ежов предаде на Сталин показанията, подписани от Тухачевски.

Но този ден другарят Сталин не можа да се запознае с тях: имаше разговор с летците Чкалов, Байдуков и Беляков за предстоящия им непрекъснат полет от Москва до САЩ през Северния полуос. Другарят Сталин го бе предвидил за последната десетдневка на юни. Според НЕГОВИТЕ пресмятания Тухачевски и другите военачалници ще бъдат разстреляни някъде между десети и петнайсети, веднага ще започнат митинги на одобрение и непосредствено след това ще дойде взривът на всенародното ликуване по повод на безпримерния в историята на човечеството полет. Това ще бъде правилно. Народът ще види, че унищожаването на враговете само укрепва могъществото на Съветския съюз, неговия международен престиж. Непрекъснатият полет със самолет съветска конструкция — АНТ-25 — е храбро начинание. Славните съветски авиатори ще поставят световен рекорд по продължителност на непрекъснат полет, ще преодолеят над 12 хиляди километра разстояние. Слушайки обясненията на Чкалов, Сталин внимателно вникваше във всички подробности.

На 28 май Сталин извика в Кремъл Ежов и Фриновски и им обясни, че показанията на Тухачевски са недостатъчни и трябва да се допълнят със следното:

„Още през 1928 година Енукидзе ме въвлече в дясната организация. През 1934 година лично се свързах с Бухарин, с германците установих шпионска връзка през 1935 година, когато ходих

в Германия на учения и маневри... За пътуването ми до Лондон през 1936 година Путна ми бе уредил среща със Седов... В заговора бях свързан с Фелдман, С. С. Каменев, Якир, Ейдеман, Енукидзе, Бухарин, Карахан, Пятаков, И. Н. Смирнов, Ягода, Осипян и редица други.“

На 29 май Ежов отново извика Тухачевски на разпит. Тук бяха и Фриновски, Леплевски, Ушаков и другите четирима мъжаги. Тухачевски бе подложен на нова обработка, пребит и окървавен го притиснаха до бюрото и го накараха да подпише показанията, подсказани от Сталин.

Ежов отнесе протокола от този разпит на Сталин.

Сталин внимателно го прочете, като си отбеляза две страници, после пак се върна към тях, дълго се вглежда, подаде ги на Ежов през писалището:

— Какво е това?

На двата листа върху текста се забелязваха кафеникави петна, някои във формата на възклицателна.

Ежов се смути, бяха следи от кръв. Леплевски и Ушаков не бяха си отваряли очите.

— Това е кръв, другарю Сталин. Докато подследственият подписваше протокола, от носа му закапа кръв. Следователят не го е преписал, извинете.

— Ами вие къде сте гледали?

— Някак не съм обърнал внимание, другарю Сталин, извинете. Случват се такива неща. Но сега ще бъде сложно да се препише протоколът. Ще изчистим тези петна с химически средства.

— Нечиста работа — навъси се Сталин, — мръсна работа, занапред бъдете по-внимателен.

Едновременно с Тухачевски на 22 май бе арестуван командирът на корпус Ейдеман, председателят на Осоавиахим^[1]. На другия ден той бе закаран в Лефортово, където Леплевски нареди на Карпейски и Дергачов да го разпитат. Ейдеман категорично отричаше да е участвал в заговор, но влезлият в кабинета заместник-началник на отдела Агас посъветва да му „прочистят ушите“. В съседните кабинети също се водеха разпити, чуваха се шум, крясъци на измъчвани хора, стонове, „Убедихте се, нали — каза Агас, — че ще успеем да накараме и вас да

заговорите.“ След няколко разпита, проведени от Леплевски и Агас, на които Агас му демонстрира „как се прави това“, Ейдеман изпадна в нервна депресия, отговаряше не намясто, млъкваше, мърмореше „самолети, самолети“ и на 25 май, притиснат за последен път, с разкривен почерк и пропускаяки букви, писа до Ежов, че е готов да „помогне на следствието“.

На 28 май Ежов представи на Ворошилов списък на двайсет и осем офицери от артилерийското управление на Червената армия. На този списък Ворошилов постави резолюция: „До другаря Ежов. Арестувайте всички подлеци. 28.05.1937 г. Ворошилов.“

Същия ден, на 28 май Ворошилов се обади на командарма Якир и му нареди незабавно да се яви в Москва на извънредно заседание на Военния съвет. Якир отговори, че може да дойде със самолет. Но Ворошилов му нареди да пътува само с влак. На гарата във вагона се качиха четирима служители на НКВД и го арестуваха.

На 29-и бе арестуван командармът първи ранг Уборевич. Също като Якир го извикаха в Москва и го прибраха на гарата.

На другия ден, 30 май, го извикаха на очна ставка с Корк, който твърдял, че Уборевич е бил член на дяснотроцкистката организация.

— Категорично отричам — отговори Уборевич, — всичко това открай докрай е лъжа. Никога не съм разговарял с Корк за контрареволуционни организации.

Леплевски веднага заповяда на Ушаков да откара Уборевич в Лефортово и да му изтръгне нужните показания. След няколко нощи мъчения Уборевич призна участието си във военния заговор.

По този начин бяха получени показания от всички подготвени за съд военни: маршал Тухачевски, командармите първи ранг Якир и Уборевич, командарма втори ранг Корк, комкорите Примаков, Путна, Ейдеман, Фелдман.

Същия ден, на 30 май, Политбюро взе решение да „отстрани другаря Гамарник от длъжността заместник народен комисар на отбраната предвид неговата връзка с Якир, изключен от партията за участие във военнофашистки заговор.“

Гамарник боледуваше, беше на легло.

На 31 май в жилището му го посетиха заместникът му Булин и началникът на деловодството Смородинов и съобщиха на Гамарник, че

е уволнен от армията. Още не бяха слезли до колата, когато чуха изстрел — Гамарник се самоуби.

„Правда“ и останалите вестници съобщиха на другия ден: „Бившият член на ЦК на ВКП /б/ Я. Б. Гамарник, заплетен във връзки с антисъветски елементи, очевидно в страха си от разобличаване на 31 май е сложил край на живота си.“

Сталин откъсна на календара си последния лист за май. Свърши се. Върхушката на армията е повалена, останалото е въпрос на техника. Вишински и Улрих ще се оправят. Но Тухачевски и компания ще бъдат съдени от военачалници, от маршали, командарми и комкори като тях. Народът трябва да види, че не ТОЙ съди военните, самите военни унищожават изменниците и предателите от своята среда.

Сталин се обади на Ворошилов: още утре, на 1 юни, да се събере разширеният Военен съвет при Народния комисариат по отбраната с участие на членовете на Политбюро и той да изнесе пред него доклад за контрареволуционния заговор в работническо-селската Червена армия. На военния съвет да бъдат поканени всички ръководни служители от Наркомата по отбраната, всички командири на военни окръзи и техните заместници, всички командири на различните родове войски.

— Поговори с Ежов — добави Сталин, — той да ти даде основните данни за доклада. Преди твоя доклад Ежов да запознае членовете на Военния съвет с показанията на обвиняемите.

ТОЙ затвори телефона, облегна се назад в креслото. До 10 юни всичко това трябва да приключи. Май мина успешно, програмата е изпълнена, днес може да си почине.

Вечерта на 31 май другарят Сталин заедно с други членове на Политбюро присъства в Большой театър на откриването на декадата на узбекското изкуство в Москва. Седеше в правителствената ложа, усмихваше се и без да гледа към сцената, ръкопляскаше. Отдавна съратниците не бяха виждали вожда в такова прекрасно настроение.

[1] Дружество за съдействие на отбраната и авиационно-химическото строителство /1927-1948/ Б. пр. ↑

46.

На 1 Юни в Кремъл на разширеното заседание на Военния съвет, двайсет члена на който вече бяха арестувани, присъстваха 116 души от военните окръзи и централния апарат. Атмосферата бе потискаща. В началото на заседанието бяха огласени показанията на участниците във „военнофашисткия заговор“. Четенето беше продължително, подробно, уморително, признанията — невероятни, неправдоподобни.

„Участниците в заговора“ бяха добре познати на всички: съратници от гражданската война, често близки приятели, високоуважавани, авторитетни, талантиливи военачалници. Но всички мълчаха: една дума на съмнение бе достатъчна, за да тръгнеш от тази зала направо за Лубянка и да споделиш съдбата на вече намиращите се там.

Доклад изнесе Ворошилов. Той повтори обвиненията, вече известни на членовете на Военния съвет, и каза:

— Ние знаехме, не беше тайна, че Тухачевски, Якир, Уборевич и много други хора бяха близки помежду си. Но между близостта, дори между такава групова близост и контрареволуцията има голяма разлика...

Сталин седеше с притворени очи... Мънка Клим, разтяга локуми... Само преди три месеца на февруарско-мартенския пленум на ЦК се фукаше, че в армията всичко било наред, нямало никакви вредители. Самоуспокояваше се нашият скъп другар Ворошилов, а сега излезе, че под носа му си е разигравала коня шпионска шайка...

— Миналата година — продължаваше Ворошилов — през май в моя дом в присъствието на другаря Сталин, Молотов и много други Тухачевски обвини мен и Будьони, че сме били сформирали групичка от свои хора и с тях сме насочвали цялата политика и така нататък. После, още на другия ден Тухачевски се отказа от думите си... Още тогава другарят Сталин каза, че личните препирни трябва да престанат, да се направи заседание на Политбюро и там подробно да

си изясним кое как е. Та на това заседание разгледахме тези въпроси и пак стигнахме до предишния резултат...

— Той се отказа от обвиненията си — нетърпеливо го прекъсна Сталин.

Омръзна му да слуша дрънканиците на Ворошилов, изглежда здравата се е подплашил, сега иска да подчертае, че между него и Тухачевски има стари разногласия, да се разграничи от заговорниците. Ама нали никой в нищо не го обвинява.

Може би Ворошилов долови недоволството в гласа на Сталин, разбра, че трябва да говори не за отношенията си с Тухачевски, а за престъпленията на Тухачевски и неговите съзаклятници, но не можеше да се освободи от тези мисли, тъпанарят с тъпанар!

— Да, отказа се — потвърди Ворошилов, — обаче групата на Якир и Уборевич на заседанието се държа доста агресивно спрямо мен. Уборевич пак си мълчеше, ама Гамарник и Якир се държаха много лошо с мене...

Сталин шумно отмести стола, стана, разходи се из стаята около дългата маса, край която седяха военачалниците с най-висок ранг, за останалите бяха подредени столове покрай стените. Точно по този проход мина Сталин, заобиколи масата и се върна на мястото си.

Но въпреки този явен знак на недоволство Ворошилов си караше своето:

— Като народен комисар, аз трябва да кажа откровенно, че не само не бях забелязал подлите предатели, но дори когато другарите започнаха да разобличават някои от тях, не исках да вярвам, че тези хора, уж работили безкористно, са способни на такива чудовищни престъпления. Вината ми в това отношение е огромна. Но не мога да си припомня нито един случай на предупредителен сигнал и от ваша страна, другари...

Много от присъстващите наведоха глави, забиха погледи в пода.

Ворошилов повиши глас:

— Ние сме длъжни да проверим и очистим армията буквално до последната цепнатинка! Нужна ни е най-безпощадна чистка. Макар че в количествено отношение ще понесем големи загуби — той се замисли, погледна към Будьони /Будьони помръдна устни, но нищо не каза/ и завърши словото си с обичайните думи за непобедимото могъщество на Червената армия.

Заседанието завърши късно и се възобнови на другия ден, 2 юни.

Първ говори Сталин. Въпреки обърканата реч на Ворошилов вчерашният ден беше полезен. Членовете на Военния съвет и всички поканени бяха зашеметени и объркани от прочетените им показания на обвиняемите. Сега му предстоеше да даде правилна насока на мислите и действията на събраните тук хора.

В обичайния си стил, кратко и стегнато Сталин направи първия главен извод:

— В страната е съществувал военнополитически заговор срещу съветската власт, стимулиран и финансиран от германските фашисти. Това е безспорен факт, потвърден не само от показанията на самите обвиняеми, но и от притежаваните от нас автентични документи, уличаващи ги в измяна и шпионаж, документи, които по разбираеми съображения от политически и разузнавателен характер няма да цитирам тук.

Сталин направи пауза, даде възможност на присъстващите добре да схванат тази мисъл като първостепенна и безспорна постановка.

После продължи:

— Кои са били ръководителите на този заговор? По гражданска линия: Троцки, Риков, Бухарин, Рудзутак, Карахан, Енукидзе, Ягода, по военна линия: Тухачевски, Якир, Уборевич, Корк и Гамарник. Това е ядрото на военнополитическия заговор, ядро, което е поддържало системни отношения с германския райхсвер и е приспособявало работата си към вкусовете и поръките на германските фашисти.

Както и миналия път, Сталин обиколи масата по тесния проход между масата и стената, като се вглеждаше в лицата на насядалите до нея. Лицата на другите, които седяха заедно с него до масата, ги бе видял и щеше пак да ги види, щом се върнеше на мястото си.

ТОЙ се върна на мястото си.

— Дали всички упоменати ръководители на заговора са били шпиони на немското, а някои и на японското разузнаване? Не, не всички. По отношение на Риков, Бухарин и Гамарник засега нямаме такива доказателства. Но пък по отношение на останалите доказателствата за шпионаж са неопровержими. Да вземем Тухачевски. Той е предал на немския райхсвер най-святото — нашия оперативен план. Имал е среща с представители на немския райхсвер. Шпионин ли е? — Той плъзна по присъстващите тежкия си поглед. —

Шпионин е!... Якир системно е информирал немския щаб... Уборевич — не само чрез приятелите и колегите си, но и лично е информирал, Карахан е немски шпионин, Ейдеман е немски шпионин. Корк е информирал немския щаб още от времето, когато беше военен аташе в Германия. И колко евтино се продават тези негодници! Кой е завербувал Рудзутак, Карахан и Енукидзе? Жозефина Енсен — немска разузнавачка, датчанка на служба в немския райхсвер. Пак тя е помогнала да завербуват и Тухачевски. Ето докъде води политическата и морална нечистоплътност!

Той отново плъзна тежък поглед по всички. Самодоволни военни бюрократи, каста, сега треперят от страх, всеки има греховце.

— Не бива да смятаме, че в заговора са участвали само двайсетината души, които споменахме тук. Голяма грешка би било да смятаме така. Заговорът е пуснал дълбоки корени в армията, ние сме изтървали този момент. По военна линия вече са арестувани четиристотин души.

Направи кратка пауза.

— Мисля, че това е само началото... Имаме работа с широкомащабен военнополитически заговор. Той е собственоръчно произведение на германския райхсвер. Тези хора са марионетки в ръцете на райхсвера. Райхсверът иска в нашите редове да има заговори, тези *господа* са организирали заговора.

Той произнесе думата „господа“ презрително, с грузински акцент: *гаспада*.

— Райхсверът иска тези *гаспада* системно да им представят военни тайни и тези *гаспада* са им съобщавали военните тайни. Райхсверът иска съществуващото правителство да бъде свалено, унищожено и те са се заели, но не успяха. Райхсверът е искал в случай на война всичко да е готово, армията да премине към вредителство, тъй че да не е годна за отбрана, това е искал райхсверът и точно това са подготвяли те.

Той отново отмести стола, излезе иззад масата и отново се заразхожда малко по-бързо от обикновено, стигаше до края на масата, рязко се обръщаше и със силен грузински акцент продължаваше:

— Тази агентура, ръководното ядро на военнополитическия заговор в СССР, се е състояла от десет патентовани ченгета и трима патентовани подстрекатели към шпионаж. Това е агентура на

германския райхсвер. Ето това е основното. Следователно този заговор има не толкова вътрешна почва, колкото външни условия, не толкова политика по вътрешна линия в нашата страна, колкото политика на германския райхсвер. Искали са да направят от СССР втора Испания.

Седна, удари с юмрук по масата:

— Зяпаме, другари, сами открихме твърде малко военни изменници. Нашето разузнаване по военна линия е лошо, слабо, замърсено от шпиони, дори вътре в нашето чекистко разузнаване се разкри цяла група, работила за Германия, за Япония, за Полша... Защо не получаваме сигнали отдолу?

Той погледна с присвити очи Ворошилов, Будьони.

— Питам защо никой не е сигнализирил, никой не е проявил бдителност? И пет процента да е истината в един сигнал, пак е добре.

Военният съвет продължи работата си на трети и четвърти юни. Изказаха се четирийсет и двама души. Всички гневно осъждаха заговорниците, признаваха си липсата на бдителност, позорния наивитет. Сталин внимателно слушаше и избираше кого от изказващите се да включи в състава на специалния военен съд. Пред него имаше голям лист хартия, на който той записваше имената на командармите и маршалите, изказали се най-остро, записваше, зачеркваше и отново записваше.

В края на краищата състави списъка на военния съд: маршалите Будьони, Блюхер, Шапошников и командармите Алкснис, Белов, Дибенко, Каширин.

Военният съвет умори Сталин, той замина за близката вила и нареди да поканят за закуска на идния ден Михаил Иванович Калинин.

Михаил Иванович пристигна, приятно деде, кротко понасяше насмешките на Сталин. Впрочем Сталин се шегуваше с него добродушно — защо да го обижда... Особено ценеше у Калинин страстта му към билярда. А инак той играеше лошо и обикновено Сталин печелеше партиите. Печелеше и от други, но забелязваше — оставяха му се, гледаха да не удрят точно, страх ги беше да го бият. А Калинин играеше честно, стараше се, чак брадицата му се тресеше, но — не успяваше!

Изираха три партии, Сталин спечели всичките, беше доволен: топките се търкаляха точно, потупа Михаил Иванович по рамото: „Не се огорчавай, Калинин, бiliarдът си е такава игра — днес спечелих аз, утре ти ще спечелиш“, макар прекрасно да знаеше, че Калинин никога няма да спечели — не го биваше.

След това Сталин замина за Кремъл, където го очакваха Молотов, Каганович и Ежов. Разгледаха списъците на арестуваните, подбраха осмина, подлежащи на съд: Тухачевски, Якир, Уборевич, Корк, Ейдеман, Примаков, Путна, Фелдман. Персоналните им дела бяха обединени в едно групово дело.

На седми юни Сталин, Молотов, Каганович и Ворошилов приеха Ежов и Вишински и утвърдиха окончателния текст на обвинителното заключение: измяна на родината, шпионаж, терор.

На осми юни запознаха с него всички подсъдими.

На девети юни Вишински и помощникът на главния военен прокурор Субоцки проведеха кратки разпити на арестуваните и утвърдиха с подписите си достоверността на техните показания. На процедурата присъстваха следователите от НКВД, провеждали разпитите.

Същия ден Сталин на два пъти прие Вишински, втория път в 22 часа и 45 минути, след което Вишински подписа обвинителното заключение.

След Вишински, в 23 часа и 30 минути Сталин, Молотов и Ежов приеха главния редактор на „Правда“ Мехлис.

На десети юни извънредният пленум по доклада на Вишински утвърди набелязания от Сталин състав на специалния съд под председателството на Улрих.

На единайсети юни Сталин прие Улрих. Присъстваха Молотов, Каганович и Ежов.

Също на единайсети юни във вестник „Правда“ бе публикувано съобщение за предстоящия съдебен процес.

Същия ден Сталин изпрати указание до републиките, краеве и областите:

„Във връзка с провеждащия се процес срещу шпионите и вредителите Тухачевски, Якир, Уборевич и други ЦК ви предлага да организирате митинги на работниците, а където е възможно, и на селяните, а също и митинги на червеноармейските части, на които да

се приемат резолюции за необходимостта от прилагане на висшата мярка на наказание. Съдът вероятно ще приключи тази нощ. Съобщението за присъдата ще бъде публикувано утре, тоест на дванайсети юни. 11. 06. 37 г. Секретар на ЦК Сталин.“

Военните бяха разстреляни на разсъмване, докато Сталин още спеше в кабинета си на Близката вила.

Събуди се към десет, стана от дивана, пъхна нозе в меките пантофи, отиде до верандата, дръпна завесите, погледна термометъра, окачен отвън на вратата, показваше плюс двацет градуса.

Все пак Сталин си наметна китела, отвори вратата на верандата, слезе долу, разходи се по асфалтираната пътечка, обградена с храсти люляк и жасмин, спря, закашля се. Като всеки пушач той кашляше сутрин, изхвърляше хрочки. А може би кашлицата му се бе усилила от тополовия пух, който се рееше във въздуха.

После Сталин влезе в банята, избърсна се. Когато се върна, диванът беше оправен, на масата бяха оставени новите вестници.

Валечка донесе на табла закуската, усмихна се:

— Как спяхте, Йосиф Висарионович?

— Благодаря. Добре спях.

— Е, хубаво тогава. Яжте, да ви е сладко.

Валечка леко оправи завесата, та слънцето да не безпокои Йосиф Висарионович, и съобщи, че днес няма да вали.

— Откъде знаеш, че няма да вали?

— Ами паднала е гъста роса. Одеве отърчах да набера цветя, краката ми се намокриха здравата.

Отърчала, значи, одеве...

Посръбвайки на малки глътки чая, Сталин преглеждаше вестниците. Съобщението за разстрела на Тухачевски и останалите мерзавци и край него одобрения за разстрела от работници, колхозници, трудови колективи, воински части, учени, писатели, актьори, художници. Цялата страна яростно и гневно бе осъдила изменниците и предателите. Със същите съобщения бяха изпълнени вестниците в деня след убийството на Киров и по време на първия процес срещу Зиновиев-Каменев, и по време на втория, и по време на процеса срещу Пятаков-Радек, и още по-рано — по време на процесите срещу Промпартията и меншевиките... Народът винаги МУ бе демонстрирал подкрепата си. Но този път подкрепата бе по-особена.

Тогаваше открити процеси, показанията на подсъдимите се публикуваха във вестниците, хората гледаха подсъдимите в кинопрегледите, тогава всички четяха признанията на обвиняемите: бившите меншевики, троцкисти, зиновиевци, буржоазни специалисти. Сега обвиняеми бяха прославени командири, герои от гражданската война, хора неопетнени, съдеха ги на закрити процеси, народът не бе чул нито дума признание, под съд бе даден цветът на армията, която народът обичаше, с която се гордееше, за която пееше песни, в която бе служил и служеше почти всеки младеж в страната и където му бе внушавано уважение към тези имена.

И въпреки това народът повярва на НЕГО, а не на тях, народът последва НЕГО, а не тях, без капчица съмнение и колебание помогна да се отсеке главата на най-големия и опитен враг — военната каста.

Последният потенциален, последният възможен противник вътре в страната е победен. Унищожена е и последната заплаха за неговата неограничена и еднолична власт в тази страна. Сега започва борбата за Европа. Започва борбата за световно господство.

Първи вариант. Франция и Англия насъскват Германия срещу СССР. Изключено е. Хитлер никога няма да нападне СССР, докато има в тила си въоръжените до зъби Франция и Англия.

Втори вариант. Война между Германия, Италия и Япония от една страна и Франция, Англия, а може би и САЩ от друга. Двете страни ще търсят НЕГОВАТА помощ. Въпросът е в условията. Какво могат да МУ предложат Франция и Англия? Нищо. А Хитлер, като остави за себе си Западна Европа, може да МУ даде славянските страни и Балканите. В Азия СССР получава Китай и Индия, Япония — Югоизточна Азия, където ще затъне в борба с Америка. Такова си представя ТОЙ разделението на света през близките години. Пък после ще видим.

Засега най-добрият вариант е неутралитетът. Нека онези се изтощават взаимно в дългогодишна война, през това време ТОЙ ще събере сили, ще възстанови бойната мощ на армията, ще укрепи могъществото на СССР и ще диктува на обезсилената Европа своите условия. Тогаваше ТОЙ ще стане господар в Европа. Тогаваше ТОЙ ще създаде Съединени щати на социалистическа Европа, противостоящи на Съединените щати на капиталистическа Америка.

Дума да няма, реалната история, реалният ход на събитията внасят поправки във всички планове и прогнози. Но Световната революция е мит. Капитализмът е силен и организиран, буржоазията успя да създаде консолидирани държави. Коренната промяна на политическия строй може да бъде резултат само на война. Победата на СССР в нова война ще промени държавното устройство на света по социалистически образец, тоест по образец, който ТОЙ създаде в СССР. Създадената от НЕГО идея за държавност ще бъде най-силната, вечната в човешката история. Религиозните идеи съществуват цели хилядолетия, но те не са нищо друго освен средство в държавната политика.

На вратата се почука. По чукането Сталин разбра, че е Власик.

— Влез! — раздразнено викна Сталин.

Власик влезе, спря на прага.

— Какво искаш?

— Другарю Сталин, искам да ви напомня за лекарството. Наредихте ми в дванайсет...

— Знаем. Върви!

Власик излезе.

Сталин отиде до бюфета, извади шишенце, отброи 20 капки в чашка с вода, изпи я, понамръщи се, гадно лекарство, пък и никакви лекарства не помагат, както казва народът: „С лекарство се боледува седем дена, без лекарство — една седмица.“

Та за какво мислеше?... За религиозните идеи.

Държавата е по-силна не само от религията, но и от нацията. На територията на СССР живеят стотина нации, но техните национални интереси са само част от общодържавните интереси. Идеята за държавността не е нова, не ТОЙ я е измислил, но държавата като абсолютен е НЕГОВА идея, световната държава ще бъде НЕГОВО творение. Сега ТОЙ е на 58 години, има още много време. Не може да си представи смъртта, не мисли за нея, не желае да мисли, не обича такива разговори. Историята ГО е избрала не за да го остави после да умре като обикновен смъртен. НЕГОВАТА мисия едва сега започва. Истински велик става само онзи, който разпростира своята мисия, своите идеи върху целия свят. Имало ли е в историята световни империи? Имало е. Ама са се разпаднали? Разпаднали са се. Но тези империи са били конгломерати от различни икономически, социални и

политически устройства, съществували са във враждебно обкръжение. Именно затова са се разпаднали.

И Хитлер иска да създаде световна империя. Но империя германска, където господари ще бъдат немците, а останалите ще бъдат роби. Такава империя е недълговечна — ще я взриви заложеното в нея неравенство.

Световната империя, която ще създаде ТОЙ, ще бъде обединена от *единна* държавна идея, единно социалистическо устройство, еднообразие на управлението, здрава централизация, абсолютно единомислие. Където има единомислие, там има покорство.

Ето какви задачи стоят пред НЕГО. Още година-две и пълната консолидация вътре в страната ще бъде завършена. Сега всичко ще тръгне по-лесно. Армията е изключена завинаги от политическата игра. НКВД е в ръцете МУ, с негова помощ ТОЙ ще доведе до край кадровата революция в партията и държавата.

Такива са първите резултати от ликвидирането на военните заговорници. Те откриват нов етап в НЕГОВИЯ живот и НЕГОВАТА съдба.

Девет дни след екзекуцията на Тухачевски бяха арестувани като участници във военния заговор 980 висши и старши командири. По съотношение на арестуваните Сталин нареди широко да се прилагат физически мерки за въздействие и да се получат нови имена.

В изпълнение на Сталиновата заповед в Кремъл всяка вечер донасяха дълги списъци на новоарестувани военни, върху които ТОЙ поставяше резолюция със син молив: „За разстрел. Й. Ст.“ Само в един случай замени разстрела с лагер.

Когато другарят Сталин беше зает, списъците се връчваха на някой от съратниците му: Молотов, Каганович, Ворошилов, Шчаденко или Мехлис. И те като другаря Сталин поставяха върху списъците резолюция: „За разстрел.“ Но за разлика от другаря Сталин за никого не замениха разстрела с лагер. Страх ги беше.

От седмината командири, които съдиха Тухачевски, петима не след дълго бяха разстреляни: Блюхер, Белов,

Дибенко, Каширин и Алкснис. Оцеляха само Шапошников и Будьони.

От 108-те члена на Военния съвет останаха живи само десет. Сред тях бяха Ворошилов, Шапошников и Будьони.

От 42-мата, изказали се пред Военния съвет, 34-ма бяха разстреляни, оцеляха 8, сред тях — Ворошилов, Шапошников и Будьони.

Година и половина по-късно, на 29 ноември 1938 година Народният комисар по отбраната Ворошилов с гордост ще заяви:

„През целите 1937 и 1938 години ние трябваше безпощадно да прочистваме редиците си... Бе проведена радикална и всестранна чистка... от върховете до най-ниските чиновове... Изчистихме над 40 хиляди души...“

Тези над 40 хиляди души, най-образованите, опитни и талантиливи хора, представляваха повече от половината висш и старши команден състав на Червената армия.

Така другарят Сталин подготвяше Съветския съюз за бъдещата война.

47.

Сега вече Вадим разбра за какви военни го бе питал Алтман след очната ставка със Сергей Алексеевич.

Близо до Арбат, на „Болшой Ржевский“ живееха висши военачалници — Гамарник, Уборевич, Муклевич и някои други. Вадим няколко пъти бе виждал Ромуалд Адамович Муклевич, командващия военноморските сили на страната. Той се движеше по уличката пеша, и то не по тротоара, а по платното — красив адмирал с фуражка и тъмносиня морска униформа с кортик. Не се разбираше защо ходи пеша, защо по платното. Инак той любезно се кланяше на минувачите, усмихваше се на децата.

Случайно в разговор се разбра, че Сергей Алексеевич познава Муклевич. Веднъж или два пъти месечно Сергей Алексеевич ходел в блока на „Болшой Ржевский“ да подстригва клиентите си. Оценката му за Муклевич беше почтителна: „Голям началник“.

Значи, именно заради този „голям началник“ тормозеха Сергей Алексеевич, инак Алтман нямаше да пита за военните. След показанията на Вадим са започнали да следят бръснаря, сложили са ченгета пред дома му и пред бръснарницата, за да знаят кой идва при него, той при кого ходи, и са уцелили Муклевич. Късмет: самият Сергей Алексеевич не им е трябвал, а Муклевич — да, може би и други големи военачалници, обслужвани от Сергей Алексеевич. Тъкмо затова той нищо не е искал да признае, разбирал е, че всяка негова дума, дори най-безобидната, ще означава гибел на невинни хора. А те са искали от него не безобидни думи, явно е трябвало да признае, че и Муклевич е говорил против Сталин, че е осмивал опитите всичко да се припише на Троцки: „И тук има пръст Лев Давидович“, че се е посмял одобрително на вица за Радек, пък е и добавил нещо хапливо за Сталин. Може би са му избили зъбите тъкмо защото не се е съгласил да потвърди версията, че в жилището на Муклевич са се събирали военни и са говорили лоши неща за Сталин, и тем подобни глупости. Били са го до кръв, а клетникът Сергей Алексеевич сигурно е повтарял

същите думи като на очната ставка: „отричам, отричам“, без да разбира най-важното: твърдостта му нищо няма да промени. Дали ще даде измислени показания, или не, Муклевич ще бъде разстрелян, а самия него ще го премахнат ей така, просто заради упорството му. И каквото и да говорим, както и да се оправдава пред себе си, именно той, Вадим, тласна Сергей Алексеевич в тази яма, съсипа добрия човечец, за да спаси собствената си кожа.

По-рано се надяваше: псевдонимът му никога няма да бъде разшифрован, сега му стана ясно, че не може да вярва на нито една дума на Алтман. Днес Алтман го изтърпани като свидетел при очната ставка, а утре в качеството на свидетел може да го извади пред съда. Защо му поиска официална рецензия за „Далечното“ на Афиногенов? И защо той, глупакът с глупак, се съгласи да я пусне, подписана с името му? Ако организират открит процес срещу Афиногенов и представят това документче с подписа на Вадим, ролята му ще стане известна на всички. Сбогом тогава на плановете и мечтите. Не ще напише вече нищо стойностно, покровителите му веднага ще му обърнат гръб, на кого е приятно да поддържа секретен сътрудник — Карамора?

„Карамора“! Как пък можа точно в деня на очната ставка със Сергей Алексеевич да си спомни този разказ на Горки за доносника, за агента от царската тайна полиция! В тоалетната видя вестник отпреди месец с портрет на Горки — честваше се първата годишнина от смъртта му — и веднага в мозъка му проблесна: „Карамора“! Добре де, ами самият Горки? Изпаднаше в умиление от строителството на Беломорканал, превъзнасяше чекистите, славословеше Сталин, даде му в ръцете страшния лозунг: „Щом врагът не се предава, унищожават го.“ Лесно му е било да пише „Карамора“, лесно му е било от висотата на положението си да заклеява хора, *попаднали* в такива обстоятелства, хора, на които не е стигнало мъжеството да се жертват за *нищо*, просто така, на двайсет и шест години да се простят с живота заради някакъв си глупав виц, който му е разказал провокаторът Елсбейн и веднага е отърчал да докладва за това.

„Вадим Андреевич, Вадим Андреевич“... Не можеше да забрави тези думи, лицето на измъчения, съсипан, пребит Сергей Алексеевич постоянно беше пред очите му. Ама защо Сергей Алексеевич не си е признал, сигурно не са го арестували веднага, сигурно отначало са го

извикали „на разговор“, както се изразяват *те*. Не си е признал, никого не е издал! Или старците не се боят от смъртта? Дори от такава, в затвора, след инквизиции и тормоз? Пък и Сергей Алексеевич сигурно е бил вярващ и не е можел да престъпи заповедта „не лъжесвидетелствай“. Но ако бе потвърдил, че е чул вица от Вадим, това щеше да бъде истина!

Така е! Но там, в НКВД, шегите и вицовете, разказани на някого, се квалифицират като антисъветска агитация и пропаганда, като престъпление, а Сергей Алексеевич не е можел и не е искал да свидетелства, че Вадим е извършил престъпление, макар че още от първите разпити е трябвало да се сети, че именно Вадим го е натопил.

Ужасно... Кога ли е станал такъв боклук? Нали искрено вярваше във всичко това? И в комсомола влезе с искрени чувства. Тогава някои казваха, че го прави заради кариера, за да влезе по-лесно във ВУЗ. Не беше вярно! Той виждаше: нови хора градят нов свят, теглеше го към тях — силните, решителните, уверените в своята правота, искаше да бъде *до тях и заедно с тях*. И между другото, не само той вярваше в техните идеи. Ето например приятелите на баща му — светли умове, ярки таланти, не се ли увлякоха и те по размаха на строителството през трийсетте години, не твърдяха ли, че за Русия няма друг път? Но сега не е думата за тях. Не те, а той, Вадим, се натопи в тази история със Сергей Алексеевич. Срамота, срамота, срамота. Цял пламти, не му достига въздух, защо ли не вземе един студен душ? Но няма сили да стигне до банята...

О, господи, защо ли прадыдо му се е преселил от Полша в Русия! Осакадил е живота на потомците си. Ако Вадим се бе родил във Варшава, ако бе завършил Оксфордския университет или Сорбоната, с неговото перо, с неговата работоспособност, с неговата памет отдавна да си е създал име, вместо да пише тук гадни статийки. Там не задушават хората, не ги стискат за гушата, нямат си и понятие какво е Лубянка, не развалят ничия биография. С какви врагове на държавата се бори той? С бръснаря Сергей Алексеевич? Обаче Юрка Шарок му подсказа мисълта за вица. Излиза, че тогава Юрка нищо не е направил за него, обратното — разказал е на Алтман за Саша Панкратов и за Вика. А пък за вица — Ершилов, а най-вероятно Елсбейн, а може би и двамата са докладвали, че Вадим го е чул.

Стига вече, трябва да вземе един душ.

Пред банята спря, послуша се — някой слезе от асансьора на техния етаж и веднага се позвъни на вратата. Вадим се разтрепери, втурна се при Феня:

— Аз съм по гащета, отвори вратата.

Беше Ершилов, сети се за него и той довтаса.

— А къде е младият господар?

Сто пъти му беше казал: „Обаждай се, преди да дойдеш“ и сто пъти го бе молил да не го нарича „младият господар“.

— Тук съм, влизай — обади се Вадим.

Ершилов беше с бродирана на кръстчета риза, похвали се, че я купил от Мосторг.

— Ти защо още не си облечен? В шест колата ще чака пред Писателския съюз.

А той съвсем беше забравил, че за днес бе насрочена срещата с курсанти от Военната академия „Жуковски“.

— Ей сега — разбърза се Вадим, — сядай, Ершилов, Феня ще те почерпи с ягоди, в неделя ги брахме на вилата.

Добре че дойде Ершилов, настроението му веднага се подобри, Вадим никога не отказваше срещи с читатели. Руският народ е луд по разговорите с живи писатели и актьори, да ги види отблизо, да се запознае с тях.

Във фойето за Вадим се лепна младичък синеок летец, представил се като Хохлов, искаше да поговорят за литература. Заяви, че обичал Алексей Толстой и Леонов, а когато искал да се посмее, четял Зошченко.

— А вие какво пишете? — попита го Хохлов.

— Разни неща — отговори Вадим и се дръпна: като си тръгнал на среща с писатели, да си се заинтересувал от имената, обявени на афиша.

Още в колата се уговориха: пръв да говори Ершилов, после Ана Караваева, трети Семьон Кирсанов, да каже някое и друго любовно стихотворение, за десерт. Вадим предложи да не претоварва програмата, с удоволствие ще послуша колегите си.

Седнал в президиума, без да се вслушва в откровенията на Ершилов за връзката на интелигенцията с народа, Вадим разглеждаше залата, беше претъпкана. Синеокият Хохлов си бе намерил местенце на допълнителен стол на третия ред. Намерил и той кумири. Толстой,

Леонов и Зошченко настояваха за разстрела на Тухачевски. Към тях ще прибавим и Пастернак, да, и Пастернак не устоя. Вадим се разтрепери от радост, когато сред другите имена във вестника видя и неговото. „Кое хилядолетие сме, мили, днес?“ Ей това хилядолетие сме, на! Всички бяха подписали: и Всеволод Вишневски, и Василий Гросман, и Тинянов, и Паустовски, и Константин Симонов, Антоколски, Зедин, Шолохов, Фадеев, Тихонов, всички, всички... И това ли, ще кажете, е в реда на нещата? Тогава и той няма защо да се коси. Вярно, това, което се случи със Сергей Алексеевич, е ужасно, но то повече няма да се повтори, Вадим се остави Алтман да го подведе само от неопитност. А останалите неща, които върши, не са ли по-хуманни? Той никого не праща в затвора, не иска ничий разстрел, просто излага мнението си за едно или друго литературно произведение. Нещо повече: това, което пише, има значение само за Алтман, а думите, произнесени от Алексей Толстой или Леонов публично, пред десетки милиони хора, оправдават арестите, процесите, екзекуциите. Погубват душите на ей младоци като Хохлов.

Разбира се, неговите скъпи колеги се самоуспокояват с мисълта, че са в група, в стадо, подписите им стоят между десетки други. Това, видите ли, ги оправдава. Не, не ги оправдава. Просто всеки спасява себе си: изкажеш ли се против — смърт, откажеш ли да гласуваш — смърт, не искаш ли да се подпишеш под общото писмо — смърт. Но тогава да не хвърлят камъни и по него! Алтман му каза ясно: „Ако вие, Вадим Андреевич, не бяхте се скрили зад нашия широк гръб, отдавна да сте загазили.“ А в крайна сметка затворът и смъртта са синоними. Така че хайде да не фарисействаме, да признаем очевидното: всички са омърсени и Темида няма везни, които биха определили кое е по-добро и кое — по-лошо.

И все пак онези ще се опитат да намерят някакво оправдание пред децата и внуците си, ще кажат: „Времената бяха такива“, ще кажат: „Заблуждавахме се, свято вярвахме във всичко“ и може би поколенията ще ги разберат и ще им простят. Ала клеймото „секретен сътрудник“ не се измива с нищо.

Ершилов свърши, всички му ръкопляскаха, той се поклонил, отново седна до Вадим.

— Е, какво ще кажеш?

— Браво, много добре беше!

— Щото те гледам, нещо кисел ми се виждаш, та си рекох — сигурно моите дрънканици не ти харесват?

— Ами, сторило ти се е, нали ти казвам — браво!

Хитрец е Ершилов, нищо не убягва от погледа му. Забелязал е, че Вадим е в лошо настроение, сега ще го разпитва до безкрайност.

Публиката се поразшумя, при Караваева, която вече стоеше на трибуната, дотърча общественик с букет червени рози.

— Благодаря ви, сталински соколи!

Залата отвърна с аплодисменти.

Като се възползва от паузата, Вадим се наведе към Ершилов:

— Нещо ме заболя главата... Ще изчезвам, а ти ми измисли някакво оправдание. Кажу — отиде на гарата да посрещне леля си...

Вадим се прибра към десет вечерта, в стаята на баща му светеше, и във Фенината светеше, но никой не излезе да го посрещне. Не жилище, а семейна гробница. Отиде в кухнята, извади от хладилника малинов компот, наля си голяма чаша.

Какво да прави, къде да се дява?

Няма къде да се дява. Единственият изход е твърдо да следва избраната линия — той е литературен референт и нищо повече! Ще продължава да пише рецензии, точно каквито би писал за вестник, списание, издателство.

А Сергей Алексеевич — да, тъжно, тежко, отвратително, но какво да се прави, с нищо не можеш да помогнеш, нищо не може да се поправи! Но на очната ставка той се държа честно и мъжествено, пое цялата отговорност, не измисли нито дума, никого не подведе, никого не наклевети. Готов е да представи протокола от очната ставка на всеки и никой няма да го укори. Сергей Алексеевич отричаше всичко, но всеки е абсолютно наясно, че отричаше не защото нищо подобно не е имало, а заради някакъв свой принцип. И си плати за това.

48.

Саша не отиде в кръжока на Семьон Григориевич. Защо да си губи времето. По-добре да поседи в читалнята или да иде на кино, през тези три години бе изпуснал много филми. Пък и Семьон Григориевич водеше занятията си някъде на края на града, в някакви заводски и фабрични клубове, дори, както казваше Глеб, в учреждения след работно време. Изместваха встрани бюрата и танцували под звуците на Глебовия баян. Изобщо, халтура, Семьон Григориевич, макар да наричаше себе си балетмайстор и хореограф, бе просто дребен мошеник, пък и всичко това не беше интересно на Саша.

Нищо не му беше интересно. Нямахме живот, нямахме въздух. Примката около врата му все повече се затягаше, подсказваше му го шестото чувство. Уж всичко беше наред, сутрин отиваше в автостопанството, вземаше пътния лист, тръгваше по маршрута, караше тухли на някакви строежи, връщаше се, преизпълняваше плана, но името му нито веднъж не се появи на Почетната дъска. Тая Почетна дъска хич не го засягаше, но показателите му не бяха пониски от тези на ударниците. Страхуваха се. Ако го приберат отново, онези, които са сложили снимката му на Почетната дъска, здравата ще пострадат. Ще загазят и директорът, и парторгът, и профпредседателят — целият триъгълник. Че и във вестника ще ги пишат: „Враговете и техните покровители“. Ще ги изпозатворят всичките.

Саша не бързаше да се яви във военкомата, но го извикаха с призовка.

Военният канцеларист с чин капитан прелисти паспорта на Саша, попита го:

- Осъждан ли сте?
- Да.
- По член?
- Петдесет и осми, алинея десета.

— Кога бяхте арестуван?

— През януари 1934 година.

— Служили ли сте в казармата?

— Не.

— Защо? През трийсет и четвърта година сте били на 23 години.

— Учех в Транспортния институт, там имахме висша извънвойска подготовка.

Саша подаде на капитана студентската си книжка, посочи му графата „военно дело“ с бележката „добър“.

— Дадохте ли ви чин?

— Не, не успях да защитя дипломата си, арестуваха ме.

— Почакайте малко.

Капитанът взе паспорта на Саша и студентската му книжка, отиде в съседната стая, върна се, на бланка написа името на Саша:

— Идете в поликлиниката, адресът е посочен, ще минете през медицински преглед, ще се явите тук на комисия в петък. Ето ви призовката, за да я покажете в службата си.

Саша отиде в поликлиниката, обикаля кабинет след кабинет, прегледаха му сърцето, белите дробове, кръвното налягане, зрението, слуха, измериха ръста му, привечер картата бе запълнена, не му откриха никакви болести или дефекти, установи се, че е здрав и в петък той се яви пред комисията.

Същият капитан взе документите му, отиде в съседната стая, после го повика. До масата седяха трима военни, еднакво вчесани назад, със сериозни физиономии и строги очи. Председателят даде на всички да подпишат решението, забодено за медицинското заключение, равнодушно обяви:

— Годен за нестроева служба във военно време.

Такава военна книжка получи Саша. С неговото здраве, с неговата висша извънвойска подготовка — „годен за нестроева“ — в строителен батальон или в кухнята, не може да се поверява оръжие на народен враг.

На няколко пъти в автостопанството идва високата, плоскогърда началничка на отдел „Кадри“ в автоуправлението — Кирпичова.

Стоеше в диспечерската, не сваляше от Саша зъл поглед, докато той си оформяше пътния лист. Лош признак.

Още повече, че наоколо ставаше нещо невъобразимо. Изчезваха секретари на областни и районни комитети на партията, председатели на областни и районни изпълкоми, народни комисари и техни заместници, затворите се пълнеха дори със служители на НКВД. Веднъж, случайно минавайки, Саша чу как Леонид казваше на майстора, че Бухарин и Риков били арестувани направо от пленум на Централния комитет на партията. Откъде го знаеше Леонид не беше ясно, но можеше да е било точно така. От автостопанството прибраха двамата шофьори, пътували до Опочка, а останалите ги мъкнеха по разпити. Не казваха за какво са ги разпитвали, бяха декларирали, че ще мълчат. Арестуван бе началникът на автоуправлението Табуншчиков, Саша не го познаваше, никога не беше го виждал, но преди арестуването всички говореха за него само хубави неща.

Съвсем наскоро в часа за политпросвета Чекин, секретарят на партийната организация, им чете за полярната експедиция на Папанин, Фьодоров, Ширшов и Кренкел — първото в историята на човечеството стъпване на Северния полюс. И тогава стана електротехникът Володка Артjomкин и каза: „Първ е достигнал Северния полюс американецът Пири, още през 1909 година, с кучешки впрягове.“ Каза това и си седна. Чекин се облеци срещу Артjomкин: как е възможно някакъв си американец да е изпреварил славните синове на съветския народ! Артjomкин обаче не си премълча, ами отново стана и предложи да донесе в автостопанството книжка за Пири. Чекин се развика, че не желаел да чете никакви буржоазни клевети и че Артjomкин искал да омаловажи постиженията на нашите съветски полярници, затова да престанел да провежда вредната си агитация тук, на работническото събрание.

Саша присъства на това занятие по политпросвета, всички бяха длъжни да присъстват, нямаше как да се измъкне, знаеше, че Артjomкин е прав, но си премълча. Така се държеше винаги в автостопанството — мълчеше, премълча и този път. На другия ден Володка Артjomкин го нямаше на работа, разбра се, че още същата нощ са го арестували, направили обиск в стаята му, преобърнали всичко наопаки, взели някакви книги, Артjomкин ги имаше с купища, много четеше. И изчезна Володя Артjomкин.

Същия ден Саша се скара с бригадира на строежа:

— Вашта мамка, докога ще разтоварвате! Размърдайте се, какво се движите като заспали! — И дълго крещя така, не можеше да спре.

Искаше му се да излее върху някого яда си, объркването, недоволството от собственото си поведение.

Правилно ли постъпи като премълча, или не? Кой постъпи по-честно — той или Артъомкин?

По-честно постъпи Артъомкин, по-умно — Саша.

Щеше ли да помогне на Артъомкин, ако бе потвърдил, че наистина тоя пуст Пири е стигнал пръв до полюса? Същата нощ щяха да го приберат заедно с Володка, че щяха и да им припишат създаване на контрареволуционна организация в автостопанството. Щяха и на двамата да лепнат по десет години. И все пак му беше гадно на душата, той, който знаеше какво значи затвор, разбираше и си представяше как ще се чувства там полуслепият Артъомкин. Но какво да се прави, какво? Лъжата стана морална норма в обществото, всеки лъже на всяка дума. И никой не се бунтува, *всички са измамени, изиграни*, у всекиго е набит, втълпен страхът. И у него е набит страхът, и той вече започна да затъва в това блато. Господи, дай ми сили да устоя, да не се окалям до шия.

На другата сутрин Саша потегли от автостопанството; както винаги, на улица „Советская“ спря за минута камиона до тротоара, претича през улицата до вестникарската будка — там обикновено си купуваше вестници. Разгърна „Правда“ и ахна, като прочете съобщението на Прокуратурата на СССР за арестуването и даването под съд на Тухачевски и други висши военачалници, обвинени в държавна измяна, шпионаж и диверсии. Процесът щял да се състои още днес — по реда, установен със закона от 1 декември.

Саша бързо прехвърли заглавията: уводна статия за металурзите; статия, защитаваща книгата на академик Тарле „Наполеон“; съобщения за успехи на трудовия фронт; за пристигането на футболния отбор на баските. И редом с всичко това — съобщението за прославените пълководци. Както и резолюции от митинги с искания за разстрела им.

Саша се върна на будката:

— Ако обичате, дайте ми и „Известия“ и „Комсомолская правда“.

— Днес ще се разорите — усмихна се продавачката. Беше любезна със Саша, както и с всички постоянни клиенти.

— Нищо.

Ужас. Писатели, актьори, режисьори, академици, художници, работници, колхозници — всички искат разстрела на Тухачевски и другите военачалници. Предишните процеси бяха открити, присъстваха журналисти, дори чужденци, тогава можеха да се оправдаят с признанията на подсъдимите. А този процес щеше да бъде *закрит*. Как могат тогава да искат разстрел? Русия не помни такова нещо — да се одобрява екзекуция, смърт, да се тъпчат повалените, да се тържествува над трупове на разстреляни; да им се подиграват и да ги оплюват. Толстой е написал „Не мога да мълча“ като протест срещу подобни екзекуции. И Пушкин не се е побоял да каже на Николай Първи, че на 25 декември е щял да бъде с метежниците на Сенатския площад, не се е побоял да изпрати посланието си „В сибирски шахти, в мрак и студ...“

Щом из страната се организират митинги, още днес те ще започнат и в Калинин, а значи и в тяхното автостопанство. Какво да прави? Ще гласува ли като всички? Всички искат разстрел. Вярват ли във всичко? Защо и той да не вярва? Страх ли ги е? Защо и него да не го е страх? Те запазват живота си, защо той трябва да жертва своя?

Не, и все пак няма да вдигне ръка. Ще гледа да избегне митинга. Да не иде на работа? За самоотлъчки дават под съд. Все някак ще се измъкне. Ще тръгне на път по-рано, ще се върне към осем.

Отиде в автостопанството един час преди смяната, още порталът не беше отворен. Но не го и отвори, не даваха пътни листове, цялата сутрешна смяна, и шофьорите, и монтьорите, и чиновниците от канцеларията бяха събрани на двора на митинг.

На каросерията на един камион бяха застанали секретарят на партийната организация Чекин и кадровичката Кирпичова. Тя пронизваше тълпата със зловни очи.

Със запъване и неправилно поставени ударения Чекин прочете съобщението от вчера и новото, от днес — присъдата: разстрел за всички. После зачете уводната статия от „Правда“ „Съкрушителен удар по фашисткото разузнаване“.

Докато Чекин се запъваше и бъркаше ударенията, Саша с тревога и ужас си мислеше, че приближава минутата, когато Чекин или

Кирпичова, или някой друг, на когото е възложено предварително, ще предложи резолюция с искане за разстрел на Тухачевски и другите военачалници. И ако той вдигне ръка „против“, веднага ще се приеме втора резолюция: „Да се осъди поддръжникът на враговете Панкратов“ и ще го отведат в НКВД, а утре за това ще пише вестникът и ще започне разследването как е получил работа в автостопанството, ще стигнат и до Областния комитет, до Михайлов и неговия референт. Много хора ще повлече след себе си. Не, не може да гласува против. Но не може да гласува и за. Ако вдигне ръка, никога няма да си го прости. Как ще живее след това?

Саша извади от джоба на гърдите си пакет цигари, извади кибрит. Щом започне гласуването, ще запали цигара, прикривайки с длани пламъчето, а следователно и лицето си.

Чекин прикачи с четенето и каза:

— Има думата за предложение другарят Баришников.

Баришников, профпредседателят, прочете кратка резолюция с искане за разстрел: „Ние, работниците от автостопанство N 1...“ и така нататък.

— Кой е за? — попита Чекин.

Всички вдигнаха ръце.

Саша пхна цигара в устата си, запали клечка и прикрит с длани, взе да пали.

Леонид, който стоеше до него, го ръгна в хълбока:

— Ей, какво правиш?

Саша отмести длани от лицето си, огледа се, всички стояха с вдигнати ръце, погледът му се спря на трибуната.

Чекин, Кирпичова и Баришников гледаха право към него.

Саша вдигна ръка.

49.

Събранието свърши. Монтьорите се разотидоха по работните места, служителите — по канцелариите, колите потегляха по маршрути. Саша получи пътния лист и също тръгна с камиона.

Днес работеше в мебелната фабрика, караше до товарната гара готовата продукция — маси и столове. От цепнатините на големите сандъци стърчеше талаш. Товареше се ръчно, без много бързана. И Саша не припираше товарачите. Дори не слезе от кабината. Седеше, оборил глава върху кормилото.

Вчера той не подкрепи електротехника Володка Артъомкин, днес гласува за смъртта на хора, които бе уважавал през целия си съзнателен живот и които фактически не бяха съдени. Утре... Какво го чака утре? Очевидно същото, което и днес. Прав излезе Всеволод Сергеевич — Саша вдигна ръка.

„Вие няма да вършите подлости — бе му говорил Всеволод Сергеевич, — няма да изскачате напред и да сочите някого с пръст, но ще бъдете принуден да вървите в крак с всички, без значение дали го искате.“ Така и стана. Накараха го да крачи в общия строй, да се равнява по другите. По-рано го правеше доброволно, свято вярваше: „Който не е с нас, е против нас“. Днес вече не мисли така, но крачи, равнява се, гласува от страх, от малодушие, от боязън, срещу ръжен не се рита. Това, което става сега, е неизбежно следствие от предишното. Тогава самият той искаше от другите да пеят победни химни, сега искат същото от него. Трябваше да стане превозвач, салджия на някоя река, да живее, без да слуша радио, без да чете вестници, да се обажда само на майка си, сигурно салджиите не гласуват. А може и тях да ги мъкнат в речното управление, за да вдигат ръка. Един вятър е завял всички, и силните, и слабите. Многомилионна страна, пееща, крещяща, проклинаща измислени врагове и прославяща своите палачи. Стадото препуска с бясна скорост и който забави крачка, ще бъде стъпкан, който спре, ще бъде премазан. Трябва да препускаш напред и да ревеш с цяло гърло, с цялата сила на белите си дробове, защото

върху онези, които мълчат, ще се стовари наказващият бич, не бива с нищо да изпъкваш, трябва безжалостно да тъпчеш падналите, да отскачаш далеч от онези, които примката на ловеца е застигнала. И да крещиш, да крещиш, за да заглушиш страха у себе си. Победните маршове, бойките, бодри песни са именно този крясък.

Сега и неговото място е в това стадо, сега и той е предопределен да препуска напред и да крещи с цяло гърло, да тъпче падналите, да отскача от уловените и да крещи, за да заглуши страха.

Един товарач затропа по кабината:

— Ей, заспа ли?! Натоварихме те, тръгвай за гарата.

Когато вечерта приемаше пътния му лист, диспечерът поклати глава:

— Само четири курса ли?

— Бавно товареха.

— Да беше им съставил акт.

— Че те ще подпишат ли такъв акт?!

В двора на гаража стоеше Глеб, видя Саша, помахаше му с ръка и когато Саша вкара камиона в мивката, отиде при него.

— Здравсти, приятел!

— Здравей!

Саша слезе от кабината, отвори крана, вдигна маркуча, насочи струята към каросерията.

— Какво ще правиш днес? — попита Глеб.

— Нищо.

— Да идем някъде, а?

— Уморен съм, ще си легна рано.

— Да ударим по чашка.

— Нямам пари.

— Аз имам.

Понякога Глеб си плащаше сметката, но да плаща за двамата — това никога не беше се случвало.

— Лихвите от банката ли си получил?

— Именно.

— Къде ще идем?

— Хайде в „Селигер“.

Саша учудено погледна Глеб. „Селигер“ беше единственият истински ресторант в града, и то скъп ресторант.

— Ще ме пуснат ли както съм с ботушите?

— С мен ще те пуснат и бос.

— За какво ти оказват такива почести?

— Има за какво.

Днес той беше сериозен, не се усмихваше, само веднъж каза „приятел“, но много му се пиеше, личеше му по погледа.

Поръчаха бутилка водка.

— Да ударим по едни кюфтета — предложи Глеб, — да си разнообразим менюто, тук правят хубави кюфтета.

— Както кажеш.

Тук наистина познаваха Глеб.

— Работил съм при тях — обясни той на Саша, — в оркестъра, бях пианист, после ми писна, всяка вечер си зает.

Пийнаха, замезиха.

— Отскачаш ли при Людмила?

— Отдавна не съм я виждал.

— Защо така?

Саша сви рамене.

— Как „защо“? Тая работа е както се случи. Отбия ли се в гостилницата да вечерям — виждам я, не се ли отбия — не я виждам.

— Тя е свястно момиче, много наш човек, и много си е паднала по тебе, но — Глеб погледна Саша, — мъжка приказка, нали?

— Разбира се.

— Тя си има един човек, знаеш... В Москва. Голямо началство. Развел се с жена си, разменя жилището, щом го размени, ще вземе Людка в Москва. Тя има перспектива, разбираш ли?

— Ами прекрасно — искрено каза Саша, — радвам се за нея.

Наистина се радваше.

В Москва по-лесно ще ѝ загубят дирите. Между другото, и тя можеше да му обясни всичко това.

— Не ме издавай — предупреди го Глеб.

— Ясно! И ще ти кажа честно: искрено се радвам за нея.

— Но към тебе тя има добри чувства — Глеб наля на себе си и на Саша, — не просто като към мъж, а сърдечни чувства.

— Защо мислиш така?

— Забелязал съм.

— Да — каза Саша, — ние сме в много добри отношения.

— А познаваш ли приятелката ѝ Лиза?

— Коя Лиза?

— Май работи в милицията.

— Нямам представа.

Защо ли той изведнъж заговори за Елизавета от паспортния отдел, какво се крие зад този въпрос, случаен ли беше, или не?

Глеб извърна очи, загледа се към страничната врата, оттам излязоха трима музиканти с бели ризи и черни папионки, с черни панталони и черни лачени обувки. Видяха Глеб, кимнаха му приветливо.

— Бившите колеги — позасмя се Глеб, — Беня, Семьон и Андрей. Добри музиканти, но нямат късмет — той посочи бутилката, — нали разбираш. Клиентите поръчват музиката, а това значи петарка, че и десетарка, руснакът обича да се изфука. Един ще поръча валс, друг „Камаринская“, трети лезгинка, ще си потанцува, после черпи музикантите, как да откажеш? „Ти защо така бе? Не ме уважаваш, значи!“ И като тръгне, няма край. Уважаваш ли ме, не ме ли уважаваш — прибираш се вкъщи на четири крака. А ето я и нашата примадона.

От същата странична врата излезе едра жена, изрусена, с дълга рокля, усмихната застана на подиума. Заръкопляскаха ѝ. Все така усмихната, тя се поклони, изпрати на салона въздушна целувка.

— Имаше някога глас, имаше... Не обича бутилката, обаче си пада по упойващото... Засега се крепи в ресторанта, но скоро ще иде в някой хор.

Оркестърът засвири песента от „Веселите момчета“: „Легко на сърдце от песни веселой...“. Саша вече я знаеше, сега знаеше и други съвременни песни. Слушаше ги по радиото: „Песен от еди-кой си, от еди-кой си филм“. Изгледа и всички филми, които бе пропуснал, докато беше в Мозгова — и „Младостта на Максим“, и „Тримата другари“, и „Последният табор“, и „Седемте смели“, и „Цирк“, и „Децата на капитан Грант“, и „Търсачи на щастие“, и новите: „Без зестра“ и „Завръщането на Максим“. И как пък се случи — всички песни, които не знаеше, бяха от филми. Вече нямаше да се изложи.

Ресторантът шумеше, хората танцуваха фокстрот и танго, танцуваха лошо, но оркестърът свиреше без почивка.

— Я ни донеси две кисели краставички — каза Глеб на келнера. Келнерът ги донесе.

— Е хайде — Глеб наля чашките, — нещо навъсен ми се виждаш днеска.

— Аз ли? Обратното, на мен пък ми се струва, че ти си угрижен — възрази Саша.

Май нещо тревожно пробягна в очите на Глеб, пък и сигурно не случайно черпеше.

Най-сетне, за пръв път тази вечер Глеб се разсмя:

— Я стига, Сашка, съм го увъртал. Имам предложение за теб: Семьон Григориевич, моят балетмайстор, запращва на гастроли в дълбоката провинция, нейде към Азия, да просвещава аборигените. Мен ме кани за пианист и баянист, трябва му и асистент. Искаш ли?

— Интересно — провлече Саша, — за това никога не бях мислил.

— Помисли!

— Но на него му трябва по-скоро асистентка, а не асистент.

— Асистентка той си има. Ще заминем официално, с командировка от концертно бюро, там той има познат, всичко ще бъде по закон, с разните отчисления и проценти. И в паспорта ще имаш отметка: на отчет в концертно-естрадно бюро. Схващаш ли, приятел?

Саша се замисли. Бе мечтал да стане някъде салджия, превозвач, а това е още по-свободна професия, съвсем на воля. Но салджийството е *работа*, там би изкарвал прехраната си с честен, макар и непрестижен труд, както я изкарва и сега. А танците са халтура, дребни мошеници като Семьон Григориевич стрижат глупавите овчици, печелят грешни пари. Наистина, в автостопанството е *под похлупак*, но кадрите се проверяват и сред танцьорите, сигурно и тях ги събират на разни събрания и митинги. Вярно, в неговото положение е опасно да се задържа на едно място, но нали не го закачат и ако се наложи да се махне от Калинин и да търси работа в друг град, това ще изглежда естествено: работил като шофьор и пак започва като шофьор. А да търси работа в автостопанство, след като е бил асистент на преподавател по западни танци? Смешна работа!

От тази сутрин, вдигайки ръка на митинга, той се покори на съдбата. Ето какъв ден настъпи в живота му. Съпротивата е

безполезна. Дадат ли му работа — добре, затворят ли го — нищо, ще лежи в затвора. Прекършиха го! И няма смисъл да оплита следите си като заек, пак ще го настигнат и ще му заврат муцуната в земята.

А оркестърът свиреше, след популярните песни из филми певицата мина на репертоара на Шулженко и Едит Утьосова. Публиката танцуваше на тази музика, на тези песни.

— Не, Глеб — каза Саша, — това не е за мен. Имам професия, имам си работа, къде ще хукна, при какви аборигени?

— Калинин ти харесва, така ли? — ухили се Глеб.

— Харесва ми, какво му е лошото. Хубав град.

— Я стига, Сашка. Не на мене... „Хубав град“, Москва да не е по-лоша?

Саша се вгледа право в очите му:

— Какво искаш да кажеш?

— Стига се, нали сме приятели? Имаш забрана, това е.

— Кой ти каза?

— Има ли значение? Леонид ми каза.

Саша порови с вилицата в чинията, улови едно пържено картофче.

— И ако е така, какво?

Веднага излезе от апатията. Ясно: Глеб му предлага да бяга заради забраната. Защо така изведнъж му хрумна? Изпълнява поръчение на Леонид? Ако затворят Саша, ще подберат и Леонид, той го настани в автостопанството, настоя да го вземат, сега иска Саша да се махне и всичко да се заличи?

— Е, та? — продължи Саша. — Какво, като имам забрана? Не само аз имам забрана. Такива в Калинин с лопата да ги ринеш.

— Приятел — пусна в ход усмивките си Глеб, — какво се зарепчи сега? Съден си, днес те държат на работа, утре ще те изгонят. Имаш забрана, днес Калинин не е режимен град, утре ще стане режимен. А аз ти предлагам по-свободен живот.

— Като твоя ли?

— Нещо такова. Нали не рисуваш... Не свириш на пиано... Да, нещо като моя, сега хората печелят от танци луди пари! Дай боже и на нас!

— И кога смятате да тръгнете?

— След два-три дена.

— Къде по-точно ще идете?

— Още не сме решили — уклончиво отговори Глеб.

Внезапна догадка споходи Саша.

— И ти ли имаш забрана? — попита, направо.

— Откъде ти хрумна?

— За какво са ти писали забрана?

— Какво се заяде сега?! — озъби се Глеб. — Може би мислиш, че и Семьон Григориевич, и неговата асистентка Нона имат забрани, така ли? — И пак се ухили. — Ей че си чешит, Сашка!

— Добре де, като не щеш да кажеш, недей — махна с ръка Саша, — но аз никъде не тръгвам. Я да си допием!

Допиха бутилката. Поискаха сметката. Саша плати половината. Глеб не възрази.

50.

Глеб е дърдорко, приказва ти какви ли не, но все пак трябва да се провери какво точно му е говорил Леонид.

Повод се намери.

На Почетната дъска окачиха списъка на ударниците за май и юни. Саша отново не намери името си, попита Леонид:

— А мене защо ме няма?

— Ама ти не разбираш ли?

— Слушай, Лъоня, може би е по-добре да се махам оттук?

Внимателно се взря в лицето на Леонид. Темерутско или не, все нещо може да се прочете по него.

— Да се махнеш ли? — Леонид вдигна вежди. — Защо? — Той кимна към Почетната дъска. — Това ли ти липсва?

— Дискриминация, разбираш ли? Държат ме само на тухлите, не ми дават сваятна работа.

Леонид сви рамене:

— Е, тия неща сам трябва да си ги уреждаш с когото трябва. Дискриминация, а?! — Той се засмя. — Я стига! Ще се оправи. Ама да се махаш?... Да не мислиш, че на друго място ще си по-добре? Пак същото.

Говореше искрено. Значи нищо не е поръчвал на Глеб. Глеб е действал по своя инициатива, искал е да го примами при Семьон Григориевич. Каква свиня! Можеше просто да му предложи, а не да спекулира със забраната. И това ми било приятел! А може да е научил нещо отдругаде? Попита го за Люда, за Елизавета от паспортния отдел. Но ако нещо заплашва Саша, Люда първа щеше да го предупреди. Инициативата си е на Глеб. Решили са със Семьон Григориевич да изкарат повечко пари, трябва им още един човек, *асистент*, както го наричат, и Глеб се е наел да уговори Саша.

Саша пак работеше на тухлите. Щом не докара плана, в мебелната, да гълта прахоляка на тухлите.

Диспечерът пресметна курсовете, подаде на Саша едно синьо листче.

— За тебе е.

Беше призовка да се яви утре в девет сутринта в районното управление на милицията, да носи и паспорт.

Не беше причинил никакво пътно произшествие, нямаше никакви нарушения. Пък и за нарушения викат в автомобилната инспекция.

— Какво е това? Защо?

— Аз откъде да знам — отвърна диспечерът, — дойдоха от милицията, накараха ме да се разпиша в книгата.

— Ама така ще закъснея за курса.

— Какво да се прави? Може нещо мобилизация да има. Ама каква? Жътвата още не е почнала.

Вкъщи Саша намери същата призовка. Бабата каза:

— Дойде участъковият, остави призовката, накара ме да се подпиша. Питам го: че какво е сторило момчето, кротко е, не пие. А той: всички не пиете, знаем ви ние. Утре точно в девет, да се яви с паспорта.

Дали да си събере багажа? За всеки случай. Ама какъв случай? Ако искаха да го арестуват, щяха да дойдат тук. Да не би да са научили, че е получил паспорта с връзки, да са завели дело срещу Елизавета? Едва ли... Люда щеше да знае.

Да замине днес, веднага? Но на новото място ще започнат нови усложнения: къде ви е документът от предишната месторабота? Защо в паспорта нямате отметка за напускане на работата, че и за предишното местожителство? Подозрителни документи! С такива не може нито да го регистрират, нито да го приемат на работа.

Колко здраво е оплетен съветският гражданин с всичките тези книжа, сведения, документи! Никъде не можеш се скри!

Добре, ще иде в милицията. Да става, каквото ще.

Много хора бяха дошли преди него, тъпчеха се в коридора, пред входа. Ето новината: в Калинин, се въвеждал паспортен режим, всички лица с паспортни ограничения са длъжни да напуснат града за двайсет и четири часа. Саша дори се учуди: само в един район имало толкова

много осъждани хора. Опашката се разделяше на три потока, по букви: А — Ж, З — О, П — Я. Застана на своята опашка, мина повече от час, докато стигна до гишетото.

Лейтенант прегледа паспорта на Саша, под печата „регистриран“ сложи още един: „отписан“, намери в списъка името му, сложи отметка до него:

— Подпишете тук!

Отзад напираше тълпата. Саша едва успя да прочете: „Предупреждение за напускане на град Калинин“. И се подписа срещу името си.

— От работа ще ви освободят — каза лейтенантът — във връзка с напускането на град Калинин. Администрацията е предупредена. В случай, че не напуснете в рамките на двамайсет и четири часа, ще носите наказателна отговорност. Следващият!

От милицията Саша отиде в автостопанството. Там наистина бяха предупредени. В канцеларията му дадоха обходен лист. С него отиде в гаража, предаде камиона на механика Хомутов. Хомутов не погледна камиона, подписа листа, каза само:

— Малко поработи при нас.

— Няма как.

Домакинът също подписа обходния лист, и диспечерът го подписа — всички пътни документи бяха предадени, и в профкомитета се подписаха — не беше вземал заем от взаимоспомагателната каса. Заключителния подпис сложи Леонид, мрачно го попита:

— Накъде сега?

— Още не знам.

Саша върна обходния лист в счетоводството, там вече му бяха приготвили седемдесет и осем рубли и 24 копейки, двамайсет и девет рубли и 23 копейки за неизползван отпуск и Саша ги получи. Секретарката сложи на паспорта му печат — „освободен на еди-коя си дата“, натрака на машината служебна бележка, че Саша е работил в автостопанството като шофьор, не е получавал наказания, освободен е във връзка с напускане на град Калинин...

Докато му я подаваше, секретарката не го погледна. И всички, с които днес бе имал работа в автостопанството, не го гледаха в очите.

Само механикът Хомутов каза: „Малко поработи при нас“, а Леонид го попита: „Накъде сега?“ Останалите не изрекоха нито една човешка дума.

От автостопанството Саша веднага отиде у Глеб. Дълго чука на вратата, никой не отваряше. Повдигна се на ръце над оградата, видя леля му, ровичкаше нещо в градината.

Саша я извика, попита я къде е Глеб.

Тя го погледна с присвити очи:

— Няма го Глеб. Замина.

— Къде?

— Не знам. Може за Ленинград, може и за другаде. Не знам. Каза, че ще ми пише.

— Взе ли си баяна?

— Баяна... — Бабичката се почуди известно време. — Да, взе го... Мисля, че го взе...

И тъй, Глеб бе заминал със Семьон Григориевич.

Чак сега Саша разбра защо Глеб му бе предлагал да замине. „Днес Калинин не е режимен град, утре ще стане режимен“, значи бе надушил, че предстои въвеждане на паспортен режим. Защо не му каза направо? Защото такива неща не се казват. Ако органите научат, че Глеб е осведомен, няма да го пуснат, докато не разберат от кого е получил сведенията. Готвели са акцията тайно, та да сварят неподготвени всички засегнати от режима, с един удар да прочистят града. Някой е предупредил Глеб и той сигурно се е заклел да не казва на никого, затова само намекна на Саша. И побърза да изчезне, за да не го изселят. Значи и той има забрана, значи и той е осъждан. Не си призна. Дори много пиян си държеше езика зад зъбите.

Сега Сана съжеляваше, че не прие предложението му. Разбира се, нямаше да успее да си оформи напускането от автостопанството, но би могъл да замине след тях, щеше да знае адреса, на първо време щеше да има работа, па макар и като асистент на преподавател по модерни танци.

А сега накъде да поеме? Отново скитни.

С тези мисли Саша се прибираше вкъщи. Не бе изпитал особена радост в този град, но все пак бе намерил стряха, подслон, работа. Тук бе имал късмет: Лорда, Леонид, Михайлов, бе получил паспорт, регистрация, профсъюзна книжка — всички външни атрибути на свободния човек.

И пак всичко отначало, дадоха му няколко месеца отдих, кажи благодаря на органите и поемай нататък, дявол ги взел! Накъде да тръгне? Може би за Рязан. Там е братът на Михаил Юриевич, може да му помогне. Със сутришния влак за Москва, оттам — на Казанската гара и в Рязан.

Засега няма да се обажда на майка си. Нито оттук, нито от Москва, защо да я безпокои напразно. Ще се обади от Рязан, ще ѝ каже — преместих се, тук е по-добре, всичко е наред.

Прибра се и събщи на хазайката, че утре сутринта напуска квартирата.

— Защо така? — попита хазайката.

— Местя се на друга работа. Дължа ли ви нещо?

Старицата профъфли:

— Май че ми плати до първи.

— Значи сметките ни са чисти.

Саша си събра нещата в куфара и раницата. Беше понатрупал багаж. Нищо особено не бе купувал, но куфарът се напълни със зимни дрехи, сложи всичките там: шубата, валенките, пуловера, ботушите, шала, вълненото бельо, ръкавиците. Добре че на битпазаря си бе купил евтино раница. Напъха в нея чаршафите, калъфките, пакета с непрано бельо. Беше захванал да се обзавежда, мислеше, че ще живее тук дълго. Не стана. И в Рязан нищо няма да излезе, ще го подгонят от град на град. Остави чашата, чинията, някои дреболии на хазаите. Провери чекмеджетата на масата, надникна под кревата, май бе прибрал всичко. На масата останаха само сапунът, четката за зъби, бръснарските принадлежности, сутринта трябваше да успее да се измие и избърсне.

Наближаваше осем вечерта, слънцето още не бе залязло, а в полусутерена беше тъмно, крушката на тавана мъждееше.

Стълбището заскърца, отвори се входната врата, чуха се припрени стъпки, не бяха хазаите, външен човек. Завеската, която заместваше врата към стаята му, се дръпна, навън бе застанала Люда.

Стоеше мълчаливо, запълнила отвора на вратата, със същата лека басмена рокля, с която работеше лете в гостилницата, явно бе дотичала направо оттам.

— Здравей — добродушно каза Саша, — защо стоиш, влизай, седни.

Тя влезе, седна до Саша на крайчеца на железния креват, обърна се към него, мълчаливо го загледа.

— Какво ме гледаш? — все така добродушно я попита Саша. — Не си ли ме виждала?

— Кога заминаваш?

— Утре в осем, с московския.

— Закъде?

Саша сви рамене:

— Засега за Москва, във влака ще реша, може за Рязан.

— Елизавета е кучка, не ме предупреди.

— И да беше те предупредила, какво? Какво щеше да се промени? Щях да замина по-рано, без да си оформя документите. На новото място щях да имам по-големи главоболия.

— Вярно е — съгласи се Люда.

Помести се към него, в тъмното го облъхна познатият аромат, погали го по главата:

— Клетнико, пак ще те завеят ветровете по белия свят — махна си ръката тя, — Егорич ми каза сутринта: „Моят квартирант го извикаха в милицията.“ Отначало си помислих — нещо по шофьорлъка ще е. А после един от работниците в кухнята, и той има отметка в паспорта, не дойде на работа. Дойде в 12 и рече: „Оформяйте ми освобождаването, заминавам“, та така всички разбрахме какво става. Хукнах насам — няма те вкъщи. Отърчах при Лизка, а там тълпа, път не можеш да си пробиеш. Много народ изселват.

— Голяма ни е компанията — засмя се Саша.

— Михайлов вече го няма — изведнъж каза Люда.

— Кой?! Секретаря на Областния комитет ли?!

— Да. Прибират наред, та може би е по-добре, дето заминаваш.

— Може би... Не са ли прибрали и други твои познати?

— Н-не... За Ангелина ли се сети? Ами че нейният паспорт е чист. Онези, на които през 33-а са им отнели паспортите от Москва и

Ленинград, получаваха тук чисти паспорти, без разни забрани.

Тя въздъхна.

— Да — каза Саша, — знам.

— Има много такива случаи — потвърди Люда, — ето и Глеб Дубинин, и него през 33-а са го изгонили от Ленинград.

— Глеб ли? За какво?

— Майка му била или от попско, или от дворянско семейство. И той получи паспорт тук.

— Но защо замина тогава?

— Да печели пари. Видях Хана, тя ми каза: „Заминаха за Уфа със Семьон Григориевич, като набичат пари, ще се върнат.“

Уфа! И там живее един роднина на леля Вера. И Вера вече му е писала.

— Със сигурност ли заминаха за Уфа?

— Няма грешка. Казал на Хана: „Пиши ми до Уфа, Централна поща, до поискване“. Тревожи се за леля си, да не би да умре. Та наредил на Хана: „Отбивай се от време на време, питай как е, ако има нещо, бий ми телеграма.“

Помълчаха. Люда докосна ръката му, взе я в своите.

— Сърдиш ли ми се?

— За какво? Как мога да ти се сърдя? Напротив!

Тя го слушаше, втренчила поглед в пода, после вдигна глава:

— Аз... — запъна се, — не знам как да ти кажа... С една дума, имам си един човек, добър е, обича ме. Скоро ще замина при него в Москва. Вярва ми, и аз го уважавам, не искам да го мамя. С тебе беше съвсем друго. Тогава в гостилницата, първата вечер, ме прободеше право в сърцето, помниш ли? А у Ангелина, щом разбрах, че идеш от заточение, веднага се вразумих, реших, че в моето положение нямам право да се свързвам с такъв. А пък в камиона на Леонид като си представих отново, че не знаеш къде да идеш, че нямаш нито дом, нито работа, не издържах. Викам си, бог никога няма да ми го прости. С тебе, Саша, исках да се оправдая пред бога. Не изоставих бездомен човек в беда, не те оставих на улицата, затова бог ще ми прости, че отнемам баща от децата му, и аз съм расла така, лошо е да растеш без баща, Саша. А аз им го отнемам.

Остави ръката на Саша, извади от джобчето си носна кърпичка, избърса си сълзите.

— Не ми обръщай внимание, разстроена съм. За тебе ми е жал... А пък като тръгна на работа и си намери квартира, реших: стига! Повече нямам право. И ми харесваше, и така нататък... И все пак не биваше да мамя онзи човек, той ми вярва. А днес, щом чух, всичко зарязах, дотърчах тук, чудех се — как да го спася?...

Сега вече Саша взе ръцете ѝ в своите.

— Радвам се, че дойде, после щях да съжалявам, че не сме се видели, че не съм успял да ти кажа колко много направи за мен. Какво ли щях да правя без тебе? — Той я погледна. — И знаеш ли, най-много от всичко искам ти да си щастлива, животът да те възнагради за всичко. Искрено ти говоря, чистосърдечно.

Люда го слушаше напрегнато, отново сълзи рукнаха от очите ѝ, тя отново ги избърса с кърпичката.

— Благодаря ти, Саша, благодаря ти за добрите думи. Нека и тебе те споходи късметът... — Прибра кърпичката в джоба си. — Хайде, да се целунем за сбогом.

Стана, целуна го по устните, силно го целуна, дълго държа главата му в ръцете си, гледа го в очите.

После отпусна ръце.

— Стига! Прощавай, Саша, не ме помни с лошо. Желая ти щастие!

И изчезна тъй внезапно, както се появи.

Влакът пристигна на Ленинградската гара.

Оттук преди пет месеца майка му го бе изпратила за Калинин. Сега отново е тук, свършено е с Калинин. Какво ли го чака в Уфа? Какво ще стане след Уфа?

Саша прекоси площада. Миришеше на нагрят от слънцето асфалт, познатият от детството му мирис на лятна московска улица. Внезапно си помисли, че ей сега ще срещне Варя. Нали съдбата може да направи чудо! Взираше се в тълпата, в лицата на момичетата, нямаше нито едно, което да прилича на нея. После му се стори, че тя върви пред него, да, да — Варя, Варината фигура, косите, походката... Със замряло сърце я изпревари. Не, не беше Варя!

На Казанската гара Саша си взе билет, сега трябваше да прати телеграма. Масата беше цялата в мастилени петна, мастилницата беше

почти празна, перодръжката ученическа, вързана с канапче за масата, перото не пишеше, а дращеше, столовете — заети, трябваше да пише прав.

Някой леко го докосна по рамото.

Саша потръпна: Варя!

Обърна се.

Чудото не стана.

До него бе застанала овързана с шал млада циганка.

— Дай, соколче, да ти погледам, цялата истина ще ти кажа.

— Благодаря, няма нужда!

Наведе се към масата, дописа телеграмата: Уфа, Централна поща, до поискване, за Глеб Дубинин. Тръгвам на двайсет и пети, влак N 40, седми вагон. Посрещни, Саша.

1988–1990,

Переделкино

Издание:

Автор: Анатолий Рибakov

Заглавие: Страх

Преводач: Здравка Петрова

Година на превод: 1994

Език, от който е преведено: руски (не е указано)

Издание: първо (не е указано)

Издател: Издателство „Мекум“

Град на издателя: Пловдив

Година на издаване: 1994

Тип: роман (не е указано)

Националност: руска (не е указана)

Художник: Веселин Христов

ISBN: 954-8213-07-9

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/18638>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.